

ੴ
ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸਾਤਿਗੁਰ ਤਿਸਕਾ ਤੀਕੇ

ਅਮਰ ਭਾਰਤੀ

ਨਵਲੁਕ ਪਬਲਿਸਰਜ਼, ਢਿੱਲੀ

ਪੰਨਾ 33/34 ਜੋਹਾ ਬਾਗਮਤ ਦਾ ਮੰਡਲ ਰਾਮਾਨੁਜ ਮਾਧਵ
 ਪੰਨਾ 63 ਤੋਂ 64 ਪਾਸੇ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਪੇਟ ਕਰ ਦਿਓ
 ਪੰਨਾ 87 ਪੰਨਾ 87 ਪੰਨਾ 87 ਪੰਨਾ 87 ਪੰਨਾ 87
 ਪੰਨਾ 29 ਮੁਕਾਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਤੇ ਇਹ ਦਿਖਾਉਣਾ

10 6 ਪੰਨਾ ਜਰੂਰ ਪੜ੍ਹੋ

ਪੰਨਾ 10 ਤੋਂ 12 ਵੀਂ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹੋ ਪੰਨਾ 10 ਤੋਂ 12 ਵੀਂ ਵਾਰੀ
 ਪੰਨਾ 10 ਤੋਂ 12 ਵੀਂ ਵਾਰੀ ਪੜ੍ਹੋ ਪੰਨਾ 10 ਤੋਂ 12 ਵੀਂ ਵਾਰੀ

33 ਪੰਨਾ 33 ਤੋਂ 34 ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ
 ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ
 ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ

ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ
 ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ
 ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ
 ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ
 ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ
 ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ ਮੰਡਲ

47
 48
 49
 50
 51
 52
 53

ਜੁਝਿ ਮੈ ਮੈਰੇ ਆਪਣੇ ਰੋਸੀਯਤ ਤੇ ਵਡਪਣੁ ਰੋਕੇ ਵਿਚ ਸੈਭਾ ਦੀ ਇਛਾ ਭਾਵ ਸੈਭਾ ਰਾਸ਼ੀ
 ਅਰੇ ਮੈਰੇ ਭੁਭੀ ਮੈ ਅਨਾਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸਮਝਣ, ਸਦੀ ਮੈ ਫਿ ਮੈ ਆਤਮ ਸਰੂਪ (ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪ) ਪ੍ਰਤਿਮਾਤ
 ਸੇ ਮੈ ਸਤਾਮਤੁ ਹਾਂ ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਮਾਨਿਚ ਵਸਾਈ ਰਖਾਂ ਪ ਕਹਿਣਾ ਦਸਾ ਭਾਵ ਵਿਚ
 ਅਭਿਮਾਨ ਮੈਰੇ ਮਾਨ ਦੀ ਅਮਸਤ ਉਠ ਵਾਸੀ ਅਵਸਥਾ

ਸਤਿਗੁਰ ਤਿਸਕਾ ਨਾਉ

ੴ
ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਤਿਸਕਾ ਨਾਮ

ਅਮਰ ਭਾਰਤੀ

ਨਵਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਦਿੱਲੀ

ਹੋਂਸ਼ ਕਰਾਰਾ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ

੧੯੭੯

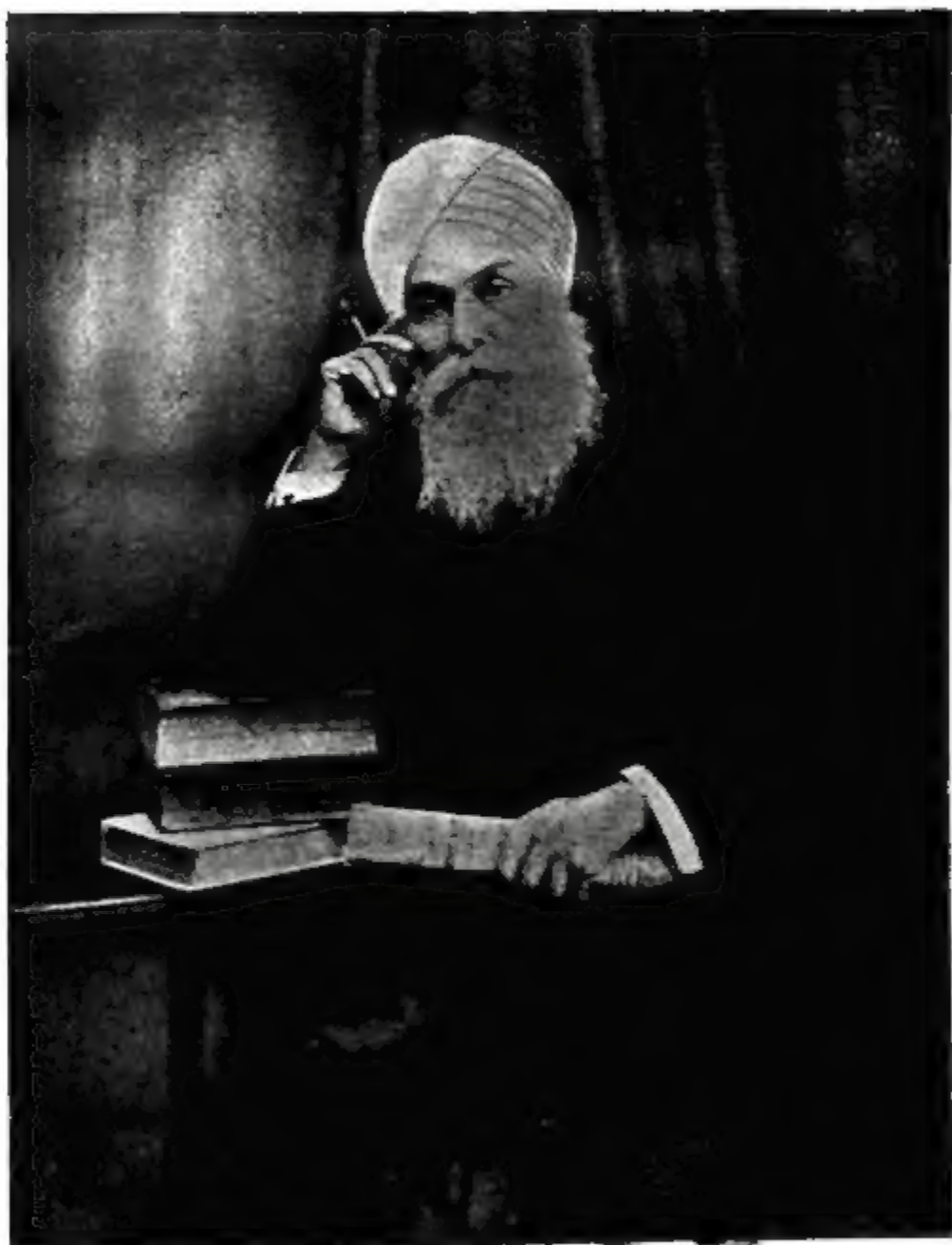
ਪਰਗਣਾ

ਨਵਧਰਮ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ, ਦਿੱਲੀ

. ਭਾਗ

ਨਵਧਰਮ ਪ੍ਰੈਸ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ, ਦਿੱਲੀ

ਮੁੱਲ : ੩੦ ਰੁਪਏ

ਸਮਝੋ
 ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤ ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਅਨਮੋਲ ਰਬੋਨ
 ਲੱਭ ਕੇ ਇੰਨ-ਜਗਤ ਦੀ ਭੱਲੀ ਪਾਏ ਹਨ ।
 — ਅਮਰ ਭਾਰਤੀ

ਤਤਕਰਾ

ਪਰਵੇਸ਼	੭
ਮੁੱਢਲੇ ਸ਼ਬਦ	੮
ਥਾਣੀ	੧੩
ਦੇਹੀ ਅੰਦਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਵਾਸੀ	੧੮
ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ	੨੨
ਪਾਨ ਗੁਰੂ	੨੬
ੴ	੩੬
ਥਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਥਾਣੀ	੪੩
ਯਰਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ	੪੭
ਸਤਿਗੁਰੂ	੫੧
ਵਾਹਿਗੁਰੂ	੫੪
ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੰਤ੍ਰ	੫੫
ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਬਡਾਸ	੫੬
ਤਿੰਨ ਕੁਣ ਕ੍ਰੀ ਮੂਰਤੀ ਤੇ ਜਗਤ	੫੭
ਸ੍ਰੀਨ ਨਾਮਿ-ਰੂਪ	੬੨
ਸਾਕਸ਼ ਸਰੂਪ	੬੪
ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਰਖ	੬੬
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਥਾ ਗੁਰੂ	੭੦
ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ	੭੫
ਬੁਦਬੁਤਿ	੭੮
ਪੋਥੀ ਪਲਮੋਲ	੮੦
ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ	੮੭
ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ	੯੦
ਅਪਰਮਾਣਿਕ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ	੯੪

ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ	੧੦੨
ਕੁੰਬੀ	੧੦੭
ਸਿੰਘੇ ! ਵੇਲਾ ਸੰਭਾਲੋ	੧੧੨
ਕਿਹੜੀ ਖੀੜ ਅਸਲੀ ਹੈ	੧੨੧
ਦਾਸ਼ ਕੁੰਥ	੧੨੮
ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਚਿੰਤਣ ਦੀ ਕੰਗਾਲੀ	੧੩੩
ਆਦਿ ਕੁੰਥ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਆਖਿਆ	੧੩੮
ਕੀ ਆਦਿ ਕੁੰਥ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਦਲੇਗਾ ?	੧੪੦
ਬਲਚੁਕ	੧੪੪
ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ	੧੬੫
ਕੁਰੂ ਹਰਿਕੋਥਿੰਦ ਸਾਹਿਬ	੧੭੨
ਕੁਰੂ ਰੋਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ	੧੭੪
ਨਾਂਦੇੜ ਦੀ ਖਬਰ	੧੭੬
ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਭਾਹੀ	੧੭੮
ਖਾਲਸਾ ਕੁਰੂ	੧੮੩
ਹਛਮੀ ਰਾਜ	੧੮੮
ਕੁਰੂ ਦੀ ਮੋਹਰ ਛਾਪ	੧੯੧
ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਚਰਿਤ੍ਰ	੧੯੧
ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਰੂਪ	੧੯੪
ਰੀਸਰਾ ਦੇਰ	੧੯੫
ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪਲ ਕੁਰਬਾਣੀਆਂ	੧੯੮
ਅੰਡਿਕਾ	੧੯੯
ਪੁਸਤਕ-ਸੂਚੀ	੨੦੧

ਪਰਵੇਸ਼

ਇਕ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਆਪ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਥਾਪੇ ਗਏ ਵਿਦਵਾਨ-ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਭਾਵ ਅਰਥ ਦੱਸਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਇਹ ਵੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤੁਕ ਦੀ ਸਮਝ ਨਾ ਆਵੇ ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਣ ਸੁੱਚਮਤਾ ਨਾਲ ਇਕਾਕਰ ਚਿੰਤਾ ਹੋਵੇ ਇਕ ਸੋ ਇਕ ਵਾਰੀ ਪਾਠ ਕਰੇ ਤਾਂ ਭਾਵ ਅਰਥ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇਗੀ।

ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਪੜਾਅ ਉਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਭਾਵ ਅਰਥ ਦੱਸਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਚੱਲੀ। ਬਦੇਸੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਅਨਿਰੇਡੀ ਵਿਚ ਟੀਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਤੇ ਕੁਝ ਬੇਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸਾਜੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਸੰਪਰਦਾਈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕੇ ਕੀਤੇ। ਇਹਨਾਂ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਅਠਵਾਂ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਡੋਰ ਤੇ ਬੰਦੀ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਦੇਸੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕੋਟ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੱਕੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸਿਖਰਾ ਢੀਘਰਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ਹੀ ਪੂਰਬ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਟੀਕਿਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ — ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਟੀਕਾਕਾਰ ਵਿਦਵਾਨ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਆਧਾਰ ਭਾਵੇਂ ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਹੀ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਵੇਦਾਂਤ ਦੀਆਂ ਵੀ ਕਈ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਸੰਪਰਦਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਦੋਂ ਤਕ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕੋਲ ਸਾਥੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਹ ਇਕ ਢੇਰ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਹੋਰ ਮੁੜਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਸਮੇਤ ਚਿੰਦਕੀ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਹੋਣ ਲਗੇ।

ਇੰਨੇ ਇਕ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਇਕ ਭਰਪੂਰਨ ਗਿਆਨ-ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦੀ ਸੋਚ ਉਤਰੀ ਤੇ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵਖ ਵਖ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਖੋਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰੋਰਥ ਤੇ ਸੰਜੋਗੀ, ਕੇਂਦਰੀ ਧਿਰ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਤੇ ਆਚਰਨ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਬਾਲਬ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਰਤੱਖ ਆਚਰਨ ਦੇ ਰੂਬਰੂ — ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ ਵਖਰੀ ਚਰਚਾ ਦੀ ਕੋਈ ਗੰਜਾਇਬ ਭਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਜਿਹੀ ਚਰਚਾ ਵੀ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਚਰਚਾ ਵਿਚ 'ਲਬਦ', 'ਬਾਣੀ', 'ਗ੍ਰੰਥ' 'ਪੰਥ' ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਰਯਾਯਵਾਚੀ ਬਰਬਰ ਹਨ। ਉਸ ਚਰਚਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਪੁਸਤਕ 'ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਉਂ' ਵਿਚ ਵੀ ਚਰਚਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੀ ਹੈ। ਅਮਰ ਭਾਰਤੀ ਜੀ ਨੇ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਸਿਧਾਂਤ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਪਰਯਾਯਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਖੋਜ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨਾਲ ਉਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਰਮੁੱਖ ਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਧਿਰ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਨੂੰ ਵੇਖਣ-ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਦੇਵੇਗੀ।

ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ

•

ਮੁੱਢਲੇ ਸ਼ਬਦ

ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੰਸਪਾਲ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਪੁਰਬ ਦਾ ਮੇਲਾ ਵੇਖਣ ਲਈ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੰਸਥਾ ਗੱਲ ਸਾਂਹਿਬ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਨਿੱਤੇ ਹੀ ਕਾਧੀ ਕਰਾਉਂਦਾ ਵਿਚ ਬਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੰਡਾਲ ਅੰਦਰ ਸਜੀ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣ ਭਾਸ਼ਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ—“ਅਸੀਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਾਫ਼ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ। ਬਾਣੀ ਸਾਡਾ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਸਾਡਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੈ...”

ਉਹ ਸੱਜਣ ਬੜੇ ਜੰਝ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਜੁੜੀ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਬੈਠ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ‘ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਬਿਠਾਉਣ ਲਈ ਜੀਅ ਜਾਨ ਨਾਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ? ਕੋਈ ਮੇਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਅਵਤਾਰ ਦਿਵਸ ਤੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ।”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਇਹ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਜੋ ਕੁਝ ਆਖ ਰਹੇ ਨੇ, ਉਹ ਠੀਕ ਹੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਹੀਂ — ਸਗੋਂ ਉਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਏ ਜਿਹੜੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਏ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ। ਏਸੇ ਲਈ ਇਹ ਅੱਜ ਕੇ ਦਿਨ ਵੀ — ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉਤਸਵ ਸਮੇਂ ਵੀ — ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੇਹ ਧਾਰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਰੁਧ ਬੈਠ ਰਹੇ ਨੇ।”

ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਕਿਹਾ — “ਕੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਈ ਬਾਣੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ?”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਮਾਨਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਦਾ ਏ, ਉਸ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਤੇ ਪ੍ਰੋਤ੍ਯੋਗ ਕਰਦਾ ਏ। ਅਤੇ ਇਲਾਜਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਹੀ ‘ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਏ।

“ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਏ, ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਕਿ ‘ਰਾਜਨੀਤੀ’ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਏ ਅਤੇ ‘ਧਰਮ’ ਨਿਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗੀ। ਰਾਜਨੀਤੀ, ‘ਕਲਕਿਟਤੀ’ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਏ ਅਤੇ ਧਰਮ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀ। ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਖ-ਸੁਵਿਧਾ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬੁਦਭਤ ਏ ਜੋ ਰੈਕੂਟੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ — ‘ਧਰਮ’ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਥੋੜੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ — ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰੈਕੂਟੀ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਨ ਕੇ ਚਉਥੇ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ — ਗੁੰਗ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਸੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿੱਤਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠਾ ਕੇ ਚਉਥੇ ਜਾਂ ਤੁਰੀਆ ਪਦ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਅਸਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਹੈ।

“ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੁਗ ਵਿਚ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਜਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਲਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅਰਥ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਦੱਸ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਕਰ ਲਗਾਉਂਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਵਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਏਨਾ ਕੁ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਇਹ ਗਿਆਨੀ ਸੋਚਣ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲਾਭੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਆਦਮੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥਲੇ ਸੁਖ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਨਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਠੰਢੇਗਾ — ਅਤਮਕ ਗਿਆਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਤੋਂ। ਪਰ ਇਹ ਧਰਮ ਤੋਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹੱਥ-ਪੱਥ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾ ਕੇ ਠੀਕ ਉਸੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਲੈ ਜਾਣਗੇ — ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ‘ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ’ ਦਾ ਮਾਰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇੰਜ, ਇਹ ਬਹੁਤੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

“ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਗੁੰਗ ਜਾਂ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲੀ ਹੈ — ਓਥੋਂ ਤੋਂ — ਉਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਪਰ ਜ਼ਰਾ ਭਾਰੀ ਮਾਰ ਕੇ ਵੇਖੋ — ਆਤਮਕ ਉੱਨਤੀ ਵਧੀ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਮੂਹਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਰਾਸ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਿਛਾਹ ਭਾਤੀ ਮਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅੱਜ ਉਪਰ ਪੁਜਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਰਸਵੀਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇਗੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁੰਥ-ਪੰਥ ਰੂਪੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਰਕ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

“ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਧਰਮ ਭੀਸ਼ ਦਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਮਾਰਗ ਯੋਗ ਹੈ, ਉਹ ਤਿਆਗ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜ ਦਾ ਵੀ ਤਿਆਗ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਵੀ — ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਲਈ ਮੁਕਤੀ ਵੀ ‘ਬਪੁਤੀ’ (ਵਿਚਾਰੀ) ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੈ।

“ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਆਪਾ ਧਾਪੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਗੁੰਗੀ ਹੋਈ ਬੇਕਾਬੂ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਭੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ — ਸਗੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤਰ ਵਿਚੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਧਾਰਮਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਤ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਇਕੱਠ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਤੇ ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਨਿਵਾਜੇ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਤੇ ਉਛਰਿਖਲ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਹਾਂ, ਉਸ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਚਰਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ — ਜਿਹੜੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਸਾਤਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰ ਕੇ ਸੁਭ ਕਰਮ ਤੇ ਉਸਾਰੀ ਵੱਲ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੋਵੇ।

“ਘਾਣਸਾ ਰਾਜ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਤਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਪਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਿਆਂ ਪੜਾ ਲਗੇਗਾ ਕਿ ਸਾਧੂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਘਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਧਦੀ ਨਹੀਂ ਪਈ। ਅਤੇ ਅੱਜ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਏਨਾ ਠਗਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਬਹੁ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਜਨ ਬੈਠਕੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਸ ਸਾਧ ਸੰਤ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਰਾ ਮਾਨਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਉਹ ਆਪਣਾ ਅਸਲ ਅਸਲ ਛੱਡ ਕੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਚੋਰ ਇਸ ਗੱਲ ਉਪਰ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਘਮੇਟੀ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਲਵੇ।

“ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ‘ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ’ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦਾ ਕ੍ਰਮ, ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਹਰਾਸ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਹਰਾਸ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਨਵਾਂ ਸਿੱਖ ਸਜਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ — ਕਿਉਂਕਿ ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਤਮਾ ਤਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਸਾਡੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸੋਝਨਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਅੱਜ ਹੋਸ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ।

"ਨਤੀਜਾ ਸਾਡਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ — ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਪੰਥ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਾ ਮੰਤਰ ਲੈ ਕੇ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸਜਦਾ — ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਬਰਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਾਮਰਤੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ — ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਤਮ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਆਦਰ ਮਾਣ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

"ਸੋ ਮਿਸ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ ਅੱਜ ਅਧਿਆਤਮ ਦੀ ਚਾਹ ਜਾਗਦੀ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਧ ਸੰਗ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝੇਰਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਪੰਥ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭਿਣਤੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸਗੋਂ ਵਧੀ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਤ-ਸਾਧ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਧੋਸ' ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਵਿਅਕਤੀ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਤੇ ਜੋੜਿਆ ਹੈ।

"ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤਬਕਾ ਅੱਜ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਰਬਸਵ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅੱਜ ਦੇ ਸਿਆਸੀ ਵਰਤਾਰੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਵੀ ਬਦਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਅੰਦਰਲਾ ਆਚਰਨ ਵੀ। ਇਹ ਤਬਕਾ ਵੀ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਦੇ ਮਨੁੱਖ 'ਸਿੱਖ' ਚਰੂਰ ਬਣਦੇ ਸਨ ਅੱਜ ਹਰ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਚਰੂਰ ਹੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਆਚਰਨ ਤੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਲਾਭੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

"ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਜਗਾਈ ਰਖਣ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਕੇਵਲ ਉਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਪਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਨਿਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।"

ਉਪਰ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚਾਰ ਬਣਿਆ ਕਿ ਇਸ ਗਿਣੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸੋ ਇਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਵਿਚ ਇਹੋ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ 'ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਬਾਰੇ ਕੀ।

ਬਾਣੀ

ਬੇਦ ਕਿਰੇਥ ਕੁਰ ਹਟਿ ਹੈ ਜਿਸੁ ਲਗਿ ਭਵਜਲ ਪਰਿ ਉਤਾਰਾ ॥

ਸਤਿਕੁਰ ਬਾਬੁ ਨ ਬੁਝੀਐ ਜਿਰਹੁ ਧਰੇ ਨਾ ਕੁਰ ਅਵਤਾਰਾ ॥

(ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ੧, ਪਉੜੀ ੧੭)

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਬੰਨੀ ਨੂੰ ਅਜੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ । ਇਸ ਕ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕੁਲ ਸਮਾਂ ਛੇ ਥਾਂ ਸੌ ਸਾਲ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਕਰੋੜਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬਜ਼ੁਦ ਵਿਚ ਆਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਵਸਦਾ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਵੇਰ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਆ ਚੁਕਿਆ ਸੀ । ਸਾਡੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦੀ ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਵੀ — ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੀ ਧਰਮ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਬਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਸਿਧਾਂਤ-ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਵੀ ਆਦਰਸ਼ਿਕ ਸਥਾਨ ਹਾਸਿਲ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਸ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਧਰਮ-ਕਾਲ ਨੂੰ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ :

ਸਤਨਾਮਿ ਰੇ ਮਾਟਿਓ ਭਲਿਓ ਬਲਿ ਬਾਵਨ ਭਾਇਓ ॥

ਕੇਰੈ ਰੈ ਮਾਟਿਓ ਰਾਮੁ ਰਖਾਵੈਸੁ ਕਹਾਇਓ ॥

ਦੁਆਪੁਰਿ ਕ੍ਰਿਸਣ ਮੁਰਾਰਿ ਕੰਸੁ ਕਿਰਤਾਰਬੁ ਕਹਿਓ ॥

ਉਰਸੈਣ ਕਉ ਰਾਜੁ ਅਭੈ ਭਗਤਹ ਜਨ ਚਹਿਓ ॥

ਕਲਿਜੁਗਿ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਨਾਨਕ ਕੁਰੁ ਅੰਗਦੁ ਅਮਰੁ ਕਹਾਇਓ ॥

ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੁ ਰਾਜੁ ਅਬਿਚਲੁ ਅਟਲੁ ਆਦਿ ਪੁਰਖਿ ਕੁਰਮਾਇਓ ॥

(ਸਵਾਰੇ ਭੱਟ 'ਕਲ' ਦੇ, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੩੬੦)

ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ 'ਭੱਟ ਕਲ' ਜੋ ਕੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਨੇ :

ਪੰਨਿ ਪੰਨਿ ਕੁਰੁ ਪੰਨਿ ਜਨਮੁ ਮਕਯਕੁ ਰਲੈ ਜਕਿ ॥

ਪਾਰਲਪੁਰੀ ਜੋਕਾਰ ਧੁਨਿ ਕਥਿ ਜਨ ਕਲ ਵਖਾਇਓ ॥

ਹਰਿ ਨਾਮ ਕੀਸਕ ਨਾਨਕ ਕੁਰ ਰਾਜੁ ਜੋਗੁ ਤੈ ਮਾਟਿਓ ॥

ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਰਚਨਾ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ, ਧਰਮ ਕਰਮ ਵੀ ਸੀ, ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਵੀ ਸੀ । ਧਰਮ ਅਵਤਾਰ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸੀ ।

ਬਾਣੀ ਵਜੀ ਚੜ੍ਹ ਜੁਗੀ ਸਚੇ ਸਦੁ ਸੁਣਾਇ ॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੩੫)

ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਵੇਦ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਣੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ :

ਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬੇਦੁ ਅਬਰਥਣੁ ਕਰਣੀ ਕੀਰਤਿ ਲਹਿਆ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੦੩)

ਦੇਵੇਂ ਤਰਫਾ ਉਪਾਇ ਇਕੁ ਵਰਤਿਆ ॥

ਬੇਦ ਬਾਣੀ ਵਰਤਾਇ ਅੰਦਰਿ ਵਾਦੁ ਘੜਿਆ ॥ (ਮਹਲਾ ੨, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੮੦)

ਉਦੋਂ ਵੇਦ ਹੀ ਬਾਣੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਦੇ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਹਿਸਾਬ ਦੇ ਅਰਥ ਦਿੱਤੇ । ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਤਖ਼ਥੇ ਨੇ ਵੇਦ ਨੂੰ ਅਪੋਰੂਪੇਯ ਜਾਂ ਈਸ਼ਵਰੀ ਬਾਣੀ ਕਿਹਾ, ਮੰਨਿਆ — ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੂਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਖਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਪਵਿਤ੍ਰ ਪਾਵਨ ਸਦਾ ਹੈ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮਤਿ ਅੰਤਰੁ ਭੀਜੇ ਹੇ ॥

ਬ੍ਰਹਮਾ ਕਿਸਨੁ ਮਹੇਸੁ ਬੀਚਾਰੀ ॥

ਕ੍ਰੇਕੁਣ ਬਧਬ ਮੁਕਤਿ ਨਿਰਾਰੀ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਿਆਨੁ ਦੇਖੇ ਹੈ ਜਾਤਾ ਅਨਦਿਨੁ ਨਾਮੁ ਰਵੀਜੈ ਹੇ ॥

ਬੇਦ ਪੜ੍ਹਹਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨ ਬੂਝਹਿ ॥

ਮਾਇਆ ਕਾਰਣਿ ਪਸਿ ਪਤਿ ਲੂਝਹਿ ॥

ਅੰਤਰਿ ਮੈਲੁ ਅਗਿਆਨੀ ਅਧਾ ਕਿਉਕਰਿ ਬੂਝਹੁ ਰਹੀਜੈ ਹੇ ॥

ਬੇਦ ਬਾਦ ਸਭਿ ਆਖਿ ਵਖਾਣਹਿ ॥

ਨ ਅੰਤਰੁ ਭੀਜੈ ਨ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣਹਿ ॥

ਪੁੰਨੁ ਪਾਪੁ ਸਭੁ ਬੇਦਿ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਜੈ ਹੇ ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੪੯)

ਬੇਦੁ ਪੁਕਾਰੇ ਵਾਚੀਐ ਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮ ਬਿਆਸੁ ॥

ਮੁਨਿ ਜਨ ਸੇਵਕ ਸਾਧਿਕਾ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਕੁਣਾਤਾਸੁ ॥

ਸਚਿ ਰਤੇ ਸੇ ਜਿਣਿ ਕਏ ਹਉ ਸਦ ਬਲਿਹਾਰੈ ਜਾਸੁ ॥

ਯਹੁ ਜੁਗਿ ਮੇਲੇ ਮਛੁ ਭਰੇ ਜਿਨ ਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਨ ਹੋਇ ॥

ਭਗਤੀ ਭਾਇ ਵਿਹੂਣਿਆ ਮੂਰੁ ਕਾਣਾ ਪਤਿ ਬੋਇ ॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੭)

ਉਅੰਕਾਰਿ ਉਤਪਾਤੀ ॥

ਕੀਆ ਦਿਨਸੁ ਸਭ ਰਾਤੀ ॥

ਕਣੁ ਤ੍ਰਿਣੁ ਕ੍ਰਿਭਵਣ ਪਾਣੀ ॥

ਯਹਿ ਬੇਦ ਚਾਰੇ ਖਾਣੀ ॥

ਖੰਡ ਦੀਪ ਸਭਿ ਲੀਆ ॥

ਏਕ ਕਵਾਵੈ ਤੇ ਸਭਿ ਹੋਆ ॥

ਕਰਣੀਹਾਰਾ ਬੂਝਹੁ ਰੇ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਤ ਸੁਖੈ ਰੇ ॥ (ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੦੩)

ਗੁਰੁ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ 'ਏਕ ਕਵਾਵੈ ਤੇ ਸਭਿ ਹੋਆ' ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਿਆਂ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਚੀ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ

ਹੈ ਤੇ ਏਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਵੇਦ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰੋਭੇਯ ਜਾਂ ਈਸ਼ਵਰੀ ਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਕੱਲ ਨਹੀਂ ।

ਵਿਰ ਵੇਦ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੁਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਰੋਹਿਤਾਂ ਦੀ ਖਬਰ ਲੈਂਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਪੂਜਾ ਤਿਲਕ ਕਰਤ ਇਸਨਾਨਾ ॥
 ਕੁਹੀ ਕਾਚਿ ਲੋਵੈ ਹਥਿ ਦਾਨਾ ॥
 ਥੇਦੁ ਪੜੈ ਮੁਖਿ ਮੀਨੀ ਬਾਣੀ ॥
 ਜੀਆ ਬਹਤ ਨ ਸੰਗੈ ਪਰਾਣੀ ॥
 ਬਹ ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੈ ॥
 ਹਿਰਦਾ ਸੁਖੁ ਬ੍ਰਹਮੁ ਬੀਚਾਰੈ ॥

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੦੧)

ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਵੇਦ ਬਾਰੇ ਇਹੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ :

ਥੇਦ ਕਤੇਬ ਕਹਾਨੁ ਮਤ ਕੂਨੇ ਕੂਨਾ ਜੋ ਨ ਬਿਚਾਰੈ ॥
 ਜਦੁ ਸਭ ਮਹਿ ਏਕੁ ਖੁਦਾਇ ਕਹਤ ਹਉ ਤਉ ਕਿਉ ਮੁਰਗੀ ਮਾਰੈ ॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੩੫੦)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੇਦ ਨੂੰ ਨਾਮ ਦ੍ਰਿੜਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਰਮਾਇਆ ਹੈ :

ਥੇਦੁ ਪੁਸ਼ਾਰੈ ਭਗਤਿ ਸਰੋਤਿ ॥
 ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਮਾਨੈ ਵੇਖੇ ਜੋਤਿ ॥
 ਸਾਸਕੁ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਮ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਧਿ ਉਤਮਾ ਕਰਮ ॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੩੧)

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ ਦੇ ਸਵੱਧੀਯਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਦ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਚੇਚਾ ਚਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਜਾ ਕਉ ਮੁਨਿ ਪ੍ਰਾਨੁ ਧਰੈ ਫਿਰਤ ਸਭਲ ਜੁਗ ਕਥਹੁਕ ਕਉ ਪਾਵੈ ਆਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ ਕਉ ॥
 ਥੇਦ ਬਾਣੀ ਸਹਿਤ ਬਿਰੀਓ ਜਸੁ ਗਾਵੈ ਜਾ ਕੋ ਸਿਧ ਮੁਨਿ ਗਹਿ ਨ ਤਜਾਤ ਕਥਿਲਾਸ ਕਉ ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੪੦੪)

ਬਾਣੀ ਰਚਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਨ ਮਾਣ ਰੂਪੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਥੰਢੀ ਯੁਤ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਭਾਵ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਥਾਅਦ ਵਿਚ ਠੀਕ ਉਸੇ ਭਾਵ ਨਾਲ ਉਸ ਉਪਰ ਨਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਤਾ । ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਨਰਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ ਉਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਏਕ ਦੇ ਅਰਥ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਅੱਜ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਧਾਰਨਾ ਤੇ ਭਾਵਨਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਠੀਕ ਇਹੋ ਧਾਰਨਾ ਇਕ ਸਮੇਂ ਵੇਦਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ । ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਇਕ ਖਾਸ ਤਬਕੇ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਠੀਕ ਏਵੇਂ ਹੀ ਇਕ ਸਮੇਂ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹਰਭਾ ਕਰਤਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰਾ ਧਰਮ ਕਰਮ, ਸਵਰਗ ਨਰਕ ਵੇਦ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੀ ਖਲਿਹਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ।

ਵੇਦ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਸਲ ਦਰਜਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਘੱਟ ਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਵੇਦ ਬਾਰੇ ਪਰਚਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਨੇ — ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ।

ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਉਸ ਯੁੱਗ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ ਤੱਤ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਡਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਬਹੁ ਦੇਵ ਵਾਦ ਤੇ ਪੁਰੋਹਤੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਤੇ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਂ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ । ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚਨਾ-ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਬਹੁ ਦੇਵ ਵਾਦ, ਤੇ ਪੁਰੋਹਤੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਪਰਚੱਲਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਕੁਰਿਆਈ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰਤਾ ਵੱਲੋਂ ਉਪਰਾਮ ਕਰ ਕੇ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਅਤੇ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਇੱਕੋ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮ-ਸੱਤਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਜਫ਼ਾਉਣਾ । ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੰਖਰ, ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ, ਪਹਿਲਾ ਵਾਕ ਤੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸੱਤਰਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਗੁਰਮਤ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਮੂਲ ਹਨ ।

ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮੁੱਚੇ ਗੁਰਮਤ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਮੂਲ ਦੱਸ 'ਕੇ ਬਾਣੀ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਕ ਅਕਾਲ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ । ਏਸੇ ਜੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵੇਖੀ ਦੇਵਤਿਆਂ, ਪੱਥਰ ਜਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ, ਵੇਦ, ਉਸ ਦੀ ਸਰਬੱਭਤਾ, ਪੁਰੋਹਤੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਵਾਂਗ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਹੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੇਦ ਬਾਣੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਬੇਦ ਬਾਣੀ ਜਗੁ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਕੁਣ ਕਰੇ ਥੀਚਾਰੁ ॥

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਜਮ ਭੰਡੁ ਸਭੈ ਮਰਿ ਜਨਮੈ ਵਾਰੈ ਵਾਰ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੋਟੇ ਮੁਖਰਿ ਹੋਏ ਪਾਏ ਮੱਖ ਦੁਆਰ ॥ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੭੬)

ਪੰਨਾ ੧੩੭੧ ਉਪਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ :

ਕਬੀਰ ਠਾਕੁਰੁ ਪੂਜਹਿ ਮੋਲਿ ਲੇ ਮਨ ਹਠਿ ਤੀਰਥ ਜਾਹਿ ॥

ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਸੁੰਗੁ ਧਰਿ ਕੂਲੇ ਭਟਕਾ ਯਾਹਿ ॥

ਕਬੀਰ ਪਾਹਨੁ ਪਰਮੇਸੁਰੁ ਕੀਆ ਪੂਜੈ ਸਗੁ ਸੰਸਾਰੁ ॥

ਇਸ ਭਰਵਾਲੇ ਜੋ ਰਹੇ ਬੁਝੇ ਕਾਲੀ ਧਾਰ ॥

ਕਬੀਰ ਕਾਗਦ ਕੀ ਓਬਰੀ ਮਸੁ ਬੈ ਕਰਮ ਕਪਾਟ ॥

ਪਾਹਨ ਬੰਗੇ ਪਿਰਥਮੀ ਪੰਡਿਤ ਪਾਛੀ ਬਾਟ ॥

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਟੁਕਾਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ : (੧) ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਉਪਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਕੇ ਜੋ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਏਸੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਪੂਜਦਾ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹਨੇ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੂਲੇਖਾ ਨਾ ਰਹੇ — ਉਹ ਮੰਤਰਧਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਝੁੱਝੇਗਾ । (੨) ਅਤੇ ਕਾਗਦ ਭਾਵ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਓਬਰੀ (ਕੋਠੀ) ਹੈ । ਸਿਆਹੀ ਭਾਵ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦੇ ਤਮਝੇ ਲੱਗੇ ਹਨ । (੩) ਪੱਥਰ ਅਥਵਾ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਕਾਂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਤੇਥੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਰੂਪੀ ਕਾਗਜ਼ ਜਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਪੰਡਿਤ ਪੁਰੋਹਤ ਧਾਰਵੀ ਬਣ ਕੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਖਲੋਤੇ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਮਾਇਆ ਹੈ :

ਕਬੀਰ ਸੰਸਾ ਦੂਰਿ ਕਰੁ ਕਾਕਦ ਦੇਹ ਬਿਹਾਇ ॥

ਭਾਵਨਾ ਅਖਰ ਸੋਧਿ ਕੇ ਹਰਿ ਚਰਨੀ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ॥ (ਅੰਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੩੭੩)

ਅਰਥਾਤ — ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਰੂਪੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਬੰਦਾ ਆਖਰਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਜਾਣ ਕੇ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰੀ ਦੇ ਚਰਨੀ ਲੋਕਣ ਦੀ ਕੱਲ ਆਖੀ ਕਈ ਹੈ) ਹਰੀ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਚਿੱਤ ਲਾ ਲੈ ਅਤੇ ਕਾਕਦ ਅਰਥਾਤ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਰੂਪੀ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸੋਧੇ ਤੋਂ (ਬਿਹਾ) ਰੋਹਣ ਦੇ ।

ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਥਾਣੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਾਕਦ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਂ ਪੰਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪਰਮੇਸਰ ਭਾਵ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਅਨੁਸ਼ਾਹੀ ਦਰਸਾਈ ਹੈ । ਅਤੇ ਇਹੋ ਹੀ ਗੁਰਮਤ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ ਇਹੋ ਹੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਹੈ ।

ਦੇਹੀ ਅੰਦਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਵਾਸੀ

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਜਿਸ ਜੀਵ-ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਉਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸ੍ਵੇਸ਼ਟ ਅਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਅਵਰ ਜੋਨਿ ਭੇਰੀ ਪਨਿਹਾਰੀ ॥

ਇਸ ਧਰਤੀ ਮਹਿ ਭੇਰੀ ਸਿਕਦਾਰੀ ॥ (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੭੪)

ਇਸ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਜੀਵ-ਜੰਨੀਆਂ ਹਨ — ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਭ ਪਾਣੀ ਫਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਭਨਾ ਉਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੈ ।

ਉੱਜ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵ-ਜਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹੀ ਨਾਲ ਖਾਸ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ।

ਦੇਹੀ ਅੰਦਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਵਾਸੀ ॥

ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਹੈ ਅਭਿਨਾਸੀ ॥ (ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੨੬)

ਕੁਰ ਕੈ ਸਕਾਇ ਪਵਿਰੁ ਸਰੀਰਾ ॥

ਰਿਸੁ ਵਿਚਿ ਰਸੈ ਸਚੁ ਕੁਟੀ ਕਹੀਰਾ ॥

ਸਰੈ ਸਚੁ ਵੇਖੇ ਸਭ ਭਾਈ ਸਚੁ ਸੁਣਿ ਮਨਿ ਵਸਾਇਦਾ ॥

ਏਹ ਕਾਇਆ ਪਵਿਰੁ ਹੈ ਸਗੀਰੁ ॥

ਕੁਰ ਸਬਦੀ ਚੇਰੈ ਕੁਟੀ ਕਹੀਰੁ ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੬੫)

ਦੇਹੀ ਨਕਰੀ ਉਤਮ ਥਾਨਾ ॥

ਪੰਚ ਭੋਭ ਵਸਹਿ ਪਰਧਾਨਾ ॥

ਉਪਰਿ ਏਕੈਕਸੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਸੁੰਨੁ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇਆ ॥

ਦੇਹੀ ਨਕਰੀ ਨਉ ਦਰਵਾਜੇ ॥

ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਕਰਣੈ ਹਾਰੈ ਸਾਜੇ ॥

ਦਸਵੈ ਪੁਰਖੁ ਅਤੀਤੁ ਨਿਰਾਲਾ ਆਪੇ ਅਲਖੁ ਲਖਾਇਆ ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੩੯)

ਮਨੁ ਹਰਿ ਕੀਆ ਤਨੁ ਸਭੁ ਸਾਜਿਆ ॥

ਪੰਚ ਰਤ ਰਚਿ ਜੋਤਿ ਨਿਵਾਜਿਆ ॥

(ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੩੭)

ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਡੇਰ ਮੰਨੋ ਤੁਸੀਂ ਜਗਤ ਮਾਂ ਭਾਈਦਾਸ (ਜਿਸ ਨਾਮ ਨਾਮ) - ੫੩/੫੪
 = ਰਮਤਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਜੋਸੇ ਜਨ ਤੇ ਫੇਰ ਘੁਟ ਕੁਟਾ ਤੈਸਾ ਇਹੁ ਸੰਸਾਰ

ਦੇਹੀ ਅੰਦਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਵਾਸੀ

ਜਾਨਤ ਹੈ ਮਾਤ ਤੁਨ ਤਰੇ ਹੈ

ਤਾ ਬਿਨ ਜਾਨਤ ਸੰਥ ਸੁ ਨਾਨਤ

੧੯

ਦੇ ਸਰੀਰਾ ਮੋਰਿਆ ਹਰਿ ਤੁਮ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਰਖੀ ਤਾ ਤੁ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ ॥
 ਹਰਿ ਜੋਤਿ ਰਖੀ ਕੁਧੁ ਵਿਚਿ ਤਾ ਤੁ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ ॥
 ਹਰਿ ਆਪੇ ਮਾਤਾ ਆਪੇ ਪਿਤਾ ਜਿਨਿ ਜਿਉ ਉਪਾਇ ਜਗਤੁ ਦਿਖਾਇਆ ॥
 ਗੁਰੁ ਪਰਸਾਦੀ ਬਝਿਆ ਤਾ ਚਲਤੁ ਹੋਆ ਚਲਤੁ ਨਦਰੀ ਆਇਆ ॥
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾ ਮੂਲੁ ਰਚਿਆ ਜੋਤਿ ਰਖੀ ਤਾ ਤੁ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੨੧)

ਬਰਤਾਰ ਨੇ ਜਦੋਂ ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਧੰਧੁਕਾਰਾ ਦੀ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਿਰਕੁਣ-ਸਰਕੁਣ
 ਸੁਰੂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਟਾਵਾ ਇਸ ਦਿੱਸਦੇ ਜਗਤ ਰਾਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਦਿੱਸਦਾ ਜਗਤ
 ਵੀ ਇਕ ਰੂਪ ਦਾ ਵਿਰਾਟ ਸਰੀਰ ਹੀ ਹੈ।

ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਸਭ ਕੁਝ ਵਸੈ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਪਾਤਲਾ ॥

ਸਮਾਧਾਨ

ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਜਗ ਜੀਵਨ ਦਾਤਾ ਵਸੈ ਸਭਨਾ ਬਰੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ ॥ ਜੋ ਵੀ ਬਾਹਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਇਹ ਅੰਦਰ ਦੁੰਦਾਰ
 ਕਾਇਆ ਕਾਮਣਿ ਸਦਾ ਸੁਹੇਲੀ ਕੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਾ ॥ ਬਾਹਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਦੇਹ ਸਤ ਮਨ ਦੀ ਕਰਕਤਾ ਹੈ
 ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਆਪੇ ਵਸੈ ਅਲਖੁ ਨ ਲਖਿਆ ਜਾਈ ॥ ਜਦ ਮਨ ਸੋ ਜਾਵਾ ਹੈ ਸਮੀਪਤੀ ਮੇਰੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ
 ਮਨਮੁਖੁ ਮੁਕਤੁ ਬੂਝੈ ਨਾਹੀ ਬਾਹਰਿ ਭਾਲਣਿ ਜਾਈ ॥ ਅਤੇ ਜਿਹ ਵਿਰਧ ਹੈ ਏਹੁ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸੇ
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵੈ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ਸਤਿਗੁਰਿ ਅਲਖੁ ਦਿਤਾ ਲਖਾਈ ॥ ਤੂੰ ਤੇਰੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜੋਸੇ ਸੁਪਨੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੋ
 ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਰਤਨ ਪਦਾਰਥ ਭਰਮੰਤ ਭਰੇ ਭੰਡਾਰਾ ॥ ਜਗਤ ਬਾਹਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਤੈਸੇ ਜਾਗਤ ਮੇਰੇ
 ਇਸੁ ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਨਉਖੰਡ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਹਟ ਪਟਣ ਬਾਜਾਰਾ ॥ ਅਤੇ ਮਿਥਰਾ ਮੇਰੀ ਏਹੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਨਦਾ ਹੈ
 ਇਸੁ ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਨਾਮੁ ਨਉਨਿਧਿ ਪਾਈਐ ਕੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਬੀਰਾਰਾ ॥ ਏਹੁ ਜਗਤ ਫੁਰੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੋ ਜੋ
 ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਭੰਡਿ ਭੰਡਾਰੀ ਆਪੇ ਭੰਡਣ ਹਰਾ ॥ ਤੁਛ ਨਹੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਿਨੁ ਏਹੁ ਦਿਸਦਾ ਆਪ
 ਇਹੁ ਮਨੁ ਰਤਨੁ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਕੁ ਰਿਸ ਕਾ ਮੋਲੁ ਅਭਾਰਾ ॥ ਸਰੂਪ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਮੇਰੇ ਹਸੀ ਸਮੁਤਤ ਹੈ
 ਮੰਡਿ ਕਿਰਤੀ ਨਾਮੁ ਪਾਈਐ ਨਾਹੀ ਨਾਮੁ ਪਾਈਐ ਕੁਰ ਬੀਰਾਰਾ ॥ ਸਾਰੇ ਬੁਝਿਮੰਤ ਵਿਚਾਰ ਕੁਪੀ ਕੰਢੇ ਪੁਰੇ ਮੇਰੇ
 ਕੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਸੁ ਕਾਇਆ ਖੋਜੇ ਹੋਰ ਸਭ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਈ ॥ ਭਟਾਰ ਦੇ ਝੰਟੇ ਬਾਸੂ ਨਹੀਂ ਖੁਜਦੇ ਕਿਓਂ ਕੀ
 ਜਿਸ ਨੇ ਦੋਇ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਵੈ ਹੋਰ ਕਿਆ ਕੀ ਕਰੇ ਚਰਾਈ ॥ ਵਾਸਤਵ ਮੇਰੇ ਨਹੀਂ
 ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਭਉ ਭਾਉ ਵਸੈ ਕੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਪਾਈ ॥ ਕੁਤੁਬਾਵ ਇਹ ਜਗ ਸੁੰਦਰੇ ਕਾ ਬਾਹਰ ਸਿਰੀ
 ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੰਸਾ ਸਭ ਓਪਤਿ ਜਿਤੁ ਸੰਸਾਰਾ ॥ ਤੁਸੀਂ ਜਿਓ ਸੁਪਨਾ ਅਰ ਮੇਸ਼ਨਾ ਅਮੋਲ
 ਸਚੇ ਆਪਣਾ ਖੋਲ੍ਹ ਰਚਾਇਆ ਆਵਾਕਉਣ ਪਸਾਰਾ ॥ ਕੋਈ ਜਾਨੈ ਨਾਨਕੁ ਭੁਝਿਮੰਤ ਬੀਰਾਰਾ ਕੋਸੇ ਹਰਿ ਆਪਣੇ
 ਪੂਰੈ ਸਤਿਗੁਰਿ ਆਪਿ ਦਿਖਾਇਆ ਸਹਿ ਨਾਮਿ ਨਿਸਤਾਰਾ ॥ ਏਹੋ ਚੰਗਾ ਰਹਿਸਤ ਦਾਸੀ ਰਾਖੀ ਕਾ ਪੰਨਾ ੩੬
 ਸਾ ਕਾਇਆ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵੈ ਸਚੇ ਆਪਿ ਸਦਾਗੀ ॥

ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਦਰਿ ਦੋਈ ਨਾਹੀ ਤਾ ਜਮੁ ਕਰੇ ਖੁਆਰੀ ॥ ਮਨੁ ਕੇ ਭੁਲਾਭ ਤੇ ਜਗਤ ਸਤੁ ਏਮੀਆਤ ॥੫॥
 ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਵਡਿਆਈ ਪਾਏ ਜਿਸ ਨੇ ਹਰਿ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀ ॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੭੫੪)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹਰੀ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਤੇ ਹਰੀ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਆਖਿਆ ਹੈ।

ਹਰਿ ਕਾ ਮੰਦਰੁ ਆਖੀਐ ਕਾਇਆ ਕੋਟੁ ਕਰੁ ॥

ਮਾਨਾ ਏ ਮਨੁ ਕੇ ਉਨਹੁ ਦਾਏ ਆਟਾ ਹੈ ਗਹਿਏ ਜੰਨਾਨੈ

ਅੰਦਰਿ ਲਾਲ ਜਵੇਹਰੀ ਕੁਰਮੁਖਿ ਕਰਿ ਨਾਮੁ ਪੜੁ ॥

ਪ੍ਰਭੇਸ਼ੀਏ ਕੁਰਮੁਖੀ ਹੈ (ਦਿਸਦਾ) ਕੁਰਮੁਖੀ ਅੰਦਰ ਮੁਖੀ ਹੈ

ਹਰਿ ਕਾ ਮੰਦਰੁ ਸਰੀਰੁ ਅਤਿ ਸੋਹਣਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦਿਤੁ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੫੨)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਿੱਸਦੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕੋਠੜੀ ।

ਇਹੁ ਜਗੁ ਸਚੈ ਕੀ ਹੈ ਕੋਠੜੀ ਸਚੈ ਕਾ ਵਿਚਿ ਵਾਸੁ ॥ (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੨ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੬੩)
ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੈ ਰਹਿਓ ਨਾਉ ॥

ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਕਹਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੈ ਚਾਚਿ ॥ (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੨, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਕੁਲ ਜੋਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਜੋਨੀ ਸਰਬ ਸਰੋਭਨ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਸਭ ਜੋਨੀਆਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੈ । ਅਤੇ ਇਹ ਸਰਦਾਰੀ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੀ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੈ । ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਜੀਅ ਲਈ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਦਾ ਕੋਈ ਅਨਥ ਹੈ । ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚਲੇ ਜੀਅ ਲਈ ਹੀ 'ਬਬਦ' ਹੈ, 'ਥਾਣੀ' ਹੈ, 'ਨਾਉ' ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਵੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਆਤਮਾ ਸਰੂਪੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਸ ਦੇਹਧਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੁ ਹੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਕਦਾ ਜਾਂ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ।

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਰਤਨ ਕੋਠੜੀ ਕਥਾ ਮੰਦਰਿ ਦੇਸੁ ਲੁਕਾਨੀ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਤ ਖੋਜੀਅ ਮਿਲਿ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਨੀ ॥

(ਬਲੈਤ ਹਿੰਡੋਲ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੧੭੮)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤਕ ਲਈ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ।

ਜੇਤਾ ਸਬਦੁ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਭੇਤੀ ਜੇਤਾ ਰੂਪੁ ਬਾਇਆ ਭੈਰੀ ॥

ਭੂੰ ਆਪੇ ਰਸਨਾ ਆਪੇ ਬਸਨਾ ਅਬਰੁ ਨ ਦੁਜਾ ਕਹਉ ਮਾਈ ॥

ਸਾਹਿਬੁ ਮੇਰਾ ਏਕੈ ਹੈ ॥

ਏਕੈ ਹੈ ਭਾਈ ਏਕੈ ਹੈ ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੩੫੦)

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੇ 'ਨਰਸਿੰਘ' ਰੂਪ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਿਆਂ ਵਰਮਾਇਆ ਹੈ ।

ਤੂੰ ਸਭਿ ਘਟ ਭੋਭਹਿ ਆਪਿ ਤੂੰ ਭੇਪੁ ਨ ਲਾਹਰਾ ॥

ਤੂੰ ਪੁਰਖੁ ਅਨੰਦੀ ਅਨੰਤ ਸਭ ਜੋਤਿ ਸਮਾਹਰਾ ॥

ਤੂੰ ਸਭ ਦੇਵਾ ਮਹਿ ਦੇਵ ਬਿਧਾਏ ਨਰਹਰਾ । (ਨਰ ਸਿੰਘ)

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੯੬)

ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦੀ ਨਰਸਿੰਘ ਰੂਪੀ ਦੇਹ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਭਗਤ ਨਾਮ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ :

ਭਗਤ ਹੋਤਿ ਮਾਰਿਓ ਹਰਨਾਮੁ ਨਰਸਿੰਘ ਰੂਪੁ ਹੋਇ ਦੇਹ ਧਰਿਓ ॥

(ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਥਾਣੀ ਨਾਮ ਦੇਉ ਜੀ ਕੀ ਪੰਨਾ ੧੦੦੫)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਿਲਾਣ ਦਾ । ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਦੀਵੀ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਆਰਮਾ ਵੀ ਪੂਰਨ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ । ਫਿਰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚਲੀ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰੂਪੀ ਚੇਤਨ ਸੱਤਾ ਹੀ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਤੂੰ ਹਿਰਦੈ ਰੂਪੁ ਤੁ ਵਸਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਰੇਰਾ ਭਾਉ ਨ ਬੂਝਹਿ ਕਵਾਰੀ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁਰਖੁ ਮਿਲਿਆ ਪ੍ਰਭੁ ਪ੍ਰਕਟਿਆ ਕੁਣ ਛਾਵੈ ਕੁਣ ਵੀਚਾਰੀ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਪ੍ਰਕਾਸੁ ਰਹਿਆ ਸਾਤਿ ਆਈ ਦੁਰਮਤਿ ਬੁਧਿ ਨਿਵਾਰੀ ॥

ਆਰਮ ਬ੍ਰਹਮੁ ਚੋਠਿ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ਸਭ ਸੰਗਤਿ ਪੁਰਖੁ ਰੁਮਾਰੀ ॥

ਪੁਰਖੈ ਪੁਰਖੁ ਮਿਲਿਆ ਗੁਰੁ ਪਾਇਆ ਜਿਨ ਕਉ ਕਿਰਪਾ ਭਈ ਰੁਮਾਰੀ ॥

ਨਾਨਕ ਅਭੁਲੁ ਸਹਜ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ਅਨਦਿਨੁ ਜਾਗਤੁ ਰਹੈ ਬਨਵਾਰੀ ॥

(ਸੋਰਠ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੬੦੭)

ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ — ਜਿਸ ਦੇ ਧੰਨੋਂ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਚਰਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਤੋਂ ਵੀ ਬਲਿਹਾਰੀ ਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਰਮ ਬਾਰਿਕ, ਤੁ ਮੇਰਾ ਕੁਰ ਹਾਈ ॥

ਸੁਣਿ ਮੀਤਾ ਜੀਉ ਹਮਾਰਾ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਸੀ ਤਰਿ ਦਰਸਨੁ ਦੇਹੁ ਦਿਖਾਈ ॥

ਸੁਣਿ ਮੀਤਾ ਧੂਰੀ ਕਉ ਬਲਿ ਜਾਈ ॥

ਪਾਵ ਮਲੋਕਾ ਮਲਿ ਮਲਿ ਧੋਵਾ ਇਹੁ ਮਨੁ ਤੈਥੁ ਦੇਸਾ ॥

ਸੁਣਿ ਮੀਤਾ ਹਉ ਤੇਰੀ ਸਰਣਾਈ ਆਇਆ ਪ੍ਰਭ ਮਿਲਉ ਦੇਹੁ ਉਪਦੇਸਾ...॥

(ਸੋਰਠ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੬੧੧)

ਪਰਮੇਸਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹੀ । ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤਦ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹੀ ਵਿਚ ਆਵੇਗਾ । ਮਨੁੱਖਾਂ ਜਨਮ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਦੁਰਲੱਭ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਜਨਮ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਦ ਭਾਗੀ ।

ਨਾਨਕ ਮਾਣਸ ਜਨਮੁ ਦੁਲੰਭੁ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰਿ ਬੂਝ ਬੁਝਾਈ ॥

(ਬਡਹੰਸੁ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੬੮)

ਮਾਣਸ ਜਨਮੁ ਦੁਲੰਭੁ ਹੈ ਜਕ ਮਹਿ ਖਟਿਆ ਆਇ ॥

(ਬਡਹੰਸੁ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੬੫)

ਧਨੁ ਮਾਣਸ ਜਨਮੁ ਪੁੰਨਿ ਪਾਈਆ ਰਾਮ ॥

ਮਾਣਸ ਜਨਮੁ ਵਡ ਪੁੰਨੇ ਪਾਇਆ ਦੇਹ ਸੁ ਕੰਚਨ ਚੰਗਤੀਆ ॥

(ਬਡਹੰਸੁ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੭੫)

ਮਾਣਸ ਜਨਮਿ ਹਰਿ ਪਾਈਐ ਹਰਿ ਰਾਵਣ ਵੇਰਾ ਰਾਮ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਿਲੁ ਸੰਹਾਰਣੀ ਰੇਕੁ ਹੋਇ ਘਣੇਰਾ ਰਾਮ ॥

ਜਿਨ ਮਾਣਸ ਜਨਮਿ ਨ ਪਾਇਆ ਤਿਨ ਭਾਗੁ ਮੰਦੇਰਾ ਰਾਮ ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਾਖੁ ਪ੍ਰਭ ਨਾਨਕੁ ਜਨੁ ਤੈਰਾ ਰਾਮ ॥

(ਫੋਤ ਬਿਲਾਖਲੁ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੪੪)

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਿਰਣੈ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮੇਸਰ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਰੂਪ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣਾ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪਰਮੇਸਰ ਦੇ ਜਿਸ ਰੂਪ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ—ਉਹ ਹੈ — ‘ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ’ ।

ਭਾਈ ਜਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਕੁਰ ਬਬਰ ਰਤਨਾਕਰ’ ਵਿਚ ‘ਪੁਰਖੁ’ ਦਾ ਅਰਥ ਦਿੱਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ — “ਪੁਰਖੁ—ਮਨੁੱਖ, ਆਦਮੀ, ਜੋ ਪੁਰ (ਦੇਹ) ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ।...ਪੁਰਣ ਰੂਪ ਕਰਤਾਰ, ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ, ‘ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ’ (ਜਪੁ)...ਜੀਵਾਤਮਾ, ‘ਪੁਰਖੇ ਪੁਰਖੁ ਮਿਲਿਆ ਗੁਰੁ ਪਾਇਆ’ (ਸੋਰਠ ਮ.ਖ)...”

ਭਾ. ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ‘ਪੁਰੁਸ਼’ ਇਹਨਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ “ਇਹ ‘ਪੁਰਿਸ਼ਕ’ ਅਰਥਾਤ ‘ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।”

ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੁਰਖੁ ਜਦੋਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਚੋਲਾ ਬਣ ਕੇ ‘ਇਸ’ ਤੇ ‘ਉਸ’ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ।

“ਪੁਰਖੁ ਅਤੀਤੁ ਵਸੈ ਨਿਹਕੇਵਲੁ ਕੁਰ ਪੁਰਖੇ ਪੁਰਖੁ ਮਿਲਾਇਆ ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੪੦)

ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ

ਏਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ 'ਗੁੰਥ ਗੁਰੂ', 'ਥਾਣੀ ਗੁਰੂ', ਤੇ ਪੰਥ ਗੁਰੂ', ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿਚ ਵੀ ਤਨ ਮਨ ਧਨੇ ਜੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਜੇ ਆਤਮ-ਪਰਵੇਚਨਾ ਆਖ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭੱਲ ਭਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਾਂ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਹੈ ਉਨਾ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜੇ ਕੋਈ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਥਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੀ ਉਸ ਥਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਸੰਦਰਭ ਤੋਂ ਲਾਭੇ ਹਟ ਕੇ ਪਰਚਾਰਨਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਭੱਲ ਹੀ ਆਪਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਆਤਮ ਪਰਵੇਚਕ ਹੈ — ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਠਹੇਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਵੱਲੋਂ ਨਾ ਹੀ ਸਹੀ — ਪਰ ਧਰਮ ਵੱਲੋਂ ਰਾ ਠਹੇਰ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਪਰੰਤ ਸ਼ੇਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਜਦੋਂ 'ਏਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਪਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦੀ ਭੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਉਚਾਰੀ ਥਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ — ਜਿਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ — ਉਪਰੰਤ ਸ਼ੇਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਕਿਟਕੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ — ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਨੌਂ ਗੁਰੂ ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਥਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਏਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ।

ਇਹ ਮੱਜਣ 'ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਥਾਣੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ :

ਸ਼ਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਪੁਨਿ ਚੋਲਾ ॥

ਜਿੱਥੇ ਭਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਟੁਕ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ — ਅਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਬਾਰੇ ਜਿੱਥੇ ਸਾਧੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਝੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਰੁਚਿਤ ਹੀ ਪੁੱਛ ਲਵੇ ਕਿ 'ਤਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਸਨ ? ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਕ ਵੀ ਜਿਹੜੇ ਏਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਸੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ? ਇਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਹੀ ਤੇ ਸਾਖੀਆਂ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਹਨ, ਭੀਰਬ-ਸਰੋਵਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਬਰਧਾਨੁ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਚਕ੍ਰਾਵੇ ਨਾਲ ਕੁਹਾਡਾ ਸਾਰਾ ਪਰਚਾਰ-ਕਾਰਜ ਚਲਦਾ ਹੈ।'

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਦਵਾਨ ਅਕਸਰ ਟਾਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਅਚਾਨਕ ਇਹ ਸਵਾਲ ਜਾਗ ਪਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ

ਹੋਵੇ ਵੀ ਆਸਤਕ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਆਚਰਨ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸੋਚੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈ ਜਾਏਗਾ । ਉਹ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਠੇ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋਥਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਦਸੇ ਗੁਰੂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਏ ਵੀ ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਤੁਕ, 'ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਕੀ ਹੋਇਆ ?

ਜਦੋਂ ਸੋਚੀ ਜਿਥਿਆਸ ਕਿਸੇ ਸੱਚੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਜਾਗ ਪਵੇ — ਓਦੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਖੋਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਈ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਠੀਕ ਢੁੱਕਦੇ ਹਨ :

ਕਾਇਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤਿ ਰਹੀ ਰਰਪੂਰੇ ਪਾਈਐ ਸਬਦਿ ਵੀਚਾਰੀ ॥

ਜੋ ਪ੍ਰਭੁ ਖੋਜਹਿ ਸੇਈ ਪਾਵਹਿ ਹੋਰਿ ਫੂਟਿ ਮੂਏ ਅਹੰਕਾਰੀ ॥

ਬਾਈ ਬਿਨਸਹਿ ਸੇਵਕ ਸੇਵਹਿ ਗੁਰੁ ਕੈ ਹੋਰਿ ਪਿਆਰੀ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੪, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੧੧)

ਸੋ ਮਾਮਲਾ ਖੋਜ ਦਾ ਹੈ, ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਨਹੀਂ । ਅਤੇ ਖੋਜ ਵੀ ਹੈ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ।

ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ ਤੁਥ 'ਸਿੱਧ ਲੋਸਣਿ' ਨਾਮੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਬੀਤੀ ਯਾਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹੈ । ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਸ ਹਮਾਨੇ ਦੇ ਸਿੱਧ-ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਜਵਾਬ-ਸਵਾਲ ਹਨ । ਅਤੇ ਇਹ ਜਵਾਬ-ਸਵਾਲ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਧਾਰਨ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ — ਸਗੋਂ ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਬਾਰੇ ਹਨ । ਜੋਗੀ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ :

ਕਵਣ ਮੁਲੁ ਕਵਣ ਮਤਿ ਵੇਲਾ ॥

ਠੇਰਾ ਕਵਣੁ ਕੁਧੁ ਨਿਸ ਭਾ ਕੂ ਚੇਲਾ ॥

ਕਵਣ ਕਥਾ ਲੇ ਰਹਯੁ ਨਿਰਾਲੇ ॥

ਕੈਲੀ ਨਾਨਕੁ ਸੁਣਹੁ ਕੁਮ ਬਾਛੇ ॥

ਏਸੁ ਕਥਾ ਭਾ ਦੇਇ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਭਵਜਨੁ ਸਬਦਿ ਲੰਘਾਵਣੁ ਹਾਰੁ ॥

(ਰਾਮ ਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੪੨)

ਇਹਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

"—ਅਰਥ, —ਪ੍ਰਭ (ਜੀਵਨ ਦਾ) ਕੀ ਮੂਲ ਹੈ ? ਕੋਹੜੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਦਾ (ਇਹ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਦਾ) ਸਮਾ ਹੈ ? ਕੁੰ ਕਿਸ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੇਲਾ ਹੈ ? ਕੋਹੜੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕੁੰ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ?

"ਨਾਨਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ (ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ—) ਹੈ ਬਾਲਕ (ਨਾਨਕ !) ਸੁਣ, (ਅਸਾਨੂੰ) ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਭੀ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸ (ਅਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਭੀ ਸਮਝਾ, ਕਿ ਕਿਵੇਂ) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰਾਹੀਂ (ਗੁਰੂ ਜੀਵ ਨੂੰ) — ਸੰਸਾਰ-ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ।

"ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਵਰਤਾਇਆ :

ਪਵਨ ਅਰੰਭੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮਤਿ ਵੇਲਾ ॥

ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ ॥

ਅਰਥ ਕਥਾ ਲੇ ਰਹਯੁ ਨਿਰਾਲਾ ॥

ਨਾਨਕ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਗੁਰੁ ਕੋਪਾਲਾ ॥

ਏਕੁ ਸਬਦੁ ਜਿਹੁ ਕਥਾ ਵੀਚਾਰੀ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਉਮੈ ਅਗਨਿ ਨਿਵਾਰੀ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੪੩)

“ਅਰਥ : (ਉੱਤਰ) ਪ੍ਰਾਣ ਹੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹਨ। (ਇਹ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਦਾ) ਸਮਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣ ਦਾ ਹੈ। ਸਬਦ (ਮੇਰਾ) ਗੁਰੂ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਸੁਰਤਿ ਦਾ ਟਿਕਾਉ (ਉਸ ਗੁਰੂ ਦਾ) ਸਿੱਖ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਕਬ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ (ਭਾਵ ਕੁਣ ਗਾ ਕੇ) (ਮਾਇਆ ਤੋਂ) ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੇ, ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਉਹ ਗੁਰ ਗੋਪਾਲ ਹਰੇਕ ਜੁਗ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

“ਕੇਵਲ ਗੁਰ ਸਬਦ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਕੁਣ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, (ਇਸ ਸਬਦ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ) ਗੁਰਮੁਖ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹਉਮੈ (ਮੁਏ ਗਰਜੀ ਦੀ) ਅੱਛ (ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ) ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਹੈ।”

(ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਨ, ਪੰਥੀ ਸਤਵੀਂ, ਪੰਨਾ ੫੮-੫੯)

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ‘ਸਬਦ’ ਦਾ ਕੋਈ ਵਖਰਾ ਅਰਥ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ — ਪਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਸਬਦ ਗੁਰੂ’ ਕਿਹਾ ਹੈ — ਉਸ ਸਬਦ ਨੂੰ ਅਤੇ ਗੁਰ ਸਬਦ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਰਕੇ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਖੇਰਰ ਵੱਖਰਾ ਵੱਖਰਾ ਦਰਸਾ ਕੇ ਭੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਅਰਥ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ — “ਮੈਂ ਅਕਬ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ।” ਦੇਖੋ ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਅਕਬ ਹਰੀ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਵਾਚਕ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰ ਸਬਦ ਭਾਰੇ ਕਿਹਾ ਹੈ — “ਕੇਵਲ ਗੁਰ ਸਬਦ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਕੁਣ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, (ਇਸ ਸਬਦ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ) ਗੁਰਮੁਖ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹਉਮੈ (ਮੁਏ ਗਰਜੀ ਦੀ) ਅੱਛ (ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ) ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਹੈ।”

ਦੇਖੋ ਆਪ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਬਦ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮੁਖ ‘ਬੇ’ ਨਿਕਲਦੇ ਸਬਦ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਹਰੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਬਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਗੁਰ ਸਬਦ ਰਤਨਾਕਰ (ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼) ਵਿਚ, ਸਿੱਖ ਕੋਸ਼ਟਿ ਵਿਚ ਉਦਾਰੇ ਸਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਦਿੱਤਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ — ਸਬਦ... ‘ਬ੍ਰਹਮ’, ‘ਕਰਤਾਰ’, ‘ਸਬਦ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ’, (ਸਿੱਖ ਕੋਸ਼ਟਿ)।” (ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਪੰਨਾ ੧੧੭)

ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਿਸ ਸਬਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਬਦ ਬ੍ਰਹਮ, ਕਰਤਾਰ, ਹਰੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪਰਸਾਯਵਾਚੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਹਰੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਅਥਵਾ ਜਾਨਣ ਲਈ ਜਿਸ ਸਬਦ ਦੀ ਲੋੜ ਦੱਸੀ ਹੈ — ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮੁਖੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਸਬਦ ਹੈ।

ਕੁਣ ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ‘ਸਬਦ ਗੁਰੂ’ ਕਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ? ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੋਸ਼ਟਿ ਥਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਣੀ ‘ਗੁਰ ਸਬਦ’ ‘ਸਬਦਿ’ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਥਾਣੀ ਵਿਚ ਦੋਹਰਾਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸਵਾਲ ਹੈ —

ਕਹ ਬੈਸਹੁ ਕਹ ਰਹੀਐ ਥਾਏ ਕਹ ਆਵਹੁ ਕਹ ਜਾਹੋ ॥

ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਸੁਣਿ ਬੈਰਾਗੀ ਗਿਆ ਕੁਮਾਰਾ ਰਾਹੋ ॥

(ਰਾਮ ਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੩੮)

ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥਕਾਰ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ — “ਲੜਕੇ ! ਜੇਗੀ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਬਾਲਕ ! ਤੂੰ ਕਿਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ? ਕਿਥੇ ਆਇਆ ਹੈ ? ਆਦਿਕ। ਕਿਰ ਪੁੱਛਿਆ, ਹੇ ਵੇਰਾਕਵਾਨ ! ਤੇਰਾ ਰਸਤਾ ਕੀ ਹੈ ? ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ —”

ਘਟਿ ਘਟਿ ਬੋਸਿ ਨਿਰੋਤਤਿ ਰਹੀਐ ਚਲਹਿ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਏ ॥

ਇਹਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ — “ਜੇ ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਥੈਠਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਚੰਗੀ ਰਹਾਂ ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਫਸਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚਲਦੇ ਹਾਂ।”

(—ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਪੰਨਾ ੮੩੮)

ਏਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਰੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ — ਜਿਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਆਪ ਚਲਦੇ ਹਨ ।

ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਹੈ—

ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਪੁਰਖਾ ਜਨਮੁ ਵਟਾਇਆ...॥

ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ — “ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਲਟਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹੇ ਪੁਰਖ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਦੇਵਤੇ ਬਣੇ ਦਿੱਸਦੇ ਹੋ ?” ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਹੈ—

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਜਨਮੇ ਕਰਨੁ ਮਿਟਾਇਆ ॥

ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ —

“ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਤਾਂ ਆਵਾਛਮਨ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਘਰ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ, ਪਿਛਲੀ ਕਿਰਤ ਮਿਟਾ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਣਾਉਣਾ ।”

(ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਪੰਨਾ ੯੪੦)

ਜਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਨਮ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਾਜੀ ਹੋਈ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਹੀ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ । ਉਏਂ ‘ਕੁੰਬ ਗੁਰੂ’ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵਰ੍ਹਦੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਏ ।

ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਇੰਜ ਦੱਸਦੇ ਹਨ—

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਭਰਮੈ ਆਵੈ ਜਾਇ ॥

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਘਾਲ ਨ ਪਵਈ ਬਾਇ ॥

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਮਨੁਆ ਅਤਿ ਡੋਲਾਇ ॥

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਉਪਤਿ ਨਹੀਂ ਬਿਖੁ ਖਾਇ ॥

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਬਿਸੀਅਸੁ ਭਾਸੈ ਮਰਿ ਵਾਟ ॥

ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਘਾਟੇ ਘਾਟ ॥

ਜਿਸੁ ਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਤਿਸੁ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੈ ॥

ਅਵਗਣ ਮੇਟੈ ਗੁਣਿ ਨਿਸਤਾਰੈ ॥

(ਆਦਿ ਕੁੰਬ ਪੰਨਾ ੯੪੨)

ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਕੁਝਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ ; ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਨਾ ਕੇ ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੁੰਬ ਗੁਰੂ । ਇਹ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਅਤੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰਦਾ ਹੈ ।

ਇਹਨਾਂ ਕੁਝਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਲਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ — ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ — ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਧਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੇਹੜੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ।

ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਗੋਸਟਿ ‘ਯੋਗ ਮਤ’ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਧਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਯੋਗ ਮੱਤ ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਖ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਅਸਾਮਯ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ — ਪਰ ਯੋਗ ਮੱਤ ਦਾ ਪੁਰਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਉਹ ਪੁਰਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ‘ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ’ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ‘ਸਾਖ ਮਤ’ ਦਾ ਪੁਰਖ, ‘ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ’ ਨਹੀਂ । ਸਾਖ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਆਪ ਕਰਤਾ ਹੈ ।

ਯੋਗ ਮੱਤ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ‘ਪ੍ਰਣਵ’ ਹੈ । ‘ਪ੍ਰਣਵ’ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਨਾਮ ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਹੈ । ਪ੍ਰਣਵ ਜਾਂ ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਈਸ਼ਵਰ ਪੁਰਖ ਦੀ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ‘ਪ੍ਰਣਵ’ ਨੂੰ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਵਿਰ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਵੀ ਗੁਰੂ

ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਮੱਤ ਵਿਚ ਉਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਕੋਈ ਛੋਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ — ਜਿਹੜੇ 'ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ' ਦਾ ਮੁੱਢ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ —

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ
ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ, ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ
ਅਜੂਨੀ ਸੇਭੈ,

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਾਲਾ ਈਸ਼ਵਰ ਯੋਗ ਦਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਯੋਗ ਮੱਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਣ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜਪ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

ਸ ਪੂਰਵੇਸ਼ਅਪੀ ਗੁਰੂਹ ਕਾਲੇਨਾਠਵਫੇਦਾਭ ॥

ਤਸਯ ਵਾਚਕਹ ਪ੍ਰਣਵਹ ॥

(ਪਾਰੇਸ਼ਲਿ ਯੋਗ, ਸਮਾਧੀ ਪਾਠ ੨੬-੨੭)

ਅਰਥ—“ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ (ਪ੍ਰਾਚੀਨ) ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਾਲ (ਸਮੇਂ) ਦੁਬਾਰਾ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਾ ਹੋਇਆ।

“ਪ੍ਰਣਵ, ਅਰਥਾਤ ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।”

ਬੜੀ ਬ੍ਰਹਮਾਣਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ‘ਗਰਬ ਭੀਜਨੀ’ ਨਾਮੀ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ‘ਏਕੋ ਕਵਾਉ’ ਦਾ ਅਰਥ ਬਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

“‘ਕਵਾਉ’ ਨਾਮੁ ਦੇਸ਼ ਭਾਖਾ ਸੇ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਕੋ ਭੀ ਕਹਤ ਹੈ’ ਅਰੁ ‘ਪਸਾਓ’ (ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ) ‘ਨਾਮੁ’ ‘ਪਸਾਰੇ’ ਕੋ ਹੈ। ਏਕ ਸਬਦੁ ਕਹੀਏ ‘ਓਅੰਕਾਰ’, ਤਿਸ ਤੇ ਸੰਕਲਪ ਕਰਿ ਕੈ ਪਸਾਰਾ ਕੀਆ ਹੈ।...”

(ਗਰਬ ਭੀਜਨੀ ਟੀਕਾ ਪੰਨਾ ੯੨)

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਲਿਖੇ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ‘ਮੰਗਲ’ ਦਾ ਟੀਕਾ ਬਰਦਿਆਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

“(ਏਕੰਕਾਰ) ੴ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਹੈ ਅਰ ਵਿਆਪਕ ਹੈ — ਅਰ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਲਈ ‘ੴ’ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਯਾ ਸਰੂਪ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ।... (ਸੋਇ) ‘ਭਾਵ — ਏਕੰਕਾਰ — (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੈ। ਗੁਰੂ = ਆਦਿ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ, ਵਾਹਿ = ਅਸਚਰਜ ਰੂਪ = ਕਥਨ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਮਨ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਰੂਪ।” (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੂਰਬਾਰਧ ਅਧਯਾਯ ੧ ਪੰਨਾ ੪)

ਏਸੇ ਗ੍ਰੰਥ (ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਏਸੇ ਪੰਨਾ ੪ ਦੇ ਹੇਠਾਂ (ਸੂਚਨਾ) ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ — “ਅਸ ਤੋਰ ਤੇ ਇਸ ਦੋਹੇ (ਮੰਗਲ) ਦੇ ਇਹ ਅਰਥ ਬੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿ :

“(ਓ) ਏਕੰਕਾਰ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਖੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੈ। (ਯਥਾ—‘ਜੋਤਿ ਰੂਪਿ ਹਰਿ ਆਪਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਾਯਉ’) ਉਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਸੱਚ (ਅਥਵਾ ਸੁਖ) ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।...

“(ਅ) ਏਕੰਕਾਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।...”

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ‘ਪ੍ਰਣਵ’ ਰੂਪੀ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਪੰਚਾਇਤ ਕਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਓਸੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹਰ ਜਨਮ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਲਏ ਹਨ — ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸੇਮਾ ਹੈ —

ਸਤਿਜੁਗ ਸਤਿਗੁਰ ਥਾਸ ਦੇਵ ਵਦਾ ਵਿਸਨਾ ਨਾਮੁ ਜਪਾਏ ॥

ਦੁਆਪੁਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਹਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹਯਾ ਹਰਿ ਕਰਿ ਨਾਮੁ ਜਪਾਏ ॥

ਤੋਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਮ ਜੀ ਰਾਗ ਰਾਮ ਜਪੇ ਸੁਖ ਪਾਵੈ ॥
 ਕਲਿ ਜੁਗਿ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਭਭਾ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮੁ ਅਲਾਵੈ ॥
 ਚਾਰੇ ਜਾਗੇ ਚਹੁ ਜੁਗੀ ਪੰਚਾਇਣ ਵਿਚਿ ਜਾਇ ਸਮਾਵੈ ॥
 ਚਾਰੇ ਅਛਰ ਇਕੁ ਕਰਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਪੁ ਮੰਤ੍ਰੁ ਜਪਾਵੈ ॥
 ਜਹਾ ਰੇ ਉਪਜਿਆ ਫਿਰਿ ਰਹਾ ਸਮਾਵੈ ॥

(ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ ੧, ਪਉੜੀ ੩੯)

ਯੋਗ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ 'ਪ੍ਰਣਵ' ਜਾਂ ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਪਿਆਨ, ਧਾਰਨਾ ਸਮਾਧੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ, ਆਦਿ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਨ ਯੋਗ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਜਾਗਿਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਵੀ ਹਾਸਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਮੱਤ ਵਿਚ ਵਿਚੋਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵਿਚੋਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਬਹੁਤੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ, ਕਿ :

ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ ॥

ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਪਰ ਦੱਸੇ ਯੋਗ ਮੱਤ ਵਾਲੇ 'ਪ੍ਰਣਵ' ਨੂੰ ਭੀ ਗੁਰੂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਓਅੰਕਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਈਸ਼ਵਰ ਹੀ ਹੈ।

ਓਨਮ ਅਖਰ ਸੁਣਹੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਓਨਮ ਅਖਰੁ ਕ੍ਰਿਡਣੁ ਸਾਰੁ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੯੩੦)

ਏਕਮ ਏਕੰਬਾਰੁ ਨਿਰਾਲਾ ॥

ਅਮਰੁ ਅਜੋਨੀ ਜਾਤਿ ਨ ਜਾਲਾ ॥

ਅਕਲ ਅਗੋਚਰੁ ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖਿਆ ॥

ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਘਟਿ ਘਟਿ ਦੇਖਿਆ ॥

ਅਤੇ ਅਗਲੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਚ ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਹੋ ਸਰਤ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਹਨੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ — ਇਹ ਏਕੰਬਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਸਰਤ ਹੈ :

ਜੋ ਦੇਖਿ ਦਿਖਾਵੈ ਤਿਸ ਕਉ ਬਲਿ ਜਾਈ ॥

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਪਰਮ ਪਦੁ ਪਾਈ ॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਓਅੰਕਾਰ ਦੇ ਅਰਥ ਦਸਾਇਆ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਯਾਸ ਸਬਦ — 'ਪ੍ਰਣਵ' ਅਤੇ 'ਉਦਯੋਗ' ਭੀ ਹਨ। (ਮਹਾਨ ਕੋਥ ਪੰਨਾ ੧੬)

ਇਕ ਤਰਕ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋ 'ਗੁਰੂ' ਯੋਗ ਮੱਤ ਵਾਲੇ 'ਪ੍ਰਣਵ' ਅਰਥਾਤ ਓਅੰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਬਹਿਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਫਿਰ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਨਾਮੀ ਬਾਣੀ ਰਚਨ ਦਾ ਕੀ ਮਨੋਰਥ ਰਹਿ ਗਿਆ ? ਜਦੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗੱਲ ਉਪਰ ਹੀ ਦੇਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਬਹਿਸ ਕਾਹਦੀ ? ਕੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਯੋਗ ਮੱਤ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਹੀ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਨਾਮੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ?

ਮੇਰਾ ਮਿਆਲ ਹੈ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਵੇਕਵਾਨ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇਗਾ। ਇਹ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਬਾਰੇ ਜਿਵੇਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ 'ਦਰਸ਼ਨ' ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੋ ਰਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ — ਓਵੇਂ ਹੀ ਕੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਵਖਰੀ ਰਾਏ ਨਹੀਂ। ਓਅੰਕਾਰ ਹਰ ਮੱਤ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਅਰਥ ਨਾਲ ਪਰਵਾਨ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ 'ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ' ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਸਵਾਲ ਸੀ,

ਜਗਤ ਦੇ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਰੰਭ ਦਾ, ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਅਮਲ ਦਾ । ਇਹ ਸਵਾਲ ਏਨਾ ਆਪ ਦੀ ਜਾਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿੰਨਾ ਜਗਤ ਦੇ ਖਸਾਰੇ ਨਾਲ ਸੀ । ਸਵਾਲ ਸੀ :

ਕਵਣ ਮੁਲੁ ਕਵਣ ਮਤਿ ਵੇਲਾ ॥

ਤੋਰਾ ਕਵਣੁ ਕੁਰੁ ਜਿਸ ਕਾ ਕੂ ਚੇਲਾ ॥

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਯੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਇਹ ਗੀਤ ਅਤੇ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਮੱਤ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜਾ ਵੀ ਹਰ ਕੋਈ — ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਮੱਤ ਦਾ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ । ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛੇ ਦਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਛੇ ਮੱਤ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । 'ਸਾਖ', 'ਯੋਗ', 'ਮੀਮਾਂਸਾ', 'ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਕ', 'ਨਯਾਯ' ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ । ਛਿਆਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਹੀ ਸੰਸਥਾਪਕ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਦੇ ਗੁਰੂ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । 'ਸਾਖ' ਦਾ ਗੁਰੂ 'ਕਪਿਲ ਮੁਨੀ' ਹੈ । ਯੋਗ ਦਾ 'ਪਾਤੰਜਲਿ', ਵੈਸ਼ੇਸ਼ਕ ਦਾ 'ਕਣਾਦ', ਨਯਾਯ ਦਾ 'ਕੋਤਮ', ਮੀਮਾਂਸਾ ਦਾ 'ਜੈਮਿਨੀ', ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ 'ਵੇਦ ਵਿਆਸ' ।

ਛਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰੇਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਗੁਰੂ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਅਮਲ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਅਜ ਬਲ੍ਹ ਤਾਂ ਰਿਵਾਜ ਘਟ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਵੁਭ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਆਮ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਵਖ ਵਖ ਮੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਮੱਤਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਸਨ — ਗੱਲਾਂਗੀਆਂ ਬਰਦੇ ਸਨ । ਸਿੱਧਾਂ ਜੰਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂਗੀਆਂ ਦੇਸੇ ਗੀਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਨ ਤੇ ਦੇਸੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਿੱਧਾਂ ਜੰਗੀਆਂ ਦੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉੱਪਜੇ ਸਨ — ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮੂਲ ਕੀ ਹੈ, ਤੁਹਾਡਾ ਮੱਤ ਕੀ ਹੈ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਵੇਂ ਕਿਆਨ ਕਰਦੇ ਓ, ਕਿਹੜੇ ਮੱਤ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਓ ?

ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤਾਂ ਸਮਨਵਧੀ ਹਨ । ਹਰੇਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉਪਯੋਗੀ ਤੱਤ ਆਪ ਨੇ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਅਨੁਪਯੋਗੀ ਅਪਰਵਾਨ । ਢੰਗ ਤੇ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਆਪ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਸਖ਼ਤ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਥਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਮੱਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਮੱਤ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੱਤ ਬਹਿ ਕੇ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੇ ਅਮਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਮੱਤ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਦੱਸਦੇ । ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਅਤਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧਾਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮੂਲ 'ਪਾਵਨੁ' ਅਰਥਾਤ 'ਪ੍ਰਾਣ' ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ — ਸਭ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਰੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਓਅੰਕਾਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ । ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਜਿਸ ਮੱਤ ਦੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ — ਉਹ ਸੀ — ਸਤਿਗੁਰ ਮਤਿ ਵੇਲਾ । ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਣ ਦਾ ਵੇਲਾ । ਆਪਣੀ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਰੇ ਧੁਟਿ ਨਾਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ ਵਿਚ ਜੁੜੀ ਹੋਣ ਨੂੰ ਚੇਲਾ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਗੋਪਾਲ ਨੂੰ ਹਰ ਜੁਗ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ।

ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੇਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਢੰਗੀ ਰਚਾ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਜੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ :

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵੇ ਜੰਗੁ ਨ ਹੋਈ ॥

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਛੋਟੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਈ ॥

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਛੋਟੇ ਨਾਮੁ ਪਾਇਆ ਨ ਜਾਇ ॥

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਛੋਟੇ ਮਹਾ ਦੁਖੁ ਪਾਇ ॥

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਛੋਟੇ ਮਹਾ ਕਰਖਿ ਕੁਥਾਰਿ ॥

ਠਾਠਕ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਮੁਆ ਜਲਮੁ ਹਾਰਿ ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਨਾਮ ਪਾਈਐ ਅਉਧੁ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਤਾ ਹੋਈ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੯੪੬)

ਅਤੇ ਉਪਰਲੀਆਂ ਤ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਅਰਥ ਦੋਹਿਆਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਕਾਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ —
“ਸਾਰੀ ਗੋਸਟਿ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਬੜਾ ਕੇ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਅਸਲੀ ਸੁਖ, ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

(ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਪੰਨਾ ੯੪੬)

ਯੋਗ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਕਤੀ, ਹੋਰਤ ਬੰਤਕ ਪੂਰਕ ਦੀ ਜੁਗਤਿ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਰ ਕੇ, ਇਤਾ ਪਿੰਡਲਾ ਤੇ ਸੁਖਮਨਾ ਨਾਤੀ ਵਿਚੋਂ ਕੁੰਡਲਿਨੀ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਯੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਸੁਖਮਨਾ ਇਤਾ ਪਿੰਡਲਾ ਬੁਝੈ ਜਾ ਆਪੇ ਅਲਖੁ ਲਖਾਏ ॥

ਨਾਨਕ ਤਿਹੁ ਤੇ ਉਪਰਿ ਸਾਚਾ ਸਤਿਗੁਰ ਸਬਦਿ ਸਮਾਏ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੯੪੬)

ਰਾਗ ਮਾਰੂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਦੀ ਕਥਾ ਦਸਦਿਆਂ ਵਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਟਾ ਤਾ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ॥

ਬਾਬੂ ਕਲਾ ਆਭਾਣੁ ਰਹਾਇਆ ॥

ਬੁਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸੁ ਉਪਾਏ ਮਾਇਆ ਮੇਰੁ ਵਧਾਇਆ ॥

ਵਿਚਲੇ ਕਉ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ ॥

ਬਰਿ ਬਰਿ ਦੇਖੇ ਹੁਕਮੁ ਸਭਾਇਆ ॥

ਖੰਡ ਬੁਹਮੰਤ ਪਾਡਾਲ ਅਰੰਭੇ ਕੁਪਤਰੁ ਪਰਛਟੀ ਆਇਦਾ ॥

ਭਾਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਈ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਬੇ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ॥

ਨਾਨਕ ਸਾਚਿ ਰਤੇ ਬਿਸਮਾਈ ਕਿਸਮ ਭਏ ਕੁਟ ਭਾਇਦਾ ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੬)

ਪਵਨ ਗੁਰੂ

ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣ ਲਈ ‘ਪਵਨ ਗੁਰੂ’ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਜਾਣੀ ਮੁਨਾਸਿਬ ਰਹੇਗੀ। ਕਿਉਂਕਿ ‘ਪਵਨ ਗੁਰੂ’ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਹੀ ਆਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ‘ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ’ ਵੀ। ਇਸ ਲਈ ਚਰਚਾ ਹੈ ਕਿ ਪਵਨ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲਈ ਜਾਏ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ‘ਸਬਦੁ’ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਬਹੁਤ ਜਗ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਓਢੇ ਹੀ ‘ਪਵਨ’ ਜਾਂ ‘ਪਵਣੁ’ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਵੀ ਬਹੁਤ ਥਾਈਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਝ ਮਸ ਬਾਈਂ ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਨੇ ‘ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ’ ਕਿਹਾ ਹੈ ਓਢੇ ਹੀ ‘ਪਵਨ ਗੁਰੂ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ‘ਸਲੋਕ’ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਯਗਤਿ ਮਹਤੁ...॥

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ :

ਪਉਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਜਾਤਾ ਉਦਰ ਸੰਜੋਗੀ ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ ॥

ਰੈਣਿ ਦਿਨਸੁ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਜਗੁ ਖੇਲੇ ਖੇਲਾਈ ਹੋ ॥

(ਮਾਰੂ ਸਿੰਹਲੇ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੨੧)

ਪਵਨ ਅਕਾਸ਼ ਦਾ ਵਾਰਨ ਤੇ ਇਸਲੀਏ ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਪਵਨ ਇਹ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਅਕਾਸ਼ ਦਾ ਸਾਬਦ ਗੁਣ ਹੈ
ਤਾ ਸੰਨ੍ਹਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚੁੰਨਾ ਗੁਣ ਸਮੁੱਚਾ ਪਵਨ ਦਾ ਆਖਣਾ ਗੁਣ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸਾਗਰ ਪੰਨਾ ੨੦੪
ਏਹ ਏਕ ਤਤ ਹੈ ਪੰਨਾ ੨੦੫ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੇ ਆਹਦ ਮੁਕਤਾ ਦੇ ਮਤਮ ਸਮੇਂ ਅਖਣੇ ਵਾਰਨ ਅਕਾਸ਼ ਮੇਂ
ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਵਾਹਾ ਹੋਣ ਤੇ ਜੜ੍ਹ ਹੈ ਮੁਕਤਾ ਮੁਪਨਾ ਅਨਾਦੀ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰ ਤਿਸਕਾ ਨਾਉ

ਜਦੋਂ ਆਪ ਨੇ 'ਸਬਦੁ ਗੁਰੁ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ ॥' ਵਕ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਠੀਕ ਉਸ
ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਪਵਨ' ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ :

ਪਵਨ ਅਰੰਭੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮਤਿ ਵੇਲਾ ॥

ਸਬਦੁ ਗੁਰੁ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ ॥

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੇ 'ਪਵਨ' ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਰਤੱਖ ਅਮਲ ਵਿਚ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਬੋਲੈ ਪਵਨਾ ਕਰਨੁ ਕਰਜੈ ॥

ਨਾਨਕ ਨਿਹਚਲੁ ਮਿਲਟੁ ਸਹਜੈ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੪੩)

ਪਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਉਪਰਲੀਆਂ ਵਕਾਂ ਤੋਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਪਵਨ' ਦਾ 'ਸਬਦੁ' ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਮਾਸ ਸੰਬੰਧ ਹੈ।
ਪਵਨ ਜਗਤ ਦਾ ਅਰੰਭ ਵੀ ਹੈ, ਪਵਨ ਗੁਰੂ ਵੀ ਹੈ, ਪਵਨ ਬੋਲਦਾ ਵੀ ਹੈ —

ਦੇਹੀ ਮਾਟੀ ਬੋਲੈ ਪਵਿਟੁ ॥ (ਕਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੫੨)

'ਪਵਨ' ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ 'ਪ੍ਰਣ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਏਥੇ ਪਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣ ਦੇ ਅਰਥ
ਵਿਚ ਹੀ ਚਿਅਨ ਬੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਰਥਕਾਠ' ਨੇ 'ਪਵਨ ਅਨੰਭ' ਦਾ ਅਰਥ ਬੀਤਾ ਹੈ। 'ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ'
ਉੱਤਰ : ਪ੍ਰਣ ਹੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮੱਤ ਦਾ ਹੈ।"

(ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਪੰਨਾ ੮੪੩)

ਠੀਕ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ 'ਦੱਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ' ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਗਤ ਦਾ ਅਨੰਭ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਤੋਂ
ਚੱਲਿਆ ਹੈ :

ਓਅੰਕਾਰਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ ॥

ਓਅੰਕਾਰੁ ਬੀਆ ਜਿਨਿ ਦਿਤ ॥

ਓਅੰਕਾਰਿ ਸੰਤ ਜੁਗ ਬਏ ॥

ਓਅੰਕਾਰਿ ਬੇਦ ਨਿਰਮਏ ॥

ਓਅੰਕਾਰਿ ਸਬਦਿ ਉਧਰੇ ॥

ਓਅੰਕਾਰਿ ਕੁਰਮੁਖਿ ਰਹੇ ॥

ਓਨਮ ਅਖਰ ਸੁਣਹੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਓਨਮ ਅਖਰੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸਾਰੁ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੨੯-੩੦)

ਇਕ ਕਵਾਉ ਵੀ ਓਅੰਕਾਰਿ ਵਾਰਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਰੇ ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਇਕ ਕਵਾਉ ਪਸਾਉ ਕਰਿ ਓਅੰਕਾਰਿ ਅਕਾਰੁ ਪਸਾਰਾ ॥ (ਵਾਰ ੬-੪)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਦੇਕੋ ਕਵਾਉ ॥

ਇਸ ਦਾ ਬੜਾ ਜਿੰਨਾ ਅਰਥ ਅਸੀਂ ਬੜੀ ਚੁੜਾਮਣੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਰਬਲੀਜਨੀ ਟੀਕੇ ਵਿਚੋਂ ਪਿਛੇ
'ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ' ਪਰਕਰਨ ਵਿਚ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਵਕ ਦਾ ਬੜਾ ਹੋਰ ਅਰਥ
ਅਕੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ :

" 'ਕਵਾਉ' ਨਾਮੁ ਦੇਖ ਭਾਖ ਮੇਂ 'ਸਬਦ' ਕੋ ਭੀ ਕਹਰ ਹੈ' ਅਰੁ 'ਪਸਾਉ' ਨਾਮ 'ਪਸਾਰੇ' ਕੋ ਹੈ। 'ਦੇਖ ਸਬਦੁ'
ਬਹੀਏ ਓਅੰਕਾਰ, ਤਿਸ ਤੇ ਸੰਕਲਪ ਕਰਿ ਕੋ ਪਸਾਰਾ ਕੀਆ ਹੈ। ਦਾ ਕੋਰ ਮੇ 'ਕੋ' ਨਾਮ ਆਤਮਾ ਕੋ ਹੈ, ਜੋ

ਆਤਮਾ ਕਹੀਏ ਮਾਯਾ ਸਬਲ ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿਸ ਕੇ ਵਾਉ ਕਹੀਏ ਪ੍ਰਾਣ, ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪ ਸਬਦ, ਵਾ ਪ੍ਰਾਣ
ਰੂਪ ਸਬਦ...।” (ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਟੀਕਾ, ਪੰਨਾ ੯੨)

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਵਿਚ ਕੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :

ਜੀਆ ਅੰਦਰਿ ਜੀਉ ਸਬਦੁ ਹੈ ਜਿਹੁ ਸਹ ਮੇਲਾਵਾ ਹੋਇ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੪, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੫੦)

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਕੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :

ਸੋਜੇਗੁ ਵਿਜੇਗੁ ਧੁਰਗੁ ਹੀ ਹੁਆ ॥

ਪੰਚ ਧਾਤੁ ਬਰਿ ਪੁਤਲਾ ਕੀਆ ॥

ਸਾਹੀ ਕੇ ਕੁਰਮਾਇਅਲੇ ਜੀ ਵੇਹੀ ਵਿਚ ਜੀਉ ਆਇ ਪਇਆ ॥

(ਮਾਰੂ ਅੰਗਲੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੦੭)

ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਵਿਚ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ :

ਜਿਨਿ ਜਗੁ ਸਿਰਜਿ ਸਮਾਇਆ ਸੇ ਸਾਹਿਬੁ ਕੁਦਰਤਿ ਜਾਣੈਥਾ ॥

ਸਚੜਾ ਦੂਰਿ ਨ ਭਾਲੀਐ ਘਟਿ ਘਟਿ ਸਬਦੁ ਪਛਾਣੈਥਾ ॥

(ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੮੧)

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਨਿਰੰਕਾਰ ਆਕਾਰ ਹੋਇ ਦੇਵੰਕਾਰ ਅਪਾਰ ਸਦਾਯਾ ॥

ਦੇਵੰਕਾਰਨੂੰ ਸਬਦ ਧੁਨਿ ਓਅੰਕਾਰਿ ਆਵਾਰੁ ਬਣਾਇਆ ॥ (ਵਾਰ ੨੬, ਪਉੜੀ ੨)

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਥੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਸਬਦ’ ਹੀ ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ‘ਓਅੰਕਾਰ’
ਹੀ ਸਬਦ ਹੈ। ਅਤੇ ‘ਸਬਦ’ ਹੀ ‘ਪਵਨ’ ਅਥਵਾ ‘ਪ੍ਰਾਣ’ ਹੈ ਤੇ ‘ਪ੍ਰਾਣ’ ਹੀ ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਹੈ।

ਇਹੀ ਹੀ ‘ਨਾਮ’ ਜਾਂ ‘ਨਾਉ’ ਹੈ :

ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ ॥

ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਬਰਿ ਆਸਣੁ ਭਿਨੋ ਰਾਉ ॥...

(ਆਸਾ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਾਣ ਨੂੰ ‘ਬ੍ਰਹਮ’ ‘ਪਰਮਾਤਮਾ’ ਕਿਹਾ ਹੈ :

(ਦੇਖੋ ਮਹਾਨ ਗੋਬ, ਪੰਨਾ ੬੦੨, ਪ੍ਰਾਣ)

ਡਾਕਟਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਨਿਰੁਕਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਉਸ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਬਣਾਈ, ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਵੀ ਰਚਿਆ। ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਉਸ
ਨੇ ਆਸਣ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਨਾਮ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਉਸੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ
ਸੀ। ਇਹ ਨਾਮ ਆਪ ਆਸਰਾ ਹੈ ਕੁਦਰਤ ਦਾ, ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਆਕਾਸ ਪਾਤਾਲ ॥

ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਕਲ ਆਕਾਸ ॥ (ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਣੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੮੪)

“ਇਹ ਉਹੋ ਨਾਮ ਹੈ ‘ਜੋ ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ’। ਇਹ ਸਬਦ ਹੈ।” (ਨਿਰੁਕਤ ਪੰਨਾ ੩੬)

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ “ ‘ਵਾਉ’ ਕਹੀਏ ‘ਪ੍ਰਾਣ’, ਓਅੰਕਾਰ
ਰੂਪ ‘ਸਬਦ’ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣ ਰੂਪ ਸਬਦ...”

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ‘ਪਵਨ’ ਨੂੰ ‘ਸਬਦ’ ਹੀ ਦਸਿਆ ਹੈ।
ਆਪ ਨੇ ਸੱਤਵੀਂ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੬੯ ਦੀ ਸਤਵੀਂ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

“ ‘ਪਵਨ’ — ਸਬਦ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਬਦ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ ਦਾ ਸਬਦ । ...ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : ‘ਪਵਨੁ ਗੁਰੂ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਹੈ,’ ਭਾਵ, ‘ਪਵਨੁ’ — ‘ਗੁਰ ਸਬਦੁ’ ਹੈ ।”

ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰੁਕਤ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ (ਇਕ) ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੀ ਕਿ ਸਬਦ ਕਿਥੇ ਵੱਸਦਾ ਹੈ ? ਪਵਨ ਕਿਥੇ ਵੱਸਦੀ ਹੈ ? ਸੁੰਨ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ? ਇਹ ਸੁਆਲ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ

“ ‘ਸੁ ਸਬਦ ਕਉ ਨਿਰੰਤਰਿ ਵਾਸੁ ਅਲਖੁ ਜਹੁ ਦੇਖਾ ਤਹੁ ਸੋਈ ॥

ਪਵਨ ਕਾ ਵਾਸਾ ਸੁੰਨ ਨਿਵਾਸਾ ਅਚਲੁ ਕਲਾ ਧਰੁ ਸੋਈ ॥”

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੯੪੪)

ਏਥੇ ਦੇ ਸਬਦ ਹੋਰ ਆਏ ਹਨ : ‘ਅਲਖ’ ਅਤੇ ‘ਸੁੰਨ’ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਜਦਾਬ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਸਬਦ’ ‘ਅਲਖ’ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਪਵਨ’ ‘ਸੁੰਨ’ ਵਿਚ ।

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਬਦ ਵਿਰ ਸਮਾਨ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਹਨ । ਜਿਵੇਂ ਉਪਰ ‘ਸਬਦੁ’ ‘ਪਵਨ’ ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ‘ਨਾਉ’ ‘ਨਾਮ’ ਆਦਿ ਇਕੋ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਸਬਦ ਹਨ, ਓਵੇਂ ਹੀ ‘ਅਲਖ’ ਤੇ ‘ਸੁੰਨ’ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ੧ ਓ ਏਕੰਕਾਰ ਵਾਚਕ ਹਨ । ੧ ਓ ਏਕੰਕਾਰ, ਨੂੰ ‘ਸੁੰਨ’ ‘ਅਲਖ’ ਤੇ ਅਲਾਵਾ ‘ਨਿਰਾਲਮ’ ‘ਨਿਰਾਲਾ’ ‘ਸਾਚਾ’ ‘ਨਿਰੰਕਾਰ’ ‘ਅਗਮ ਅਪਾਰ’ ਆਦਿ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਇਕ ਅਰਥ ਪਰ ਵਖ ਵਖ ਸਬਦ ਕਈ ਵਾਰੀ ਵਧੇ ਵਧੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਭੁਲੇਖੇ ਦਾ ਯਾਰਨ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬਣੀ ਬਣਾਈ ਧਾਰਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਪਸੰਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੱਤ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ਖੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ‘ਅਲਖ’ ਤੇ ‘ਸੁੰਨ’ ਬਾਰੇ ਏਸੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪੈ ਭਏ ਹਨ । ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

“ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਬਦ ਦਾ ਵਾਸਾ ਤਾਂ ਅਲਖ ਵਿਚ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਰਾਬ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਲਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਸਥਾ :

ਨਿਰਾਧਾਰ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਨ ਅਲਖੁ ਲਖਾਇਆ ॥

(ਦਾਰਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ)

“ਸੁੰਨ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਨਿਰਕੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਅਕਲ (ਨਿਸ਼ਕਲਾ) ਹੈ । ਪਵਨ ਦਾ ਵਾਸਾ ਉਸ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਕਲਾਧਾਰ ਹੈ । ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹਨ :

“ ‘ਸਰਗੁਣ ਨਿਰਕੁਣ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਆਪਿ ॥

‘ ਆਪਨ ਕੀਆ ਠਾਠਕਾ ਆਪੇ ਹੀ ਫਿਰਿ ਜਾਪਿ ॥”

(ਕਉੜੀ ਸੁਖਮਣੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੯੦)

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਡਾਕਟਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ‘ਨਿਰੁਕਤ’ ਦੇ ਏਸੇ ਪੰਨੇ (੩੭) ਉਪਰ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹਨ । ਆਪ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ —

“ਐਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹਨ । ਦੋ ਤਾਂ ਹਨ ਨਿਰਕੁਣ ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ । ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਤਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਿਲਮੁਕਾਬਿਲ ਹਨ । ਇਹ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਆਪਸੋ-ਸਾਹਮਣਾ ਦੁੰਦ ਹੈ । ਇਸ ਦੁੰਦ ਤੋਂ ਉਪਰ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਉਹ ਦੁੰਦ ਅਜੀਤ ਹੈ । ਉਹ ਸੁੰਨਿ ਸਮਾਧਿ ਹੈ । ਇਹ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨਿਰੰਕਾਰ, ਨਿਰਕੁਣ ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ । ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੀ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਹੈ । ਪਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸੁੰਨ ਨਹੀਂ । ਸੁੰਨ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਬੁੱਧ ਮਤ ਵਾਲੀ ਸੁੰਨ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਿਫਰ ਹੈ । ਦੋਸੇ ਬਾਬਤ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਜੋ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ।”

ਟਿਪਣੀ — ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁੰਨ ਨੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਮੰਨਣੀ ਕੇਵਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਚਿਜਕਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਬੁੱਧ

ਮੱਤ ਵਾਲੇ 'ਸੁੰਨ' ਜਾਂ ਸਿਫਰ ਦਾ ਭਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਪ ਸੁੰਨ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਨਿਰਕੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰੂਚਾਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸੁੰਨ ਬ੍ਰਹਮ — ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ।

ਭਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਹੀ ਨਿਰੁਕਤ ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੪ ਉਪਰ ਸੁੰਨ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਵਿਕਾਸ ਦੱਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਲਿਖ ਆਏ ਹਨ।

“ਆਖਿਰ ਸੁੰਨਯ ਹੈ ਕੀ ਚੀਜ਼ ? ਇਕ ਨਿਰੋਲ ਸੱਖਣਾਪਨ ਇਕ 'ਮਲਾ' ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਸੁੰਨਯ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਉਪਮਾ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਉਹ ਆਕਾਸ਼ ਜੋ ਨਿਰਮਲ, ਮੇਘ ਮਾਲਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀ ਨੀਲਿਮਾ ਵੀ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ। ਕੁੱਝ ਪਾਏ (ਅਧਿਕ ਖੇਤਰਾਚਾਰੀਯ ਦਾ ਗੁਰੂ) ਲਈ ਰਾਹ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਸੁੰਨਯ ਨੂੰ ਆਕਾਸ਼ ਤੁਲ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਵੇਦਾਂਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਘਟ-ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਭਰੇ ਗਏ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੋਖੀ-ਸਮਝ ਆਉਣ ਲੱਗ ਗਈ ਕਿ ਇਕ ਘੜਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਕੁਝ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਆਕਾਸ਼ ਇਥੋਂ ਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਘੜੇ ਵਰਗੀਆਂ ਜੀਵ ਰੂਪ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੀਮਾ ਬਧ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਦ ਬੰਨੇ ਦੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਅਨੇਕਤਾ ਦਾ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਘਟ-ਆਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਆਕਾਸ਼ ਇਥੋਂ ਹੀ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁੱਧ ਮਤ ਦਾ ਸੁੰਨਯ ਹੀ ਗੋਲਪਾਦ **ਇਸ਼ਟੀ** ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਆਕਾਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਉਲੇਖ ਮਾਂਡੂਕਯ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦੀ ਭਾਰਿਣਾ ਵਿਚ ਹੈ।

“‘ਸੁੰਨਯ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ ਵਾਚਕ ਹੋ ਜਾਣਾ ਇਕ ਸ਼ਬਰਦਸਤ ਵਿਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਿਆ ਹੈ।

(ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਰੁਕਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ ੨੪)

ਉਪਰਲੇ ਹਵਾਲੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁੰਨਯ ਆਦਿ ਖੇਤਰਾਚਾਰੀਯ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗੋਲਪਾਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ **ਇਸ਼ਟੀ** 'ਬ੍ਰਹਮਵਾਚਕ' ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਖੇਤਰਾਚਾਰੀਯ ਦੇ ਬੁੱਧ ਅਦਵੈਤ ਵੇਦਾਂਤ ਨੂੰ ਕੁਰਮਰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਅਦਵੈਤ ਨੂੰ ਪਰਮੁਖਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਨਹੀਂ ਬਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਖੇਤਰਾਚਾਰੀਯ ਦੇ 'ਬੁੱਧ ਅਦਵੈਤ ਵੇਦਾਂਤ' ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਾਂ 'ਪਾਰੋਜਟਿ' ਦੇ 'ਯੋਗ ਦਰਸ਼ਨ' ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਅਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਿਆਣਾ ਸਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸਾਮਾਜਿਕ ਦਾ ਸਮਨਵਯ ਗੀਰਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਹੀ 'ਸ਼ਬਦ' ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਰਤੇ ਹਨ।

ਸੁੰਨ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਅਰਥ ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤਰਿ ਸੁੰਨ ਭਾਹਿਰਿ ਸੁੰਨ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੁੰਨਮ ਸੁੰਨ ॥ **ਸੁੰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਆਪਣੇ ਸੁੰਨਯ ਨਹੀਂ**
ਭੁਲੀਆਂ ਚਉਥੇ ਸੁੰਨੀ ਜੋ ਨਰੁ ਜਾਣੈ ਤਾ ਕਉ ਪਾਪੁ ਨ ਪੁੰਨ ॥ **ਸੁੰਨ ਅਤੁਰ ਆਵਸਥਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ**
 ਘਟਿ ਘਟਿ ਸੁੰਨ ਕਾ ਜਾਣੈ ਭੋਉ ॥ **ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁੰਨ ਨਹੀਂ**
 ਆਇ ਪੁਰਖ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ ॥
 ਜੋ ਜਨੁ ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨ ਚਾਤਾ ॥
 ਨਾਨਕ ਸੋਈ ਪੁਰਖ ਬਿਧਾਤਾ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੪੩)

'ਸੁੰਨ' ਦਾ ਅਰਥ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥਕਾਰ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

"ਸੁੰਨ — (ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਜਦ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਭੋ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਭਭ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਅਕੁਰ ਰਾਤੀ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਸਭ ਸੁੱਚ ਪਈ ਸੀ।)"

(ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਫੁਟ ਨੋਟ ਪੰਨਾ ੭੭੪)

ਡਾਕਟਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਅਲਖ' ਨੂੰ 'ਨਿਰੰਕਾਰ' ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸੁੰਨ' ਨੂੰ ਸਰਕੁਨ ਨਾਲ। ਆਪ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ "ਸੁੰਨ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਨਿਰਕੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਅਕਲ (ਨਿਸ਼ਕਲਾ) ਹੈ। ਪਵਨ ਦਾ ਵਾਸਾ ਉਸ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਸਰਕੁਣ ਸਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਕਲਾਧਾਰ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹਨ —"

ਬੇਬੰਕ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦ, ਪਵਨ ਤੇ ਸੁੰਨ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਪਵਨ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਹੈ ਅਲਖ ਅਤੇ ਸੁੰਨ ਵਿਚ।

'ਸੁੰਨ' ਨੂੰ 'ਨਿਰੰਕਾਰ' ਨਾ ਮੰਨਣ ਦੀ ਧੁਣ ਵਿਚ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫੁਕਾਂ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਕੱਲ ਹੀ ਕਤਬਤਾ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ —

ਸੁ ਸਬਦ ਕਉ ਨਿਰੰਤਰਿ ਵਾਸੁ ਅਲਖੰ, ਜਹ ਦੋਖਾ ਭਹ ਸੋਈ ॥

ਪਵਨ ਕਾ ਵਾਸਾ ਸੁੰਨ ਨਿਵਾਸਾ ਅਕਲ ਕਲਾ ਧਰ ਸੋਈ ॥

ਅਰਥਾਤ — ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ 'ਅਲਖ' ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ੧੬ (ਏਕੰਕਾਰ) ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਹੀ ਨਿਰਕੁਣ ਸਰੂਪ ਹੈ ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਹੈ। ਅਤੇ ਪਵਨ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਣ ਦਾ ਵਾਸਾ ਸੁੰਨ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸੁੰਨ ਅਕਲ (ਨਿਸ਼ਕਲਾ) ਅਤੇ 'ਕਲਾਧਾਰ' ਦੋਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। 'ਸੁੰਨ' ਤੇ 'ਅਲਖ ਦੋਖੇ' ਹੀ ੧੬ ਅਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜੋ ਤੀਜਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਨਿਰਕੁਣ ਤੇ ਸਰਕੁਣ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਭੀਤਾ ਵਿਚ ਇਹ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ — ਖਸ਼ੋਰ, (ਰੰਕੁਣੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ) ਅਖਸ਼ੋਰ, (ਜੀਵ ਆਰਮਾ-ਪ੍ਰਮਾ) ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ (ਨਿਰੰਕਾਰ) —

ਟਿਪਣੀ — ਦੁਆਵੇ ਪੁਰੁਸ਼ੋ ਲੋਕੇ ਅਖੋਰਾਖਸ਼ੋਰੇ ਦੇਵ ਚ ॥

ਖਸ਼ੋਰਹ ਸਰਵਾਣਿ ਰੂਪਾਨਿ ਕੁਟਸਬੰਧਿਅਸ਼ੋਰ ਉਚਯਤੇ ॥

ਉੱਤਮਹ ਪੁਰੁਸ਼ਸਤਵਨਯਹ ਪਰਮਾਤਮੇਤਸੁਦਾਹਿਤਹ ॥

ਯੇ ਲੋਕੋਕੁਲਾਵਿਸ਼ਯੇ ਭਿਤਰਤਪਸਵਯਯੇ ਦੋਸਵਰਹ ॥

(ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ੧੫ — ੧੬, ੧੭)

ਅਰਥਾਤ "ਹੇ ਅਰਜੁਨ ! ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਅਤੇ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਵੀ ਦੋ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਪੁਰਖ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਤ (ਭੋਰਕ) ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਬਗੈਰ ਤਾਂ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਜੀਵਾਤਮਾ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ।

"ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਪੁਰਖ ਤਾਂ ਵੱਖਰਾ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ।"

ਫੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਪੁਰਖ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿਆਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ —

ਟਿਪਣੀ — ਆਪੇ ਸੂਰੁ ਕਿਰਣਿ ਬਿਸਥਾਰੁ ॥

ਸੋਈ ਕ੍ਰਪਤੁ ਸੋਈ ਅਕਾਰੁ ॥

ਸਰਕੁਣ ਨਿਰਕੁਣ ਬਧੀ ਨਾਉ ॥

ਦੁਹ ਮਿਠਿ ਏਕੇ ਕੀਨੋ ਨਾਉ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰਿ ਗੁਮੁ ਚਉ ਖੋਇਆ ॥

ਅਨਦ ਰੂਪੁ ਸਭੁ ਨੋਨ ਅਖੋਇਆ ॥

(ਅਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੩੮੭)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿਰਗੁਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ: **ਇਪਈ**
ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਏਵੇ ਕਰੇ ਅੰਤਰ ਵੀ ਦੁਸਥਾ ਅੰਤਰ ਮਰੇ
 ਅਚਰਜ ਕਥਾ ਮਹਾ ਅਨੁਪ ॥
 ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਰੂਪੁ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਨਾ ਇਹੁ ਬੁੱਢਾ ਨਾ ਇਹੁ ਬਾਲਾ ॥
 ਨਾ ਇਸੁ ਦੂਖੁ ਨਹੀ ਜਮ ਜਾਲਾ ॥
 ਨਾ ਇਹੁ ਬਿਨਸੈ ਨਾ ਇਹੁ ਜਾਇ ॥
 ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥
 ਨਾ ਇਸੁ ਦ੍ਰਿਸਨੁ ਨਹੀ ਇਸੁ ਸੋਰੁ ॥
 ਨਾ ਇਸੁ ਦੂਸਮਨੁ ਨਾ ਇਸੁ ਮੀਰੁ ॥
 ਨਾ ਇਸੁ ਹਰਖੁ ਨਹੀ ਇਸੁ ਸੰਗੁ ॥
 ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਇਸ ਥਾ ਇਹੁ ਕਰਨੈ ਜੋਗੁ ॥
 ਨਾ ਇਸੁ ਬਾਪੁ ਨਹੀ ਇਸੁ ਮਾਇਆ ॥
 ਇਹੁ ਅਪਰੰਪਰੁ ਹੋਤਾ ਆਇਆ ॥
 ਪਾਪੁ ਪੁੰਨ ਥਾ ਇਸੁ ਲੋਪੁ ਨ ਠਾਕੈ ॥
 ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਸਦ ਹੀ ਜਾਗੈ ॥
 ਭੀਨਿ ਕੂਟਾ ਇਕ ਸਕਤਿ ਉਪਾਇਆ ॥
 ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਤਾਕੀ ਹੈ ਛਾਇਆ ॥
 ਅਛਲ ਅਛੇਦ ਅਛੇਦ ਦਇਆਲ ॥
 ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਸਦਾ ਕਿਰਪਾਲ ॥
 ਭਾਕੀ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਬਹੁ ਨ ਪਾਇ ॥
 ਨਾਨਕ ਤਾ ਕੈ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਇ ॥

(ਗੋਤ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਬ, ਪੰਨਾ ੮੬੮)

ਇਹੋ ਪ੍ਰਾਤਮਾ (ਜੀਵਾਤਮਾ) ਹੀ ਸਬਦੁ ਹੈ — ਜੋ ਕਿ ਨਿਰਗੁਣ ਅਰਥਾਤ ਤਿਨਾਂ ਕੁਣਾਂ ਤੋਂ ਅਤੀਤ ਹੈ ।
 ਜੀਆ ਅੰਦਰਿ ਜੀਉ ਸਬਦੁ ਹੈ ਜਿਹੁ ਸਹ ਮੋਲਾਵਾ ਹੋਇ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੮, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਬ, ਪੰਨਾ ੧੨੫੦)

ਅਗਨਿ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਜੀਤਿ ਤੁਮਾਰੀ ਸੁਨੈ ਕਲਾ ਰਹਾਇਦਾ ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਬ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੭)

ਅਤੇ ਇਹੋ ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਹੀ ਪਵਨ ਹੈ — ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਨਿਰਗੁਣ ਹੈ : **ਪਵਨ ਨਿਰਗੁਣ ਕੇਵੇ ਹੈ ਯੇਹ ਜਜ਼ ਹੈ**
ਸਬਦ ਵੀ ਜਜ਼ ਹੈ ਨਾਮ ਰੂਪ ਵਸਤੁ ਸਭ ਜਜ਼ ਹੈ
 ਦੇਹੀ ਮਾਣੀ ਥੇਲੇ ਪਉਦੁ ॥ **ਹਰ ਵਸਤੁ ਦਾ ਅਧਿਸਥਾਨ ਹੈ ਚੇਤਨ ਹੈ**
 ਬੁਝੁ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਮੁਆ ਹੋ ਬਉਦੁ ॥ **ਸੰਤ ਮੇਂ ਰੂਖਨ ਹਰਤ ਜਾਨਤ ਜਾਨੀ ਕੁੰ**
 ਮੁਈ ਸੁਰਤਿ ਥਾਵੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ॥ **ਮਾਣੁ ਹੋਇ ਚੇਤਨ ਜੇ ਚੰਗੇ ਸੁਖੇ ਜੇ ਨਿ**
 ਓਹੁ ਨ ਮੁਆ ਜੋ ਢੇਖਣ ਹਾਵੁ ॥
 ਜੋ ਕਾਰਣਿ ਤਟਿ ਤੀਰਥ ਜਾਹੀ ॥
 ਰਤਨ ਪਦਾਰਥ ਘਟ ਹੀ ਮਾਹੀ ॥
 ਪਤਿ ਪਤਿ ਪੀਡਿਤੁ ਬਾਵੁ ਵਖਾਣੈ ॥
 ਭੀਤਰਿ ਹੋਈ ਵਸਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ॥

ਹਉ ਨ ਮੁਆ ਮੇਰੀ ਮੁਈ ਬਲਾਇ ॥
 ਓਹੁ ਨ ਮੁਆ ਜੋ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥
 ਬਹੁ ਨਾਨਕ ਕੁਰਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਦਿਖਾਇਆ ॥

ਮਰਤਾ ਜਾਤਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਇਆ ॥ (ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੧੫੨)

ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ — ਜੋ ਬੁਦਰਤਿ ਦਾ ਜਾਂ ਭੈਰਵੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਸ ਦੇ ਬਣਨ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਹੈ — ਨਿਰੰਕਾਰ ਤੋਂ ਨਿਰਕੁਣ, ਨਿਰਕੁਣ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ।

ਓਅੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੀਓ ਅਕਾਰਾ ॥
 ਏਕਹਿ ਸੂਤਿ ਪਰੋਵਨਹਾਰਾ ॥
 ਬਿੰਨ ਭਿੰਨ ਤੇਰੁਣ ਬਿਸਥਾਰੇ ॥
 ਨਿਰਕੁਣ ਤੈ ਸਰਕੁਣ ਦ੍ਰਿਸਟਾਰੇ ॥
 ਸਗਲ ਭਾਤਿ ਕਰਿ ਬਰਹਿ ਉਪਾਇਓ ॥
 ਜਨਮ ਮਰਨ ਮਨ ਮੋਹੁ ਬਢਾਇਓ ॥
 'ਦੁਹੁ ਭਾਤਿ ਤੈ ਆਪਿ ਨਿਰਾਰਾ ॥
 ਨਾਨਕ ਅਰੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰਾ ॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੫੦)

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ 'ਸੁੰਨ' ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਰਣਾਇਆ ਹੈ :

ਓਅੰ ਸਾਧ ਸਤਿਗੁਰ ਨਮਸਕਾਰੇ ॥
 ਆਦਿ ਮਧਿ ਅੰਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰੇ ॥
 ਆਪਹਿ ਸੁੰਨ ਆਪਹਿ ਸੁਖ ਆਸਨ ॥
 ਆਪਹਿ ਸੁਨਤ ਆਪ ਹੀ ਜਾਸਨ ॥
 ਆਪਨ ਆਪੁ ਆਪਹਿ ਉਪਾਇਓ ॥
 ਆਪਹਿ ਬਾਪ ਆਪ ਹੀ ਮਾਇਓ ॥
 ਆਪਹਿ ਸੁਖਮ ਆਪਹਿ ਅਸਕੂਲਾ ॥
 ਭਖੀ ਨ ਜਾਈ ਨਾਨਕ ਲੀਲਾ ॥

(ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੫੦)

ੴ

ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ — “ੴ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਛਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਖਾਸ ਅੰਦਾਜ਼ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ । ‘ੴ’ ਬਾਬਤ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੇਵਾ ਸੰਕਿਆ (ਨਾਉਨ) ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਐਡਜੈਕਟਿਵ) ਨਹੀਂ । ਇਹੋ ਕੱਲ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਭਰੀ ਸੀ । ਉਹ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖੀ ਸੀ ਜੋ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਿਠ ਕੇ ਨਹੀਂ ਥੈਠੀ ਸੀ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ — ‘ਦੇਵਾ ਦੇਵੇਕਾਰ ਨਿਖ ਦੇਖਾਇਆ ।’ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਇਹੋ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ‘ਦੇਵਾ’ ਸੰਖਿਆ ਵਾਚਕ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਦੇਵੇਕਾਰ ਹੈ, ਇਹ ਸੰਕਯਾ ਹੈ । ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਸ ਦਾ ਭੇਦ ਬੰਹਲ ਕਦੇ ਹਨ । ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਚਨ ਹੈ :

“ਦੇਕਮ ਦੇਵੇਕਾਰੁ” ਨਿਗਾਣਾ ॥
 ਅਮਰੁ ਅਜੋਨੀ ਜਾਤਿ ਨ ਜਾਣਾ ॥

ਅਗਮ ਅਗੰਚਰੂ ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖਿਆ ॥...॥

(ਬਿਲਾਵਲ (ਬਿਤੀ) ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੩੮)

(ਨਿਰੁਕਤ ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ, ਪੰਨਾ ੧੦)

ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਏਸੇ ੧੯ ਨੂੰ ਹੀ 'ਓਮਿਤਯੋਕਾਮਸ਼ਰੇ ਬ੍ਰਹਮ', ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। (ਗੀਤਾ—੮, ੧੩)

ਉਪਰਲੀ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹਨ। (੧) ਨਿਰਕੁਟ, ਜੋ ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ, 'ਸਬਦੁ' ਹੈ, 'ਪਵਨ' ਹੈ, 'ਨਾਮ' ਹੈ, 'ਜੀਉ' ਤੇ ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਆਦਿਕ ਹੈ। (੨) 'ਸਰਕੁਟ', ਜੋ ਕੁਦਰਤਿ ਜਾਂ ਕੰਕੁਟੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ-ਰੂਪ ਹੈ — ਜੋ ਅਨਿੱਤ ਹੈ। — (੩) ਨਿਰੰਕਾਰ, ਜੋ ਅਲਖ ਹੈ, 'ਸੁੰਨ' ਹੈ, 'ਸੱਚ' ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ੧੯ ਏਕੰਕਾਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਏਕੰਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪੀ 'ਸਬਦੁ' 'ਪਵਨ' 'ਪ੍ਰਾਤਮਾ' ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਵਿਨਾਸੀ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਹੈ। ਨਿਰੰਕਾਰ ੧੯ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਿਰਕੁਟ ਸਰੂਪ ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ ਸਰਕੁਟ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਕੁਦਰਤਿ ਜਾਂ ਸਕਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ :

ਆਪਿ ਸਤਿ ਕੀਆ ਸਬੁ ਸਤਿ ॥

ਤਿਸੁ ਪ੍ਰਭੁ ਤੇ ਸਕਲੀ ਉਤਪਤਿ ॥

ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਾਂ ਕਰੇ ਇਸਥਾਨੁ ॥

ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਾਂ ਏਕੰਥਾਨੁ ॥

(ਭਉਤੀ ਸੁਖਮਣੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੮੪)

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ 'ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਿਰ ਗੀਤਿ ਦੀ ਉਸ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ 'ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ.ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ' ਜਾਂ ਦੂਜੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ 'ਪਵਨ ਗੁਰੂ' ਕਿਉਂ ਆਖਿਆ ? ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਸਵਾਮੀ ਵਿਵੇਕਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਕਹੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਬਚਨ ਏਥੇ ਦੁਹਰਾਉਣ ਨਾਲ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਵਾਮੀ ਜੀ 'ਰਾਜ ਯੋਗ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਖਾਤਮਤ ਯੋਗ ਦੇ ਸਮਾਪੀ ਪਾਦ ਦੇ ੨੬ਵੇਂ ਸਲੋਕ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਚ ਦਸਦੇ ਹਨ :

“ਬੇਸ਼ਕ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਮੁੱਚਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਹੋਰ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਕਰਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਜਾਣਨ ਦੀ ਬਖਤੀ ਬੇਸ਼ਕ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਜਿੰਨੀ ਆਖਦੇ ਨੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਟਾਉ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੋਰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣਗੋਨ ਅਚੇਤਨ ਜਲ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਵ ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਟਾਵਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ — ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਦੀ ਬਖਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਜਿਹੜਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਕਟਾਉ ਲਈ ਗਿਆਨੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜੋ ਇਹਨਾਂ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਘੋਸ਼ਾ ਹੀ ਸੀ। ਧਰਤੀ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਵਿਰਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਹੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਈਸ਼ਵਰ ਸਭ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਕਾਰਨ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਉੱਨਤ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਦੇਵਤਾ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਦੇਵਦੂਤ — ਸਾਰੇ ਹੀ ਕਾਲ ਦਵਾਰਾ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਈਸ਼ਵਰ ਕਾਲ ਦਵਾਰਾ ਬੰਨ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। **ਈਸ਼ਵਰ ਤਵੀ ਨਾਮ ਰੂਪ ਰਾਜੇ ਆਗਮ ਪਾਣੀ ॥ ਏਕੰ ਮੀਨ ੧੯੬ ਵਿਚਾਰ ਸਾਰਾ ਅਤੇ ਸਮਝਾਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ ਮੰਨੇ ੨੨ ਸੇ**

“ਜੇਗੀਆ ਦੇ ਇਹ ੧੯ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ, ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ ਸਾਤ — ਜਿਸ ਬੰਗ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ — ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਅਨੰਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੇ ਉਸ ਮਾਨਸਿਕ ੨੭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦਾ ਇਕ ਅੰਸ਼ ਸਤਿ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਸਤਿ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਾਰਨ, ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਇਕੋ ਹੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅਨੁਭੂਤੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਹੀ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਲਖ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖ ਅਲਪੰਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਵਿਚ ਅਨੰਤ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਅਨੁਭੂਤੀਆਂ

ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਾਂਗੇ ? ਧੁਕਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ — ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੋ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡੋ । ਜੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੀਏ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਅਲਪ ਗਿਆਨ ਸੰਪੰਨ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਇਕ ਅਸੀਮ ਗਿਆਨ ਸੰਪੰਨ ਪੁਰਖ ਹੈ ।

“ਦੂਜਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ । ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਜੋ ਆਖਦੇ ਨੇ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਗਿਆਨ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਵਿਕਸਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਬੇਸ਼ਕ ਇਹ ਕੋਲ ਸੱਚ ਹੈ, ਸਮੁੱਚਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਕੁਝ ਅਨੁਕੂਲ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਕੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ । ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ, ਦੇਵਤਾ ਜਾਂ ਦੇਵ ਦੂਤ ਜੋ ਸਾਡੇ ਕੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਤਾਂ ਸਸੀਮ — ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਣ ਕੁਰੂ ਸੀ ? ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸਿਖਰਲੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਇਕ ਵਿਹੇ ਜਿਹਾ ਕੁਰੂ ਹੈ ਜੋ ਕਾਲ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਵਛਿੰਨ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਇਕ ਅਨੰਤ ਗਿਆਨ ਸੰਪੰਨ ਕੁਰੂ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਦਿ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਅੰਤ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਓਸੇ ਨੂੰ ਦੀਬਵਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ।”

ਜੇ ਸਤਿਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਦੋਸੇ ਕੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕੁਰੂ ਨੂੰ 'ਸਬਦ ਕੁਰੂ' ਆਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਸਬਦ ਕੁਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਣ ਲਈ ਬਿਰ ਇਕ ਵਿਹੇ ਜਿਹੇ ਕੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਦੱਸੀ ਹੈ — ਜਿਹੜਾ ਸੀਮਤ ਤੇ ਅਸੀਮ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚੋਲਾ ਬਣੇ । ਸਤਿਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਸੇ ਥਾਂ ਹੀ ਵਰਤਾਇਆ ਹੈ —

ਸੇ ਕੁਰੂ ਕਰਦਿ ਜਿ ਸਾਧੁ ਦ੍ਰਿਤਾਵੈ ॥

ਅਕਥੁ ਬਥਾਵੈ ਸਬਦਿ ਮਿਲਾਵੈ ॥

(ਧਨਾਸਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੬੮੬)

ਕੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਸੀ ਨੇ ਦੋਸੇ ਭਾਵ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਸ ਰੂਪਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ

ਓਅੰ ਪ੍ਰਿਅ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚੀਤਿ ਪਹਿਲਰੀਆ ॥

ਜੋ ਤਉ ਬਥਨੁ ਚੀਓ ਮੇਰੇ ਸਤਿਕੁਰੁ ਕਉ ਮੈ ਸਾਜ ਸੀਲਰੀਆ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਹਮ ਕੁਲਹ ਕੁਮ ਸਦਾ ਅਭੁਲਾ ਹਮ ਪਤਿਤ ਕੁਮ ਪਤਿਤ ਉਧਰੀਆ ॥

ਹਮ ਨੀਚ ਬਿਰਖ ਕੁਮ ਮੇਲਾਗਰ ਲਾਜ ਸੰਗਿ ਸੰਗਿ ਬਸਰੀਆ ॥

ਕੁਮ ਕੰਡੀਰ ਧੀਰ ਉਪਕਾਰੀ ਹਮ ਬਿਆ ਬਪੁਰੇ ਜੀਤਰੀਆ ॥

ਕੁਰੁ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਨਾਠਕ ਹਰਿ ਮੇਲਿਓ ਤਉ ਮੇਰੀ ਸੁਖਿ ਸੇਜਰੀਆ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੧੩)

ਅਰਥਾਤ — ਮੇਰੀ ਹਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਪੁਰਾਣੀ, ਧੁਨ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਹੇ ਸਤਿਕੁਰੂ ਕੁੰ ਉਸ ਥਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਥਨ ਕੀਰਾ ਹੈ ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸਾਜ ਸਿੰਗਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਨੀਵੀਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਬਿਰਖ ਹਾਂ ਤੇ ਕੁੰ ਮਲਾਯੋਗੀ ਉਪਰ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਚੰਦਨ, ਰੁੱਖ ਹੈ, ਪਰ ਰੁੱਖ ਰੁੱਖ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸੰਗੀ ਜਾਣ ਕੇ ਸਾਡੀ ਲਾਜ ਰਖ ਲਈ । ਕੁੰ ਕੰਡੀਰ ਧੀਰ ਉਪਕਾਰੀ ਹੈ : ਅਸੀਂ ਨਿਆਵੇ ਜੀਅ ਹਾਂ । ਹੇ ਸਤਿਕੁਰੂ ਭੋਰੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਹਰਿ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੀ ਸੇਜ ਸੁਖਾਂ ਭਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਕੁਰੂ ਹੀ ਕਿਉਂ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ?

ਉਪਰਲੀ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਇਕ ਕੋਲ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ 'ਸਬਦ' 'ਪਵਨ' 'ਜੀਓ' 'ਪ੍ਰਾਣਮ' ਓਅੰਕਾਰ ਇਤਿਆਦਕ 'ਨਾਉ' ਵਾਲਾ ਨਿਰਕੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕੁਰੂ ਇਕ ਬੰਨੇ ਆਪਣੇ ਆਤਮ ਸਰੂਪ ਨਿਰੋਬਾਰ ਨਾਲ ਸੰਜੁਗਤ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਉਸੇ ਦੀ ਸਰਕੁਣ ਰਚਨਾ ਹੋਣੁਣੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ । ਪਰ ਉਹ ਤ੍ਰੈਗੁਣੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਉਸ ਦਾ ਕਰਮ ਸੰਗੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਨਿਰਲੋਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਤਿੰਨ ਕੁਣ ਹਨ — 'ਸਰੋ ਕੁਣ' 'ਰਜੋ ਕੁਣ' ਅਤੇ 'ਤਮੋ ਕੁਣ' ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ੧੯ ਏਕੰਕਾਰ, 'ਓਅੰਕਾਰ' ਅਤੇ 'ਸਤਿਨਾਮੁ' ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕੁਟਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਚੌਥੇ ਅਥਵਾ ਕੁਰੀਆ ਪਦ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

'ਸਾਖ-ਯੋਗ' ਦਰਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਜਗਤ ਤ੍ਰੈਕੁਟੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਅਣਸਾਵੀਂ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ — ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤ੍ਰੈਕੁਟੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਤ੍ਰੈਕੁਟੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੋਂ ਜਿਹਤੀ ਪਹਿਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ — ਉਹ ਹੈ ਮਹਤ ਤੱਤ ਮਹਤ ਅਥਵਾ ਬੁੱਧੀ। ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਅਹੰਕਾਰ। ਅਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ, ਪੰਜ ਕਰਮ ਇੰਦਰੀਆਂ — ਦਸ, ਤੇ ਗਿਆਨੁਵੀਂ ਇੰਦਰੀ ਮਨ, ਅਤੇ ਪੰਜ ਤਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਜਾਂ ਸੂਖਮ ਤੱਤ।

ਉਪਰੋਕਤ ੧੮ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਜਾਂ ਲਿੰਗ ਸ਼ਰੀਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਅਦਿੱਖ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਤਨ ਮਾਤ੍ਰਾ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਬੂਲ ਕੂੜ ਤੱਤ ਉਪਜਦੇ ਹਨ — ਧਰਤੀ, ਆਕਾਸ਼, ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਤੇਜ਼। ਇਹਨਾਂ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਸਬੂਲ ਸ਼ਰੀਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਤੇ ਪੰਜ ਰੇਦੀ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੇ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੋਰ ਮੂਲ ਤੱਤ ਮਿਲਨ ਨਾਲ ਕੁਲ ਪੰਛੀ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਇਹ ਸਾਰਾ ਅਮਲ ਸਾਖ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਸਬੂਲ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ 'ਬੁੱਧੀ' 'ਅਹੰਕਾਰ' ਅਤੇ 'ਮਨ' ਦੇ ਮਿਲਨ ਨਾਲ 'ਅੰਤਹ ਕਰਨ' ਬਣਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਅੰਤਹ ਕਰਨ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਮਲ ਸਤਿ ਤੇ ਅਸੰਤ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਚੰਗੇ-ਮੰਦੇ ਦੋਵੇਂ ਅਮਲ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ 'ਮਨ' ਚੰਚਲ ਸੰਚੋਗੀ ਹੈ — ਬੁੱਧੀ ਨਿਰਣਾਯਕ ਹੈ ਅਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਬਲਮੀ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਅਹੰਕਾਰ ਨੂੰ 'ਹਉਮੈ' ਆਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਹੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਹਨ :

ਹਉ ਵਿਚਿ ਸਚਿਆਰੁ ਬੁਝਿਆਰੁ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਵੀਚਾਰੁ ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਹਉਮੈ ਦੋਰਘ ਰੇਕੁ ਹੈ ਦਾਕੁ ਭੀ ਇਸੁ ਮਾਹਿ ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੨, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਬਦ ਜਾਂ ਪਰਬ ਕੁਰੂ ਤ੍ਰੈ ਕੁਟੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਅਦਿੱਖ ਅਤੇ ਨਿਰਲੋਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੋਹ ਧਾਰੀ ਕੁਰੂ ਦਾ ਅਮਲ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਿੱਸਣ ਵੱਲੋਂ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਸਬੂਲ ਪੰਜ ਕੂੜਕ ਦੇਹ ਵਿਚ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਨ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸੋਧ ਲੈਣ ਕਰ ਕੇ 'ਭਾਵ' ਵੱਲੋਂ ਤਿੰਨ ਕੁਟਾਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਮਲੀ ਤਤ ਅਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਉਪਰ ਉਠ ਜਾਣ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਭਾਵ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਕੁਰ ਮਹਿ ਆਪੁ ਰਖਿਆ ਕਰਤਾਰੇ ॥

ਕੁਰਮੁਖਿ ਭੀਟਿ ਅਸੇਖ ਉਧਾਰੇ ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੨੪)

ਅਤੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਕੁਰੂ ਆਪਣੀ ਜੋਗ-ਜੁਗਤਿ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਕੁਰੂ ਵੱਲ ਮੁਖ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਕੁਰਮੁਖ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਰੂ ਦੇ ਮੁਖ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਬਚਨ ਕੁਰਸਬਦਿ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜੰਗੀਆਂ ਸਿਧਾਂ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਂ ਜਾਂ ਜੋਗ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਯੋਗਾਭਿਆਸ ਕਰਕੇ ਹਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਲ ਚਕੁਰ ਆਖੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰੀ ਦੇ ੧੯ ਏਕੰਕਾਰੀ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਦੇਹੀ

ਅੰਦਰਿ ਨਾਮੁ ਨਿਵਾਸੀ ਵਾਲੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਣ ਲਈ ਉਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪਰਤੱਖ ਦੇਹ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਹੋਵੇ ਹੀ ਪਰ ਭਾਵ ਵਲੋਂ ਕੁਣਾਤੀਤ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਇਹੋ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖ ਦੇ ਹਉਮੈ ਦੇ ਬੰਧਨ ਛੱਡਦਾ ਤੇ ਹਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ :

ਹਉਮੈ ਬੰਧਨ ਸਤਿਗੁਰਿ ਤੋਤੇ ਚਿਤੁ ਚੰਚਲੁ ਚਲਣਿ ਨ ਦੀਨਾ ਹੋ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਹੁ ਚੇਨਹੁ ਬਿਧਿ ਸਾਈ ॥

ਜਿਤੁ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਵਹੁ ਭਟਤ ਨ ਜਾਈ ॥

ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਕਰਹੁ ਕੁਰ ਸੇਵਾ ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਹੀਰਿ ਭੀਨਾ ਹੋ ॥

(ਮਧੂ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੨੮)

ਅਤੇ ਇਹ ਹਉਮੈ ਵੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ ?

ਹਉਮੈ ਸਬੁ ਸਰੀਰੁ ਹੈ ਹਉਮੈ ਓਪਤਿ ਹੋਇ ॥

ਹਉਮੈ ਬਡਾ ਕੁਥਾਰੁ ਹੈ ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਬੁਝਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ॥

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਵਈ ਹੁਕਮੁ ਨ ਬੁਝਿਆ ਜਾਇ ॥

ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜੋਇ ਬੰਧੁ ਹੈ ਨਾਮੁ ਨ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ ॥

ਨਾਨਕ ਸਤਗੁਰਿ ਮਿਲਿਅੇ ਹਉਮੈ ਕਈ ਤਾ ਸਚੁ ਵਸਿਆ ਮੰਨਿ ਆਇ ॥

(ਬਡਹੇਸ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੬੦)

ਅਤੇ ਇਸ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਬੰਧਨ ਛੱਡਨ ਵਾਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਸਤਿਪੁਰਖੁ ਜਿਨਿ ਜਾਨਿਆ ਸਤਿਗੁਰੁ ਰਿਸ ਕਾ ਨਾਉ ॥

ਰਿਸ ਕੈ ਸੇਕਿ ਸਿਖੁ ਉਧਰੈ ਨਾਨਕ ਹਰਿਗੁਨ ਗਾਉ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਿਖ ਕੀ ਕਰੈ ਪ੍ਰੀਤਪਾਲ ॥

ਸੇਵਕ ਕਉ ਕੁਰੁ ਸਦਾ ਦਇਆਲ ॥

ਸਿਖ ਕੀ ਕੁਰੁ ਦੁਲਮਤਿ ਮਲੁ ਹਿਰੈ ॥

ਕੁਰ ਬਚਨੀ ਹਰਿਨਾਮੁ ਉਚਰੈ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਿਖ ਕੇ ਬੰਧਨ ਕਾਟੈ ॥

ਕੁਰ ਕਾ ਸਿਖੁ ਬਿਕਾਰੁ ਤੇ ਹਾਟੈ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਿਖ ਕਉ ਨਾਮ ਧਨੁ ਦੇਇ ॥

ਕੁਰ ਕਾ ਸਿਖੁ ਵਡਭਾਖੀ ਹੋ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਿਖ ਕਾ ਹਲਤੁ ਘਲਤੁ ਸਵਾਰੈ ॥

ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਿਖ ਕਉ ਜੀਅ ਨਾਲਿ ਸਮਾਰੈ ॥

(ਕਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੮੬)

ਬਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਪੁਰਖੁ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਜੀਅ ਨਾਲ (ਦਿਲੀ ਖਿਆਰ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲਾ) ਸਮਾਚਰਨ ਵਾਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਜੀਅ' ਹੈ। ਅਤੇ 'ਜੀਅ' ਪੰਜ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਏਸੇ ਪੰਜ ਰੂਪ ਸਰੀਰ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਮੋਕ ਹੈ—

ਸਤਗੁਰ ਦਇਆ ਕਰਹੁ ਹਰਿ ਮੇਲਹੁ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪ੍ਰਾਣ ਹਰਿ ਰਾਇਆ ॥

ਹਮ ਚੇਨੀ ਹੋਇ ਲਕਹੁ ਕੁਰ ਚਰਣੀ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਮਾਰਕੁ ਪੰਥੁ ਦਿਖਾਇਆ ॥

(ਰਾਮ ਕਲੀ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੮੨)

ਅਤੇ ਹਰੀ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਨੂੰ ਅਥਵਾ ਸਥਾਵਰ ਨੂੰ ਪਰਤੱਖ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਪੰਜ ਰੂਤਰ ਸਰੀਰਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਰਤਨੁ ਜਵੇਹਰੁ ਬਾਲੁ ਹਰਿਨਾਮਾ ਕੁਰਿ ਕਾਢਿ ਤਲੀ ਦਿਖਲਾਇਆ ॥

ਭਾਗਹੀਣ ਮਨਮੁਖਿ ਨਹੀ ਲੀਆ ਤ੍ਰਿਣ ਓਲੇ ਲਾਖੁ ਛਪਾਇਆ ॥

(ਰਾਮ ਕਲੀ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੮੦)

ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਘਰ ਵਿਚ ਅਰਥਾਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਹਰੀ ਨੂੰ ਵਿਖਾ ਦੇਵੇ ਉਹ ਵੀ ਇਹੋ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਘਰ ਮਹਿ ਘਰੁ ਦੇਖਾਇ ਏਦਿ ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੂਰਖੁ ਸੁਜਾਣੁ ॥

(ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੯੦)

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਏਸੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਫ਼ਰਮਾਇਆ ਹੈ :

ਧਨੁ ਧੰਨੁ ਸੁ ਰਸਨਾ ਧੰਨੁ ਕਰ ਧੰਨੁ ਸੁ ਪਾਪਾ ਸਤਿਗੁਰੁ

ਜਿਤੁ ਮਿਠਿ ਹਰਿ ਲੇਖਾ ਲਿਖਾ ॥

(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੩੧੬)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਨ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

ਇਹੁ ਮਨੁ ਭਰਮਾ ਇਹੁ ਮਨੁ ਧਰਮਾ ॥

ਇਹੁ ਮਨੁ ਪੰਚ ਤਤੁ ਤੇ ਜਨਮਾ ॥

ਸਾਕਤੁ ਲੋਭੀ ਇਹੁ ਮਨੁ ਮੂਢਾ ॥

ਕੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਜਪੈ ਮਨੁ ਰੂਢਾ ॥

ਕੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਅਸਥਾਨੇ ਸੀਦੀ ॥

ਕੁਰਮੁਖਿ ਕ੍ਰਿਛਾਵਟਿ ਸੋਭੀ ਹੋਈ ॥

ਇਹੁ ਮਨੁ ਜੋਭੀ ਭੋਭੀ ਤਪੁ ਤਾਪੈ ॥

ਕੁਰਮੁਖਿ ਚੀਨੇ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪੈ ॥

ਮਨੁ ਬੈਰਾਗੀ ਹਉਮੈ ਡਿਓਗੀ ॥

ਘਟਿ ਘਟਿ ਮਨਸਾ ਦੁਬਿਧਾ ਲਾਗੀ ॥

ਰਾਮ ਰਸਾਇਣੁ ਕੁਰਮੁਖਿ ਚਾਖੈ ॥

ਏਰਿ ਘਰਿ ਮਹਲੀ ਹਰਿ ਪਤਿ ਰਾਖੈ ॥

ਇਹੁ ਮਨੁ ਰਾਜਾ ਸੂਰ ਸੰਕ੍ਰਾਮਿ ॥

ਇਹੁ ਮਨੁ ਨਿਰਭਉ ਕੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮਿ ॥

ਮਾਰੇ ਪੰਚ ਅਪੁਨੈ ਵਸਿ ਕੀਏ ॥

ਹਉਮੈ ਕ੍ਰਾਮਿ ਇਕਤੁ ਬਾਇ ਕੀਏ ॥

(ਅਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੧੫)

ਏਹ ਧਾਰੀ ਕੁਰੂ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਪੰਜ ਵੈਰੀਆਂ (ਕਾਮ ਖਰੋਧ ਲੋਭ ਮੋਹ ਅਹੰਕਾਰ) ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਿਆ ਹੈ — ਤੇ ਮਿਲਿਆ ਕੀ ਹੈ ? ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਮੁ — ਉਹੋ ਸਥਾਵਰ, ਕੁਰੂ । = **ਨਾਮੁ ਤਾ ਨਾਮੁ (ਮਾਤਮਾ)**

ਦੀਬਾਨੁ ਹਮਾਰੇ ਤੁਹੀ ਦੇਖ ॥

ਸੇਵਾ ਬਾਰੀ ਕੁਰਹਿ ਟੇਕ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਅਨਿਕ ਦੁਕਤਿ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ॥
 ਕੁਰਿ ਚਾਕਰ ਠੀ ਆਇਆ ॥
 ਮਾਰੇ ਪੰਚ ਬਿਖਾਵੀਆ ਕੁਰ ॥
 ਕਿਰਪਾ ਹੋ ਦਲੁ ਸਾਧਿਆ ॥
 ਬਖਸੀਸ ਵਜ੍ਹ੍ਹ ਮਿਲਿ ਏਕੁ ਨਾਮ ॥
 ਸੁਖ ਸਹਜ ਆਨੰਦ ਬਿਸੁਖ ॥

(ਗਉੜੀ ਚੋਤੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕ੍ਰਮ ਪੰਨਾ ੨੧੦)

ਇਕ ਬਸਤੁ ਹੈ ਨਾਮ, ਜਾਂ ਸਬਦ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜੇ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੇ ਵੁਖੀ ਹਨ — ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਤੋਂ ਲਾਭੇ ਨਿਰਲੇਖ ਭਾਵ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਉਪਰ ਭਰਮ ਨੁਪੀ ਤਾਲਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਤਾਲੇ ਦੀ, ਦਿਖੀ ਰੂਪੀ ਚਾਬੀ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ :

ਏਕ ਬਸਤੁ ਬਿਨੁ ਪੰਚ ਦੁਹੇਲੇ ਓਹ ਬਸਤੁ ਅਕੋਚਰ ਨਾਈ ॥
 ਜਿਸ ਥਾ ਬਿਨੁ ਰਿਨਿ ਦੀਆ ਤਾਲਾ ਕੁੰਜੀ ਕੁਰ ਸਉਪਾਈ ॥
 ਅਨਿਕ ਉਪਾਥ ਬਰੇ ਨਹੀ ਪਾਵੈ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸਰਣਾਈ ॥

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕ੍ਰਮ ਪੰਨਾ ੨੦੫)

ਬਬਦ ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਹਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ :

ਬ੍ਰਮੁ ਭਉ ਜਾਟਿ ਕੀਏ ਨਿਹਕੇਵਲ ਜਬ ਹੋ ਹਉਮੈ ਮਾਰੀ ॥
 ਜਨਮ ਮਰਣ ਕੀ ਬੁਝੈ ਸਹਸਾ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਦਰਸਾਰੀ ॥
 ਚਰਣ ਪਘਾਰਿ ਕਰਉ ਕੁਰ ਸੇਵਾ ਬਾਰਿ ਜਾਉ ਲਖ ਬਰੀਆ ॥
 ਜਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਇਹੁ ਭਉਜਲੁ ਤਰਿਆ ਜਨ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਿਅ ਸਿਗਿ ਮਿਰੀਆ ॥

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕ੍ਰਮ ਪੰਨਾ ੨੦੭)

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ

ਬੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣ 'ਗੁੰਥ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਚੌਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਕੁਝ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕੋਲ ਮਨਵਾਣ ਦੀ ਬੇਇੱਛ ਬਰਦੇ ਹਨ।

'ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ' ਕੁਝ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪਿਛੇ ਕੀ ਹੈ — ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕੋਲ ਵੀ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ — ਜਿਸ ਨਾਲ 'ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਜੁਗਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ'। 'ਕੁਝ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਦੋ'ਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਕੋਲ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹੜੀ ਕੁਝ ਕਿਸ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਕਿਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਦੇਣੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੀ ਅਰਥ ਬਦਲ ਜਾਵੇ।

ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਕੁਝ ਆਈ ਹੈ ਉਹ ਨਟ ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤਕ ਦੋਹ ਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਉਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰਾਮ ਗੁਰ ਸਹਨਿ ਪ੍ਰਗੁ ਰਖਵਾਰੇ ॥

ਜਿਉ ਬੰਦਰੁ ਤਦੁਐ ਪਕਰਿ ਚਲਾਇਓ ਕਰਿ ਉਪਰੁ ਕਥਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਪ੍ਰਭ ਕੇ ਸੇਵਕ ਬਹੁਤੁ ਅਤਿ ਨੀਕੇ ਮਨਿ ਸਰਧਾ ਕਰਿ ਹਰਿ ਧਾਰੇ ॥

ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਭਿ ਸਰਧਾ ਭਗਤਿ ਮਨਿ ਭਾਵੈ ਜਨ ਭੀ ਪੈਸ ਸਵਾਰੇ ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਸੇਵਕੁ ਸੇਵਾ ਲਾਭੈ ਸਭੁ ਦੇਖੇ ਬ੍ਰਹਮ ਪਸਾਰੇ ॥

ਏਕੁ ਪੁਰਖੁ ਇਕੁ ਨਦਰੀ ਆਵੈ ਸਭੁ ਦੇਖਾ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਰੇ ॥

ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਨਾਥੁਰੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਨਾਈ ਸਭੁ ਚੋਰੀ ਜਗਤੁ ਲਮਾਰੇ ॥

ਆਪਿ ਦਇਆਨੁ ਦਇਆਨਾਨੁ ਦੇਖੈ ਕਿਥਿ ਪਾਖਰੁ ਕੀਰੈ ਬਾਰੇ ॥

ਅੰਤਰਿ ਵਾਸੁ ਬਹੁਤੁ ਮੁਸਕਾਈ ਕੁਮਿ ਕੂਲਾ ਮਿਰਗੁ ਸਿਝਾਰੇ ॥

ਬਨੁ ਬਨੁ ਬੂਝਿ ਬੂਝਿ ਫਿਰਿ ਬਾਝੀ ਕੁਰਿ ਪੂਰੇ ਅਰਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ ॥

ਗੁਰੁ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਾਪਿ ਗੁਰੁ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥

ਸਭੁ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮੁ ਬ੍ਰਹਮੁ ਹੈ ਪਸਰਿਆ ਮਨਿ ਬੀਜਿਆ ਖਾਵਾਰੇ ॥

ਜਿਉ ਜਨ ਚੰਦ੍ਰਾਸੁ ਦੁਖਿਆ ਧ੍ਰਿਸਟਬੁਧੀ ਅਪੁਨਾ ਅਰੁ ਲੁਕੀ ਜਾਰੇ ॥

ਪ੍ਰਭ ਕਉ ਜਨੁ ਅੰਤਰਿ ਰਿਦ ਲੋਚੈ ਪ੍ਰਭ ਜਨ ਕੇ ਸਾਸ ਨਿਹਾਰੇ ॥

ਕ੍ਰਿਪਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਿ ਭਗਤਿ ਦ੍ਰਿਤਾਏ ਜਨ ਪੀਛੈ ਜਗੁ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥

ਆਪਨਾ ਆਪਿ ਆਪਿ ਪੁਰੁ ਨਾਕੁਰੁ ਪੁਰੁ ਆਪੇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਵਾਰੇ ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਆਪੇ ਆਪਿ ਸਰੁ ਵਰਤੈ ਕਰਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਆਪਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥

(ਨਟ ਮਹਲਾ ੪, ਆਦਿ ਕੰਥ ਪੰਨਾ ੯੮੨)

ਸਮੁੱਚੇ ਬਬਦ ਵਿਚ ਹਰੀ ਦੀ ਵਿਆਪਕਤਾ ਦੱਸੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਲਈ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਦੋ ਕੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਪਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਰਨ ਜਾਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਬਬਦ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਰਨ ਲੈਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਰਾਮ ਗੁਰ ਸਰਨਿ ਪੁਰੁ ਰਖਵਾਰੇ ॥

ਜਿਉ ਬੁੱਝਰ ਤਦੁਅੰ ਪਕਰਿ ਚਲਾਇਓ ਕਰਿ ਉਪਰੁ ਕਵਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥

ਰਾਜਾ ਰੈਜਸਯ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਇੰਦ੍ਰ ਦਯੁਮਨ ਅਭਸਤ ਮੁਨੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਵੱਲੋਂ ਤਪੱਸਿਆ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਸਮੇਂ ਅਭਸਤ ਮੁਨੀ ਉਸ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਆਏ। ਤਪੱਸਿਆ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਇੰਦ੍ਰ ਦਯੁਮਨ ਨੇ ਉਨ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਦਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਅਭਸਤ ਮੁਨੀ ਨੇ ਰੂਧ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਥੀ ਬਣ ਜਾਣ ਦਾ ਸਰਾਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀ ਭਲਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੋਣ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰ ਦਯੁਮਨ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਅਰਧ ਭੀਤੀ ਸਿ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਰਕੇ ਇਸ ਸਰਾਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਿਓ। ਤਦ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਹਾਥੀ ਦੀ ਜੂਠ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮੇਂ ਤੂੰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਦਿਬਨਾਨ ਬਰਨ ਜਾਵੇਂਗਾ। ਉਥੇ ਭੇਦੁਆ ਤੈਨੂੰ ਜਕੜ ਲਵੇਗਾ। ਉਸ ਨਾਲ ਜੁਧ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਹਾਰ ਜਾਵੇਂਗਾ ਤਦ ਤੈਨੂੰ ਹਰੀ ਦੀ ਸ਼ੋਧ ਆਵੇਗੀ। ਹਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਚਨ ਤੇ ਹਰੀ ਪਰਤੱਖ ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਚੱਕਰ ਨਾਲ ਤੇਦੁਏ ਦੀਆਂ ਤੇਦਾਂ ਕੱਟ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਰਾਜੇ ਦੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਅਵਗਿਆ, ਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਸਰਾਪ ਤੇ ਫਿਰ ਪਰਤੱਖ ਹਰੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਸਰਾਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਮਿਸਾਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਸਿੱਖ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਰਥ ਦਿੱਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਹਧਾਰੀ ਪਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਅਭਿਆਸਤਾ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਣ ਕੇ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਅਤੇ ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਭਾਹੀ ਤੋਂ ਛੁਡਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹੀ ਹਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰੀ ਵੀ ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਦੇ ਬੰਧਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਦੇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਬਬਦ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਮਾਇਆ ਹੈ :

ਰਾਮ ਗੁਰ ਸਰਨਿ ਪੁਰੁ ਰਖਵਾਰੇ ॥

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਹਰੀ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੈ ਤੇ ਸੇਵਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦੀ।

ਇਸ ਅਸਟਪਦੀ ਦੇ ਚੌਥੇ ਪਦ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਫਿਰ ਇਕ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਕੇ ਪਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਇਆ ਹੈ :

ਅੰਗਰਿ ਵਾਸੁ ਬਹੁਰੁ ਮੁਸਕਾਈ ਕ੍ਰਮਿ ਕੁਲਾ ਮਿਲਗ ਸਿੰਝਾਰੇ ॥

ਬਨੁ ਬਨੁ ਚੂਡਿ ਚੂਡਿ ਦਿਰਿ ਥਾਕੀ ਗੁਰਿ ਪੂਰੇ ਅੰਗ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥

ਦੇਵੇ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਕਸਤੂਰੀ ਮ੍ਰਿਗ ਦੀ ਮਨੋਦਲਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਸਤੂਰੀ ਦੀ ਸੁਵਾਸ ਦੀ ਟੰਗ ਵਿਚ ਜੰਗਲ ਜੰਗਲ ਭਟਕਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਸਤੂਰੀ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅੰਦਰ, ਆਪਣੀ ਹੀ ਨਾਡੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਠੀਕ ਉਸੇ ਕਸਤੂਰੀ ਮ੍ਰਿਗ ਵਾਂਗ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹਰੀ ਦੀ ਬੰਜ ਵਿਚ ਜੰਗਲ ਜੰਗਲ ਭਟਕਦੇ ਪਏ ਸਾਂ ਕਿ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਨੇ (ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ) ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ — ਸਾਡੇ ਅੰਤਰਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਸਾਂਝਿਆਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਾਡਾ ਨਿਸਤਾਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਇਸ ਅਸਟਪਦੀ ਦੀਆਂ ਉਹ ਤੁਕਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ 'ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਕਿਹਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ ॥

ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਪਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ ।

ਜਿਹੜੇ ਸੱਜਣ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਅਰਥਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇਸ ਪਦ ਦੀ ਫੋਟੋ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ।

‘ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ‘ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਅਤੇ ‘ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ’ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ — ਵਡੇਰੀ, ਭਾਰੀ, ਸ਼ਿਰਮਣੀ, ਹੋਰ ਸਭ ਬਾਣੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉਚੇਰੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ।

‘ਬਾਣੀ’ ਦਾ ਲਛਣੀ ਅਰਥ ਹੈ — ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ, ਵਾਕ ਜਾਂ ਲਛਣਾਂ ਦਾ ਮਜਮੂਆ । ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਬੋਲਦਾ ਹੈ — ਉਹ ਲਛਣੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ‘ਬਾਣੀ’ ਹੈ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦ ਨਿਖੇੜਾ ਬਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਮੁਖ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਫਰਕ ਹੈ । ਕੁਸੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਣਗੋਲਿਆਂ ਛੱਡ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੇ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਮੰਨਣੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ; ਕਿਉਂਕਿ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਗੱਲ ਆਮ ਡੋਰ ਤੇ ਮਹਾਨਗਰ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਆਵੇਗੀ — ਪਰ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ! ਉਹ ਨਿਸਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਣਾਤੀਤ ਹਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਣ ਵਾਲੀ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਨ ਹੈ, ਭਾਰੀ ਹੈ, ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ, ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ।

ਕਿਹਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ ॥

ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਕੇ ਗਿਆਨ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਰੂਪੀ ਜਿਹੜਾਂ ਵਾਲਾ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ॥

‘ਬਾਣੀ’ — ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਆਮ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਿਚੋਂ — ਉਹ ਪ੍ਰਕਟ ਹੋਣ ਲਈ, ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਸੰਭਤ ਮੰਗਦੀ ਹੈ — ‘ਮੁਖ’ ਦੀ, ‘ਰਸਨਾ’ ਦੀ, ‘ਬੈਠ’ ਦੀ । — ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸੰਭਤ ਮੰਗਦੀ ਹੈ ‘ਦੇਹ’ ਦੀ, ‘ਭਨ’ ਦੀ । ਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਨਹੀਂ — ਸਗੋਂ ਬਾਣੀ ਦਵਾਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਬਾਣੀ ਬੋਲਦੀ ਜਾਂ ਉਚਾਰਦੀ ਨਹੀਂ — ਬਾਣੀ ਮੁਖ ਦਵਾਰਾ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਜਾਂ ਉਚਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਸੋ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਗੁਣਬਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ — ਸਗੋਂ ਵਰਮਾਇਆ ਹੈ —

‘ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਕਹੈ’ — ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਮੁਖ ਰਾਹੀਂ ਬਚਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ — ‘ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ’ — ਸੇਵਕ ਜਨੁ ਮੰਨਦਾ ਹੈ । ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਕੌਣ ਹੈ — ਜਿਹੜਾ ਹਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਪੂਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ — ਉਹੋ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ।

ਪਰਤਪਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥

ਪਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਹੀ — ਜਿਹੜਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ — ਨਿਸਤਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਅਰਥਾਤ ਹਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾਣ ਲਈ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਪਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਇਕ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ । ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਬਚਨ ਨੂੰ ਸੰਤ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਉਸ ਦੀ ਕੀ ਦਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਸਭੁ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮੁ ਬ੍ਰਹਮੁ ਹੈ ਪਸਰਿਆ ਮੰਨਿ ਬੀਜਿਆ ਯਾਵਾਰੇ ॥

ਜਿਉ ਜਨ ਚੰਦ੍ਰਾਸੁ ਦੁਖਿਆ ਧ੍ਰਿਸਟ ਬੁਧੀ ਆਪੁਨਾ ਘਰੁ ਲੂਕੀ ਜਾਰੇ ॥

ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਰਾਜਾ ਸੁਧਰਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਸੁਧਰਮ ਤੇ ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਦੀ ਮਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਰ ਗਈ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਦਾਦੀ ਖੁਬ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਲੈ ਗਈ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਬਰਦੀ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਵੀ ਮਰ ਗਈ। ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਰਾਜ ਉਪਰ ਉਸ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਮਨ ਮਰਦੀ ਨਾਲ ਰਾਜ ਚਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਘੁੰਮਦਾ ਘੁੰਮਾਉਂਦਾ ਰਾਜ ਮਹਿਲਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਛਾਣਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਉਪਰ ਇਕ ਪੂਰੇ ਸੀਤ ਕੁਰੂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ। ਉਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮੰਤਰੀਉਂ ਰਾਜਾ ਬਣੇ ਬੈਠੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬਾਲਕ ਇਕ ਦਿਨ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਰਾਜਾ ਬਣੇਗਾ।

ਸੁਣ ਕੇ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਨੂੰ ਮਰਦਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਰਚੀ। ਇਕ ਜੱਲਾਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਬਤਲ ਕਰ ਦਿਓ। ਜੱਲਾਦ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਡੱਲਾ-ਭਾਲਾ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਮੂੰਹ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਦਇਆ ਆ ਗਈ। ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।

ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਕਿਸੇ ਅਮੀਰ ਕੌਲ ਰਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੁਧਰਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਗੁਪਤ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਉਣ ਲਈ 'ਵਿਥ' ਦਿਓ ਲਿਖ ਕੇ ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵੱਲ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ। ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਰਾਜੇ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਲਿਆ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਸੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੀ ਧੀ ਵਿਸਯਾ ਉਪਰ ਆ ਗਈ ਤੇ ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਨੂੰ ਸੁਤਿਆ ਪਿਆ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਉਪਰ ਮੋਹਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਵਿਸਯਾ ਨੇ ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਬੁਧ ਕਰ ਕੇ 'ਵਿਥ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਵਿਸਯਾ' ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਬਣ ਗਿਆ ਕਿ ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵਿਸਯਾ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਇੰਜ ਹੀ ਬੀੜਾ ਤੇ ਭੈਣ ਨੂੰ ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿੱਤਾ।

ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਣ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜਵਾਈ ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਘੜੀ। ਇਕ ਪੂਜਾ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਇਕ ਜੱਲਾਦ ਨੂੰ ਓਟ ਵਿਚ ਖਲਿਹਾਰ ਕੇ ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਦਰ ਵਲ ਭਿਜਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਜੱਲਾਦ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੋਣੀ! ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰੋਕ ਕੇ ਆਪ ਮੰਦਰ ਵੱਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜੱਲਾਦ ਦੇ ਖੜਕ ਦਾ ਸਿਥਾਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਕੇ ਕੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਤੱਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨ ਨੂੰ ਸਤਿ ਕਰ ਕੇ ਨਾ ਮੰਨਣ, ਸਗੋਂ ਮਨ ਵਿਚ ਪਾਪ ਰਖ ਕੇ ਚੰਦ੍ਰਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵੈਰ ਭਾਵ ਰਖਣ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਹੀ ਸਾੜ ਦੂਰ ਕੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਲਿਆ।

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਕੁਝ ਹੈ :

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਬਾਣੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ ਤਿਸੁ ਜੇਕਰੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ ॥

(ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੧੫)

ਇਸ ਕੁਝ ਵਲ ਸਾਇਦ ਅਜੇ ਤਕ ਗ੍ਰੰਥ ਕੁਰੂ ਦੇ ਦੁਆਵੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਸੋ ਅਸੀਂ ਦਸਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਸੱਜਣ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕੁਰੂ ਲੰਸਟ ਵਾਂਗ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਵੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਹਿ ਦੇਣਗੇ। ਕਿਉਂਕਿ 'ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ' ਅਤੇ 'ਬਾਣੀ ਨਿਰੰਕਾਰ' ਗਹਿਣ ਦੇ ਚੰਗੇ ਦਿਥ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਉਹ ਸੱਜਣ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਫਰਕ ਕਿਉਂ ਪਾਉਣ ਲਗੇ !

ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਚੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾਏ ਜਗਤ ਦੀ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜਾਂ ਰਚਨਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜਾਂ ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਸਤਿ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਦੀਵੀ ਨਹੀਂ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪਰਯਾਪਕਤਾ ਨਹੀਂ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਗਵੇਂ ਨਹੀਂ।

ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜਾਂ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਕਾਲ ਰਹਿਤ ਹੈ — ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ, ਹੁਣ ਹੈ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ । ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਚਨਾ ਉਪਰ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਾਰੀ ਥਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਕਿਰਤ ਤਾਂ ਰਹੇ ਪਰ ਕਰਤਾ ਨਾ ਰਹੇ ।

ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਕਰਤੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਰਤੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਕੇ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ 'ਬਦਲ' ਵਿਚ ਵੇਖਣਾ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਓਦੋਂ ਆਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਰੋਹਿਤਾਂ ਨੇ 'ਵੇਦ ਥਾਣੀ' ਨੂੰ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਮੰਨਣਾ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨਵਾਣ ਲਈ, 'ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ, ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਣਾ ਬੁਰ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਓਦੋਂ ਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ —

ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਡਾ ਕਿ ਜਾਸੁ ਉਪਾਇਆ ॥

ਬੇਦੁ ਬਡਾ ਕਿ ਜਹਾਂ ਭੇ ਆਇਆ ॥

(ਕਉਤੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੩੩੧)

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਤੁਕ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਥਾਣੀ ਨਿਰੰਕਾਰ' ॥ ਦਾ ਅਰਥ ਬਰੰਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਛਾਪੇ ਗਏ, ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

" 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਹਰੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਥਾਣੀ ਹੈ ਉਸ ਜੇਠਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ । "

ਅਤੇ 'ਥਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਥਾਣੀ' ਦਾ ਅਰਥ । ਬਰੰਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਛਾਪੇ ਗਏ 'ਸ਼ਬਦਾਰਥ' ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ । ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥਕਾਰ ਇਸ ਦਾ ਠੀਕ ਠੀਕ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਤਾਂ 'ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਦਾ ਖਿਫ਼ਾ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ 'ਥਾਣੀ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਗੁਰੂ' ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਰਮਤ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਬੇ ਬਹਿਰਾ ਹੋਣ ਜਾਂ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗਲਣ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਬਣਦੇ । ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਏਸ ਵਾਦਵਿਵਾਦ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਜਾਣਾ ਤੇ 'ਥਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਥਾਣੀ' ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ।

ਕਰਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ

'ਅਦਵੈਤ ਵੇਦਾਂਤ' ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰਥਾਣੀ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਸਦਾ ਚਿਰ ਅਨੰਤ ਹੈ । ਉਹ 'ਸਾਖ ਦਰਸ਼ਨ' ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਵਾਂਗ ਅਪਾਹਜ ਤੇ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ 'ਸਾਖ ਦਰਸ਼ਨ' ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਪਰਲੋ ਤਕ ਉਡੀਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਥਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ 'ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ' ਜਾਂ ਕਰਤਾ ਦੀ ਕਿਰਤ ਸਭਿ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਸਦੀਵੀ ਜਾਂ ਕਾਲ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ । ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਖ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਸਦੀਵੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ—ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਸੰਜੋਗ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਾ ਦੁਖੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਇਸਦਾ

ਗੁਰਥਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਸਾਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਪੁਰਖ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ :

ਆਪੀਨੋ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੋ ਰਚਿਓ ਠਾਉ ॥

ਦੁਖੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ ॥

ਦਾਤਾ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਤੂੰ ਹੁਸਿ ਦੋਵਹਿ ਕਿਰਹਿ (ਪ੍ਰਸਾਦਿ) ॥ ਮਸਾਹਾ

ਤੂੰ ਜਾਣੇਈ ਸਭਸੇ ਦੇ ਲੋਸਹਿ ਜਿੰਦੁ (ਕਿਵਾਉ) ॥ ਫੁਰਸਾ

ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ ॥

(ਅਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਜਿਹੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣ ਬਾਣੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਜ੍ਹਾ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਗ਼ੱਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸ ਕੇ 'ਬਾਣੀ' ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਆਖਦੇ ਹਨ — ਉਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਾਂਤਰ ਨਾਲ 'ਸਾਂਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ — ਗੁਰਮਤ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਿਧਾਂਤੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ?

ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਵਿਰੋਲਿ ਸਰੀਰੁ ਹਮ ਦੇਖਿਆ ਇਕ ਵਸਤੁ ਅਨੁਪ ਦਿਖਾਈ ॥

ਗੁਰ ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੋਵਿੰਦੁ ਗੁਰੂ ਹੈ ਨਾਨਕ ਭੈਦੁ ਨ ਭਾਈ ॥

(ਅਸਾ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੪੨)

'ਬਾਣੀ' ਲਛਮੀ ਅਰਥਾ ਵਿਚ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਤੋਂ ਬਣੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂ ਵਾਕ ਹੈ। 'ਅੱਖਰ' ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਅਖਰ ਮਹਿ ਤ੍ਰਿਭਵਨ ਪ੍ਰਭਿ ਧਾਰੇ ॥

ਅਖਰ ਬਰਿ ਕਰਿ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰੇ ॥

ਅਖਰ ਸਾਸਕੁ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਪੁਰਾਨਾ ॥

ਅਖਰ ਨਾਢ ਬਥਨ ਬਖਿਆਨਾ ॥

ਅਖਰ ਮੁਕਤਿ ਚੁਗਤਿ ਹੈ ਭਰਮਾ ॥

ਅਖਰ ਕਰਮ ਕਿਰਤਿ ਸੁਚ ਧਰਮਾ ॥

ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਮਾਨ ਅਖਰ ਹੈ ਜੋਰਾ ॥

ਨਾਨਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰਲੋਪਾ ॥

(ਕਉਤੀ ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੬੧)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਫ਼ਿਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਗ੍ਰੰਥ 'ਸ਼ਬਦਾਰਥ' ਵਿਚ ਇੰਸ ਕੀਰੇ ਕਏ ਹਨ — "ਬੋਲੀ ਦੇ ਲਛਮ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਜੋ ਤਿੰਨਾਂ ਭਵਨਾਂ ਵਾਲੀ ਸਿਧਾਂਤੀ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਿਆਨ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਮਹਿਦੂਦ ਹੈ। ਅੱਖਰਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਸਕੁ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਪੁਰਾਣ ਆਦਿ ਪੁਸਤਕ ਭੀ ਅੱਖਰ ਹਨ, ਭਾਉਣਾ, ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਲੇਖਕਰ ਦੇਣੇ ਭੀ ਅੱਖਰਾਂ ਸਿਧ ਹੀ ਹਨ। ਮੁਕਤੀ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਭਰ ਰੇ ਭਰਮ ਬੇ ਖ਼ਿਆਲ ਭੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਮ ਰੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਸੁਚਮ ਦੇ ਨੇਮ ਭੀ ਅੱਖਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਿਆਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਲ ਭੀ ਜੋ ਕੁਝ ਇੰਸ ਨਿਹਾ ਹੈ ਇਹ ਸਭ ਬਿਆਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਅੱਖਰਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੋਵਲ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ।" (ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਪੰਨਾ ੨੬੧)

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅੱਖਰ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਤੋਂ ਬਣੀ ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਮੇਲਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰਥ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਉਹ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਹੈ — ਪਰ ਕਿਵੇਂ ?

ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਜਾਣਹੁ ਗੁਰ ਸਿਖਹੁ

ਹਰਿ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਮੁਹੁ ਬਚਾਏ ॥

ਗੁਰ ਸਿਖਾ ਕੇ ਮੁਹ ਉਜਲੇ ਕਰੇ ਹਰਿ ਪਿਆਰਾ

ਗੁਰ ਕਾ ਜੋਕਾਬੁ ਸੰਸਾਰਿ ਸਭਕੁ ਕਰਾਏ ॥

(ਕਉਤੀ ਵਾਰ, ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੩੦੮)

ਮਿੱਖ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੀ ਹਨ — ਜਿਹੜੇ ਯਥੇਸ਼ਾ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਆਵੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਭੱਤ ਲੱਭ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਗੋਬ

ਗੁਰੂ' ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਵਤਰ ਲਿਆ ਜਾਏ। 'ਸਬਦ ਗੁਰੂ' 'ਥਾਣੀ ਗੁਰੂ' ਬਾਰੇ ਜਿਹੜੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਤਰਕ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਘੜੇ ਹਨ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰਥ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ 'ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਦੇਹ' ਆਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਤੇ ਮੇਰੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬੰਕਲਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਸਮੇਂ ਅਰਦਾਸੀਆਂ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ — 'ਹੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਜੀ !' ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ !

'ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਦੇਹ' ਇਹਨਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਆਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ 'ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ 'ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ' ਦੀ ਗੱਲ ਆਖ ਸਕਣ।

ਪਰ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ 'ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਦੇਹ' ਹੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਏ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਥਾਣੀ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਥਾਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਤਾਂ, ਭਗਤਾਂ, ਤੇ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਥਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ 'ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ' ਦੀ ਵੀ ਥਾਣੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ, ਚੌਥੇ, ਪੰਜਵੇਂ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਥਾਣੀ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਆਖਣ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਆਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਪਿ 'ਦਸਵੇਂ', ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਸਲੋਕ ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮਤਭੇਦ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਥਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ 'ਦਸਵੇਂ' ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਇਹ ਸਲੋਕ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ —

ਬਲੁ ਹੋਆ ਬੰਧਨ ਫੂਟੇ ਸਭ ਕਿਛੁ ਹੋਤ ਉਪਾਇ ॥

ਨਾਨਕ ਸਭ ਕਿਛੁ ਕੁਮਰੇ ਹਾਥ ਮਹਿ ਕੁਮ ਹੀ ਹੋਤ ਸਹਾਇ ॥

(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੪੨੯)

ਉਹ ਥਾਣੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦੋਹਰਾ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਜੇਹਲ ਵਿਚੋਂ (ਲਖ ਬੇ ਬਾਲਕ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ — ਤਾਕਿ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਤਕੜਾਈ ਵੇਖ ਸੱਕਣ। ਦੋਹਰਾ ਇਹ ਹੈ :

ਬਲੁ ਫੂਟਕਿਉ ਬੰਧਨ ਪਰੇ ਬਲੁ ਨ ਹੋਤ ਉਪਾਇ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਅਭ ਓਟ ਹਰਿ ਕਜ ਸਿਉ ਹੋਤ ਸਹਾਇ ॥

(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੪੨੯)

ਅਤੇ ਉਸ ਥਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਲਕ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ 'ਬਲੁ ਹੋਆ ਬੰਧਨ ਫੂਟੇ' — ਵਾਲਾ ਦੋਹਰਾ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ।

ਜਿਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਸ ਦੋਹੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਤੇ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਇਸ ਦੋਹੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ — ਪਰ ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਬਹੁਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੋਹੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਬਤ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ਬਾਲਕ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਉਸ ਨੇ ਸਾਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਬਹੁਤ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਉਮਰ ਦੇ ਠਿਹਾੜ ਨਾਲ ਕਿੰਤੂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ — ਪਰ ਏਥੇ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਬਾਲਕ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਗੁਰਿਆਈ ਮਿਲ ਚੁਕੀ ਸੀ ? ਜਵਾਬ ਹੈ — ਨਹੀਂ। ਇਹ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਦਾ 'ਬਲੁ' ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ।

ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ; ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਦੋਹੇ ਦੋਹਰੇ ਹੀ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਦੋਹਰਿਆਂ ਵਿਚ 'ਬਲੁ' ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪਰ ਵਿਦਵਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਦੋ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੋਹਰਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਸਿਰਫ ਇਹੋ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦਸਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਫਿਰ ਦਸਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਜਥਾਨੀ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਭੱਲ ਚਲਾ ਕੇ 'ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਇਲੀਲ ਜੋੜ ਲਈ ਜਾਏ।

ਪਰ ਜੋੜ ਤੋੜ ਨਾਲ ਸੱਚ ਕਦੇ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ?

ਛੇਓਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ — ਦਸਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਭਗਤਾਂ ਸੈਠਾਂ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਦੇਸੇ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਜੇ 'ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ' ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਅੱਢੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ ?

ਜੇ 'ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ' ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਚੌਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀ ਮਨਰਥ ਹੈ ? ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਤੁਕ ਲਿਖੀ ਗਈ ਬਾਣੀ ਹੀ ਗੁਰਿਆਈ ਲਈ ਨਾਕਾਫ਼ੀ ਸੀ ? ਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਗੁਰੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਭੱਲ ਕਿਹਤੀ ਆਖੀ ਹੈ।

ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਵੇਂ ਤੋਂ ਠੀਕੇ ਦਸਵੇਂ ਤੁਕ ਹੀ ਸਹੀ — ਹੋਰ ਪੰਜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ?

ਸੋ ਪਹਿਲੇ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੇ ਚਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਬਰਨੇ ਹੋਣ ਤਦ ਤਾਂ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਇਸ ਮਤ ਦੇ ਦੁਆਵੇਦਾਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿੰਤੂ ਬਰਨਾ ਚੀਹੀਦਾ ਹੈ — ਪਰ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ — ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹਰ ਬੋਲ ਹਰ ਬਚਨ ਹੀ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ — 'ਪਵਨ ਅਰੰਭੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਤਿ ਵੇਲਾ।' — ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਆਏ ਹਨ ਤੇ ਅਨੰਤ ਬਾਲ ਤਕ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਇਹ ਬਰਨ ਨਾ ਕਦੇ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ, ਬਿਨਾਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਚਨ ਦੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਰਚੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਚਾਰੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਪਰਮ ਪੂਜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ

ਹਰਿ ਜੁਕਹ ਜੁਕੋ ਜੁਕ ਜੁਕਹ ਜੁਕੋ ਸਦ ਪੀਯੀ ਗੁਰੂ ਚਲੰਦੀ ॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੪, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੭੯)

ਅਧਿਆਤਮਕ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਮਲ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰੂ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ 'ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੰਗਠਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ।

ਅਧਿਆਤਮ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੰਗਠਨ ਸਭ ਤੋਂ ਨਵੀਨ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਜੁਗਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਅਧਿਆਤਮ-ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਵਿਕਸਿਤ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ । ਸੰਗਠਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸਦਾ 'ਪੀਯੀ ਗੁਰੂ ਚਲੰਦੀ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੁਰਖ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਥਾਣੀ ਇਸ ਸੰਗਠਨ ਦੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਹਾਇਕ ਫਿਰ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਪਸ਼ੂ-ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰਖਦੀ ਹੈ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਥਾਣੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਅਤੇ ਇਸ ਥਾਣੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ-ਪਾਠ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਸਿਓਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਥੰਦੀ ਵੀ ਬੈਠਿਓ, 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਿੱਖ' ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਮਿਲਾਣ ਵਾਲੇ ਸਤਗੁਰੂ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ।

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਹਰੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਅਤੇ ਜੁਗ ਅਵਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਸਤਿਜੁਗਿ ਤੈ ਮਾਣਿਓ ਫਲਿਓ ਬਲਿ ਬਾਦਨ ਭਾਇਓ ॥

ਤੂੰ ਤੈ ਤੈ ਮਾਣਿਓ ਰਾਮੁ ਰਾਖਵੇਸੁ ਕਹਾਇਓ ॥

ਦੁਆਪੁਰਿ ਕ੍ਰਿਸਨ ਮੁਰਾਰਿ ਕੇਸੁ ਕਿਰਤਾਰਬੁ ਭੀਓ ॥

ਉਗ੍ਰਸੇਣ ਕਉ ਰਾਜੁ ਅਲੈ ਭਕਤਹ ਜਨ ਦੀਓ ॥

ਬਲਿਜੁਗਿ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦੁ ਅਮਰੁ ਕਹਾਇਓ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਜੁ ਅਚਿਛਲੁ ਅਟਲੁ ਆਦਿ ਪੁਰਖਿ ਵਰਮਾਇਓ ॥

(ਸਵਦੀਏ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੩੯੦)

ਫਿਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ।

ਜੀਤਹਿ ਜਮ ਲੋਕੁ ਪਤਿਤ ਜੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹਰਿਜਨ ਸਿਵਗੁਰ ਗ੍ਰਾਨਿ ਰਹੇ ॥

ਰਖਬੰਸਿ ਤਿਲਕੁ ਸੁੰਦਰੁ ਦਸਰਥ ਅਰਿ ਮੁਨਿ ਬੇਛਹਿ ਜਾ ਕੀ ਸਰਣੇ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੁਰੁ ਸੇਵਿ ਅਲਖ ਗਤਿ ਜਾਕੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਦਾਸੁ ਤਾਰਣ ਤਰਣ ॥

(ਸਵਈਏ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੪੦੧)

ਸਤਿਗੁਰੁ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਉਘਾ ਕਰਦਿਆਂ ਫਿਰ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਵਾਹਿਗੁਰੁ ਵਾਹਿਗੁਰੁ ਵਾਹਿਗੁਰੁ ਵਾਹਿ ਜੀਉ ॥

ਕਵਲ ਨੰਨ ਮਧੁਰ ਬੈਨ ਕੋਟਿ ਸੈਨ ਸੰਭ ਸੇਭ ॥

ਵਹਤ ਮਾ ਜਸੇਦ ਜਿਸਹਿ ਦਹੀ ਭਾਤੁ ਖਾਹਿ ਜੀਉ ॥

ਦੈਖਿ ਰੂਪੁ ਅਤਿ ਅਨੂਪੁ ਮੋਹ ਮਹਾ ਮਭ ਭਈ

ਕਿੰਕਨੀ ਸਥਾਥ ਬਨਤਕਾਰ ਖੇਲੁ ਖਾਹਿ ਜੀਉ ॥

ਕਾਲ ਕਲਮ ਹੁਕਮੁ ਹਾਥਿ ਕਹਹੁ ਕਉਨੁ ਮੋਟਿ ਸਭੈ

ਦੀਸੁ ਬੰਸੁ ਗਾਨੁ ਧਾਨੁ ਧਰਤ ਹੀਮੇ ਚਾਹਿ ਜੀਉ ॥

ਸਤਿ ਸਾਚੁ ਸ੍ਰੀ ਨਿਵਾਸੁ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਸਦਾ ਤੁਹੀ

ਵਾਹਿਗੁਰੁ ਵਾਹਿਗੁਰੁ ਵਾਹਿਗੁਰੁ ਵਾਹਿ ਜੀਉ ॥

ਰਾਮ ਨਾਮ ਪਰਮ ਧਾਮ ਸੁਧ ਬੁਧ ਨਿਰੋਕਾਰ

ਬੇਸੁਮਾਰ ਸਰਬਰ ਭਉ ਭਾਹਿ ਜੀਉ ॥...

ਸੇਖ ਚੜ੍ਹ ਕਚਾ ਪਦਮ ਆਪਿ ਆਪੁ ਭੀਉ ਭਦਮ

ਅਪਰੰਪਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਲਖੇ ਭਉਨੁ ਭਾਹਿ ਜੀਉ ॥

ਸਤਿ ਸਾਚੁ ਸ੍ਰੀ ਨਿਵਾਸੁ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਸਦਾ ਤੁਹੀ

ਵਾਹਿਗੁਰੁ ਵਾਹਿਗੁਰੁ ਵਾਹਿਗੁਰੁ ਵਾਹਿ ਜੀਉ ॥

ਪੀਤ ਬਸਨ ਬੁੰਦ ਦਸਨ ਪ੍ਰਿਅ ਸਹਿਤ ਕੰਠ ਮਾਲ

ਮੁਕਟੁ ਸੀਸਿ ਮੋਰ ਪੰਖ ਚਾਹਿ ਜੀਉ ॥...

(ਸਵਈਏ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੪੦੨)

ਇਥੇ 'ਵਾਹਿਗੁਰੁ' ਲਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੁ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਦੀ ਧਨਤਾ ਦਾ ਲਭਾਇਕ ਹੈ : ਵਾਹਿਗੁਰੁ, ਜਾਂ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ — ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ — ਉਹ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ 'ਵਾਹਿਗੁਰੁ' ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹੀ ਮੰਨਣਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਵੀ ਤੱਥ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹੋ ਕੱਲ ਆਏਗੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨੂੰ 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ' ਜਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੁ ਵਾਹਿਗੁਰੁ ਆਖਦਿਆਂ ਆਖਦਿਆਂ ਇਹ ਵਾਹਿਗੁਰੁ ਲਬਦ 'ਸਤਿਗੁਰੁ' ਦੇ 'ਹਰੀ' ਰੂਪ ਦੀ ਸਿਵਤ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਿਆ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੋਥਿਦ ਜੀਉ ॥

(ਸਵਈਏ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੪੦੩)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੁ ਤੇ ਹਰੀ ਜਾਂ ਕੋਥਿਦ ਨੂੰ ਇਕੋ ਰੂਪ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਭਨਿਹਿ ਛਲਨ ਸਭਲ ਮਲਨ ਭਗਤਿ ਫਲਨ

ਗਾਨੁ ਕੁਅਰ ਨਿਹਕਲੰਕ ਬਜੀ ਭੰਗ ਚੜ੍ਹ ਦਲ ਰਵਿੰਦ ਜੀਉ ॥

ਰਾਮ ਰਵਨ ਦੁਰਤ ਦਵਨ ਸਕਲ ਭਵਨ ਕੁਸਲ ਕਰਣ

ਸਰਬ ਕੂਤ ਆਪ ਹੀ ਦੇਵਾਧਿਦੇਵ ਸਭਾ ਮੁਖ ਫਨਿੰਦ ਜੀਉ ॥

ਜਰਮ ਕਰਮ ਮਛ ਯਛ ਕੁਅ ਬਰਾਹ ਜਮਨਾ ਕੈ ਬੁਲਿ ਖੇਲੁ ਖੇਲਿਉ ਜਿਨਿ ਗਿੰਦ ਜੀਉ ॥

ਨਾਮੁ ਸਾਨੁ ਹੀਏ ਧਾਨੁ ਠਨੁ ਬਿਕਾਰੁ ਮਨ ਕਪੈਦ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੁਥਿੰਦ ਜੀਉ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਤਿ ਜੀਉ ॥...

ਸੇਵਕ ਕੈ ਭਰਪੂਰ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਵਾਹ ਕੁਰੂ ਤੇਰਾ ਸਭੁ ਸਦਕਾ ॥
 ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਮੂਰਤਿ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਕਹਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਊ ਤੂ ਬਦ ਕਾ ॥
 ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਸਿਰੇ ਤੈ ਅਭਨਤ ਤਿਨ ਕਉ ਮੇਰੁ ਭਯਾ ਮਨ ਮਦ ਕਾ ॥
 ਚਰਚਾਸੀਹ ਲਖ ਜੋਨਿ ਉਪਾਈ ਰਿਜਨੁ ਦੀਆ ਸਭਹੁ ਕਉ ਤਦ ਕਾ ॥
 ਸੇਵਕ ਕੈ ਭਰਪੂਰ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਵਾਹ ਕੁਰੂ ਤੇਰਾ ਸਭੁ ਸਦਕਾ ॥
 ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਨਾ ਬਝਾ ਤਮਾਸਾ ॥
 ਆਪੇ ਹਸੈ ਆਪਿ ਹੀ ਚਿਤਵੈ ਆਪੇ ਚੰਦੁ ਸੂਰੁ ਪਰਗਾਸਾ ॥
 ਆਪੇ ਜਲੁ ਆਪੇ ਥਲੁ ਥੰਮਣੁ ਆਪੇ ਕੀਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਥਾਸਾ ॥
 ਆਪੇ ਨਰੁ ਆਪੇ ਵੂਨਿ ਨਾਰੀ ਆਪੇ ਸਾਰਿ ਆਪ ਹੀ ਪਾਸਾ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੰਗਤਿ ਸਭੈ ਬਿਚਾਰਹੁ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਾ ਬਝਾ ਤਮਾਸਾ ॥
 ਬੀਆ ਖੇਲੁ ਬਡ ਮੇਲੁ ਤਮਾਸਾ ਦਾਹਿਗੁਰੂ ਰੇਰੀ ਸਭ ਰਚਨਾ ॥...

ਦੇਖੋ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਅਰਜੁਨ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਚ ਆਖੀ ਗਈ ਗੱਲ ਧਾਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :
 "ਅਤੇ ਹੋ ਹਰੀ, ਤੁਸੀਂ ਵਾਹੂ, ਯਮਰਾਜ, ਅਗਨੀ, ਵਰੁਣ, ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯਾ ਦੇ ਸਥਾਮੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਵੀ ਪਿਤਾ
 ਓ, ਰੂਹਾਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਾਰ ਨਮਸਕਾਰ, ਨਮਸਕਾਰ ਹੋਵੇ । ਰੂਹਾਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਨਮਸਕਾਰ ।"

ਗੀਤਾ — ੧੧.੩੯

ਤੂੰ ਜਲਿ ਥਲਿ ਕਲਨਿ ਪਥਾਨਿ ਪੂਰਿ ਭਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤੈ ਮੀਨੈ ਜਾ ਕੈ ਬਚਨਾ ॥
 ਮਾਨਹਿ ਕੁਦ੍ਰਾਵਿਯ ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਕਾਲ ਕਾ ਬਾਲੁ ਨਿਰੰਜਨ ਜਚਨਾ ॥
 ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਪਾਈਐ ਪਰਮਾਰਥੁ ਸਤਿ ਸੰਗਤਿ ਸੇਰੀ ਮਨੁ ਖਚਨਾ ॥
 ਕੀਆ ਖੇਲੁ ਬਡ ਮੇਲੁ ਤਮਾਸਾ ਵਾਹ ਕੁਰੂ ਰੇਰੀ ਸਭ ਰਚਨਾ ॥
 ਅਗਮ ਅਨੰਤੁ ਅਨਾਦਿ ਆਦਿ ਜਿਸੁ ਕੋਇ ਨ ਜਾਣੈ ॥
 ਸਿਵ ਬਿਵੇਚਿ ਧਰਿ ਧ੍ਰੁਵ ਨਿਤਹਿ ਜਿਸੁ ਬੇਦੁ ਬਖਾਣੈ ॥
 ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਵਰੁ ਨਹੀ ਦੂਸਰ ਕੋਈ ॥
 ਭੰਜਨ ਕਰੁਣ ਸਮੁ ਤਰਣ ਤਾਰਣ ਪੂਰੁ ਸੇਈ ॥
 ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਿਨਿ ਜਗੁ ਕੋਚਿ ਜਨੁ ਮਥੁਰਾ ਭਜਨਾ ਰਸੈ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਨਾਮੁ ਵਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਕੁਰੁ ਰਾਮ ਦਾਸ ਚਿਤਰ ਬਸੈ ॥...

(ਸਵਈਏ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੪੦੩-੪)

ਕੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਸਭੁ ਸਭੁ ਭਇ ਕੁ ਅਣਨੁ ਰਾਜਿ ਅਭਲੁ ਦਲਿ ॥
 ਤੂੰ ਸਤਿਗੁਰੁ ਚਹੁ ਜੁਗੀ ਆਪਿ ਆਪੇ ਪਰਮੇਸਰੁ ॥
 ਸੁਰਿ ਨਰ ਸਾਧਿਕ ਸਿਧ ਸਿਖ ਸੇਵਤ ਧੁਰਹ ਧੁਰ ॥
 ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਅਨਾਦਿ ਬਲਾ ਧਾਰੀ ਤਿਹੁ ਲੋਅਹ ॥
 ਅਗਮ ਨਿਗਮ ਉਧਰਣ ਜਹਾ ਜੰਮਿਹਿ ਆਯੋਅਹ ॥
 ਗੁਰ ਅਮਰ ਦਾਸਿ ਬਿਰੁ ਬਪਿਅਉ ਪਰਗਾਮੀ ਤਾਰਣ ਤਰਣ ॥
 ਆਖ ਅੰਤਕ ਬਧੇ ਨ ਸਲੁ ਕਵਿ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਾਸ ਰੇਰੀ ਸਰਣ ॥

(ਸਵਈਏ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੪੦੬)

ਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਇੰਜ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ —

ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਵਤ ਦੇਵ ਸਬ ਮੁਨਿ ਇੰਦ੍ਰ ਮਹਾ ਸਿਵ ਜੋਗ ਕਰੀ ॥
 ਭੁਨਿ ਬੇਦ ਬਿਰੰਚਿ ਬਿਚਾਰਿ ਰਹਿਓ ਹਰਿ ਜਾਪੁ ਨ ਛਾਡੀ ਦੇਵ ਘਰੀ ॥
 ਮਥੁਰਾ ਜਨ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਦੀਨ ਦਯਾਲੁ ਹੈ ਸੰਗਤਿ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਨਿਰਾਲੁ ਕਰੀ ॥
 ਰਾਮਦਾਸਿ ਗੁਰੁ ਜਗ ਤਾਰਨ ਕਉ ਫੂਰ ਜੋਤਿ ਅਰਜੁਨ ਮਾਹਿ ਧਰੀ ॥
 ਜਕ ਅਉਰੁ ਨ ਯਾਹਿ ਮਹਾ ਤਮ ਮੇ ਅਵਤਾਰ ਉਜਾਗਰੁ ਆਨਿ ਕੀਅਉ ॥
 ਤਿਨ ਕੇ ਦੁਖ ਕੋਟਿਕ ਦੁਹਿ ਲਏ ਮਥੁਰਾ ਜਿਨ੍ਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਪੀਅਉ ॥
 ਇਹ ਪਾਤਿ ਤੇ ਮਤ ਚੁਕਹਿ ਰੇ ਮਨ ਭੇਦੁ ਬਿਭੇਦੁ ਨ ਜਾਨਿ ਬੀਅਉ ॥
 ਪਰਤਪਿ ਰਿਦੈ ਗੁਰ ਅਰਜੁਨ ਬੈ ਹਰਿ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮਿ ਨਿਵਾਸੁ ਲੀਅਉ ॥
 ਜਬ ਲਉ ਨਹੀ ਭਾਗ ਨਿਲਾਰ ਉਦੈ ਤਬ ਲਉ ਗੁਣੇ ਫਿਰਤੇ ਬਹੁ ਧਾਯਉ ॥
 ਕਲਿ ਘੋਰ ਸਮੁਦ੍ਰ ਮੇ ਬੁਭਤ ਬੇ ਕਥਹੁ ਮਿਟਿਹੇ ਨਹੀ ਰੇ ਪਵਤਾਯਉ ॥
 ਰਹੁ ਬਿਚਾਰੁ ਯਹੀ ਮਥੁਰਾ ਜਗ ਤਾਰਨ ਕਉ ਅਵਤਾਰੁ ਬਨਾਯਉ ॥
 ਜਪਉ ਜਿਨ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਗੁਰੁ ਫਿਰਿ ਸੰਕਟ ਜੋਨਿ ਕਰਤ ਨ ਆਯਉ ॥
 ਕਲਿ ਸਮੁਦ੍ਰ ਭਏ ਰੂਪ ਪ੍ਰਕਟਿ ਹਰਿਨਾਮ ਉਧਾਰਨੁ ॥
 ਬਸਹਿ ਸੈਤ ਜਿਸੁ ਰਿਦੈ ਦੁਖ ਦਾਰਿਦ੍ਰ ਨਿਵਾਰਨੁ ॥
 ਨਿਰਮਲ ਭੋਖ ਅਪਾਰ ਤਾਸੁ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਭੋਈ ॥
 ਮਨ ਬਚ ਜਿਨਿ ਜਾਣਿਅਉ ਭਯਉ ਤਿਹ ਸਮਸਾਰਿ ਸੋਈ ॥
 ਧਰਨਿ ਕਰਨ ਨਬ ਖੰਡ ਮਹਿ ਜੋਰਿ ਸੁਰੂਪੀ ਰਹਿਓ ਭਰਿ ॥
 ਭਨਿ ਮਥੁਰਾ ਕਥੁ ਰੋਏ ਨਹੀ ਗੁਰੁ ਅਰਜੁਨੁ ਪਰਤਪ ਹਰਿ ।

(ਸਵਦੀਏ, ਆਦਿ ਕ੍ਰੇਡ ਪੰਨਾ ੧੭੦੮)

ਵਾਹਿਗੁਰੂ

“ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਿੱਥੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕ੍ਰੇਡ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ, ਵਾਹਿ ਵਾਹਿ, ਵਾਹ ਵਾਹ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵੇਲੇ ਦੇ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਲਈ ਹੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। “ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ” ਵੀ ਜਿਸੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਲਈ ਅਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਖਾਲਸਾ ਕਿਸੇ ਅਦਿਖ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਾਜਿਆ — ਸਗੋਂ ਦਸਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਸਾਜਿਆ ਸੀ ਤੇ ਚਿਜੇ ਦਾ ਹੀ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੈ—

ਸਤਿਗੁਰ ਸਚੇ ਵਾਹੁ ਸਦ ਕੁਰਬਾਣੀਐ ॥

(ਦਾਸ ੨੧, ਪਉੜੀ ੧)

ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰ ਕੁਰਾ ਕੁਰ ਮੰਗੁ ਮੂਲ ਗੁਰੁ ਬਢਨ ਸੁਚੇਲੇ ॥

ਅਕਥ ਕਥਾ ਗੁਰੁ ਸਬਦੁ ਹੈ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਨਮੋ ਨਮੋ ਕੇਲੇ ॥

ਗੁਰਮੁਖ ਸੁਖ ਫਲੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਚੋਲੇ ।

(ਵਾਰ ੧੬, ਪਉੜੀ ੨੦)

ਨਿਰੰਕਾਰ ਆਕਾਰੁ ਕਰਿ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਅਨੂਪੁ ਦਿਖਾਇਆ ॥
ਬੰਦ ਕਰੇਬ ਅਗੋਚਰਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ ॥
ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਚਾਰ ਮਜਹਬਾ ਚਰਣ ਰਵਲ ਸਰਣਾਗਤਿ ਅਧਿਆ ॥
ਪਾਰਸ ਪਰਸਿ ਅਪਰਸ ਜਗਿ ਅਸਟ ਧਾਤੁ ਇਕੁ ਧਾਤੁ ਕਰਾਇਆ ॥
ਪੈਰੀ ਪਾਇ ਨਿਵਾਇਕੇ ਹਉਮੈ ਰੋਗੁ ਅਧਾਧੁ ਮਿਟਾਇਆ ॥
ਮੁਕਸਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਾਡੀ ਰਾਹੁ ਚਲਾਇਆ ॥
ਪੂਰੈ ਪੂਰਾ ਬਾਟੁ ਬਣਾਇਆ ॥

(ਵਾਰ ੧੨ ਪਉੜੀ ੧੭)

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਰ ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੇ ਆਕਾਰ ਧਾਰ ਵੇਂ ਅਰਥਾਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਉਪਮਾ ਰਹਿਤ ਰੂਪ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਰੂਪ ਵੇਦਾਂ ਬਰੇਬਾਂ ਤੋਂ ਅਗੋਚਰ ਹੈ। ਭਿਉਂਕਿ ਵੇਦ ਬਰੇਬ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਜਿਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਵੇਦ ਬਰੇਬ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਵਾਹ ਵਾਹ ਹੈਂ ਜਿਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸਬਦ ਸੁਣਾਇਆ ਹੈ। ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੂੰ ਚਾਰ ਵਰਨਾਂ, ਚਾਰ ਮਜਹਬਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨ ਬਵਲਾਂ ਦੀ ਬਰਨ ਲਿਆਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰੀ ਪਉਣਾ ਸਿਖਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਉਮੈ ਦੇ ਅਸਾਧ ਰੋਗ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੁਭਾਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰ ਮੂਰਤਿ ਪੂਰਨ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਅਬਿਗਤਿ ਅਬਿਨਾਸੀ ॥

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਹੈ ਸਰਿ ਸੰਗਿ ਨਿਵਾਸੀ ॥

(ਵਾਰ ੯, ਪਉੜੀ ੧)

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮੰਤ੍ਰ

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਪਉੜੀ (੪੯) ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਲਈ ਹੀ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਬਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਸਾਡੀ ਬਣਤ ਸਮਝਾਈ ਹੈ।

ਸਤਿਨਾਮਿ ਸਤਿਗੁਰ ਵਾਸ ਦੇਵ ਵਵਾ ਵਿਸਨਾ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ ।
ਦੁਆਪੁਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਹਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਹਾਹਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ ।
ਕੇਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਮ ਜੀ ਠਾਠਾ ਰਾਮ ਜਪੇ ਸੁਖੁ ਪਾਵੈ ।
ਕਲਿਜੁਗਿ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਕਰਾ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮੁ ਅਲਾਵੈ ।
ਚਾਰੇ ਜਾਗੇ ਚਕ੍ਰ ਜੁਗੀ ਪੰਚਾਇਣ ਵਿਚਿ ਜਾਇ ਸਮਾਵੈ ।
ਚਾਰੇ ਅਛਰ ਇਕੁ ਕਰਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਪੁ ਮੰਤ੍ਰੁ ਜਪਾਵੈ ।
ਜਹਾ ਤੇ ਉਪਜਿਆ ਫਿਰਿ ਤਹਾ ਸਮਾਵੈ ।

ਇਹ ਦਿਆਖਿਆ ਹੈ ਉਸ ਬਬਦ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ' ਦੀ ਜਿਹੜਾ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਸ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਲਿਜੁਗ ਵਿਚ ਰਹਬਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਲਿਜੁਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਜੁਗਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੱਸੇ ਹਨ—

“ਸਤਿਜੁਗਿ ਸਤਿਗੁਰ ਵਾਸਦੇਵ”, “ਦੁਆਪੁਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਹਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ”, “ਤੇਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਮ ਜੀ”, — ਅਤੇ
 ਚੋਖੇ ਜੁਗ — “ਕਲਿਜੁਗਿ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ” । ਧਾਰਮਕ ਮਾਨਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਚਾਰ ਹੀ ਜੁਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ‘ਤੇ ਚੌਥਾ
 ਜੁਗ ਵਿਚ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਗਵਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਚੌਥੇ ਜੁਗ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਪੂਰਨ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ
 ਨੇ ਹਰ ਜੁਗ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਸ਼ਬਦ ਦਿੱਤਾ ਹੈ — ਜੋ ਕਿ ਹਰ ਜੁਗ ਵਿਚ ਤੇ ਚੌਥੇ ਜੁਗ ਵਿਚ ਵੀ
 ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ । ਇਸ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਰ ਜੁਗ ਵਿਚ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ
 ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਸਿੱਧ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਜੁਗ ਵਿਰਥਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ।
 ਚਾਰੇ ਜਾਗੇ ਚੜ੍ਹੇ ਜੁਗੀ ਪੰਚਾਇਣ ਵਿਚ ਜਾਇ ਸਮਾਵੇ ।

ਪੰਚਾਇਣ ਦਾ ਅਰਥ ਅਭਾਸ ਪੁਰਖ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ । ਚਾਰੇ ਜੁਗ ਜਦੋਂ ਆਪਣੀ ਆਰਜਾ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ
 ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਜਾ ਸਮਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਚਾਰੇ ਅੱਖਰ ਜੋ ਕਿ ਚੌਥੇ ਜੁਗ ਦੇ ਚਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ
 ਲਖਾਇਕ ਹਨ — ਇਹ ਵੀ ਜੁਗ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਜਾ ਸਮਾਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਚਾਰੇ
 ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਣਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਜੁਗ ਦਾ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਅਭਾਸ ਪੁਰਖ ਦਾ
 ਹੀ ਸਾਥਾਰ ਸ਼ੁਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਦੇਸੇ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਬਾਣੀ ਬਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ
 ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਨਾਲ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦੱਸੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਪੋਥੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੰਗਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਨਹੀਂ
 ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ । ਸਗੋਂ ‘ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ’ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਕਿਉਂਕਿ ਅਵਤਾਰਪੁਰਖ ਜਿਸ ਦਾ
 ਉਪਲਬਧਤ ਚਿਅੰਕਾਰ ਹੈ — ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹਾਸਿਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
 ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ । ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਰਚਨਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ—
 ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵਜ੍ਹਾ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੂਪ
 ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ‘ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ’ — ਜੋ ਕਿ ਭਾ: ਗੰਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ — ਉਨ੍ਹਾਂ
 ਦੀਆਂ ਛੱਟੇ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ । ਇਨ੍ਹਾਂ
 ਹੁਕਮ ਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ—ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਜਾਂ ਤੇ “ੴ” ਹੈ — ਜਾਂ “ੴ ਗੁਰ ਸਤਿ” ਜਾਂ “ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ”
 “ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ” “ੴ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀਓ” ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ-ਅਵਤਾਰ

‘ਅਵਤਾਰ’ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੱਲੋਂ ਕਿਹੋ ਦੀ ਭੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਦੇ
 ਹਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਵਤਾਰ ਦੇ ਮਿਲਾਫ਼ ਸਨ । ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਾਣੀ
 ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹਵਾਲਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ—

ਮਹਿਮਾ ਨਾ ਜਾਨਹਿ ਬੇਦ ॥
 ਬ੍ਰਹਮੇ ਨਹੀਂ ਜਾਨਹਿ ਭੇਦ ॥
 ਅਵਤਾਰ ਨ ਜਾਨਹਿ ਅੰਤੁ ॥
 ਪਰਮੇਸਰੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਬੇਅੰਤੁ ॥

ਅਪਨੀ ਕਤਿ ਆਪਿ ਜਾਨੈ ॥
 ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਅਵਰ ਵਖਾਨੈ । ਰਹਾਉ ॥
 ਸੰਕਰਾ ਨਹੀ ਜਾਨਹਿ ਭੇਵ ॥
 ਖੋਜਤ ਹਾਰੇ ਦੇਵ ॥
 ਦੇਵੀਆ ਨਹੀ ਜਾਨੈ ਮਰਮ ॥
 ਸਭ ਉਪਰਿ ਅਲਖ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ॥

(ਗਾਮ ਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਕੁੰਬ ਪੰਨਾ ੮੯੪)

ਇਥੇ ਭੇਦ ਜਾਂ ਅੰਤ ਨਾ ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਉਹੋ ਦੇਵ ਜਾਂ ਕਥਿਤ ਅਵਤਾਰ ਦੱਸੇ ਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੇ ਆਪ ਬੀਤੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇਦਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਲੇ ਵੇਲੇ ਅਵਤਾਰ ਜਾਂ ਦੀਸ਼ਵਰ ਕਿਹਾ ਸ਼ਰਧਾਵਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀਆਂ ਅਦਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮਨੋ ਕਲਪਤ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਜੋਂ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀਸ਼ਵਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ। ਇੰਦ੍ਰ, ਵਰੁਣ, ਅਗਨੀ, ਮਰੂਤ ਆਦਿ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਦੇਵ ਅਵਤਾਰ ਕਲਪੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਬਿਨਾਸਕਾਰੀ ਤੇ ਮਹਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹੋਣਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਵੈਦਿਕ ਜੁਗ ਦੇ ਲੰਬੇ ਦਿਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਕਥਿਤ ਮਾਲਿਕਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਅਰਚਨਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਰੱਪੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਸਮਰੱਥੀ ਭਰਿਆ ਬਣਾਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਖੀਆਂ ਦੀ ਯਾਰਨਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਂ ਬੀਤਣ ਦੇ ਨਾਲ ਰਈ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤੇ 'ਇਕ' ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਤੇ ਸਿਮਟਦੇ ਗਏ।

ਤਿੰਨ ਗੁਣ, ਤ੍ਰੀਮੂਰਤੀ ਤੇ ਜਗਤ

ਬ੍ਰਹਮਾ, ਬਿਸ਼ਨ, ਮਹੇਸ਼— ਇਹ ਤਿੰਨ ਦੇਵਤਾ ਜਾਂ ਅਵਤਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਨੇ ਕਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮੁਖੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ — ਬਣਾਨ, ਰੱਖਣ ਤੇ ਸਮੇਟਣ ਵਾਲੀਆਂ — ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਧਾਰਮਕ ਸੰਦ ਦੇ ਠੰਮੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸਮੇਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ 'ਤਿੰਨ ਗੁਣ' ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

ਵੈਦਿਕ ਜੁਗ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਵ-ਅਵਤਾਰ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਜੁਗ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ 'ਇਕ' ਵਿਚ ਮਿਲ ਗਏ। ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਜਿਗਿਆਸਾ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਸੀ, ਉਹ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਠੰਮੇਰੇ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਠੰਘਈ ਵਿਕਸਦੀ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਕਾਲ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ 'ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ' ਉਪਰ ਪੁਜ ਗਈ।

ਬ੍ਰਹਮਾ, ਬਿਸ਼ਨ, ਮਹੇਸ਼ ਥਾਰੇ ਸੱਚ ਉਸੇ ਵਿਚਲੇ ਦੌਰ ਦੀ ਸੱਚ ਹੈ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਤ੍ਰੈਕੁਟੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਸਰਕੁਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਥੋੜਕ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਦੋ ਮਤ ਨਹੀਂ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਜਗਤ ਨੂੰ ਰਚਨਾ, ਪਾਲਣ, ਤੇ ਸਮੇਟਣ, ਵਾਲਾ ਇਹੋ ਇਕ ਅਥਾਹ ਪੁਰਖ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜਗਤ ਦੇ ਬਣਨ ਤੇ ਸਿਮਟਣ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਅਮਲ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਤ੍ਰੈਕੁਟੀ ਮਾਇਆ, ਬ੍ਰਹਮਾ, ਬਿਸ਼ਨ ਤੇ ਮਹੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਮਾਇਆ, ਤ੍ਰੈਕੁਟ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਬਿਸ਼ਨ ਮਹੇਸ਼ ਦੀ ਤ੍ਰੀਮੂਰਤੀ ਕੁਟਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਅਮਲਾਂ ਵਿਚ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਵਾਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਕੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਮਾਰੂ ਰਾਜ ਵਿਚ ਵਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਨਿਰੰਕਾਰਿ ਆਕਾਰੁ ਉਪਾਇਆ ॥
 ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਹੁਕਮਿ ਬਣਾਇਆ ॥
 ਆਪੇ ਖੋਲ ਕਰੇ ਸਤਿ ਕਰਤਾ ਸੁਣਿ ਸਾਚਾ ਮੋਨਿ ਵਸਾਇਦਾ ॥
 ਮਾਇਆ ਮਾਈ ਤ੍ਰਿਕੁਣ ਪਰਸੁਤਿ ਜਮਾਇਆ ॥
 ਚਾਰੇ ਬੇਦ ਬ੍ਰਹਮੇ ਨ ਵਰਮਾਇਆ ॥
 ਵਰੇ ਮਾਧ ਵਾਰ ਥਿਤੀ ਕਰਿ ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਸੰਭੋ ਪਾਇਦਾ ॥...

(ਮਧੂ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੧੦੬੬)

ਜਪੁਪੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਰਮਾਇਆ ਹੈ :

ਏਕਾ ਮਾਈ ਜੁਗਤਿ ਬਿਆਈ ਤਿਨਿ ਚੋਲੇ ਪਰਵਾਣੁ ॥
 ਇਕੁ ਸੰਸਾਰੀ ਇਕੁ ਭੋਭਾਰੀ ਇਕੁ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ ॥
 ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ ਜਿਵ ਹੋਵੈ ਵਰਮਾਣੁ ॥
 ਓਹੁ ਵੇਖੇ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ ਥਹੁਤਾ ਏਹੁ ਵਿਭਾਣੁ ॥ (ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੭)

‘ਬ੍ਰਹਮਾ’ ਅਤੇ ‘ਵੇਦ’ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ । ਜਿੱਥੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਵੇਦ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਵੇਦ ਹਨ, ਉਥੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਜਿਵੇਂ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਬਿਬਲ, ਮਹੇਸ਼ ਨੂੰ ਭੀਨਾ ਕੁਣਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਵੇਂ ਹੀ ‘ਵੇਦ’ ਨੂੰ ਵੀ ।

ਬ੍ਰਹਮੇ ਬੇਦ ਬਾਣੀ ਪਰਗਾਸੀ ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਪਸਾਰਾ ॥
 ਮਹਾਦੇਉ ਭਿਆਨੀ ਵਰਣੈ ਘਰਿ ਆਪਣੈ ਰਾਮਸੁ ਬਹੁਤ ਅਹੰਕਾਰਾ ॥
 ਬਿਸਨੁ (ਵਿਬਣੁ) ਸਭਾ ਅਵਤਾਰੀ ਰੂਪ ਕਿਰੁ ਲਾਗਿ ਤਰੈ ਸੰਸਾਰਾ ॥

(ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੫੫੯)

ਕ੍ਰਿਕੁਣ ਅਚੇਤ ਨਾਮੁ ਚੇਤਹਿ ਨਾਹੀ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਬਿਨਸਿ ਜਾਈ ॥
 ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸ਼ੁ ਕੈ ਮੁਕਤਿ ਤ੍ਰਿਕੁਣਿ ਭਰਮਿ ਵੁਲਾਈ ॥
 ਗੁਰ ਪਰਸਾਈ ਕ੍ਰਿਕੁਣੀ ਕੂਟੈ ਚਉਥੈ ਪੰਦਿ ਲਿਵ ਲਾਈ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੯੦੯)

ਜਨਮਿ ਮਲੈ ਕੈ ਕੁਣ ਹਿਰਕਾਰੁ ॥
 ਚਾਰੇ ਬੇਦ ਕਬਹਿ ਆਕਾਰੁ ॥
 ਭੀਨਿ ਅਵਸਥਾ ਕਹਹਿ ਵਖਿਆਨੁ ॥
 ਤੁਹੀ ਅਵਸਥਾ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਹਰਿ ਜਾਨੁ ॥

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੧੫੪)

ਸਾਮ ਦੇਵੁ ਹੁਣੁ ਜੁਜੁ ਅਥਰਬਣੁ ॥
 ਬ੍ਰਹਮੇ ਮੁਖਿ ਮਾਇਆ ਹੈ ਕ੍ਰਿਕੁਣੁ ॥

(ਮਧੂ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੧੦੩੮)

ਚਾਰੇ ਵੇਦ ਬ੍ਰਹਮੇ ਕਉ ਦੀਏ ਪਤਿ ਪਤਿ ਕਰੇ ਵੀਚਾਰੀ ॥
 ਰਾਭਾ ਹੁਕਮੁ ਨ ਬੁਝੈ ਬਪੁਤਾ ਨਰਕਿ ਸੁਰਗਿ ਅਵਤਾਰੀ ॥

ਜੁਗਹ ਜੁਗਹ ਕੇ ਰਾਜੇ ਕੀਏ ਚਾਵਹਿ ਭਰਿ ਅਵਤਾਰੀ ॥
 ਤਿਨ ਭੀ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਆ ਤਾ ਕਾ ਕਿਆ ਭਰਿ ਅਖਿ ਵੀਚਾਰੀ ॥
 ਕੁੰ ਸਚਾ ਭੋਰਾ ਕੀਆ ਸਬੁ ਸਾਚਾ ਦੋਹਿ ਤ ਸਾਚੁ ਵਖਾਣੀ ॥
 ਜਾ ਕਉ ਸਬੁ ਬੁਝਾਵਹਿ ਅਪਣਾ ਸਹਜੇ ਨਾਮਿ ਸਮਾਣੀ ॥

(ਅਥਾ ਮਹਲਾ ੩, ਅਸਟਪਦੀਆਂ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੪੨੩)

ਪਰ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਬਿਸ਼ਨ, ਮਹੇਸ਼ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਰੂਪ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਸਰੋਬਣ ਹੈ ।

ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸ਼ਨੁ ਮਹੇਸ਼ੁ ਸਰੋਸਣ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਵੀਚਾਰੀ ॥
 ਖਾਣੀ ਥਾਣੀ ਗਯਨ ਪਤਾਲੀ ਜੀਤਾ ਜੀਤਿ ਕ੍ਰਮਾਰੀ ॥

(ਮਾਧੂ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੧੩)

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਦਾਂ ਭਾਰੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ :

ਵੇਦਾ ਮਹਿ ਨਾਮੁ ਉਤਮੁ ਸੇ ਸੁਣਹਿ ਨਾਹੀ ਫਿਰਹਿ ਜਿਉ ਬੋਝਾਲਿਆ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੧੯)

ਨਾਨਕ ਸੋਧੇ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ ॥
 ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰ ਨਾਹੀ ਭੇਦ ॥

(ਭੈਰਵੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੧੪੨)

ਚਾਰਿ ਪ੍ਰਕਾਰਹਿ ਨਾ ਕੂ ਮਾਨਹਿ ॥
 ਖਟੂ ਭੀ ਏਕਾ ਥਾਤ ਵਖਾਨਹਿ ॥
 ਦਸ ਅਸਟਿ ਮਿਤਿ ਏਕੈ ਕਹਿਆ ॥
 ਤਾ ਭੀ ਜੋਗੀ ਭੇਦੁ ਨ ਲਹਿਆ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੮੬)

ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਪ੍ਰਭ ਬਿਰਦੁ ਬੇਦਿ ਲੇਖਿਆ ॥
 ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਸੇ ਨੈਨਹੁ ਪੇਖਿਆ ॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੱਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ ਇਕ ਪਰਮੁਖ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਓਅੰਕਾਰਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ ॥
 ਓਅੰਕਾਰੁ ਕੀਆ ਜਿਨਿ ਚਿਤਿ ॥
 ਓਅੰਕਾਰਿ ਸੋਲ ਜੁਗ ਭਏ ॥
 ਓਅੰਕਾਰਿ ਬੇਦ ਨਿਰਮਏ ॥
 ਓਅੰਕਾਰਿ ਸਬਦਿ ਉਧਰੇ ॥
 ਓਅੰਕਾਰਿ ਕੁਰਮੁਖਿ ਰਹੇ ॥
 ਓਨਮ ਅਖਰੁ ਸੁਣਹੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥
 ਓਨਮ ਅਖਰੁ ਕ੍ਰਿਭਵਣ ਸਾਰੁ ॥

(ਦੱਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੨੯)

ਸਤਿਗੁਰੁ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਜਿੱਥੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਤਿਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰਕੇ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਵੇਦ ਦੇ ਪਰਸੰਗ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

ਉਅੰਕਾਰਿ ਉਤਪਾਤੀ ॥
 ਕੀਆ ਦਿਨਸੁ ਸਭ ਰਾਤੀ ॥
 ਵਣੁ ਤ੍ਰਿਣੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਪਾਣੀ ॥
 ਚਾਰਿ ਚੇਦ ਚਾਰੇ ਖਾਣੀ ॥
 ਖੰਡ ਦੀਪ ਸਭਿ ਲੋਆ ॥
 ਏਕ ਛਵਾਏ ਰੇ ਸੰਤਿ ਹੋਆ ॥
 ਬਰਣੇ ਹਾਰਾ ਬੁਭੁ ॥
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੇ ਤ ਸੂਰੇ ਰੇ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਤੇ ਗੁਣ ਕੀਆ ਪਸਾਰਾ ॥
 ਨਰਕ ਸੁਰਗ ਅਵਤਾਰਾ ॥
 ਹਉਮੈ ਆਵੈ ਜਾਈ ॥
 ਮਨੁ ਟਿਕਣੁ ਨ ਪਾਵੈ ਰਾਈ ॥
 ਬਾਬੂ ਬੂਰੂ ਕੁਝਾਰਾ ॥
 ਮਿਠਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਿਸਤਾਰਾ ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫, ਆਇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੦੭)

ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਬਿਰਾਵਣ ਵਿਚ ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਿਆਂ ਵਰਣਮਾਇਆ ਹੈ :

ਆਪੇ ਸਭੁ ਕੀਆ ਕਰ ਜੋਤਿ ॥
 ਅੰਤਜ ਵੰਤਿ ਜੋਤਿ ਵਿਛੋਤਿ ॥
 ਧਰਤਿ ਅਕਾਸੁ ਕੀਏ ਈਸਣ ਕਉ ਥਾਉ ॥
 ਰਾਤਿ ਦਿਨੰਤੁ ਕੀਏ ਭਉ ਭਾਉ ॥
 ਜਿਨਿ ਕੀਏ ਕਰਿ ਵੇਖਣਹਾਰਾ ॥
 ਅਵਰੁ ਨ ਦੂਜਾ ਸਿਰਜਨਹਾਰਾ ॥
 ਤ੍ਰਿਤੀਆ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸਾ ॥
 ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਉਪਾਏ ਵੇਸਾ ॥ ...

(ਆਇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੩੮)

ਉਪਰ ਦਿੱਤੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਛਾਣੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜੇ ਵੇਦਿਕ ਜੁਗ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਬਨ ਮਹੇਸ਼, ਅਤੇ ਵੇਦਾਂ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੁਝ ਖਾਝ ਤੱਖ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਵੇਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਸ੍ਵਯੰਬੁ ਹਿਰਣਯ ਗਰਭ — ਬਰਤਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲੀ ਸੀ — ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਤੇ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਦਾ ਭੇਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ 'ਈਸ਼ਵਰ' ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਹੀ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਦੇ ਧੀਜ ਰੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ 'ਈਸ਼ਵਰ' ਨਿਰੰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਰਲ੍ਹਣ ਸਰੂਪ ਵਜੋਂ ਵਖਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾ: ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੂ ਵੇਦ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ — "ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹਿਰਣਯਗਰਭ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦਿਤ੍ਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਅਤੇ ਇਸ ਉੱਜਲੇ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ।^੧

“ਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰਾਣ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਘੱਗਲਾਂ ਜਲ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਨਾਰ’ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਬੀਜ ਰਖ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਸੇ ਲਈ ਇਹ ‘ਨਾਰਾਯਣ’ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬੀਜ ਵਧ ਕੇ ਸੰਨੇ ਦਾ ਆਂਡਾ (ਹਿਰਣਯ ਕਰਭ) ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਮੁਦ ਆਪਣੀ ਇੱਛਿਆ ਨਾਲ ਉਤਪੰਨ ਹੋਇਆ। ਦੋਸੇ ਲਈ ਉਹ ਸ੍ਰਯੰਕ੍ਰੁ ਕਹਾਇਆ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਉਸ ਆਂਡੇ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਤੋਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਦੋ ਅੱਧਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ।”

ਦੋਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਹੈ :

ਆਪੇ ਸਚੁ ਬੀਆ ਕਰ ਜੋਤਿ ॥

ਅੰਡਜ ਭੋਤਿ ਜੋਤਿ ਵਿਭੋਤਿ ॥

ਭਾ: ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਅਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਬ੍ਰਹਮਿੰਡ ਪੁਰਾਣ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮਾ — ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾਰਾਯਣ ਆਖਦੇ ਹਨ — ਜਲ ਉਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਇਆ।”^੨

“ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਸੰਨੇ ਦੇ ਆਂਡੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਰੂਪੀ ‘ਅੰਡ’ ਜਾਂ ‘ਬ੍ਰਹਮੰਡ’ ਦਾ ਭਾਵ ਲਗਾਤਾਰ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ।”^੩

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੁਰਾਤਨ ਕਥਾ ਨੂੰ ਮੰਨਣੇ ਸਿਰਿਓਂ ਹੀ ਦਿਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭੰਮੇ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਵਿਕਸਿਤ, ਤੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ, ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਰਾਹੀਂ ਨਿਖਰੇ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਰਮਾਣਤ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਕਥਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਸੋਧਿਆ ਹੈ। ਤੇ ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਤ੍ਰਿਕੁਟ ਮਈ ਮਾਇਆ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸ਼ਨ ਮਹੇਸ਼ ਦੀ ਰਚਨਾ — ਵਿਅਕਾਰ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਸ੍ਰਯੰਕ੍ਰੁ ਜਾਂ ‘ਸੈਭ’ ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਚੰਦਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਉਸ ਕੋਠਿਓਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਹਰੀ ਜਾਂ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਬ੍ਰਹਮਤੀ ਬਾਣੀ ਕੇਂਦਰੀ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਭਰਮਦੇ ਸੁਖਾਂ ਦੁਖਾਂ, ਨਰਕਾਂ ਸੁਰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਫਿਰ ਪਦਾਰਥਕ ਉੱਨਤੀ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਯੱਗਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ। ਚੰਬੇ, ਕੁਰੀਆ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਭਾਨੁ, ਤੋਟਾਂਤ ਕਿਸ ਸਰਜ ਦੀ ਟੱਟਾ ਹੋ ॥

ਕਥਾ ਕਹਾਣੀ ਬੋਲੀ ਆਣੀ ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਦੇ ਦੇ ਲੈਣਾ ਠੈ ਠੈ ਦੇਣਾ ਨਰਕਿ ਸੁਰਕਿ ਅਵਤਾਰ ॥

ਉਤਮ ਮਧਮ ਜਾਤੀ ਜਿਨਸੀ ਭਰਮਿ ਭਵੇ ਸੰਸਾਰੁ ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਭਰੁ ਕਖਾਣੀ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਵਿਚਿ ਆਈ ॥

ਕੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀ ਕੁਰਮੁਖਿ ਜਾਤੀ ਸੁਰਗੀ ਕਰਮਿ ਧਿਆਈ ॥

ਹੁਕਮੁ ਸਾਜਿ ਹੁਕਮੇ ਵਿਚਿ ਰਖੈ ਹੁਕਮੇ ਅੰਦਰਿ ਵੇਖੈ ।

ਠਾਨਕ ਅਗਰੁ ਹਉਮੈ ਕੁਟੈ ਤਾਂ ਕੇ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੈ ॥ (ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੨, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੧੨੪੭)

੧ ਹਿਕ ਵੇਚ, ੧੦੧੨੧.੧ ।

੨ ਭਾ: ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ‘ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ’ (ਹਿੰਦੀ) ਪੰਨਾ ੩੮ ।

੩ ਭਾ: ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ‘ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ’ (ਹਿੰਦੀ) ਪੰਨਾ ੭੬੧-੬੨ ।

ਜਹ ਆਪਿ ਰਚਿਓ ਪਰਪੈਰੁ ਅਕਾਰੁ ॥

ਤਿਹੁ ਗੁਣ ਮਹਿ ਕੀਨੋ ਬਿਸਥਾਰੁ ॥

ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਤਹ ਭਈ ਕਹਾਵਤ ॥

ਕੋਉ ਨਰਕ ਕੋਈ ਸੁਰਗ ਬੇਛਾਵਤ ॥

ਆਲ ਜਾਲ ਮਾਇਆ ਜੰਜਾਲ ॥

ਹਉਮੈ ਮੋਹ ਭਰਮ ਭੈ ਭਾਰ ॥

ਦੂਖ ਸੁਖ ਮਾਨ ਅਘਮਾਨ ॥

ਅਨਿਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਓ ਬਖਾਨ ॥

ਆਪਨ ਖੇਲੁ ਆਪਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ॥

ਖੇਲੁ ਸੰਕੋਚੈ ਤਉ ਨਾਨਕ ਦੇਖੈ ॥ (ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਦ, ਪੰਨਾ ੨੯੧-੯੨)

ਆਧੁਨਿਕ ਜੁਗ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਮਹਾਂਰਿਸ਼ੀ ਅਰਵਿੰਦ ਘੋਸ਼ ਤੇ ਡਾ: ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਨੇ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮਾਂ, ਬਿਸ਼ਨ, ਮਹੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਰਵਿੰਦ ਘੋਸ਼ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਜੇ ਅਸੀਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਆਪਕ ਸੰਗਿਆ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਰੂਪਾਤਮਕ ਯੋਜਨਾ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਇਲਾਕਾ ਲੱਭ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਿਹੜਾ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇਵਰਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਮਸ਼ਕ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਗੁਣ ‘ਸਤ੍ਵ’ ਹੈ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰਤਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਗੁਣ ‘ਰਜ’ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਦਾ ਗੁਣ ‘ਤਮ’ ਹੈ। ਇਸ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਸ ਤ੍ਰਿਪੱਖੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੀ ਦਲੀਲ ਭਰਪੂਰ ਖੋਜ ਕੀਤੀਆਂ ਅਸੀਂ ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਹਿਆ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭਾਵ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬੁਦਬੁਦਾਈਆਂ ਤਿੰਨ ਸਹਿਚਾਰੀ ਤੇ ਅਨਿਖੜਵੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ : ਸਾਮਯ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਲਤਾ।”^੧

ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ-ਰੂਪ

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਜਿਸ ਅਵਤਾਰ ਰੂਪ ਦੀ ਮੰਨਿਆ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਦ ਵਿਚ ਗਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਧਾਰਮਿਕ, ਦਿਰੋਹਾਸ ਭੋਖਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਆਰੰਭ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੀਤਾਬਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਖੁਦ ਜੁਗ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਕਾਇਦਾ ਦੇਹ ਧਾਰ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਗੀਤਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਉਹ ਕ੍ਰੰਦ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਦਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਸਰਕੁਣ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਨ ਵੇਦ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਇਕੋ ਇਕ ਨਿਰਕੁਣ ਸਰਬ ਬਿਕਰਮੀਮਾਨ, ਸਰਬਵਿਆਪੀ ਬ੍ਰਹਮ ਤਕ ਪੁੱਜ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਆਤਮਾ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦੇਖਤਾ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਅਜੇ ਹੱਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਅਖਿਰ ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ ? ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ? ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਹਰਤਾ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਅਰੂਪ ਹੈ। ਅਸੀਮ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਉਸ ਅਸੀਮ ਨੂੰ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਕੇਵਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਦੇ ਸਰਕੁਣੀ ਘਸਰੇ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਤੋਂ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲ ਸੁੰਨ

^੧ ਅਰਵਿੰਦ ਘੋਸ਼ — ‘ਗੀਤਾ’ (ਕੰਨਾਭੀ) ਪੰਨਾ ੮੨੭।

ਸਮਾਧਿ ਜਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਣਾ ਜਾਨਣਾ ਚੌਥੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ, ਰੂਪ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਉਸ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਧੰਧੁਕਾਰਾ ॥
 ਪਰਣਿ ਨ ਕਰਨਾ ਹੁਕਮੁ ਅਪਾਰਾ ॥
 ਨ ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਨ ਚੰਦੁ ਨ ਸੂਰਜੁ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇਦਾ ॥
 ਖਾਣੀ ਨ ਥਾਣੀ ਪਉਣ ਨ ਪਾਣੀ ॥
 ਚਿਪਤਿ ਖਪਤਿ ਨ ਆਵਣ ਜਾਣੀ ॥
 ਖੰਡ ਪਤਾਲ ਸਪਤ ਨਹੀ ਸਾਗਰ ਨਦੀ ਨ ਨੀਰੁ ਬਹਾਇਦਾ ॥
 ਨ ਰਦਿ ਸੁਰਗੁ ਮਛੁ ਪਇਆਲਾ ॥
 ਦੋਜਗੁ ਭਿਸਤੁ ਨਹੀ ਏ ਭਾਲਾ ॥
 ਨਰਕੁ ਸੁਰਗੁ ਨਹੀ ਜੰਮਣੁ ਮਰਣਾ ਨਾ ਕੋ ਆਇ ਨ ਜਾਇਦਾ ॥
 ਬ੍ਰਹਮਾ ਭਿਸਤੁ ਮਹੇਸੁ ਨਾ ਕੋਈ ॥
 ਅਵਰੁ ਨ ਦਮੈ ਦੇਵੋ ਸੋਈ ॥
 ਨਾਰਿ ਪੁਰਖੁ ਨਹੀ ਯਾਰਿ ਨ ਜਨਮਾ ਨਾ ਕੋ ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਪਾਇਦਾ ॥
 ਨਾ ਤਦਿ ਜਤੀ ਸਤੀ ਬਨਵਾਸੀ ॥
 ਨਾ ਤਦਿ ਸਿਧ ਸਾਧਿਕ ਸੁਖ ਵਾਸੀ ॥
 ਜੰਗੀ ਜੰਗਮ ਭੇਖੁ ਨਾ ਬੋਈ ਨਾ ਕੋ ਨਾਭੁ ਬਹਾਇਦਾ ॥
 ਜਪ ਤਪ ਸੰਨਮ ਨ ਬਡ ਪੂਜਾ ॥
 ਨਾ ਕੋ ਅਖਿ ਵਖਾਣੈ ਦੂਜਾ ॥
 ਆਪੇ ਆਪਿ ਉਪਾਇ ਵਿਗਸੈ ਆਪੇ ਭੀਮਤਿ ਪਾਇਦਾ ॥
 ਨਾ ਸੁਚਿ ਸੰਜਮਿ ਰੁਲਸੀ ਮਾਲਾ ॥
 ਗੋਪੀ ਬਾਨੁ ਨ ਕਾਢੈ ਕੁੰਆਲਾ ॥
 ਰੰਤੁ ਮੰਤੁ ਪਾਖੰਡੁ ਨ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋ ਵੈਸੁ ਵਜਾਇਦਾ ॥
 ਕਰਮ ਧਰਮ ਨਹੀ ਮਾਇਆ ਮਾਖੀ ॥
 ਜਾਗਤਿ ਜਨਮੁ ਨਹੀ ਦਮੈ ਆਖੀ ॥
 ਮਮਤਾ ਜਾਲੁ ਬਾਲੁ ਨਹੀ ਮਾਥੈ ਨਾ ਕੋ ਕਿਸੈ ਧਿਆਇਦਾ ॥
 ਨਿੰਦੁ ਬਿੰਦੁ ਨਹੀ ਜੋਉ ਨ ਜਿੰਦੁ ॥
 ਨਾ ਤਦਿ ਕੋਰਖੁ ਨਾ ਮਾਛਿੰਦੁ ॥
 ਨਾ ਤਦਿ ਜਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਕੁਲ ਚਿਪਤਿ ਨਾ ਕੋ ਛਟਤ ਛਟਾਇਦਾ ॥
 ਵਰਨ ਭੋਖ ਨਹੀ ਬ੍ਰਹਮਣ ਖੜੀ ॥
 ਦੇਉ ਨ ਦੇਹੁਰਾ ਕਾਢੈ ਕਾਇਤੀ ॥
 ਹੋਮ ਜਕ ਨਹੀ ਤੀਰਥ ਠਾਵਣੁ ਨਾ ਕੋ ਪੂਜਾ ਲਾਇਦਾ ॥
 ਨਾ ਕੋ ਮੁਲਾ ਨਾ ਕੋ ਕਾਜੀ ॥
 ਨਾ ਕੋ ਸੇਖੁ ਮਸਾਇਕੁ ਹਾਜੀ ॥
 ਰਦੀਅਤਿ ਰਾਓ ਨ ਹਉਮੈ ਦੁਨੀਆ ਨਾ ਕੋ ਕਹਣੁ ਬਹਾਇਦਾ ॥
 ਭਾਉ ਨ ਭਗਤੀ ਨਾ ਸਿਰ ਸਕਤੀ ॥

ਸਾਜਨੁ ਮੀਰੁ ਬਿੰਦੁ ਨਹੀਂ ਰਕਤੀ ॥
 ਆਪੇ ਸਾਗੁ ਆਪੇ ਵਣਜਾਰਾ ਸਾਰੇ ਏਹੋ ਭਾਇਦਾ ॥
 ਬੇਦ ਬਡੇਬ ਨ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ ॥
 ਪਾਠ ਪੁਰਾਣ ਉਦੇ ਨਹੀਂ ਆਸਤ ॥
 ਕਹਤਾ ਬਕਤਾ ਆਪਿ ਅਗੋਚਰੁ ॥
 ਆਪੇ ਅਲਖੁ ਲਖਾਇਦਾ ॥...

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਕ੍ਰੋਧ ਪੰਨਾ ੧੦੩੫-੩੬)

ਇਹ ਚਿਤਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਸ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਬਿਨਾਂ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਅਰਥਾਤ ਨਿਰਾਕਾਰ ਜਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਨਿਰੰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ।

ਟਿਪਣੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਬੋਧੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਰ
 ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ? *ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀਮਤ ਸਾਗੁ ਆਪੇ ਵਣਜਾਰਾ ਸਾਰੇ ਏਹੋ ਭਾਇਦਾ*
ਤੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਤੋਂ ਏਹੋ ਬ੍ਰਿਨਮੁਚਤ ਨਹੀਂ
 ਸਾਕਾਰ ਸਰੂਪ

ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਆਕਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਣਾ ਤਾ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ॥
 ਬਾਹੁ ਕਲਾ ਆਭਾਣੁ ਰਹਾਇਆ ॥
 ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸ਼ੁ ਉਪਾਏ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਵਧਾਇਦਾ ॥
 ਕਿਰਨੇ ਕਉ ਕੁਰ ਸਕਦੁ ਸੁਣਾਇਆ ॥
 ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖੇ ਹੁਕਮੁ ਸਭਾਇਆ ॥
 ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਪਾਰਾਨੁ ਅਰੰਭੇ ਰੂਪਤਰੁ ਪਰਗਟੀ ਆਇਦਾ ॥
 ਭਾਗਾ ਅੰਗੁ ਨ ਜਾਣੈ ਬੋਧੀ ॥
 ਪੂਰੇ ਕੁਰ ਤੇ ਸੋਧੀ ਹੋਈ ॥
 ਨਾਨਕ ਸਾਰਿ ਰਤੇ ਬਿਸਮਾਈ ਬਿਸਮ ਭਏ ਕੁਣ ਭਾਇਦਾ ॥
 ਆਪੇ ਆਪੁ ਉਪਾਇ ਨਿਰਾਣਾ ॥
 ਸਾਭਾ ਬਾਨੁ ਕੀਚਿ ਦਇਆਲਾ ॥
 ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਅਕਠੀ ਕਾ ਬੰਧਨੁ ਕਾਇਆ ਬੰਦੁ ਰਚਾਇਦਾ ॥
 ਨਉ ਘਰ ਬਾਪੇ ਬਾਪਣ ਹਾਰੈ ॥
 ਦਸਵੇਂ ਵਾਸਾ ਅਲਖ ਅਪਾਰੈ ॥
 ਸਾਇਰ ਸਖਤ ਭਰੇ ਜਨਿ ਨਿਰਮਲ ਬੁਰਮੁਖਿ ਮੇਲੁ ਨ ਭਾਇਦਾ ॥
 ਜੰਚ ਸੰਸ ਦੋਖਭ ਮੋਰਿ ਸਭਾਈ ॥
 ਆਪੇ ਕਰਿ ਦੇਖੇ ਵਡਿਆਈ ॥
 ਜੋਰਿ ਸਰੂਪ ਸਦਾ ਸੁਖ ਦਾਣਾ ਸਚੇ ਸੋਭਾ ਯਾਇਦਾ ॥

ਭੜ ਮਹਿ ਹਾਟ ਪਟਣ ਵਾਪਾਰਾ ॥
 ਪੂਰੇ ਤੋਲਿ ਤੋਲੇ ਵਣਜਾਰਾ ॥
 ਆਪੇ ਰਤਨੁ ਵਿਸਾਰੇ ਲੋਢੇ ਆਪੇ ਕੀਮਤਿ ਪਾਇਦਾ ॥
 ਕੀਮਤਿ ਪਾਈ ਪਾਵਣ ਹਾਰੀ ॥
 ਵੇਪਰਵਾਹ ਪੂਰੇ ਭੇਡਾਰੀ ॥
 ਸਰਬ ਕਲਾ ਲੇ ਆਪੇ ਰਹਿਆ ਕੁਰਮੁਖਿ ਕਿਸੈ ਬੁਝਾਇਦਾ ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਕ੍ਰਮ ਪੰਨਾ ੧੦੩੬)

ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ "ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ?" ਅਤੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸੋਚਣ ਲਈ, ਜਾਣਣ ਲਈ ਬੁੱਧੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿਰਦਾ ਇੱਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਵਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਦਿ ਬਾਲ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਕੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਬੰਧ ਦੇਖੀ ਦੇਵਤੇ ਰਲਪੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵੀ ਬੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਹ ਭਰਿਆ ਵੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਅਣਚਾਹੇ ਕਰਮ ਵੀ ਭੀਰੇ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਸੂਝ ਨੇ ਨਿੱਦਿਆ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸ਼ਨ ਮਹੇਸ਼ ਤਿੰਨਾਂ ਕੁਟਾਂ ਜਾਂ ਤੇ ਕੁਟ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪਰਯਾਯ ਬਣ ਗਏ। ਬੇਦ ਤਿੰਨਾਂ ਕੁਟਾਂ ਦਾ ਵਖਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੰਨੇ ਗਏ — ਫਿਰ ਸਵਾਲ ਜਾਗਿਆ — ਤਾਂ ਇਹ ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ? ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ? ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ — ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਸੈਂਚ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹੋਵੇ? ਕੀ ਉਸ ਨਾਲ ਕੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ? ਕੀ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਹਿਰਦਾ ਨਹੀਂ ਧੜਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ? ਕੀ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ? ਕੀ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਸ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ?

ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਤੇ ਭੀਲੀ ਓਹੋ ਹੀ ਹੈ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਹੀ ਵਰਗਾ ਤਾਂ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਸਾਥੋਂ ਮਹਾਨ ਹੋਵੇ।

ਡਾ. ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ — "ਸਰਵਪੱਤੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਭਗਤੀ ਇਕ ਸਰੀਰਧਾਰੀ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਤੇ ਸੰਦਰਭ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਦੀ ਛਾਇਆ ਜਾਂ ਚਾਉਲੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਮੂਰਤ ਰੂਪ ਹੀ ਸਹਿਚਾਰੀ ਭਾਵ, ਅਭਵਾ ਦੇਸ਼ਤੀ ਜਾਂ ਪਰਸਪਰ ਭਾਵ ਨੂੰ ਉਪਲਬਧਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸਹਾਇਕ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੇਹਾ ਈਸ਼ਵਰ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪੂਰਨ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਪਰਵੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, — ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਖੁਨ ਦੀ ਹੋਲੀ ਤੋਂ ਅਨੰਦ ਲੈਂਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਜੇਹਾ ਈਸ਼ਵਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅਮੂਰਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੁੰਘੀ ਠੀਂਦ ਵਿਚ ਸੁੱਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੁਖ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਤੜਫਦੇ ਹਿਰਦੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਣ — ਸਗੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਸਰੂਪ ਹੈ ਅਜੇਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ, ਜਿਹੜਾ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਝੁਕਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦਰ ਖੁਲ੍ਹਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਐਲਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤ ਗਿਆਨ (ਪ੍ਰਸੰਧ) ਬਚਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ, ਜਿਹੜਾ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।"^੧

ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਜਿਗਿਆਸੂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ — "ਕੱਕੂਮਸੀ" — ਉਹ ਕੁੰ ਹੀ ਹੈ। ਕੁੰ ਹੀ ਆਰਮਾ ਹੈ, ਕੁੰ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ — ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰਭੂ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, "ਸੋਹੀ", —

ਉਹ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ — ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਹੀ ਫਿਰ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਹਾ — “ਅਹੋ ਬ੍ਰਹਮਸਮੀ” — ਮੈਂ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹਾਂ — ।

ਠੀਕ ਹੈ । ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਏਨਾ ਗਿਆਨ, ਏਨੀ ਰਿਸ਼ੀ-ਸਾਧਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਭਟ ਪਟ ਪਛਾਣ ਲਵੇ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਜਿਉ ਸਕੇ । ਫਿਰ ਉਹ ਤਾਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹੈ । ਉਸ ਜਗਤ ਵਿਚ — ਜਿੱਥੇ ਤ੍ਰਿਕੁਣੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੈ — ਉਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਸ ਉੱਚ ਹਸਤੀ ਦੀ ਲੱਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਉਹ ਭਗਤੀ ਵੀ ਕਰ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਮਝ ਸਕੇ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣਾ — ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਮੰਨ ਸਕੇ । ਤਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਜਿਗਿਆਸਾ ਥਾਇਮ ਰਹੀ । ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਜਿਗਿਆਸਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪੁਰੋਹਤ ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਮ ਕਾਝ ਵਿਚ ਫਸਾਉਂਦਾ ਹੈ — ਪਰ ਉਹ ਭਾਣ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿਸੇ ਉਸ ਦੀ — ਜਿਹੜਾ ਉਹਨੂੰ ਭੀਖੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਥਰੀ ਕਰ ਦੇਵੇ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਰਮ ਕਾਝ ਤੇ ਮੰਤ੍ਰ ਰੰਤ੍ਰ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ ।

ਧਾਰਮਕ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਲੰਮੇਰੇ ਸਫ਼ਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਪਛਾਅ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਉਹ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਅਜਨਮਾਂ ਹਾਂ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹਾਂ । ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਸਵਾਮੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਮਲ ਨੂੰ ਚਲਾਈ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਮਾਇਆ ਦੁਆਰਾ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ । ਸਦੇਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਹਾਨੀ ਅਤੇ ਅਧਰਮ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਵਧਦਾ ਹੈ ਓਦੋਂ ਓਦੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਦਾ ਹਾਂ ।” ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਅਰਜੁਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ — ਕਿ “ਮੇਰੇ ਤੇ ਰੇਰੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜਨਮ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ — ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਧਾਰ ਕੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਸੇਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ । ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਧਰਮ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ।”

ਕੀਤਾ — ਇਕ ਉਹ ਕ੍ਰੰਥ ਹੈ — ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੇਦ ਬਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰੋਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਇਛਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਸ਼ਿਊਟੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਰਲੋ ਤਕ — ਨਿਰੰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਨਿਰਕੁਣ-ਸਰਕੁਣ ਸਰੂਪ, ਮਾਇਆ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੇ ਜੀਵ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਿਰਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿਚ ਉਹ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਨਿਰਕੁਣ ਨਿਰੰਕਾਰ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੁੱਧ ਸਮੇਂ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹ ਵਿਚ, ਉਸ ਦੇ ਕੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਪੂਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ — ਉਹ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ — ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਰਚੀ ਹੈ । ਇਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾ ਜਾਣਾ ਹੈ ।

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਪੁਰਖ

ਕੀਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਫਿਰ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਈ — ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੁਗਾਂ ਖੁਗਾਟਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ, ਇਸ ਕ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਚਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਚੱਲੇ ਕੁਲ ਮਤ ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੀਤਾਕਾਰ ਵਾਕ — ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਬਾਣੀ ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਸਮੁੱਚੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਤਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਿਰਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਕੀਤਾ ਦੇ ਭਗਵਾਨ-ਕੁਰੂ ਨੇ ਪ੍ਰਥਮ ਪੁਰਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਓਦੋਂ ਏਸੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਹੀ ਲੈਤ ਸੀ । ਸਿਉਂਕਿ ਕੁਰੂ ਅਵਤਾਰ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣਾ ਸੀ । ਮੱਯਮ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਜੁਗਾਂ ਤੋਂ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਪਛਾਅ ਸੀ ਜਿਸ ਉਪਰ ਸਾਰੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਠਕੌਂ ਦਿਛਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਸੀ । ਅਨੇਕ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ; ਤੇ ਉਸ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ

ਸਾਕਾਰ ਸਕੂਣ ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ । ਇਹ ਤਦ ਹੀ ਸੰਭਵ ਸੀ — ਜੇ ਭਗਵਾਨ-ਗੁਰੂ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲੋ ਕੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲ ਕੇ ਆਖਦਾ ਕਿ "ਉਹ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ ਜਿਹੜਾ ਤੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਾਂ — ਤੇਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣਾ — ਤੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ । ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਹੈ । ਮੈਂ ਹੀ ਵਿਰਾਟ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਹੀ ਅਤੀ ਸੂਖਮ ਹਾਂ । ਮੈਂ ਹੀ ਤੇਰਾ ਮੀਤ ਹਾਂ, ਤੇਰਾ ਪਿਤਾ ਹਾਂ, ਮਾਤਾ, ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ, ਭ੍ਰਾਤਾ ਹਾਂ, ਸਵਾਮੀ ਹਾਂ ਤੇ ਸੇਵਕ ਹਾਂ ।" ਧਾਰਮਕ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਗੀਤਾਕਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦੋਣ — ਮਨੁੱਖਾ ਦੇਹਧਾਰੀ ਭਗਵਾਨ-ਗੁਰੂ ਹੈ ਤੇ ਏਸੇ ਦੋਣ ਨੇ ਹੀ ਸਾਰੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਮੁਹਾਣ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ।

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਭਗਵਾਨ-ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮੱਧਿਮ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗੀਤਾ ਦੇ ਭਗਵਾਨ-ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਇਕ ਅਰਜੁਨ ਦੇ ਭਗਵਾਨ-ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਮੀਤ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਜਨ ਜਨ ਦਾ ਮੀਤ ਗੁਰੂ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਰੀ ਨਿਰਗੁਣ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਵੀ । ਅਰੂਪ ਵੀ ਅਤੇ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਵੀ । ਪਰ ਉਹ ਜਿਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ, ਆਪੇ ਆਪ ਹੈ । ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ 'ਸਤਿਗੁਰੂ ਚਾਹੀ' — 'ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਨਾਲ ।

ਅਲਖ ਅਪਾਰ ਅਲੀਮ ਅਜੋਚਰ ਨਾ ਤਿਸੁ ਗਾਣੁ ਨ ਕਰਮਾ ॥
ਜਾਤਿ ਅਜਾਤਿ ਅਜੈਨੀ ਸੇਭਉ ਨਾ ਤਿਸੁ ਭਾਉ ਨਾ ਭਰਮਾ ॥
ਸਾਰੇ ਸਚਿਆਰ ਵਿਟਹੁ ਕੁਰਬਾਣੁ ॥
ਨਾ ਤਿਸੁ ਰੂਪ ਬਰਨੁ ਨਹੀ ਕੋਖਿਆ ਸਾਰੈ ਸਬਦਿ ਨੀਸਾਣੁ ॥ ਚਹਾਉ ॥
ਨਾ ਤਿਸੁ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸੁਤ ਬੰਧ ਨਾ ਤਿਸੁ ਕਾਮੁ ਨਾ ਨਾਈ ॥
ਅਕੁਲ ਨਿਰੈਸਨ ਅਪਣ ਪਰੈਪਰੁ ਸਗਲੀ ਜੋਤਿ ਕੁਮਾਰੀ ॥
ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਕ੍ਰਮੁ ਲੁਕਾਇਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਥਾਈ ॥
ਬਜਰ ਬਪਾਟ ਮੁਥਣੇ ਕੁਰਮਣੀ ਨਿਲਛੈ ਭਾਈ ਲਾਈ ॥

(ਸੋਰਠ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੯੭)

ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਦੱਸਿਆ ਹੈ :

ਪੁਖੁ ਧਰਤੀ ਪੁਖੁ ਪਾਣੀ ਆਸਣੁ ਚਾਰਿ ਕੁੰਟ ਚੋਚਾਰਾ ॥
ਸਗਲ ਭਵਨ ਭੀ ਮੁਰਤਿ ਏਕਾ ਮੁਖਿ ਤੇਰੈ ਟਕਸਾਲਾ ॥
ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬਾ ਤੇਰੇ ਚੈਜ ਵਿਭਾਣਾ ॥
ਜਲਿ ਬਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਭਰਿ ਪੁਰਿ ਲੀਟਾ ਆਪੇ ਸਰਬ ਸਮਾਣਾ ॥ ਚਹਾਉ ॥
ਜਹ ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਜੋਤਿ ਕੁਮਾਰੀ ਹੋਰਾ ਰੂਪੁ ਕਿਨੋਹਾ ॥
ਇਕਤ੍ਵ ਰੂਪੁ ਫਿਰਹਿ ਪਰਛੈਨਾ ਕੋਇ ਠ ਕਿਸ ਹੀ ਜੋਹਾ ॥
ਅੰਤਜ ਜੋਰਜ ਉਤ੍ਰਜ ਸੇਠਜ ਤੇਰੇ ਗੀਤੇ ਜੇਤਾ ॥
ਏਕੁ ਪੁਰਖੁ ਮੈ ਤੇਰਾ ਦੇਖਿਆ ਕੂ ਸਭਨਾ ਮਾਹਿ ਰਬੰਤਾ ॥
ਤੋਰੇ ਕੁਣ ਬਹੁਤੇ ਮੈ ਏਕੁ ਨ ਜਾਣਿਆ ਮੈ ਮੂਰਖ ਕਿਵੁ ਦੀਜੇ ॥
ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਠਾਨਕ ਸੁਣਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਬਾ ਵੁਬਦਾ ਪਥਰੁ ਲੀਜੇ ॥

(ਸੋਰਠ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੯੮)

ਆਪੇ ਖਾਣੀ ਆਪੇ ਬਾਣੀ ਆਪੇ ਖੰਡ ਵਰਤੰਡ ਕਰੇ ॥
ਆਪਿ ਸਮੁੰਦੁ ਆਪਿ ਹੈ ਸਾਗਰ ਆਪੇ ਹੀ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਧਰੇ ॥
ਆਪਿ ਲਹਾਇ ਕਰੇ ਜਿਸੁ ਫਿਰਪਾ ਜਿਸ ਨੌ ਕੁਰਮੁਖਿ ਕਰੇ ਚਰੇ ॥

ਆਪੇ ਭਉਜਲੁ ਆਪਿ ਬੋਹਿਥਾ ਆਪੇ ਖੇਵਟੁ ਆਪਿ ਤਰੇ ॥

ਆਪੇ ਕਰੇ ਕਰਾਏ ਕਰਤਾ ਅਵਰੁ ਨ ਦੁਜਾ ਤੁਝੈ ਸਭੇ ॥

(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੫੨)

ਹਰੀ ਜਿਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ — ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਕੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਕੁਰਮੁਖਿ, ਸਾਧ, ਸੰਤ (ਇਹ ਸਭੇ ਨਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹਨ) ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

ਏਕਸ ਬਿਨੁ ਮੈਂ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਨਾ ਸਤਿਗੁਰਿ ਬੁਝ ਬੁਝਾਈ ॥

ਅਕਸ ਅਗੋਰੁ ਅਨਾਥੁ ਅਜੋਨੀ ਗੁਰਮਤਿ ਏਕੋ ਜਾਨਿਆ ॥

ਸੁਭਰ ਭਰੇ ਨਾਹੀ ਚਿਤੁ ਭੋਲੈ ਮਨ ਹੀ ਤੇ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥

ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਅਕਥਉ ਕਥੀਐ ਕਹਉ ਕਹਾਵੈ ਸੋਈ ॥

ਨਾਨਕ ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਹਮਾਰੇ ਅਵਰੁ ਨਾ ਜਾਨਿਆ ਕੋਈ ।

(ਸਾਰੰਗ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੩੩)

ਸਵਾਲ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਹੈ । ਕੁਰੂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਹੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਕੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਉਹ ਦਲੀਲ ਦਿੰਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਕੇਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦਲੀਲ ਢੋਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ । ਆਪ ਨੇ ਵਰਣਿਆ ਹੈ :

ਕੁਰ ਸੇਵਾ ਆਪਿ ਹਰਿ ਭਾਵੈ ॥

ਕ੍ਰਿਸਨੁ ਬਲਰਾਧੁ ਕੁਰਪਕ ਲਭਿ ਧਿਆਵੈ ।

(ਕਉਤੀ ਕੁਆਰੇਰੀ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੬੫)

ਜਿਹੜਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਆਪ ਹਰੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੇ ਭਕਤਾਨ-ਕੁਰੂ ਦੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਨਮ ਲਿਆ ਹੈ ਉਹ ਖੁਦ ਮਿਸਾਲ ਬਾਇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਹਰੀ ਆਪ ਮਨੁੱਖ ਦੇਹ ਧਾਰ ਕੇ ਕੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ — ਤਦ ਵੀ ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਬਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਹ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਿਬਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਕੁਰੂ ਧਾਰਨ ਕਰੇ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਵਰਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਨੇ ਹਰੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ 'ਸੰਦੀਪਨ' ਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਕੁਰੂ ਧਾਰਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਿਆ ।

ਗੁਰ ਸੇਵਾ ਬਾਰੇ ਕੀਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵਰਣਾਉਂਦੇ ਹਨ — ਕਿ ਕੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਚੰਨ੍ਹ ਜੁਗਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ —

ਕੁਰ ਸੇਵਾ ਜੁਗ ਭਾਰੇ ਹੋਈ ॥

ਪੂਰਾ ਜਨੁ ਕਾਰ ਕਮਾਵੈ ਕੋਈ ॥

ਅਖੁਟੁ ਨਾਮ ਧਨੁ ਹਰਿ ਰੋਟਿ ਨ ਹੋਈ ॥

ਐਸੀ ਸਦਾ ਸੁਖੁ ਦਰਿ ਸੋਭਾ ਹੋਈ ।

ਦੇ ਮਨ ਮੇਰੇ ਭਰਮੁ ਨ ਕੀਜੇ ॥

ਕੁਰਮੁਖਿ ਸੇਵਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਠਸੁ ਪੀਜੇ ॥

(ਕਉਤੀ ਕੁਆਰੇਰੀ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੬੧)

ਕੋਈ ਕੁਲੇਖਾ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਕੁਰੂ ਸੇਵਾ ਵਾਲੀ ਕਾਰ ਉਹੋ ਹੀ ਕਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰਪਣ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ 'ਜਨੁ' ਹੈ । ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਕਾਰ ਕਮਾ ਲਵੇ ਤਾਂ ਐਸੇ — ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ — ਸੁਖ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੀ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਕਿਆਂ ਸੱਭਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਲੇਖਾ ਕੱਢਣ ਲਈ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ —

ਦੇ ਮਨ ਮੇਰੇ ਭਰਮੁ ਨ ਕੀਜੇ ॥

ਕੁਰਮੁਖਿ ਸੇਵਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਠਸੁ ਪੀਜੇ ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬੋਹਿਥ (ਜਹਾਜ਼) ਕਿਹਾ ਹੈ — ਜਿਹੜਾ ਸੰਸਾਰ ਸਾਫ਼ਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਹਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵੀ ਦੱਸੀ ਹੈ—

ਸਗਲ ਪਦਾਰਥ ਤਿਸੁ ਮਿਲੈ ਜਿਨਿ ਗੁਰੁ ਡਿਠਾ ਜਾਇ ॥
 ਗੁਰ ਚਰਣੀ ਜਿਨ ਮਨੁ ਲਗਾ ਸੇ ਵਡਰਾਗੀ ਮਾਇ ॥
 ਗੁਰੁ ਦਾਤਾ ਸਮਰਥੁ ਗੁਰੁ ਬੁਰੁ ਸਭ ਮਹਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥
 ਗੁਰੁ ਪਰਮੇਸਰੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਗੁਰੁ ਭੁਬਦਾ ਲਏ ਤਰਾਇ ॥
 ਬਿਡੁ ਮੁਖਿ ਗੁਰਿ ਸਾਲਾਹੀਐ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥੁ ॥
 ਸੇ ਮਥੇ ਨਿਹਚਲ ਰਹੇ ਜਿਨ ਗੁਰਿ ਧਾਰਿਆ ਹਥੁ ॥
 ਗੁਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਪੀਆਲਿਆ ਜਨਮ ਮਰਨ ਕਾ ਪਥੁ ॥
 ਗੁਰੁ ਪਰਮੇਸਰੁ ਸੇਵਿਆ ਹੈ ਭੰਜਨੁ ਦੂਖ ਲਥੁ ॥
 ਸਤਿਗੁਰ ਗਹਿਰ ਕਭੀਰੁ ਹੈ ਸੁਖ ਸਾਭੁ ਅਥ ਖੰਡੁ ॥
 ਜਿਨਿ ਗੁਰੁ ਸੇਵਿਆ ਆਪਣਾ ਜਮਦੂਤੁ ਨਾ ਲਾਏ ਭੰਡੁ ॥
 ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਭੁਲਿ ਨ ਲਗਈ ਖੋਜਿ ਡਿਠਾ ਬ੍ਰਹਮੰਡੁ ॥
 ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦੀਆ ਸੁਖੁ ਨਾਨਕ ਮਨ ਮਹਿ ਮੰਡੁ ॥
 (ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੯)

ਦੇਖੋ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ —

ਗੁਰ ਪਰਮੇਸਰੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਗੁਰੁ ਭੁਬਦਾ ਲਏ ਤਰਾਇ ॥
 ਬਿਡੁ ਮੁਖਿ ਗੁਰਿ ਸਾਲਾਹੀਐ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥੁ ॥

ਤਾਂ ਇਹ ਓਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ — ਮੈਂ ਹੀ ਪਰਮੇਸਰ ਹਾਂ । ਦੋਵੇਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਥਾਏ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ “ਗੁਰ ਪਰਮੇਸਰੁ ਸੇਵਿਆ ਹੈ ਭੰਜਨੁ ਦੂਖ ਲਥੁ ।” ਫਿਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ —

ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਭੁਲਿ ਨ ਲਗਈ ਖੋਜਿ ਡਿਠਾ ਬ੍ਰਹਮੰਡੁ ॥
 ਗੁਰੁ ਦੇ ਕੁਲ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਫਿਰ ਵਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ —
 ਸੇ ਮਥੇ ਨਿਹਚਲ ਰਹੇ ਜਿਨ ਗੁਰਿ ਧਾਰਿਆ ਹਥੁ ॥

ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੱਥ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹੀ ਵਾਲਾ ਹੱਥ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ—ਨਿਰਕੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹਰੀ ਆਪਣੇ ਸਰਗੁਣ ਗੁਰੂ ਸਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ-ਹਰੀ ਦੇ ਕੁਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ —

ਅਖਰੀ ਨਾਮੁ ਅਖਰੀ ਸਾਠਾਹੁ ॥
 ਅਖਰੀ ਕਿਆਨੁ ਗੀਤ ਕੁਣ ਗਾਹੁ ॥
 ਅਖਰੀ ਲਿਖਣੁ ਬੋਲਣੁ ਯਾਣਿ ॥
 ਅਖਰਾ ਸਿਰਿ ਸੰਜੋਗੁ ਵਖਾਣਿ ॥
 ਜਿਨਿ ਏਹਿ ਲਿਖੇ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਠਾਹਿ ॥
 ਜਿਕ ਵਰਮਾਇ ਤਿਕ ਤਿਕ ਪਾਹਿ ॥ —ਜਪੁ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪)

ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਅਖਰ ਲਿਖੇ ਹਨ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ ।

ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿਮਾਨ ਅਖਰ ਹੈ ਜੋਤਾ ॥
 ਨਾਨਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰਲੇਖਾ ॥ (ਕਾਵਨ ਅੱਖਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਗ੍ਰੰਥ ਆਦਿ ਪੰਨਾ ੨੬੧)

ਗੁਰੂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ — ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ — ਰਚਨਾ ਉਸ ਦੇ ਹੁਲ ਨਹੀਂ ।

ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਪੂਜੀਐ ਮਨਿ ਤਨਿ ਲਾਇ ਪਿਆਰੁ ॥
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਦਾਤਾ ਜੀਅ ਭਾ ਸਤਸੇ ਦੇਇ ਆਧਾਰੁ ॥
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਬਚਨੁ ਕਮਾਵਟੇ ਸਚਾ ਏਹੁ ਵੀਚਾਰੁ ॥
 ਬਿਨੁ ਸਾਧੁ ਸੰਗਤਿ ਰਤਿਆ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਸਤੁ ਛਾਰੁ ॥
 ਮੇਰੇ ਸਾਜਨ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸਮਝਿ ॥
 ਸਾਧੁ ਸੰਗਤਿ ਮਨਿ ਵਸੈ ਪੂਰਨ ਹੋਵੈ ਘਾਲ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਗੁਰੂ ਸਮਰਥੁ ਅਪਾਰੁ ਗੁਰੂ ਵਡਭਾਗੀ ਦਰਸਨੁ ਹੋਇ ॥
 ਗੁਰੁ ਅਗੋਚਰੁ ਨਿਰਮਲਾ ਗੁਰੁ ਜੇਕਰੁ ਅਵਰੁ ਨ ਭੋਇ ॥
 ਗੁਰੂ ਬਰਤਾ ਗੁਰੂ ਬਰਣਹਾਰੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਚੀ ਸੋਇ ॥
 ਗੁਰੂ ਤੇ ਬਾਹਰਿ ਕਿਛੁ ਨਹੀ ਗੁਰੂ ਬੀਤਾ ਲੋਭੇ ਸੁ ਹੋਇ ॥
 ਗੁਰੂ ਭੀਰਬੁ ਗੁਰੂ ਪਾਰਜਾਤੁ ਗੁਰੂ ਮਨਸਾ ਪੂਰਣਹਾਰੁ ॥
 ਗੁਰੁ ਦਾਤਾ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦੇਇ ਉਧਰੈ ਸਤੁ ਸੰਸਾਰੁ ॥
 ਗੁਰੂ ਸਮਰਥੁ ਗੁਰੂ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਗੁਰੂ ਉਚਾ ਅਰਮੁ ਅਪਾਰੁ ॥
 ਗੁਰੁ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਅਰਮੁ ਹੈ ਭਿਆ ਵਧੇ ਬਥਨਹਾਰੁ ॥
 ਜਿਤਥੇ ਵਲ ਮਨਿ ਬਾਣੀਅਹਿ ਤਿਰਥੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਾਸਿ ॥
 ਪੁਰਖ ਲਿਖੇ ਪਾਵਟੇ ਸਾਧੁ ਨਾਮੁ ਦੇ ਰਾਸਿ ॥
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਰਣੀ ਆਇਐ ਬਾਹੁਤਿ ਨਹੀ ਬਿਨਾਸੁ ॥
 ਹਰਿ ਨਾਨਕ ਕਏ ਨ ਵਿਸਰਉ ਏਹੁ ਜੀਉ ਪਿੰਡੁ ਭੇਰਾ ਸਾਸੁ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੫ ਆਇ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੨)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਗੁਰੂ

ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ — ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਮਿਲਾਫ਼ ਹਨ — ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਕੋਈ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕੋਈ ਕ੍ਰੇਜ਼ਾਇਬ ਨਹੀਂ ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਹ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਬਿਜੇ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਭੱਥ ਨੂੰ ਫੈਸਲਾਕੁਨ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਛਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਦੇਹ ਤਿਆਗ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਰਾਖੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਕੋਈ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਠੀਕ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ । ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਲਗਭਗ ਇਹੋ ਕੱਲ ਹੈ । ਫਿਰ ਜੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗ ਸਕੇ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਸੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਨੱਖੀ ਕੱਲ ਨਹੀਂ । ਸਦਾਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪ ਤਾਂ ਦੇਹ ਧਾਰ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਨਾ ? ਦੂਜੀ ਕੱਲ ਇਹ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਨਾ ? ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ 'ਹਾਂ' ਵਿਚ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਵੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪਤਾ ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — ਭਲੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਦਾ ਹੋਵੇ ।

ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੋਚ ਹੈ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਅਣਕਲ ਸੋਚ ਹੈ ! ਘਟੀ ਘੱਟ ਸਾਡੇ ਲਈ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਸੋਚ ਹੈ । ਆਪ ਵਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ —

ਧਾਤੁ ਮਿਲੈ ਵਨਿ ਧਾਤੁ ਕਉ ਲਿਵ ਲਿਵੈ ਕਉ ਧਾਵੈ ॥
 ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜਾਣੀਐ ਤਉ ਅਨਭਉ ਪਾਵੈ ॥
 ਪਾਨਾਵਾੜੀ ਹੋਇ ਖਰਿ ਖਰੁ ਸਾਰ ਨਾ ਜਾਣੈ ॥
 ਰਸੀਆ ਹੋਵੈ ਮੁਸਕ ਕਾ ਤਬ ਫੁਲੁ ਪਛਾਣੈ ॥

(ਤਿਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੭੨੫)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਮੈਨੂੰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ — ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣ ਖੁਦ ਹੀ ਸਮਝ ਜਾਣਗੇ ।

ਧਨੁ ਧਰਣੀ ਧਰੁ ਆਪਿ ਅਜੋਠੀ ਤੋਲਿ ਚੋਲਿ ਸਰੁ ਪੂਰਾ ॥
 ਕਰਤੇ ਕੀ ਮਿਤਿ ਵਰਤਾ ਜਾਣੈ ਕੰ ਜਾਣੈ ਕੁਰੁ ਸੁਰਾ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੩੦)

ਏਥੇ 'ਕੰ ਜਾਣੈ ਕੁਰੁ ਸੁਰਾ' ਵਾਲਾ 'ਸੁਰਾ ਕੁਰੁ' ਦੇਹਧਾਰੀ ਹੀ ਹੈ — ਬਚਦ ਨਹੀਂ, ਕੁੰਥ ਵੀ ਨਹੀਂ ।
 ਦਹਦਿਸੈ ਚੂਚਿ ਘਰੈ ਮਹਿ ਪਾਇਆ ॥
 ਮੇਲੁ ਭਇਆ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲਾਇਆ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੩੨)

ਏਥੇ ਮਿਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਹੀ ਹੈ ।

ਵਿਰ ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ — ਨਾਰਾਇਣ ਵੀ ਸਚਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਰੁ ਵੀ —

ਬਿਰੁ ਨਾਰਾਇਣ ਬਿਰੁ ਕੁਰੁ ਬਿਰੁ ਸਾਚਾ ਬੀਚਾਰੁ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੩੪)

ਧੰਧਾ ਧਾਵਤ ਰਹਿ ਕਦੇ ਮਨ ਮਹਿ ਸਬਦੁ ਅਨੰਦੁ ॥
 ਦੁਰਜਨ ਤੈ ਸਾਜਨ ਭਏ ਭੋਟੇ ਕੁਰੁ ਕੋਵਿੰਦੁ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੩੪)

ਜਿ ਪੁਰਖੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤਿਸਕਾ ਕਿਆ ਕਰਿ ਕਹਿਆ ਜਾਇ ॥
 ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਰੁ ਆਪਣੇ ਜਿਨਿ ਹਿਰਦੈ ਦਿਤਾ ਦਿਖਾਇ ॥

(ਰਾਮ ਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੩੭)

ਨਿਰੰਜਨ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਫਰਕ ਏਥੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵੇ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ ॥
 ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੋਟੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਹੋਈ ॥
 ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੋਟੇ ਨਾਮੁ ਪਾਇਆ ਨਾ ਜਾਇ ॥
 ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੋਟੇ ਮਹਾ ਦੁਖੁ ਪਾਇ ॥
 ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੋਟੇ ਮਹਾ ਗਰਬਿ ਗੁਬਾਰਿ ॥
 ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਕੁਰੁ ਮੁਆ ਜਨਮੁ ਹਾਰਿ ॥

(ਰਾਮ ਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੪੬)

ਪਖੰਡੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਛਮਾਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਰਹੀ । ਹੋਰ ਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਕਾਬਲੇ

ਦੀਆਂ ਕੱਦੀਆਂ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਮੱਥੇ ਟਿਕਾਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੱਕ ਤਾਂ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀਆਂ ਕੱਦੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਕੱਦੀਦਾਰਾਂ ਕੋਲ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਵੀ ਰਹੀ । ਉਸੇ ਬੀੜ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੱਦੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਤੇ ਧਨ ਦੋਲਤ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਵੀ ਮਸੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕੱਦੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ ।

ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਵੀ ਪਖੰਡੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ ਕਿ ਪਾਖੰਡ ਤੋਂ ਭਰਦਿਆਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ । ਗੁਰਮਤਿ ਤਾਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੀ ਲੋੜ ਦੱਸਦੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਦੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਣਾ ਵੀ ਚਰ੍ਹਚੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ । ਪਰ ਧੀਰ ਮੱਲੀਆਂ, ਮੀਟਿਆ ਮਸੰਦਾਂ ਨੇ — ਜਿਹੜੇ ਕਿ ‘ਗੁਰੂ’ ਨਹੀਂ ਸਨ — ਬਾਣੀ ਦੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਝੂਠ ਸੱਚ ਢੋਲਣਾ ਪਿਆ ਉਹ ਥੱਲਿਆ ਤੇ ਫਲਤ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ।

ਅੱਜ ਤਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ ਹੋਰ ਵੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਲਿਖਣ ਲਿਖਵਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਖੋਲ੍ਹ-ਖਰੜ ਨਹੀਂ । ਛਾਪੇ ਖਾਨੇ ਦੀਆਂ ਛਾਪੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇਨੇ ਕੁ ਮੁੱਲਾਂ ਥਾੜਾਰ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਤਾ ਮੇਟਾ ਸਰਵਾ ਪੁਜਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਚਾਰ ਛੇ ਆਦਮੀ ਰਲ ਕੇ ਕੋਈ ‘ਸਭਾ’ ਜਾਂ ‘ਓਵਾਨ’ ਵੀ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਉਕਰਾਹੀ ਕਰਕੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਵੀ । ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਬੀੜਾ — ਤੇ ‘ਸਭਾ’ ਜਾਂ ‘ਓਵਾਨ’ — ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੋਕ-ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀ ਹੈ — ਇਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ।

ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ‘ਗੁਰੂ’ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਆਪ ਨੇ ਵਰਮਾਇਆ ਹੈ —

ਜੋ ਗੁਰੂ ਕਰਉ ਜਿ ਸਾਧੂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਵੈ ॥

ਅਕਥ ਕਥਾਵੈ ਸਥਾਇ ਮਿਲਾਵੈ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੬੮੬)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕੋਈ ਵ੍ਰਲੋਖਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ । ਉਪਰਲੀਆਂ ਦੰਗਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ‘ਸਥਾਇ ਤੇ ਗੁਰੂ’ ਦੀ ਗੱਲ ਆਪ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । ‘ਅਕਥ ਕਥਾਵੈ’ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਉਹ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦੇਹਧਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਸਥਾਇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹੋ ਦੇਹਧਾਰੀ ਹੀ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ‘ਬਾਣੀ’ ਅਤੇ ‘ਸਥਾਇ’ ਦੇ ਮਨ ਪਸੰਦ ਅਰਥ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਥਾਇ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹੋ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹੈ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਦਾ ਅਨੂਠਾ ਹੀ ਵਰਨਣ ਆਪ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਲਾਲਾ’ ਚਰਖਰੀਦ ਗੁਲਾਮ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਮਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਵੀ — ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੱਧ ਜੁਗ ਵਿਚ ਚਰਖਰੀਦ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਪੀੜੀ ਦਰ ਪੀੜੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਦੀ ਸੀ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਮੀਰ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਆਖਿਆ ਹੈ :

ਮੁਲ ਖਰੀਦੀ ਲਾਲਾ ਕੋਲਾ ਮੇਰਾ ਨਾਉ ਸੁਭਾਯਾ ॥

ਗੁਰ ਕੀ ਬਥਨੀ ਹਾਰਿ ਬਿਥਾਨਾ ਜਿਹੁ ਲਾਇਆ ਤਿਹੁ ਲਾਯਾ ॥

ਹੋਰੇ ਲਾਲੇ ਕਿਆ ਚਰੁਰਾਈ ॥

ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਰਣਾ ਜਾਈ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਮਾ ਲਾਲੀ ਪਿਉ ਲਾਲਾ ਮੇਰਾ ਹਉ ਲਾਲੇ ਕਾ ਜਾਇਆ ॥

ਲਾਲੀ ਨਾਏ ਲਾਲਾ ਗਾਵੈ ਭਗਤਿ ਕਰਉ ਤੇਰੀ ਰਾਇਆ ॥

ਪੀਅਹਿ ਤ ਪਾਣੀ ਆਣੀ ਮੀਰਾ, ਖਾਹਿ ਤ ਪੀਸਣ ਜਾਉ ॥

ਪਖਾ ਵੇਰੀ ਪੰਰ ਮਲੋਵਾ ਜਪਤ ਰਹਾ ਤੇਰਾ ਠਾਉ ॥

ਲੂਟ ਹਰਾਮੀ ਨਾਨਕੁ ਭਾਭਾ ਬਖਸਹਿ ਤੁਧੁ ਵਡਿਆਈ ॥

ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਦਇਆ ਪਤਿ ਦਾਰਾ ਤੁਧੁ ਦਿਣੁ ਮੁਕਤਿ ਨਾ ਪਾਈ ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੯੧)

ਜਾਹਰ ਹੈ ਕਿ 'ਸਬਦ' ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਾ ਪੱਖਾ ਝੁਲਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਨਾ ਖਾਣ ਦੀ, ਨਾ ਪੀਣ ਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਚਰਨ ਸੇਵਾ ਦੀ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਦੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਿਹੀ ਸਿਰਾ ਹੋਵੇ :

ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੇਵਹੁ ਸਾਧ ਜਨੁ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਠਾਮੁ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਇਆ ॥

ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪੁਸ਼ਹੁ ਇਨਸੁ ਰਾਤਿ ਜਿਨਿ ਜਗਨਾਥ ਜਗਦੀਸ ਜਪਾਇਆ ॥

ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇਖਹੁ ਇਕ ਨਿਮਖ ਨਿਮਖ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਭਾ ਹਰਿ ਪੰਥ ਬਤਾਇਆ ॥

ਤਿਸੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੀ ਸਭ ਪਰੀ ਪਵਹੁ ਜਿਨਿ ਮੋਹ ਅੰਧੇਰੁ ਖੁਕਾਇਆ ॥

ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਹਹੁ ਧੰਨੁ ਧੰਨੁ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਭੰਡਾਰ ਲਹਾਇਆ ॥

(ਬਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ, ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੮੬)

ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਕੱਲ ਥਾਣੀ ਮਥੇਦਾਰ ਹੈ ਕਿ ਚੇਬੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਓਢੇ' ਹੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ "ਥਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਥਾਣੀ" — ਇਸ ਲਈ ਓਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਾਫ਼ ਤੇ 'ਥਾਣੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੈ', ਚੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮੁੱਢ ਓਢੇ' ਹੀ ਥੱਠ ਫ਼ਿਆ ਸੀ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਦੀ ਚਰਚਾ ਅਸੀਂ ਏਸੇ ਪੁਸ਼ਕਰ ਦੇ ਪੰਨਾ ੪੫ ਉਪਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ । ਏਥੇ ਅਸੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਹੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕੁਝਾਂ ਓਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਚਰਚਦਸਤ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸਨ । ਆਪ ਗੁਰਾਉ'ਚੇ ਹਨ :

ਜਿ ਹੋ'ਈ ਗੁਰੂ ਬਹਿ ਟਿਕਿਆ ਤਿਸੁ ਜਨ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ਵਡੀ ਹੋਈ ॥

ਤਿਸੁ ਬਉ ਜਗਤੁ ਨਿਵਿਆ ਸਭੁ ਪੈਰੀ ਪਾਇਆ ਜਸੁ ਵਡਤਿਆ ਲੋਈ ॥

ਤਿਸੁ ਬਉ ਖੰਡ ਕ੍ਰਮੰਡ ਨਮਸਕਾਰੁ ਕਰਹਿ

ਜਿਸ ਕੈ ਮਸਤਕਿ ਹਥੁ ਧਰਿਆ ਗੁਰਿ ਪੂਰੇ ਸੋ ਪੂਰਾ ਹੋਈ ॥

ਗੁਰ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ਨਿਤ ਚੜੈ ਸਵਾਈ ਅਪਾਰਿ ਬੰਦਿ ਨ ਸਕੋਈ ॥

ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਹਰਿ ਕਰਤੇ ਆਪਿ ਬਹਿ ਟਿਕਿਆ ਆਪੇ ਪੇਜ ਰਖੇ ਪ੍ਰਭੁ ਸੰਦੀ ॥

ਭਾਇਆ ਕੋਣੁ ਅਪਾਰੁ ਹੈ ਅੰਦਰਿ ਹਟਨਾਲੇ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਉਦਾ ਜੋ ਕਰੇ ਹਰਿ ਵਸਤੁ ਸਮਾਲੇ ॥

ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਹਰਿ ਵਟਨੀਐ ਹੀਰੇ ਪਰਵਾਲੇ ॥

ਵਿਣੁ ਭਾਇਆ ਜਿ ਹੋਰਥੈ ਧਨੁ ਖੋਜਦੇ ਸੋ ਮੁਝ ਬੇਤਾਲੇ ॥

ਸੇ ਉਭਤਿ ਤਰਮਿ ਭਵਾਈਅਹਿ ਜਿਉ ਭਾਤਿ ਮਿਲੁ ਭਾਲੇ ॥

(ਕਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੦੯)

ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਏਸੇ ਰਾਕ ਵਿਚ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਹੀ ਗੁਰਮਾਉ'ਦ ਹਨ :

ਸਾ ਧਰਤੀ ਭਈ ਹਰਿਆਵਲੀ ਜਿਥੇ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬੈਠਾ ਆਇ ॥

ਸੇ ਜੰਤ ਭਏ ਹਰੀਆਵਲੇ ਜਿਨੀ ਮੇਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਚੋਖਿਆ ਜਾਇ ॥

ਧਨੁ ਧੰਨੁ ਪਿਤਾ ਧਨੁ ਧੰਨੁ ਫੁਲ ਧਨੁ ਧਨੁ ਸੁ ਜਨਨੀ ਜਿਨਿ ਗੁਰੂ ਜਣਿਆ ਮਾਇ ॥
 ਧਨ ਧੰਨੁ ਗੁਰੂ ਜਿਨਿ ਨਾਮੁ ਅਰਾਧਿਆ
 ਆਪਿ ਤਰਿਆ ਜਿਨੀ ਭਿਨਾ ਤਿਨਾ ਲਏ ਛਡਾਇ ॥
 ਹਰਿ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਲਹੁ ਦਇਆ ਕਰਿ ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਧੋਵੇ ਪਾਇ ॥

(ਕਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੩੧੦)

‘ਸ਼ਬਦ’ ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ‘ਅਜੂਨੀ’ ਕਿਹਾ ਹੈ। ‘ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ’ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਤੇ ਉਹ ‘ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ’ ਦਵਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਵਾਰਾ ਜਿਸ ਦਾ ਸਮਾ ਹੈ — ਕਾਲ ਹੈ — ਜੋ ਦੇਹਧਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾ ਜਾਂ ਕਾਲ ਹੈ — ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕ ‘ਗੁਰੂ ਕਾਲ’ ਜਾਂ ‘ਦਸ ਗੁਰੂ ਕਾਲ’ ਆਖਦੇ ਹਨ! ਏਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਪੁਰਖ ਮਟਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਦੇਹ ਸਪਰਸ਼ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਬਣੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — ਤੇ ਕੋਈ ਇਹ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ‘ਇਤਿਹਾਸ’ ਅਕਾਲ ਹੈ ਜਾਂ ਕਾਲ ਰਹਿਤ। ਇਤਿਹਾਸ ਕਾਲ ਬੰਧ ਹੈ। ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਇਹ ਗੁਰੂ ਵੀ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਾਢੀ ਹੈ —

ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦੀਆ ਗੁਰਿ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਧਨੁ ਧੰਨੁ ਗੁਰੂ ਕਾ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ॥
 ਹਉ ਸਤਿਗੁਰੁ ਆਪਣੇ ਕਉ ਸਦਾ ਨਮਸਕਾਰੀ
 ਸਿਤੁ ਮਿਲਿਐ ਗਰਿਨਾਮੁ ਮੈ ਜਾਰਾ ॥

(ਛਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੯੨)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਗਲੀਆਂ ਕੁਝ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਵਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ,

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵੇਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਬਦ ਦਾ ਵੀ ਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹ ਮੁੜ ਮੁੜ ਮਰਦੇ ਜੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ—

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੇਵ ਨ ਕੀਨੀਆ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨ ਲਗੇ ਪਿਆਰੁ ॥
 ਸਬਦੈ ਸਾਝੁ ਨ ਆਇਓ ਮਰਿ ਜਨਮੈ ਵਾਰੇ ਵਾਰ ॥
 ਮਨਮੁਖਿ ਅੰਧੁ ਨ ਚੇਤਈ ਸਿਤੁ ਆਇਆ ਸੈਸਾਰਿ ॥
 ਨਾਨਕ ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਸੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਲੰਘੇ ਪਾਰਿ ॥

(ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ — ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੯੨)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਨਕ ਮੂੰਹ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ — ਓਥੇ ਹਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਅੰਗਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ — ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹਰੀ ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਿਰੰਕਾਰ ਰੂਪ — “ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਧੰਧੁਕਾਰਾ ॥” ਵਾਲੇ ਲਬਦ ਵਿਚ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਲਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ — ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਾਣੀ ਹਰੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਉਸੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਹੈ — ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਜਿਹਾ ਕਰਕੇ ਪਛਾਣ ਸਕੇ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਵਡਹੰਸ ਵਿਚ ਇਹ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ—

ਤੇਰੇ ਥੋਕੇ ਲੇਇਣ ਦੰਰ ਗੋਸਾਲਾ ॥
 ਸੋਹਣੇ ਨਕ ਜਿਨ ਲੰਮੇਰੇ ਵਾਲਾ ॥
 ਕੰਚਨ ਕਾਇਆ ਸਿੰਦਨੇ ਕੀ ਵਾਲਾ ॥

ਸੰਵਨ ਢਾਲਾ ਕ੍ਰਿਸਨ ਮਾਲਾ ਜਪਹੁ ਤੁਸੀ ਸਹੇਲੀਹੋ ॥
 ਜਮ ਦੁਆਰਿ ਨ ਹੋਹੁ ਖੜੀਆ ਸਿਖ ਸੁਟਹੁ ਮਹੇਲੀਹੋ ॥
 ਹੋਸ ਹੋਸਾ ਬਭ ਬਭਾ ਲਹੈ ਮਨ ਕੀ ਜਾਲਾ ॥
 ਬੰਕੇ ਲੋਇਣ ਦੇਤ ਰੀਸਾਲਾ ॥
 ਤੇਰੀ ਚਾਲ ਸੁਹਾਵੀ ਮਧੁਰਾੜੀ ਬਾਣੀ ॥
 ਕੁਹਕਣਿ ਕੋਕਿਲਾ ਤਰਲ ਜੁਆਣੀ ॥
 ਭਰਲਾ ਜੁਆਣੀ ਆਪਿ ਭਾਣੀ ਇਛ ਮਨ ਕੀ ਪੂਰੀਏ ॥
 ਸਾਰੰਗ ਜਿਉ ਪਕੁ ਹਰੈ ਨਿਮਿ ਨਿਮਿ ਆਪਿ ਆਪੁ ਸੰਧੁਗੀਏ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਰੰਗ ਰਾਤੀ ਫਿਰੇ ਮਾਤੀ ਉਦਥੁ ਗੰਗਾ ਵਾਣੀ ॥
 ਬਿਨਵੈਤਿ ਨਾਨਕੁ ਦਾਸੁ ਹਰਿ ਬਾ ਤੇਰੀ ਚਾਲ ਸੁਹਾਵੀ ਮਧੁਰਾੜੀ ਬਾਣੀ ॥
 (ਰਤ ਹੋਸ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਬ ਪੰਨਾ ੫੬੭)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵਰਮਾਉਂ ਹਨ—
 ਚੜ੍ਹਹ ਰਿਸਾ ਬੀਨੇ ਬਨੁ ਅਪਨਾ ਸਿਰ ਉਪਰਿ ਛਹੁ ਧਾਰਿਓ ॥
 ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਟਾਖੁ ਅਵਲੋਕਨੁ ਕੀਨੋ ਦਾਸ ਕਾ ਦੁਖੁ ਬਿਦਾਰਿਓ ॥
 ਹਰਿ ਜਨ ਰਾਖੇ ਕੁਰ ਗੋਵਿੰਦ ॥
 ਬੰਠਿ ਲਾਇ ਅਵਗੁਣ ਸਭਿ ਮੇਰੇ ਦਇਆਲ ਪੁਰਖ ਬਖਸੰਦ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਜੈ ਮਾਗਹਿ ਠਾਕੁਰ ਅਪਨੇ ਤੈ ਸੋਈ ਸੋਈ ਦੇਵੈ ॥
 ਨਾਨਕ ਦਾਸੁ ਮੁਖ ਤੇ ਜੋ ਬੋਲੈ ਦੀਹਾ ਉਹਾ ਸਭੁ ਹੋਵੈ ॥
 (ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਬ ਪੰਨਾ ੬੮੧)

ਓਇ ਦਿਨਸ ਪੰਨਿ ਪਰਵਾਨਾ ॥
 ਸਫਲ ਤੇ ਘਰੀ ਸੰਜੋਗ ਸੁਹਾਵੈ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗਿ ਕਿਆਨਾ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਪੰਨਿ ਸੁਭਾਕ ਪੰਨਿ ਸੋਹਾਗਾ ਪੰਨਿ ਦੇਤਿ ਜਿਨਿ ਮਾਨਾ ॥
 ਇਹੁ ਰਨੁ ਕੁਮਰਾ ਸਭੁ ਕ੍ਰਿਪੁ ਧਨੁ ਕੁਮਰਾ ਹੀਉ ਕੀਓ ਕੁਰਬਾਨਾ ॥
 ਕੋਟਿ ਛਾਥ ਠਾਜ ਸੁਖ ਖਾਏ ਇਕ ਨਿਮਖ ਪੇਖਿ ਵਿਸਟਾਨਾ ॥
 ਜਉ ਕਹਹੁ ਮੁਖਹੁ ਸੇਵਕ ਇਹ ਬੈਸੀਐ ਸੁਖ ਨਾਨਕ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਨਾ ॥
 (ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਬ ਪੰਨਾ ੧੨੧੩)

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਓਹੋ ਹੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਹਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦਾ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਟਾਖ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਕੇ ਲੋਇਨਾ, ਰੀਸਾਲੇ ਦੇਵਾ, ਸੰਧੁਗੇ ਨਥ ਦੇ ਦਰਬਨ ਕੀਤੇ ਹੋਣ —। ਅਤੇ ਉਹ ਵਡਭਾਗੇ ਓਹੋ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ — ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਹਰੀ-ਕ੍ਰਿਪਾ ਨੂੰ ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਣ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਹਧਾਰੀ ਦੀ ਅਗਿਆ ਵਿਚ ਬੱਠਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਬੰਤਰੂ ਹੰਗਾਮ ਨੂੰ ਤਿਆਰਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ

ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਸੰਰ, ਅਖਸੰਰ ਅਤੇ ਪੁਰਸੋਤਮ। ਉਸ ਦਾ ਅਸੰਰ ਰੂਪ ਹੈ — ਇਹ ਇਸਦਾ ਜਗਤ — ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਰੂਪੀ ਕਰਮ ਨਾਲ ਉਪਜਦਾ-ਬਿਨਸਦਾ

ਰਹਿਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਅਖਰ ਰੂਪ ਹੈ — ਨਿਵਿਰਤੀ ਰੂਪੀ ਆਤਮਾ। ਜੋ ਅਵਿਨਾਸੀ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਹੈ। ਉਹ ਮਰਦੀ ਨਹੀਂ, ਜੰਮਦੀ ਨਹੀਂ। ਤੀਜਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤਮ ਦਾ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੂਪ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਪਰ ਦੋਸੇ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਆਪਣੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।^੧

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਅਥਾਣਪੁਰਖ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹੀ ਰੂਪ ਦੱਸੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਗੀਤਾ ਦੀ ਹੀ ਰਹੱਸਮਈ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਆਪੇ ਸੁਰੁ ਬਿਰਟਿ ਬਿਸਥਾਨੁ ॥
ਸੋਈ ਕੁਪਤੁ ਸੋਈ ਅਕਾਨੁ ॥
ਸਰਗੁਟ ਨਿਰਗੁਟ ਥਾਪੇ ਨਾਉ ॥
ਦੁਹ ਮਿਲਿ ਏਕੈ ਕੀਨੋ ਠਾਉ ॥
ਬਹੁ ਨਾਨਕ ਕੁਰਿ ਬ੍ਰਮੁ ਭਉ ਖੋਇਆ ॥

ਅਨਦ ਰੂਪੁ ਸਭੁ ਠੈਨ ਅਭੋਇਆ ॥ (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੩੮੭)

ਬ੍ਰਹਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਛਪੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੁਕਾ ਦਾ ਅਰਥ ਇੰਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ — “ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲਾ ਸੰਸਾਰ ਹੈ, ਭਾਵ ਦਿੱਸਣ ਤੇ ਅਦਿੱਸਣ ਜਾਂ ਸੁਖਮ ਤੇ ਅਸੁਖਲ ਉਸੇ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਆਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ, ਤਦ ਉਹ ਹਰੀ ‘ਨਿਰਗੁਟ’ ਸੀ, ਤੇ ਜਦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚੀ ਗਈ ਤੇ ਤਿੰਨ ਕੁਟਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਹ ‘ਸਰਗੁਟ’ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ (ਸਰਗੁਟ ਤੇ ਨਿਰਗੁਟ) ਉਸੇ ਦੇ ਮੁਕੱਰਰ ਭੀਰੇ ਹੋਏ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕੋ ਕਰ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹੈ।”^੨

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਾ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਹੁਕਾ ਉਚਾਰੀਆਂ ਹਨ — ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ :

ਸਤਿਗੁਰੁ ਅਪਨਾ ਸਭ ਸਚਾ ਲਮਾਰੇ ॥
ਕੁਰ ਵੇ ਬਰਨ ਕੇਸ ਸੰਗਿ ਥਾਰੇ ॥
ਜਾਗੁ ਰੇ ਮਨ ਜਾਗਨ ਹਾਰੇ ॥
ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਅਰੁ ਨ ਆਵਸਿ ਕਾਯੁ ਬੂਨਾ ਮੇਰੁ ਮਿਥਿਆ ਪਸਾਰੇ ॥ ਰਹਾਉ ॥
ਕੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਸਿਉ ਰੋਗੁ ਲਾਇ ॥
ਕੁਰੁ ਕਿਰਪਾਲੁ ਹੋਇ ਦੁਖੁ ਜਾਇ ॥
ਕੁਰ ਬਿਨੁ ਦੁਜਾ ਨਾਹੀ ਥਾਇ ॥
ਕੁਰੁ ਦਾਰਾ ਕੁਰੁ ਦੋਖੈ ਠਾਇ ॥
ਕੁਰੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਪਰਮੇਸਰੁ ਆਪਿ ॥
ਆਨ ਪਹਰ ਨਾਨਕ ਕੁਰ ਜਾਪਿ ॥
ਆਪੇ ਪੇਸੁ ਬਿਸਥਾਈ ਸਾਖ ॥
ਅਪਨੀ ਖਿਤੀ ਆਪੇ ਰਾਖੁ ॥
ਜਡ ਕਰ ਪੇਖਉ ਏਕੈ ਓਹੀ ॥

੧. ਗੀਤਾ ੧੫—੧੫, ੧੬, ੧੭, ੧੮, ੧੯।

੨. ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਪੰਨਾ ੩੮੭।

ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਆਪੇ ਸੋਈ ॥ (ਆਸ ਮਹਲਾ ੫, ਅੰਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੩੮੭)

ਅਤੇ ਰਾਕ ਗੋਤ ਵਿਚ ਕੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਹੀ ਫਿਰ ਉਪਰਲੇ ਲੇਖ ਦਾ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ ਅਰਥ ਉਘੜਦਾ ਹੈ :

ਅਚਰਜ ਕਥਾ ਮਹਾ ਅਨੂਪ ॥

ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਪਾਹਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਰੂਪੁ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਨਾ ਇਹੁ ਬੁਢਾ ਨਾ ਇਹੁ ਬਾਣਾ ॥

ਨਾ ਇਸੁ ਦੂਖੁ ਨਹੀ ਜਮ ਜਾਣਾ ॥

ਨਾ ਇਹੁ ਬਿਨਸੇ ਨਾ ਇਹੁ ਜਾਇ ॥

ਆਦਿ ਜੁਗਾਦੀ ਰਹਿਆ ਸਮਾਇ ॥

ਨਾ ਇਸੁ ਉਸਨੁ ਨਹੀ ਇਸੁ ਸੀਤੁ ॥

ਨਾ ਇਸੁ ਦੁਸਮਨੁ ਨਾ ਇਸੁ ਮੀਤੁ ॥

ਨਾ ਇਸੁ ਹਰਖੁ ਨਹੀ ਇਸੁ ਸੋਕੁ ॥

ਸਭ ਕਿਛੁ ਇਸ ਕਾ ਇਹੁ ਫਰਨੈ ਜੋਕੁ ॥

ਨਾ ਇਸੁ ਬਾਪੁ ਨਹੀ ਇਸੁ ਮਾਇਆ ॥

ਇਹੁ ਅਪਰੰਪਰੁ ਹੋਤਾ ਆਇਆ ॥

ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਕਾ ਇਸੁ ਲੋਪੁ ਨ ਲਾਏ ॥

ਘਟ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਸਦ ਹੀ ਜਾਏ ॥

ਭੀਨਿ ਕੁਣਾ ਇਕ ਸਰਤਿ ਉਪਾਇਆ ॥

ਮਹਾ ਮਾਇਆ ਤਾ ਕੀ ਹੈ ਭਾਇਆ ॥ ਜੁਗਤਿਸਕੀ ਕਾਇਆ ਜਿਸ ਬਾਪੁ ਮਾਇਆ

ਅਭਲ ਅਭੋਚ ਅਭੋਦ ਦਇਆਲ ॥

ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਸਦਾ ਕਿਰਪਾਲ ॥

ਤਾ ਕੀ ਗਤਿ ਮਿਰਿ ਕਛੁ ਨ ਪਾਇ ॥

ਨਾਨਕ ਤਾ ਕੀ ਬਲਿ ਬਲਿ ਜਾਇ ॥ (ਗੋਸ਼ ਮਹਲਾ ੫, ਅੰਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੮੬੮)

ਭਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ 'ਨਿਰੁਕਤ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੩੭ ਉਪਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : "ਯੇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹਨ। ਦੋ ਤਾਂ ਹਨ : ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਤਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਿਲਮੁਕਾਬਿਲ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਆਮ ਸਾਹਮਣਾ ਦੁੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਦੁੰਦ ਤੋਂ ਉਪਰ ਜੋ ਗੋਜੀ ਬੀਜ ਹੈ, ਉਹ ਦੁੰਦ ਅਤੀਤ ਹੈ। ਉਹ 'ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ' ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ — ਨਿਰੰਕਾਰ, ਨਿਰਗੁਣ, ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ। ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੋ 'ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ' ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਹੈ।"

ਸਰਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰੰਕਾਰ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਆਪਿ ॥ ਜਾ ਤੇ ਰੂਪ ਮੰਨੇ ਤੇ ਜਾਨਿਰ ਚਾਰ ਜਾਨਿਰ ਸਾਰੇ ਨਾਮ

ਆਪਨ ਕੀਆ ਨਾਨਕਾ ਆਪੇ ਹੀ ਵਿਰ ਜਾਪਿ ॥ ਕੁਮ ਬੰਨੇ ਦੇ ਗੀਤ

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਤੀ ਮਹਲਾ ੫, ਅੰਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੨੬੦)

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਸਤਿਕੁਰੂ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਹਰੀ ਨੂੰ ਅੰਤ ਅੰਤ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਦੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਜਿੱਥੇ ਹਰੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੈ, ਓਥੇ ਹੀ ਸਤਿਕੁਰੂ ਜਾਂ ਤੇ ਹਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਹਨ।

ਜਿਹੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਜਣ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਉਹ 'ਬਬਦ' ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ — ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਆਤ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਤੁਰਾਂ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਹਨ .—

ਕਾਇਆ ਕੰਚਨ ਬੋਟੁ ਅਪਾਰਾ ॥

ਜਿਸੁ ਵਿਚਿ ਰਵਿਆ ਸਬਦੁ ਅਪਾਰਾ ॥^੧ (ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਬ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੬)

ਉਤਪਤਿ ਪਰਲਉ ਸਬਦੈ ਹੋਵੈ ॥

ਸਬਦੈ ਹੀ ਵਿਹਿ ਓਪਤਿ ਹੋਵੈ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਰਤੈ ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਭਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਪਾਇ ਸਮਾਵਟਿਆ ॥

ਹਉ ਵਾਗੈ ਲੇਉ ਵਾਗੈ ਗੁਰੂ ਪੂਰਾ ਮੰਨਿ ਵਸਾਵਟਿਆ ॥

ਗੁਰ ਤੇ ਸਾਡਿ ਭਗਤਿ ਕਰੇ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਗੁਣ ਕਹਿ ਗੁਣੀ ਸਮਾਵਟਿਆ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਰਤੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਣੀ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਵਣੁ ਬੈਸੰਤਰੁ ਖੇਲੈ ਵਿਭਾਣੀ ॥

ਸੋ ਨਿਗੁਰਾ ਜੋ ਮਰਿ ਮਰਿ ਜੇਮੇ ਨਿਗੁਰੇ ਆਵਣ ਜਾਵਟਿਆ ॥

ਤਿਨਿ ਕਰਤੈ ਇਕੁ ਖੇਲੁ ਰਚਾਇਆ ॥

ਕਾਇਆ ਸਰੀਰੈ ਵਿਚਿ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਪਾਇਆ ॥

ਸਬਦਿ ਭੇਦਿ ਕੋਈ ਮਹਲੁ ਪਾਏ ਮਹਲੇ ਮਹਲਿ ਬੁਝਾਵਟਿਆ...॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਬ, ਪੰਨਾ ੧੧੭)

ਧੰਨ ਹਨ ਉਹ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ — ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਭੱਲ ਉਪਰ ਖੁੱਲੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ 'ਕਾਇਆ ਸਰੀਰ' ਭੈਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਲੱਭਣਾ ਹੈ ਤੇ ਉਪਰਲੀਆਂ ਗੁਰੂ-ਪੰਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮਰ ਉਤੇ ਮੰਨਣਾ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਗੁਰੂ ਦੁਆਰੈ ਘੁਮਰਾ ਵੀਆਹੁ ਜਿ ਹੋਆ ਜਾਂ ਸਹੁ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਜਾਨਿਆ ॥

ਤਿਹੁ ਲੋਕਾ ਮਹਿ ਸਬਦੁ ਰਵਿਆ ਹੈ ਆਪੁ ਕਾਇਆ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥

(ਅਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਬ, ਪੰਨਾ ੩੫੧)

ਸਬਦੁ ਦਾ ਅਰਥ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ — ਬ੍ਰਹਮ, ਹਰੀ, ਓਅਕਿਾਤ। ਕਾਣੀ ਦਾ ਜਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਬਬਦ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ 'ਬਬਦ' ਅਤੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੇਨ ਭੇਦ ਨਹੀਂ — ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਹਰੀ-ਬ੍ਰਹਮ ਹਨ।

ਕੁਦਰਤਿ

ਅਥਾਤ ਪੂਰਖ ਦਾ ਤੀਜਾ ਖਸ਼ੋਰ ਰੂਪ ਜਗਰ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਥਵਾ ਕੁਦਰਤਿ ਹੈ।

ਕੁਦਰਤਿ ਦਿਸੈ ਕੁਦਰਤਿ ਸੁਣੀਐ ਕੁਦਰਤਿ ਭਉ ਸੁਖੁ ਸਾਰੁ ॥

ਕੁਦਰਤਿ ਪਾਤਾਲੀ ਆਕਾਸੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਆਕਾਰੁ ॥

ਕੁਦਰਤਿ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣ ਕਤੇਬਾ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਕੀਚਾਰੁ ॥

੧. ਬ੍ਰਹਮ ਹਰੀ। — ਭਗਵਾਨ, ਪੰਨਾ ੧੦੫੬।

੨. (ਪ੍ਰਾਕਾਸ਼ਣੀ) ਪੁਸਤਕਾਂ। ਭਾਵ ਕੁਦਰਤਿ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਹੇ ਜਿਹੇ ਇਹ ਪ੍ਰਾਕਾਸ਼ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਆਈਆਂ। ਭਗਵਾਨ — ਪੰਨਾ ੩੬੩।

ਕੁਦਰਤਿ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪੈਨ੍ਹਣੁ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਪਿਆਰੁ ॥
 ਕੁਦਰਤਿ ਜਾਤੀ ਜਿਨਸੀ ਹੰਗੀ ਕੁਦਰਤਿ ਜੀਅ ਜਹਾਨ ॥
 ਕੁਦਰਤਿ ਨੇਕੀਆ ਕੁਦਰਤਿ ਬਦੀਆ ਕੁਦਰਤਿ ਮਾਨੁ ਅਗਿਆਨੁ ॥
 ਕੁਦਰਤਿ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਚੈਸਤਰੁ ਕੁਦਰਤਿ ਧਰਤੀ ਖਾਕੁ ॥
 ਸਭ ਤੋਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਤੂੰ ਖਾਇਰੁ ਫਰਤਾ ਪਾਕੀ ਨਾਈ ਪਾਕੁ ॥

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੇ ਅੰਦਰਿ ਦੇਖੇ ਵਰਤੈ ਤਾ ਕੋ ਤਾਕੁ ॥ (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਕ੍ਰੇਡ ਪੰਨਾ ੪੬੪)

ਗੀਤਾ ਬਾਰ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੱਸੀ ਹੈ। 'ਪਰਾ' ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ 'ਅਪਰਾ' ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ। ਉੱਚ ਜਾਂ ਨੀਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ। ਪਰਾ ਜਾਂ ਉੱਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਆਤਮ ਸਰੂਪੀ ਜਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ ਤੇ ਉਹੀ ਹੀ ਸਰਬਕ੍ਰਤਾ ਵਿਚ 'ਜੀਵ' ਹੈ।

ਅਪਰਾ ਜਾਂ ਨੀਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪੰਜ ਸਬੂਲ ਰੂਤਾਂ ਅਤੇ ਮਨ ਬੁਧੀ ਤੇ ਅਹੰਕਾਰ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ।

ਗੀਤਾਕਾਰ ਨੇ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਰੂਪੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪਣੀ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਬਾਮਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇੰਜ ਅਖਵਾਇਆ ਹੈ :— "ਮੈਂ ਜਲ ਵਿਚ ਰਸ ਹਾਂ, ਅਗਾਧ ਵਿਚ ਥਲਦ ਹਾਂ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਚ ਕੰਧ ਹਾਂ, ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਹਾਂ ਅਤੇ ਵਾਯੂ ਵਿਚ ਸਪਰਸ਼ ਹਾਂ। ...ਮੈਂ ਚੰਦ ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪੌੜ੍ਹ, ਬੁਧੀਮਾਨ ਦੀ ਬੁੱਧੀ, ਰੇਜ਼ੇਵਾ ਦੀ ਰੇਜ਼, ਬਲਵਾਨ ਦਾ ਬਲ ਤੇ ਤਪੱਸਵੀ ਦੀ ਤਪੇ ਸ਼ਕਤੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸਭ ਰੂਤਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਹਾਂ। ...ਮੈਂ ਸਭ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਣਵ ਅਰਥਾਤ ਮੂਲ ਥਲਦ 'ਓਮ' ਹਾਂ..."

ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਹੋਰ ਕਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਤੇ ਕਿਸ ਕਿਸ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਇਕ ਵਖਰਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਸ ਲਈ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸੱਥੇ ਕਿ ਕ੍ਰਮ, ਬ੍ਰਹਮ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਕੀ ਹੈ ?

ਜਿੱਥੋਂ ਭੱਖ ਹਰੀ-ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਂ ਅਗਾਧ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ — ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਕੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਨਿਰਣੈ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਪਰਸਪਰ ਭੇਰ ਤੇ ਇਕ ਹਨ — ਅਨਿਖੜਵੇਂ ਹਨ। ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਕੁਰੂ-ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ?

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤਿ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਵਰਨਣ ਗੀਤਾ ਹੈ — ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਕੁਝ ਧਿਆਨ ਖਿਚਦੀਆਂ ਹਨ :

ਕੁਦਰਤਿ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣ ਕਤੇਬਾ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਕੁਝ ਦੇ 'ਕਤੇਬਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਦਿਆਂ ਬ੍ਰਹਮਣੀ ਬਮੇਟੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥਕਾਰ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ — "(ਮੁਸਲਮਾਨੀ) ਪੁਸਤਕਾਂ। ਭਾਵ ਕੁਦਰਤਿ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਧਾਰਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀਆਂ ਆਈਆਂ।"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣ ਤੇ ਕਤੇਬਾਂ — ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਜਾਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਨ। ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਕੁਦਰਤਿ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਨੇ ਗੀਤਾ ਦੀ 'ਪਰਾ' ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੱਸਦਿਆਂ ਸਭ ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਵ ਅਰਥਾਤ ਮੂਲ ਥਲਦ 'ਓਮ' ਆਖਿਆ ਹੈ। 'ਪਰਾ' ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ :

ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ ॥

ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਕਰਿ ਆਸਟੁ ਡਿਠ ਚਾਓ ॥

ਦਾਤਾ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਤੂੰ ਤ੍ਵਸਿ ਦੇਵਹਿ ਕਰਹਿ ਘਸਾਓ ॥

ਤੂੰ ਜਾਣੇਦੀ ਸਤਸੋ ਚੇ ਲੇਸਹਿ ਜਿੰਦੁ ਕਦਾਉ ॥

ਕਰਿ ਆਸਟੁ ਡਿਠ ਚਾਓ।... (ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਕ੍ਰੇਡ ਪੰਨਾ ੪੬੫)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ :

ਪਤਿਤ ਪਾਵਨ ਪੁਤ੍ਰ ਬਿਰਦੁ ਬੇਦਿ ਲੇਖਿਆ ॥

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਸੇ ਨੈਨਹੁ ਪੇਖਿਆ ।

(ਬਿਠਾਵਲ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੮੦੫)

ਸਿਮਰਿ ਸੁਆਮੀ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹ ਕਾ ਇਹੁ ਉਤਮ ਫਲੁ ॥

ਬੇਦ ਬਖਿਆਨ ਕਰਤ ਸਾਧੁ ਜਨ ਭਾਗ ਹੀਨ ਸਮਝਤ ਨਹੀਂ ਖਲੁ ॥

ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਰਾਚੇ ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਸਿਮਰਨਿ ਦਹਨ ਭਏ ਮਲ ॥

(ਟੋਭੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੭੧੭)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਹਰੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ — ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ ਫਿਰ ਹਰੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਪਰ ਉਹ ਹੈ 'ਪਰਾ' ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਬ੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਥਾਰੇ ਵੀ ਠੀਕ ਇਹੋ ਥੀ ਹੁਕਮ ਹੈ । ਬਾਣੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਵਰਗੇ ਬ੍ਰਹਮਾਣਿ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ 'ਪੁਰਖ' ਹੈ — ਬਾਣੀ ਰਚਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਿਰਪਾ ਵਰਗੇ ਹਰੀ ਨੇ ਮਿਲਾਇਆ ਹੈ :

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਚ ਉਚਰੈ ਹਰਿ ਮੰਨਿ ਵਸਾਇਆ ॥

ਸਕਤਿ ਗਦੀ ਕ੍ਰਮੁ ਕਟਿਆ ਸਿਵ ਜੋਤਿ ਜਗਾਇਆ ॥

ਜਿਨਿ ਕੀ ਪੋਤੇ ਪੁੰਨੁ ਹੈ ਗੁਰੁ ਪੁਰਖੁ ਮਿਲਾਇਆ ॥

ਨਾਨਕ ਸਹਜੇ ਮਿਲਿ ਰਹੇ ਹਰਿਨਾਮਿ ਜਮਾਇਆ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੧੨੩੮)

ਮਾਈ ਬਰਨ ਕੁਰ ਮੀਠੇ ॥

ਬਡੇ ਭਾਗਿ ਦੇਵੇ ਪਰਮੇਸਰੁ ਕੋਟਿ ਬਲਾ ਦਰਸਨ ਕੁਰ ਭੀਠੇ ॥

(ਟੋਭੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੭੧੭)

ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ

ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਬਾਨੁ ॥

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਕਾਵਹਿ ਕੁਟਿ ਕੋਥਿਦੁ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮੁ ਗਿਆਨੁ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੧੨੨੬)

ਇਕ ਦਲੀਲ ਇਹ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਦੇਵੇ ਨੇ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ "ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਬਾਨੁ" ਦੱਸੀ ਹੈ ।

ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ 'ਪੋਥੀ' ਕਿਹੜੀ ਹੈ । ਪੋਥੀ ਤਾਂ ਵੇਦ, ਪੁਰਾਣ, ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ (ਗੀਤਾ) ਰਾਮਾਇਣ, ਆਦਿ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਫਾਰਸ ਦੇ ਆਸਤਕ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ 'ਵੇਦ' ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮਾਣ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਆਸਤਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਇਹ ਪਰਿਪਾਟੀ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਕੁਝ ਆਖ ਦੇਵੇ — ਜੇ ਕਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਜੋੜ ਦੇਵੇ ਕਿ 'ਵੇਦ ਬਾਣੀ' ਇਸ ਦਾ ਪਰਮਾਣ ਹੈ — ਤਾਂ ਉਹ ਗੱਲ ਸਹਿ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ।

"'ਕਵਾਉ' ਨਾਮੁ ਦੇਸੁ ਭਾਖਾ ਮੈ 'ਸਬਦੁ' ਕੋ ਭੀ ਕਹਤ ਹੈ' ਅਰੁ 'ਪਸਾਉ' ਨਾਮ 'ਪਸਾਰੇ' ਕੋ ਹੈ ।
 'ਏਕੁ ਸਬਦੁ' ਕਹੀਏ ਓਅੰਕਾਰ, ਤਿਸ ਤੇ ਸੰਕਲਪ ਕਰਿ ਕੋ ਪਸਾਰਾ ਕੀਆ ਹੈ । ਵਾ ਕੋਸ ਮੇ
 'ਕੋ' ਨਾਮ ਆਤਮਾ ਕੋ ਹੈ, ਜੋ ਆਤਮਾ ਕਹੀਏ ਮਾਯਾ ਸਬਲ ਬ੍ਰਹਮ, ਤਿਸ ਕੋ ਵਾਉ ਕਹੀਏ
 ਪ੍ਰਾਣ, ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪ ਸਬਦ, ਦਾ ਪ੍ਰਾਣ ਰੂਪ ਸਬਦ..... !"

— ਕਵੀ ਚੜ੍ਹਾਮਣਿ ਭਾਈ ਜੰਤਖ ਸਿੰਘ ਜੀ

— ਵਰਣ ਪੰਨਾ ੩੦ ਉਪਰ

“ਕਣਕੀਤ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਇਹ ਦਿਹਾਤਾ ਹਰਾ ਕਲੰਫਟ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਲਕ ਭੈਂਦਾ
 ਉਸ ਨੂੰ ਭੈਂਟੇ ਜੰਗ ਹੀ ਕੁਝਾਣਾ ਨਾ ਦਿੰਦਾ । ਭੀਖ ਮੰਗਾ ਛੱਡਦਾ ।”

— ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ‘ਡਵਾਰੀਖ ਕੁਰੂ ਮਾਤਮਾ’

— ਰੋਹਤਾ ਪੰਨਾ ੧੮੫ ਉਪਰ

ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਦੋ ਜਹਾਨ ਦੇ ਵਾਲੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੋਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

— ਵੇਰਵਾ ਪੰਨਾ ੧੮੮ ਉਪਰ

“(ਦੇਵਕਾਣਾ) ੧ ਓ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਹੈ ਅਰ ਵਿਆਪਕ ਹੈ — ਅਰ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਲਈ ੧ ਓ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਯਾ ਸਰੂਪ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। (ਸੋਦਿ) ਭਾਵ — ਦੇਵਕਾਣਰ — (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੈ। ਗੁਰੂ = ਆਦਿ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ, ਵਾਹਿ = ਅਸਚਰਜ ਰੂਪ = ਕਥਨ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਪਰੇ; ਮਨ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ। ”

“ਦੇਵਕਾਣਰ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਖੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੈ।

“ਜਥਾ — ‘ਜੋਤਿ ਰੂਪਿ ਹਰਿ ਆਪਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਾਯਉ।’

“ਦੇਵਕਾਣਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

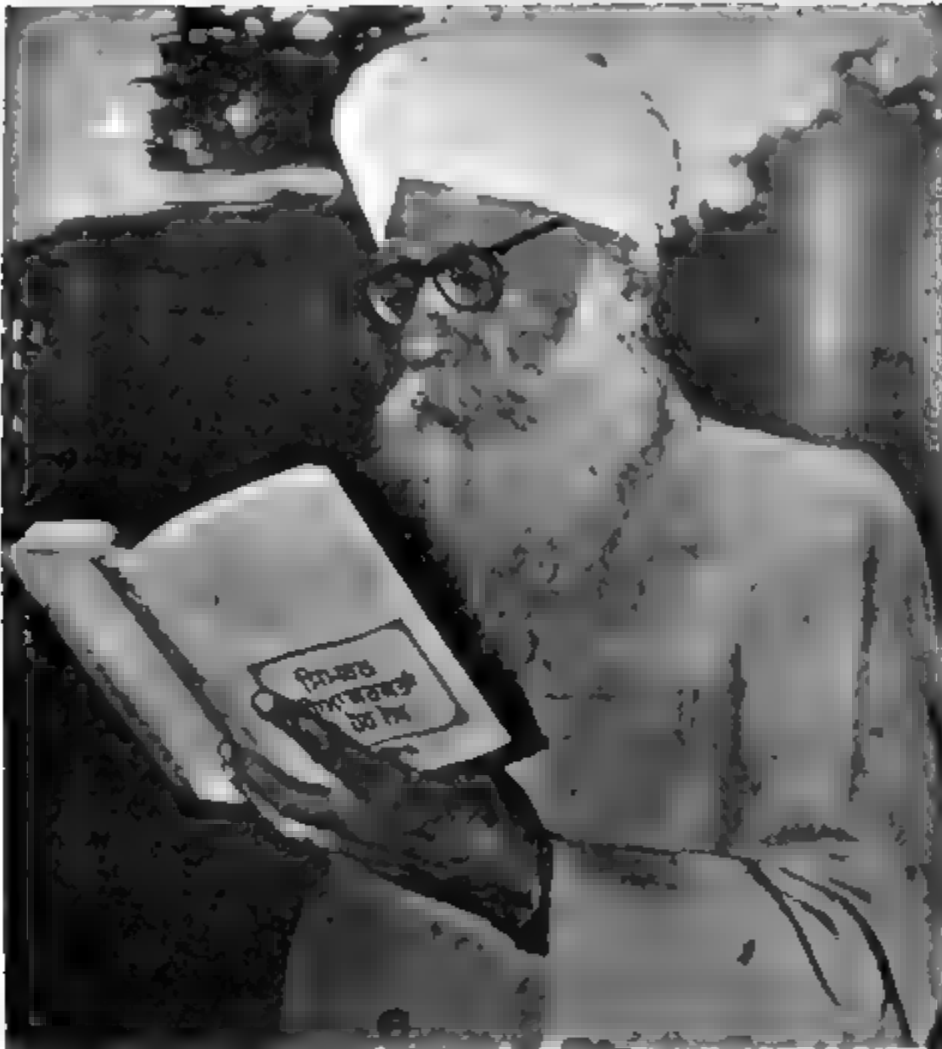
— ਜ਼ਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

— ਵਰਗ ਪੰਨਾ ੨੬ ਉਪਰ

“ਅੱਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਹਨ। ਦੋ ਤਾਂ ਹਨ ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਰਗਣ, ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਤਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਿਲ ਮੁਕਾਬਿਲ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਆਪਸ-ਸਾਹਮਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਉਹ ਦੁੱਦਮਤੀਤ ਹੈ। ਉਹ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ।”

— ਭਾ: ਭਲਬੀਰ ਸਿੰਘ
ਨਿਰੰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ
— ਵੇਰਵਾ ਪੰਨਾ ੩੨ ਉਪਰ

“‘ਪਵਨ’ — ਸਬਦ, ਕੁਰੂ ਦਾ ਸਬਦ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ ਦਾ ਸਬਦ । ...
 ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ : ‘ਪਵਨ ਕੁਰੂ ਕੁਰ ਸਬਦੁ ਹੈ’, ਭਾਵ, ‘ਪਵਨ’ —
 ‘ਕੁਰ ਸਬਦੁ’ ਹੈ ।’

— ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ,
 ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਭੱਖ ਸਾਹਿਬ
 — ਚੌਠਾ ਪੰਨਾ ੩੧-੩੨ ਵਿਖੇ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬਪੁਰ ਸਿੰਘ

—ਦੇਹਰਾ ਯੋਗ ੧੯੮ ਉਪਰ

The office of the Guru, however, was not filled up; first, because the Sikhs long expected the return of Govind Singh, of whose death they never received any certain information; and also, when after so long a time had elapsed since his escape, that the fact of his death could no longer be doubted, the whole frame of their society, if I may so express it, had undergone a change Govind Singh has remained, therefore, up to this time, the last acknowledged spiritual head of the Sikhs

"ਉਦੋਂ ਤਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੱਦੀ ਪੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ—ਕਿਉਂਕਿ ਉਦੋਂ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੜ ਕੇ ਆਉਣਗੇ। ਇਸ ਧਾਰਣਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂਵੇਲ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਪੱਕੀ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।"

—ਜਨਮਲ ਧਾਤਰੀ 'ਬੋਰਨ ਚਾਰਲਸ ਹਿਊਗਲ' ਦੀ ਪੁਸਤਕ
ਟੇਵਲਜ਼ ਇਨ ਕਾਬਲੀਰ ਐਂਡ ਦੀ ਪੰਜਾਬ—੧੮੪੫, ਲੰਡਨ।

—ਦਰਬਾਰ ਪੰਨਾ ੧੦੬ ਉ ੪

ਨੀਕ ਇਹੋ ਕੱਲ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਉੜੀ ਕੀ ਵਾਰ ਦੀ ਇਕ ਪੇੜੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪੰਨਾ ੩੦੬ ਉਪਰ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਓਸੇ ਪੇੜੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਨਾ ੩੧੬ ਉਪਰ ਆਈ ਹੈ। ਪੇੜੀ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਵੀਚਾਰਹਿ ਸੰਤ ਜਨ ਚਾਰਿ ਵੇਦ ਕਹੰਦੇ ॥

ਭਗਤ ਮੁਖੇ ਤੇ ਬੋਲਦੇ ਸੇ ਵਚਨ ਹੋਵੰਦੇ ॥

ਸੁਖੁ ਨਾ ਪਾਇਨਿ ਮੁਕਥ ਨਰ ਸੰਤ ਨਾਲਿ ਘੋਰੇ ॥

ਓਇ ਲੋਚਨਿ ਓਨਾ ਕੂਟੈ ਨ ਓਇ ਅਹੰਕਾਰਿ ਸੜੇ ॥

ਓਇ ਵਿਚਾਰੇ ਕਿਆ ਕਰਹਿ ਜਾ ਭਾਗ ਧੁਰਿ ਮੰਦੇ ॥

ਜੋ ਮਾਰੇ ਤਿਨਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ ਸੇ ਕਿਸੈ ਨਾ ਸੰਦੇ ॥

ਵੈਰੁ ਕਰਹਿ ਨਿਰਵੈਰ ਨਾਲਿ ਧਰਮ ਨਿਆਇ ਪਥੇ ॥

ਜੋ ਜੋ ਸੰਤਿ ਸਰਾਪਿਆ ਸੇ ਫਿਰਹਿ ਭਥੇ ॥

ਪੇੜੁ ਮੁਚਾਰੂੰ ਕਟਿਆ ਤਿਸੁ ਭਾਲ ਸੁਕੰਦੇ ॥

(ਕਉੜੀ ਮਹਲਾ ੪, ਆਦਿ, ਪੰਨਾ ੩੦੬)

ਇਹ ਪੇੜੀ ਉਸ ਪਰਸੰਗ ਵਿਚ ਉਚਰੇ ਬਬਦਾ ਵਿਚੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਮਰਵਾਹੇ ਖਤਰੀਆਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਤਪੇ ਭਰੀ ਨੂੰ ਖਿਧੋਲਾ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਫਰਿਆਦ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅੱਥੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬੜੀ ਰਫ਼ਤਾਰੀ ਦੁਰਕਾਰ ਕੀਤੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਪੇੜੀ ਵਿਚ 'ਚਾਰਿ ਵੇਦ ਕਹੰਦੇ' ਨੂੰ ਪਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਵਰਤ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਧਾਰਮਕ ਪੱਖ ਵਿਚ 'ਵੈਦ' ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਮੰਨੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਪੋਥੀ' ਵੇਦ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਦੋਰ ਥਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਚਾਰ ਵੇਦਾਂ, ਛੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਪੁਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਅਦਵੈਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਪਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਚਾਰਿ ਪੁਕਾਰਹਿ ਨਾ ਰੂ ਮਾਨਹਿ ॥

ਖਟੁ ਭੀ ਏਕਾ ਬਾਤ ਵਖਾਨਹਿ ॥

ਬਸ ਅਸਟਿ ਮਿਲਿ ਏਕੈ ਰਹਿਆ ॥

ਭਾ ਭੀ ਜੋਗੀ ਭੇਦੁ ਨ ਲਹਿਆ ॥...

(ਰਾਮ ਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੮੬)

ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ 'ਪੋਥੀ' ਬਾਰੇ ਇੰਜ ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੈ—

ਸਿਮ੍ਰਤਿ ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ ਪੁਕਾਰਹਿ ਪੋਥੀਆ ॥

ਨਾਮ ਬਿਨਾ ਸਭਿ ਕੂੜੁ ਗਾਥੀ ਹੋਏਆ ॥

(ਸੁਹੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੭੬੧)

ਸੋ ਪੋਥੀ ਵੇਦ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਵੀ, ਪੁਰਾਣ ਵੀ, ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਤੇ ਗੀਤਾ ਵੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਭਨਾ ਵਿਚ ਇਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਕੋਲ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਤੇ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਬਾਨ ਸਿਰਫ਼ 'ਪੋਥੀ' ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ।

ਦੂਜੀ ਕੋਲ — 'ਪੋਥੀ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਬਾਨੁ' ਤੁਕ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਪੋਥੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਥਾਂ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਦਲ ਹੈ। 'ਪੋਥੀ' ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਿਰਣੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ — ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੁਰਮਾਇਆ ਹੈ—

ਕੁਦਰਤਿ ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ ਕਤੇਬਾ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਵੀਚਾਰੁ ॥

‘ਪੋਥੀ’ ਉਸ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ—

ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ ॥

ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੬੯)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਨਿਰਣੈ ਦਿੱਤਾ ਹੈ — ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਿਰਪੱਖ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਮੰਨ ਲੈਣ ਤੇ ਸਾਰੇ ਭਰਮ ਕੂਲੇਖੇ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਵਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ—

ਤਿਆਗਿ ਸੁਆਮੀ ਆਨ ਕਉ ਚਿਤਵਤ ਮੁੜ ਮੁਕਧ ਖਲ ਖਰ ਤੇ ॥

ਬਾਗਰ ਨਾਵ ਲੇਖਹਿ ਭਰ ਸਾਗਰੁ^੧ ਬ੍ਰਿਥਾ ਬਥਤ ਹਮ ਤਰਤੇ ॥

ਜਿਵ ਬਿਰੇਖਿ ਅਸੁਰ ਸੁਰ ਜੋਤੇ ਕਾਲ ਅਗਨਿ ਮਹਿ ਜਰਤੇ ॥

ਨਾਨਕ ਸਰਨਿ ਚਰਨ ਕਮਲਨ ਕੀ ਹੁਮ ਨ ਭਾਰਹੁ ਪ੍ਰਭ ਭਰਤੇ ॥

(ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੬੭)

ਇਹ ਬਾਗਰ (ਬਾਗੜ) ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਹੀ ਹੈ — ਓਹੋ ਕਿਸੇ ਪੋਥੀ ਨੂੰ ਲੱਭੇ।

ਅਥਾਤ ਪੁਰਖ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ, ਜੋ ਕਿ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੈ। ਅਖਸ਼ਰ, (ਨਿਰਕੁਣ), ਅਖੌਰ, (ਸਰਕੁਣ) ਆਤਮ-ਪ੍ਰਾਤਮ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਰੂਪ। ਅਖੌਰ ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਵੀ ਫਿਰ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ। ਜੀਵ ਰੂਪਾ ਕੁਦਰਤਿ ਅਤੇ ਜੜ ਕੁਦਰਤਿ।

ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਥਾਤ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਭਜਣਾ ਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੇੜੇ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਨੁਕੂਲ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣਾ ਹੋਵੇ। ਕੀ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ?

ਰੂਪੁ ਨ ਰੋਖ ਨ ਪੰਝ ਰਤ ਨਾਕੁਰ ਅਥਿਨਾਸ ॥

ਓਹੁ ਸਰੂਪੁ ਸੰਤਨ ਬਹਿਹਿ ਥਿਰਲੇ ਜੋਗੇਸੁਰ ॥

ਬਰਿ ਕਿਰਪਾ ਜਾ ਕਉ ਮਿਲੇ ਧਨਿ ਧਨਿ ਤੇ ਈਸੁਰ ॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੧੬)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਰੂਪ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਧੰਧੁਕਾਰਾ ॥

ਧਰਟਿ ਨ ਭਗਨਾ ਹੁਕਮੁ ਅਪਾਰਾ ॥

ਨਾ ਇਨ੍ਹੁ ਰੇਨਿ ਨ ਓਇ ਨ ਸੂਰਜੁ ਸੋਨ ਸਮਾਹਿ ਲਕਾਇਦਾ ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕੁਝਾਂ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕੁਝਾਂ ਹਨ :

ਖੋਜਰ ਖੋਜਰ ਮੇ ਫਿਰਾ ਖੋਜਉ ਬਨ ਬਾਨ ॥

ਅਛਲ ਅਛੋਦ ਅਛੋਦ ਪ੍ਰਭ ਅਸੇ ਭਗਵਾਨ ॥

ਕਥ ਦੇਖਉ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਨਾ ਆਤਮ ਕੈ ਰੰਗਿ ॥ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ

ਜਾਗਨ ਤੇ ਸੁਪਨਾ ਲਭਾ ਬਸੀਐ ਪ੍ਰਭ ਸੰਗਿ ॥ ਰਹਾਉ ॥

੧ ‘ਬਾਗਰ ਨਾਵ ਲੇਖਹਿ ਭਰ ਸਾਗਰੁ’ ਦਾ ਅਰਥ ਬਦਵਾਰਥਾਤ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਬਾਗਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ (ਭਰ ਸਾਗਰ) ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਹਨ ? (ਉਹ) ਬੇਅਰਥ ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜੀ ਭਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

(ਪੰਨਾ ੧੨੬੭)

ਬਰਨ ਅਸਿਮ ਸਾਸਤ੍ਰ ਸੁਨਉ ਦਰਸਨ ਕੀ ਪਿਆਸ ॥

ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖ ਨ ਪੰਚ ਤਤ ਠਾਕੁਰ ਅਥਿਨਾਸ ॥

ਓਹੁ ਸਰੂਪੁ ਸੰਤਨ ਬਹਹਿ ਵਿਰਲੇ ਜੋਗੀਸੁਰ ॥

ਕਹਿ ਕਿਰਪਾ ਜਾ ਕਉ ਮਿਲੇ ਧੰਨਿ ਧੰਨਿ ਤੇ ਏਸੁਰ ॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੧੬)

ਅਤੇ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੀ ਸਤਿਕੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਲੋਚੈ ਕੁਰ ਦਰਸਨ ਤਾਈ ॥

ਬਿਲਪ ਕਰੇ ਚਾਕੁਰ ਕੀ ਨਿਆਈ ॥

ਤ੍ਰਿਪਾ ਨ ਉਤਰੈ ਸਾਤਿ ਨ ਆਵੈ ਬਿਨੁ ਦਰਸਨ ਸੰਤ ਪਿਆਰੇ ਜੀਉ ॥

ਹਉ ਘੋਲੀ ਜੀਉ ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ਕੁਰ ਦਰਸਨ ਸੰਤ ਪਿਆਰੇ ਜੀਉ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਰੋਗ ਮੁਖ ਸੁਹਾਵਾ ਜੀਉ ਸਹਜ ਧੁਨਿ ਬਾਣੀ ॥

ਚਿਰੁ ਹੋਆ ਦੇਖੇ ਸਾਰੰਗੀ ਪਾਣੀ ॥

ਧੰਨੁ ਸੁ ਏਸੁ ਜਹਾ ਤੂੰ ਵਸਿਆ ਮੇਰੇ ਸਜਣ ਮੀਤ ਮੁਰਾਰੇ ਜੀਉ ॥

ਹਉ ਘੋਲੀ ਹਉ ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ਕੁਰ ਸਜਣ ਮੀਤ ਮੁਰਾਰੇ ਜੀਉ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਇਕ ਘੜੀ ਨ ਮਿਲਤੇ ਤਾ ਬਲਿਜੁਗੁ ਹੋਰਾ ॥

ਹੁਟਿ ਬਹਿ ਮਿਲੀਐ ਪ੍ਰਿਅ ਰੂਪੁ ਭਕਵੰਤਾ ॥੧॥

ਮੋਹਿ ਭੈਣਿ ਨ ਵਿਹਾਵੈ ਨੀਚ ਨ ਆਵੈ ਬਿਨੁ ਦੇਖੇ ਕੁਰ ਦਰਬਾਰੇ ਜੀਉ ॥

ਹਉ ਘੋਲੀ ਜੀਉ ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ਤਿਸੁ ਸਚੇ ਕੁਰ ਦਰਬਾਰੇ ਜੀਉ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਭਾਗੁ ਹੋਆ ਕੁਰਿ ਸੰਤੁ ਮਿਲਾਇਆ ॥

ਮੂਰੁ ਅਥਿਨਾਸੀ ਘਰ ਮਹਿ ਪਾਇਆ ॥

ਸੇਵ ਕਰੀ ਪਲੁ ਚਾ ਨ ਵਿਛੁੜਾ ਜਨ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਕੁਮਾਰੇ ਜੀਉ ॥

ਹਉ ਘੋਲੀ ਜੀਉ ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ਜਨ ਨਾਨਕ ਦਾਸ ਕੁਮਾਰੇ ਜੀਉ ॥

(ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੭)

ਅਤੇ ਇਕ ਤੀਜਾ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਹੈ — ਜਿਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੀ ਸਤਿਕੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਤੂੰ ਪੇਸੁ ਸਾਖ ਤੇਰੀ ਕੁਲੀ ॥

ਤੂੰ ਸੁਖਮੁ ਹੋਆ ਅਸਬੁਲੀ ॥

ਤੂੰ ਜਲ ਨਿਧਿ ਤੂੰ ਦੇਨੁ ਬੁਦਬੁਦਾ ਰੂਪੁ ਬਿਨੁ ਅਦਰੁ ਨ ਭਾਲੀਐ ਜੀਉ ॥

ਤੂੰ ਸੁਤੁ ਮਣੀਏ ਭੀ ਤੂੰ ਹੈ ॥

ਤੂੰ ਕੰਠੀ ਮੇਰੁ ਸਿਰਿ ਤੂੰ ਹੈ ॥

ਆਇ ਮਹਿ ਅੰਤਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸੋਈ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ ਦਿਖਾਈਐ ਜੀਉ ॥

ਤੂੰ ਨਿਰਕੁਣੁ ਸਰਕੁਣੁ ਸੁਖਦਾਤਾ ॥

ਨਿਰਬਾਣੁ ਲਾਗਾ ਭੈਰਿ ਰਾਤਾ ॥

੧ ਸਾਰੰਗ ਪਾਣੀ — ਜਿਸ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਹੈ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ।

੨ ਭਕਵੰਤ । ੩ ਅਥਿਨਾਸੀ — ਨਾਸ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ—ਯੁਕਤ ।

ਆਪਣੇ ਕਰਤਬ ਆਪੇ ਜਾਣਹਿ ਆਪੇ ਕੁਸੁ ਸਮਾਲੀਐ ਜੀਉ ॥

ਹੂੰ ਠਾਕੁਰੁ ਸੇਵਕੁ ਦੁਨਿ ਆਪੇ ॥

ਹੂੰ ਰੂਪਤੁ ਪਰਗਟੁ ਪ੍ਰਭ ਆਪੇ ॥

ਨਾਨਕ ਦਾਸੁ ਸਦਾ ਕੂਟ ਛਾਵੈ ॥

ਇਥ ਭੰਗੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲੀਐ ਜੀਉ ॥ (ਮਾਝ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੨)

ਇਸ ਖਬਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਚਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਦੇ ਜਾਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਭਜਣ ਠਾਲ ਕੋਈ ਕੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਫਿਰ ਓਹੋ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਦੌਰ ਹੀ ਮੁੜ ਕੇ ਬੁਝਾਣ ਵਾਲੀ ਕੱਲ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕੇਵਲ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਸੀ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਉਸ ਵਿਆਪਕ ਰੂਪ ਦੀ ਚਰਚਾ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੰਨਣ ਲਈ ਇਕੋ ਇਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਹੀ ਆਖਿਆ ਹੈ — ਜਿਸ ਦਾ ਹੱਥ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲਾ ਸੋਸਣ ਰੂਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਹੱਥ ਪੈਰਾਂ, ਨੱਥ, ਮੂੰਹ ਦੇਣ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪੀੜੀ ਦਰ ਪੀੜੀ ਮੰਨ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਹਰੀ ਹੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਹਨ। ਜੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਬੱਧ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਦੇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਿੰਮੇ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੰਮ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਕੱਲ ਤਾਂ ਇਹ — ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ — ਫਿਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਲਈ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ — ਸਿੱਖ ਲਈ ਉਸ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚਣਗੇ ?

ਦਰਸਨ ਨਾਮ ਕਉ ਮਨੁ ਆਵੈ ॥

ਕ੍ਰਮਿ ਆਇਓ ਹੈ ਸਕਲ ਥਾਨ ਰੇ ਅਹਿ ਪਰਿਓ ਸੰਤ ਪਾਵੈ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਕਿਸੁ ਹਉ ਸੇਵੀ ਕਿਸੁ ਆਰਾਧੀ ਜੋ ਦਿਸੈ ਸੀ ਗਾਵੈ ॥^੧

ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਕੀ ਸਰਨੀ ਪਰੀਐ ਚਰਣ ਰੇਨੁ^੨ ਮਨੁ ਭਾਵੈ ॥

ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਨਾ ਕੁਨ ਨਹੀ ਕੋਈ ਮਹਾ ਦੁਤਰੁ ਮਾਇਆ ਭੈ ॥

ਆਇ ਪਇਓ ਨਾਨਕ ਕੁਰ ਚਰਨੀ ਤਉ ਉਰੀ ਸਕਲ ਦੁਖਾਵੈ^੩ ॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰਿਅ ਬਚਨ ਕੁਹਾਰੇ ॥

ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਮਨ ਮੋਹਨ ਪਿਆਰੇ ਸਭਹੁ ਅਹਿ ਨਿਰਾਰੇ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਰਾਸੁ ਨ ਚਾਹਉ ਮੁਕਤਿ ਨ ਚਾਹਉ ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਨ ਕਮਲਾਰੇ ॥...

(ਦੇਵ ਭੰਧਾਰੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੫੩੩-੩੪)

ਬਾਜ਼ ਕੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਤੇ ਜਿਸ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਕਈ ਕਈ ਜਨਮ ਤਪ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ। ਚਾਹੀਦਾ ਕੀ ਹੈ ? — ਜਿਸ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਮਨ ਮੋਹਨ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਚਰਨੀ ਆਣ ਲਗੇ ਹਨ — ਚਰਨਾ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ।

ਹਿਮਾਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਸਿਖਰਲੀ ਚਾਹਨਾ ਕੀ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ।
ਅਗਸੇ ਮੈਂ ਮਲ ੪੫ ਤੇ ਕਈ ਖੇਡੁਨ ਠਾਹੀ ਲਵੈ ਲਾਗੇ ॥

ਮੁਕਤਿ ਬਪੁਤੀ ਕੀ ਗਿਆਨੀ ਰਿਆਗੇ ॥

੧. ਜਪਣ ਵਾਲੀ।

੨. ਸੰਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਲਮ ਪੂਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।

੩. ਕੁਰੀ ਟਿੱਠਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ

ਦੇਵੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਖਤੀ ਵਸਤੇ ਹੀ ਭੁਟੇ ਬਖਸ਼ ਜਾਈਦਾ ਤੇ ਦੇਹ ਮੁਖਤੀ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ

ਦੇਵੇਸ਼ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਪਾਈਐ ਹਉ ਬਠਿ ਬਠਿ ਗੁਰ ਦਰਸਾਇਣਾ ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫, ਅੰਦਿ ਕ੍ਰੇਬ, ਪੰਨਾ ੧੦੭੮)

ਸਤਿਗੁਰੂ — ਜਿਸ ਕੋਲੋਂ ਦੇਵੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਖਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਨ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦੇ (ਉਮੈਦ) ਬਪੁਕੀ (ਵਿਚਾਰੀ ਜਿਹੀ) ਹੈ। ਏਹ ਕੇਰਕੇ ਆਈ ਹੈ ਜਗਦਰਸ ਹੀ

ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੀ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ — ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ 'ਰਾਜ' ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚੋਂ ਜਾਣ ਤੇ ਮੁਕਤੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ — ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਬਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਕੇ ਵਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਿਮਰਨ ਸਤ ਸੇ ਉਮ ਵਸਤੁ ਕੇਹੜੀ ਜਮਾਦਾ ਹੈ ਮੁਕਤੀ ਤੇ ਸਿਮਰਨ

ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਮੁਕਤਿ ਹੋਣਾ ਹੀ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਉਸ ਮੁਕਤਿ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ — ਦਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਵੀ ਆਗਮ ਪਾਏ ਜਿਨਿ ਧਨ ਪਿਰ ਕਾ ਸਾਧੁ ਨਾ ਜਾਨਿਆ ਸਾ ਬਿਲਖ ਬਦਨ ਕੁਮਲਾਨੀ ॥ ਇਸਿਮ ਉਸ ਤੇ ਆਗਦ ਕਿਸ ਆਸਰੇ

ਭਈ ਨਿਰਾਸੀ ਕਰਮ ਕੀ ਵਾਸੀ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਭਰਮਿ ਵਲਾਨੀ ॥ ਸਤਨਾਮ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਸੇ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ ਜੇਸਿਮ ਦਾ ਬਰਸੁ ਘਨਾ ਮੇਰਾ ਪਿਰੁ ਘਰਿ ਆਇਆ ॥ ਅਸਮਾਦਾ ਸਾਧੁ ਹੈ ਤੇ ਅਸਮਾਦਾ ਸਾਧੁ ਜਾਣ

ਬਠਿ ਜਾਵਾਂ ਗੁਰ ਅਪਨੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜਿਨਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੂ ਆਇ ਮਿਲਾਇਆ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਇਸਿਮ ਹੀ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਈਦਾ ਨਉਤਨ ॥ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਚਾ ਠਾਕੁਰ ਸਿਉ ਅਨਦਿਨੁ ਭਗਤਿ ਸੁਹਾਵੀ ॥ ਹੋ ਏਹੋ ਸਚਾ ਸੁਮ ਹੋ

ਮੁਕਤਿ ਭਈ ਗੁਰਿ ਦਰਸੁ ਦਿਖਾਇਆ ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਭਗਤਿ ਸੁਹਾਵੀ ॥ ਯਾਸਾ ਸਤਨਾਮ ਤੇ ਸਤ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਜੇਤਾ ਜਗਤ ਹਮ ਥਾਏ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਜਗੁ ਕੁਮਰਾ ਕੁ ਮੇਰਾ ਹਉ ਰੇਰਾ ॥ ਸੰਸਾਰ ॥ ਭਿਨੈ ਮੁਕਤ ਨ ਹੋਈ ਜਿਹਰ ਸਬਦ ਨ

ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਨਿਰੋਜਨੁ ਪਾਇਆ ਬਹੁਰਿ ਨ ਭਵਜੰਤਿ ਰੇਰਾ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਏਹ ਜਗਦਰਸ ਆਈ ਹੈ ਅਪੁਨੇ ਪਿਰ ਹਰਿ ਦੇਖਿ ਵਿਗਾਸੀ ਰਹਿ ਧਨ ਸਾਧੁ ਸੀਕਾਰੀ ॥ ਭਾਸਰ ਸਿਐ ਸਬਦ ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਤੇ ਏਹੋ —

ਅਕੁਲ ਨਿਰੋਜਨ ਸਿਉ ਸਚਿ ਸਾਈ ਕੁਰਮਤਿ ਨਾਮੁ ਅਹਾਰੀ ॥ ਸਮਾਸਤ ਜੀਤੀ ਹੈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਓਤ੍ਰੇ ਸਤਨਾਮਾਸ ਮੁਕਤਿ ਭਈ ਬੰਧਨ ਗੁਰਿ ਬੰਨ੍ਹੇ ਸਬਦਿ ਸੁਰਤਿ ਖੰਤਿ ਪਾਈ ॥ ਵੀ ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀ ਹੈ

ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਰਿਦ ਅੰਦਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੋਲਿ ਮਿਲਾਈ ॥ ਉਪਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਿਰਭਿਨੈ ਮੁਕਤ ਨ ਹੋਈ ਵਿਚ (ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੧, ਅੰਦਿ ਕ੍ਰੇਬ, ਪੰਨਾ ੧੨੫੫) ਦਸਨ ਤੇ ਮੁਕਤ ਉਤਮ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਬੋਹਿਬ ਹੈ। ਹਰੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਪਾਰ ਉਤਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ, ਦਰਬਨ ਦੇ ਕੇ, ਆਪਣਾ ਸਦਾ ਕੇ ਦੁਖ ਸੁਖ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ, ਪ੍ਰੇਮ-ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਤੇ ਸਮਝਾ ਕੇ ਵੀ। ਸੁਗੁਣ ਦਸਨ ਸੇ ਮੁਕਤ ਨਹੀ ਹੋਈ

ਪਰ ਦਾਰਾ ਪਰ ਧਨੁ ਪਰ ਲੋਭਾ ਹਉਮੈ ਰਿਖੇ ਬਿਕਾਰ ॥ (ਵਿਓ) ਉਸ ਵਿਚ ਆਯਾ ਸੰਮਿਸਤ ਹੈ ਮੁਕਤਿ ਸਿਰਭੁ ਦਸਨ ਭਾਉ ਰਜਿ ਨਿੰਦ ਪਰਾਈ ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਚੰਡਾਕ ॥ (ਆਤਮਾ) ਆਮ ਦੇ ਆਮ ਦਾ ਸਾਖਿਆਤ ਕਾਰ ਕਰਾ

ਮਹਲਾ ਮਹਿ ਬੈਠੇ ਅਗਮ ਅਪਾਰ ॥ ਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀਤੀ ਕਰੇ ਦੇ ਹਨ ਭੀਤਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਏ ਜਿਸੁ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਰਹਨੁ ਅਚਾਰ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੋਉ ਸਮ ਕਰਿ ਜਾਨੈ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਸਿਆਰ ॥ ਸੁਖਿ ਬੁਖਿ ਸੁਰਤਿ ਨਾਮਿ ਹਰਿ ਪਾਈਐ ਸਭ ਸੰਗਤਿ ਗੁਰ ਪਿਆਰ ॥

ਅਹਿਨਿਸਿ ਲਾਹਾ ਹਰਿਨਾਮੁ ਪਰਾਪਤਿ ਗੁਰੂ ਦਾਤਾ ਦੇਵਣਹਾਰੁ ॥ ਕੁਰਮੁਖਿ ਸਿਖ ਸੋਈ ਜਨੁ ਪਾਏ ਜਿਸ ਨੋ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਕਰਤਾਰੁ ॥

ਕਾਇਆ ਮਹਲੁ ਮੰਦਰੁ ਘਰੁ ਹਰਿ ਕਾ ਤਿਸੁ ਮਹਿ ਰਾਖੀ ਜੋਰਿ ਅਪਾਰ ॥

੧. ਵਿਸਤ੍ਰੀ।

੨. ਵੱਸ ਰੇ ਬਦਲ।

੩. ਠੀਕੀ।

੪. ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ।

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਹਿਲ ਬੁਲਾਈਐ ਹਰਿ ਮੇਲੇ ਮੇਲਣਹਾਰ ॥

(ਮਠਾਰ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੧੨੫੫-੫੬)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੇ ਦੇਹ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤਦ ਹੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਬਣਾ ਸਕੇਗਾ। ਸਿੱਖ ਵੀ ਤਾਂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹੋਥਾ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਇਹ ਧਰਮ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਿਹਾ ਬਣਾ ਲਵੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸ੍ਰੀ ਵਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਗੁਰੂ ਸਿਖੁ ਸਿਖੁ ਗੁਰੂ ਹੈ ਏਕੇ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸੁ ਚਲਾਏ ॥

ਰਾਮ ਨਾਮ ਮੰਤ੍ਰ ਹਿਰਦੇ ਦੇਵੇ ਨਾਨਕ ਮਿਲਣੁ ਸੁਭਾਏ ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੪, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੪੪੪)

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਯੱਕਾਂ ਦੀ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਚਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਜ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਤੋਂ ਬਚੇ ਵਰਜਦੇ ਹਨ ? ਇਹ ਕੰਮ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਹੈ ਜੋ 'ਸਦ ਪੰਛੀ ਗੁਰੂ ਚਲੰਦੀ' ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਪਦੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਫਰਦਾ ਹੈ —

ਪ੍ਰਸਾ ਤਿਲਕ ਕਰਡ ਇਸਨਾਨਾ ॥

ਫੁਰੀ ਕਾਢਿ ਲੇਵੈ ਹਥਿ ਦਾਨਾ ॥

ਬੋਧੁ ਪਈ ਮੁਖਿ ਮੀਠੀ ਬਾਣੀ ॥

ਜੀਅ ਕੁਹਰ ਨ ਸੰਗੈ ਪ੍ਰਾਣੀ ॥

ਕਹ ਨਾਨਕ ਜਿਸੁ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੈ ॥

ਹਿਰਦਾ ਸੁਧੁ ਬ੍ਰਹਮੁ ਬੀਚਾਰੈ ॥

(ਰਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੨੦੧)

ਇਕ ਥੀਨੇ ਤੇ ਇਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਆਖੀ ਗਈ ਗੱਲ ਹੈ। ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਥੀਨੇ ਉਹ ਬੱਚੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸਿੱਖ ਇਹਿਕਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਰਚੀ — ਤੇ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਬਰਧਾ ਅੱਜ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੋਲਾ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਰਵਨ ਸਿੰਘ ਗੋਗ 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' (ਵਾਹ ਕੈਸਾ ਸੁੰਦਰ ਨਾਮ ਹੈ !) ਵਿਚ ਥੀਨੇ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਸ ਕੱਲੇ ਇਨਕਾਰੀ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਤੇ ਨੀਲ ਨਹੀਂ ਪਹਿਣਦਾ।

ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :—

ਨੀਲ ਪਹਿਰਨ ਤੇ ਦੂਰ ਬਰਾਬੈ ॥

ਸਮਰਾ ਸੁਹਾ ਸੀਸ ਬੰਧਾਯੈ ॥

ਮਹਾ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕੀ ਠੇਡ ਨ ਆਵੈ ॥

ਏ ਵੈ ਲਕਸ਼ੀ ਚੇਕੇ ਪਾਵੈ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੨)

ਏਹੋ ਵਰਕ ਹੈ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਤੇ ਪੰਥ-ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਵਿਚ।

ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ

੬ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ੩੧ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ੧੪੩੦ ਪੰਨਿਆਂ ਵਾਲਾ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਅਦੁਰੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੁਗਾਂ ਸੁਭਾਤਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਕ ਚਿੰਤਨ, ਸਭਿਅਤਾ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਚਰਪਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਤ ਤੇ ਭਗਤ ਬਣੀਆਂ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚਮਾਰ ਤਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ —, ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਵਜੋਂ ਪਰਸਿੱਧ ੬ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਵੇਦਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਪਸਾਰੇ ਤੱਕ ਦੇ ਸਭਨੇ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਬਾਣੀ ਦੀ ਮੂਲ ਸੂਰ ਤਾਂ ਅਦਵੈਤਵਾਦ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਾਂਖ, ਯੋਕ, ਚੇਵਾਂਡ, ਜੈਨ, ਭੋਧ, ਤੇ ਇਸਲਾਮਿਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਭਲਕ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ ਤੇ ਸੰਪਰਦਾਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਅੱਡ ਅੱਡ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰੀਤੀਕੇ ਨਾਲ ਬਥਨ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਭਾਵਜੂਥ ਇਕ ਕੱਲ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀ ਹੈ — ਤੇ ਉਹ ਹੈ — ਆਸਤਬਤਾ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਮੰਨਣ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ, ਅਤੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਪਰ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਹਰ ਈਸ਼ਵਰ ਆਧਾਰਿਤ ਧਰਮ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੈ — ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਰਾਵੇ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਾਰਮਕ ਚਰ੍ਹ ਰੀਤ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਲ ਸੂਰਤ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਮ ਕਾਝ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਦੇ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਅੱਲਾ, ਰਾਮ, ਰਹੀਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ, ਤੇ ਹਰੀ-ਬ੍ਰਹਮ ਇਕ ਹਨ; ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿਫਤਾਂ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਆਪਣਾ ਯਾਤ੍ਰਾਵਾਂ ਕਰੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿੱਖ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ। ਸਾਬਤ ਸੂਰਤ — ਦਾਹੜੇ ਤੇ ਬੇਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ।

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਦਿੱਖ ਤੇ ਕਰਮ ਕਾਝ ਲਈ ਕੋਈ ਆਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ। ਏਸੇ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਕੋਈ, ਜਿਸ ਵੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਚ ਚਾਹੇ, ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅਕੀਦੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਇਕ ਅਸਚਰਜ਼ ਵਾਲੀ ਕੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਉਹ ਜਮਾਤ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਚਾਰ ਵਿਹਾਰ ਤੇ ਪਹਿਰਾਵਾ ਇਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਜਮਾਤ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰੇ-ਸਤਿਕਾਰੇ ਗਏ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਵਿਰੋਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ — ਫਿਰ ਵੀ 'ਗੁਰੂ' ਏਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿਚ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਅਸਚਰਜ਼ ਵਾਲੀ ਕੱਲ

ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਕੇਵਲ ਨਿਰਕੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਰਕੁਣ ਸਰੂਪ — ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਮੰਨਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ — ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਕਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮਾਤ — ਇਸ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ !

ਇਹ ਖਹਿੰਦੇ ਹਨ — “ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ‘ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੂਰਤ’ ‘ਗੁਰੂ ਕੇ ਚਰਨ’ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੋਤ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇਹ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਲੈ ਕੇ, ਔਸ ਬਣੀ ਅਸਮਤੀ ਲੋਕ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਿਥਿਆ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਮਨਮਤੀ ਚੌਂਕ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਅਰਸੇ ਤੱਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ (ਸ਼ਬਦ) ਅਤੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ ਬਲਗੀਧਰ ਸ੍ਰੀ ਦਾ ਰਚਿਆ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਅਸੂਲ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਮਿਥਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਇਹ ਤਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਣੀ ਤੱਥੀ ਬਲਾਮ ਹੈ, ਤਵਾਰੀਖ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦੇ।”^੧

ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਗਿਆਨੀ ਉਘਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ :

੧. ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜਦੋਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਉਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਦੇਹਧਾਰੀ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਸਨ, ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੱਥ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ।

੨. ਗੁਰੂ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇ : ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲਾ, ਪੱਥਰ ਦਾ, ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਗੁਰੂ, ਚੰਦ੍ਰ ਦੇਵਤਾ ਗੁਰੂ, ਜਲ ਦੇਵਤਾ ਗੁਰੂ, ਪਵਨ ਦੇਵਤਾ ਗੁਰੂ, ਅਕਾਸ਼ ਦੇਵਤਾ ਗੁਰੂ, ਜਾਂ ‘ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ’ — ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ। ਉਪਰ ਦਰਜ ਧਾਰਨਾ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਬੰਦੀ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ‘ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਸ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਗੱਲ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ। ਉਹ ਲਿਖ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਸਕਦੇ ਸਨ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇਵਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤੇ ਉਹ ‘ਪਰਤੱਖ ਹਰੀ’, ਆਪ ਬ੍ਰਹਮ — ਜੋਤ ਸਰੂਪ ਹੈ।

ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਉਸ ਅਨੰਤ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਵੇਲੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ — ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ‘ਦਾਅਵੇ’ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਵੇਲੇ ਉਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਰਕੁਣ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸਚਾਈ ਹੈ।

ਭਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਬਲਗੀਧਰ ਪਾਰਸ਼ਾਦ ਦਾ ਰਚਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਅਸੂਲ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਏਨੀ ਕੁ ਸਮਝ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਉਘਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਮੰਨਣਗੇ ਹੀ — ਕਿ ਸੱਚ ਉਪਰ ਆਧਾਰਤ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਚੋਂ ਵਿਕਸੇ ਉਸ ਦੀ ‘ਹੋਂਦ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਲੋਪ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸਾਡੇ ਮਾਲਕਾਂ ਪੰਥ ਥਾਏ ਜਿਹੜੀਆਂ ਭਵਾਨੀਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਂ ਹੋਰ ਵਸਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ — ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਏ ਸ੍ਰੀ ‘ਜੇ. ਐਸ. ਗਰੇਵਾਲ’ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ‘ਐਸ. ਐਸ. ਬੱਲ’ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਸਤਕ — “ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ” ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਛਾਪੀ ਹੈ — ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੮੮

੧. ‘ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ’ ਪੰਨਾ ੮੮-੮੯, ਵਿਚਤ ਗਿਆਨੀ ਉਘਮ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਉਪਰ ਇਸ ਭਾਵ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ — ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕਾ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਸਜਾਉਣ, ਕੇਸ ਅਤੇ ਪੰਜ ਸਸਤਰ ਰੱਖਣ, ਤਮਾਕੂ ਨਾ ਪੀਣ, ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਨਾਲ 'ਸਿੰਘ' ਲਗਾਉਣ — ਬਾਰੇ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਡਵਾਹੀਆਂ ਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ — ਪਰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਤ ਕੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਡਵਾਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਉਹ ਇਹ ਹਨ :

੧. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਬਾਰੇ ।

੨. ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮੰਗਣ ਬਾਰੇ ।

੩. ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਤੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਕੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਤੇ ਨੇੜਲੇ ਸਮਕਾਲੀ ਰੀਕਾਰਡ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਰੇ ਜੋ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ — ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ (ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ) ਨਾਲੋਂ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਵਖਰੀ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਈ ਗਈ — ।

ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਵੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਸਨ — ਇਸ ਲਈ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰ ਜੁਗ ਵਿਚ ਦੋਹਰਾਰੀ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ । ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ —

ਸਤਿਨੁਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਵਾਸਦੇਵ ਵਧਾ ਵਿਸਨਾ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ ।

ਦੁਆਪੁਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਹਰੀ ਕ੍ਰਿਸਨ ਹਰਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਜਪਾਵੈ ।

ਤੋਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਰਾਮ ਜੀ ਰਾਠਾ ਰਾਮ ਜਪੇ ਸੁਖੁ ਪਾਵੈ ।

ਬਲਿਨੁਕਿ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਕਰਾ ਗੋਬਿੰਦਾ ਨਾਮੁ ਅਲਾਵੈ ।

ਚਾਰੇ ਜਾਕੇ ਚਰੁ ਜੁਗੀ ਪੰਚਾਇਣ ਵਿਚਿ ਜਾਇ ਸਮਾਵੈ ।

ਚਾਰੇ ਅਛਰ ਇਕੁ ਕਰਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਪੁ ਮੰਕੁ ਜਪਾਵੈ ।

ਜਹਾ ਤੇ ਉਪਜਿਆ ਵਿਰਿ ਤਹਾ ਸਮਾਵੈ ।

(ਵਾਰ ੧, ਪਉੜੀ ੪੯)

ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ — ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੂਰਤਿ' ਤੇ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਚਰਨ' — ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਉਚਾਰੀ ਹੈ —

ਹਰਿ ਜੁਗਹ ਜੁਗੈ ਦੁਕ ਜੁਗਹ ਜੁਗੈ ਸਦ ਪੀੜੀ ਗੁਰੂ ਚਲੈਦੀ ॥

ਜੁਗਿ ਜੁਗਿ ਪੀੜੀ ਚਲੈ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਜਿਨੀ ਕੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਪਿਆਇਆ ॥

ਹਰਿ ਪੁਰਖੁ ਨ ਕਥਹੀ ਬਿਨਸੈ ਜਾਵੈ ਨਿਤ ਦੇਵੈ ਚਤੈ ਸਵਾਇਆ ।

(ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੭੯)

ਗਿਆਨੀ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਜਿਹੜੀ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਚਰਨ' ਤੇ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੂਰਤ' ਉਪਰ ਆਧਾਰਤ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਹੈ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਤਕ, ਲਈ ਹੀ ਲਿਖੀ ਸੀ — ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨੀ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਸਿੰਘਾਂ ਤਾਂ ਉਸ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਚਰਨ' ਤੇ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੂਰਤ' ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਣਗੇ । ਇਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਆਖਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੋਨੇ ਜਰਨਾ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ

੧. ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ।

ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਕਿਉਂ ਲਿਖਵਾਈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ! ਜੇ ਉਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਚਰਨ' ਤੇ 'ਗੁਰੂ ਕੀ ਮੁਰਤਿ' ਤੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ ਤੇ 'ਚਰਨਾ ਵਾਲੇ' ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਨਮਤੀਆਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦੱਸ ਕੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਸੀ !

ਪਰ ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਡਰ ਓਸੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਆਧਾਰ 'ਸੱਚ-ਧਰਮ' ਨਾ ਹੋਵੇ। ਓਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਏਨੀ ਆਤਮਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਠਹਿਕਾ ਹੋਇਆ ਤਖ਼ੱਦੀਯਲ ਆਪੇ ਹੀ ਲੱਪ ਹੁੰਦਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ।

ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

ਆਓ ਹੁਰਾ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖ ਲਵੀਏ ਕਿ 'ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਬਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਕੁਝ ਤੇ ਕੁੰਬਕਾਰ ਕੀ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਡਾ: ਗੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੮ ਸਿਤੰਬਰ ੧੯੭੮ ਦੇ 'ਸਪਤਾਹਕ ਕੌਮੀ ਦੇਸ਼ਤਾ' ਵਿਚ ਇਕ ਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਹੈ — "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ"। ਇਸ ਲੇਖੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਕੁਝ ਕੁ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖ਼ੁਬੀਆਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਬੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਗਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਕਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਅਰਪਨ ਕਰ ਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਗੋਧਾ, ਭਾਈ ਚੰਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਬੇਦਿਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਜੀ, ਤੇ ਬਾਬਾ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਛੱਤਾ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਡਾ: ਗੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — "ਇਹ ਇਕ ਪਰਮਾਨੀਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਾਕਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਸਮਕਾਲੀ ਲਿਖਤਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ, ਪਰ ਉਸਰੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।"

ਸਮਕਾਲੀ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਰਾਦ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ਨਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ "ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਪਰ ਉਸਰੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ" ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਹੈ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਰਦੂ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਇਸ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਮਕਾਲੀ ਆਖੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਰਹੇਗਾ — ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਅਦ ਦੇ ਉਰਦੂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਮੁਸਲਿਮ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਝਿਆਨ ਦਾ ਅਧਾਰ ਉਹੋ ਸਮਕਾਲੀ ਹੀ ਹਨ।

ਡਾ: ਗੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਗੋਧਾ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — "ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਗੋਧਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਿਕਟ-ਵਰਤੀ ਕਵੀ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਸਮੇਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਆਪ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿਦਾਇਤ ਦਿਸ ਰਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

"ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਜਾਣ।

ਇਸ ਮੇਂ ਰੋਦ ਨਹੀਂ ਕੁਛ ਮਾਨ।"

ਡਾ: ਗੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖ ਕੇ ਕਿ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਸਮੇਂ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ — ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਜੋੜੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਤੇ ਕਿਸੇ

ਵੀ ਮਜ਼ਹਬ ਜਾਂ ਜਾਤੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸ ਕੱਲ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਛਲਤ ਆਖਣੇ ਨਹੀਂ ਭਿਜਕੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰਿਖਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਆਤਮ ਦਾਹ ਦੀ ਲੀਲਾ ਰਚੀ — ਉਦੋਂ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਰਹੀ ਕੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੀ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਕੁੰਬ ਜੀ ਜਾਣ', ਵਾਲੀ ਕੱਲ ਆਖੀ ਗਈ ਹੈ — ਇਹ ਰਚਨਾ ਭਾ. ਗੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ੧੯੬੮ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਨ ਕੀਤੀ "ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਕੁੰਬਾਵਲੀ" ਵਿਚ ਹੀ ਆਈ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ ਸੁਣੀ ਗਈ। ਇਸ ਗੁੰਬਾਵਲੀ ਨੂੰ (ਮਿਲਾਕਾ — ਮਲਾਏਸ਼ੀਆ) ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ — ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਪੀਰਾਈਟ ਭਾ. ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੈ। ਭਾ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸਮੇਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਾਂਦੇੜ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਥਾਈ 'ਨੱਥ ਮੱਲ' ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਉਸ ਕੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਸਤਰਾਂ ਹਨ :

ਜਿ ਬੁਰਾਇ ਸੁਲਤਾਨ ਬੁਦਾ ਨੰਦ ਲਾਲ

ਬੁਦਾ ਹਮਰਹਿ ਬਾਹਿ ਵਾਲਾ ਕਮਾਲ।

ਅਰਥਾਤ — "ਨੰਦ ਲਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਵਡੇ ਕਮਾਲ ਵਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਸੰਗੀ ਸੀ।"

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਨ — ਸੰਗੀ ਵੀ ਚਰੂਰ ਰਹੇ ਹਨ — ਕਿਉਂਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉਹ ਅਹਿਲਕਾਰ ਸਨ — ਪਰ ਉਪਰੋਕਤ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਕੱਲ ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੱਲ ਸਨ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਸਤਿਨਾਮੁ ਜੀ ਨੇ 'ਨਾਂਦੇੜ ਲੋਕਾਂ' ਰਚੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਜਿਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਫਿਕਰ ਭਾ. ਗੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਇੰਜ ਹੈ, "ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫੈਂਪ ਅਕਸਤ ੧੭੦੮ ਈ. ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਨਾਂਦੇੜ ਪੁੱਜਾ ਅਤੇ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਾਧੀ ਢਾਸ ਥੀਰਾਗੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਪਹਾੜੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਗਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਕ ਖੁਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਤੇ ਮਾਸ ਪਕਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਧੀ ਢਾਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਅਤੇ ਨਾਂਦੇੜ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਮਚ ਗਈ। ਕਰਨਾ ਰੱਬ ਦਾ, ਉਸੇ ਦਿਨ (੩ ਸਤੰਬਰ ੧੭੦੮) ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸੀ ਅਤੇ ਮੱਸਿਆ ਵੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਦਿਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਮੇਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਹ ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਦਾ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਜਿੰਟਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਦ ਨਾਂਦੇੜ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਇਸ ਕੱਲ ਦੀ ਬਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਪਸ਼ਤਾਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਥਪੇਸ਼ਾ ਸਮਝ ਕੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਬਰਮਿੰਦਾ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

"ਇਸ ਘਟਨਾ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਥਾਈ ਨਥ ਮੱਲ ਆਪਣੀ ਸਮਕਾਲੀ ਰਚਨਾ 'ਅਮਰ ਨਾਮਾਂ' ਵਿਚ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੋਜੂਦਗੀ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।"

ਅਤੇ ਅਕੇ ਭਾ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਟਾਪੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਚਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਕੱਲ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ 'ਨਾਂਦੇੜ ਲੋਕਾਂ' ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੱਲ ਸਨ। ਹਾਂ, ਇਸ ਚਿਆਨ ਤੋਂ ਕਈ ਨਰੋਂ ਵਿਰਕੁ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਚਰੂਰ ਭਾ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਚੰਨੂਣ ਦੀ ਕੋਬਿਥ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਗਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਾਸ ਰਿੱਧਾ। ਦੂਜੀ ਇਹ ਕਿ ਰਿੱਧਾ ਵੀ ਉਸ ਦਿਨ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਤੀਜੀ ਕੱਲ ਇਹ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਬਿਕਾਇਤ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਕੱਲ ਜਾ ਕੇ ਲਾਈ — ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੱਲ ਨਹੀਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਦੇ ਪੈਰਾਵੇਕ ਚਰਿਕ੍ਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਗੁਣ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਤਿਲਕ ਜੇਵੁ ਰਾਖਾ ਪੂਰਾ ਠਾਕਾ ॥

ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਪਰ ਜਿਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪ ਨੇ (੩ ਸਤੰਬਰ ੧੭੦੮) ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੋਈ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਨਾਂਦੇੜ ਲੀਲਾ' ੭ ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੦੮ ਨੂੰ ਰਚਾਈ। ਫਿਰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ ਵੀ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੱਸ ਵੀ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ੩ ਸਤੰਬਰ ੧੭੦੮ ਤਕ ਅਜੇ ਬਹਾਦਰ ਬਾਹ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤਾਂ ਹੀ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸੋ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਬਣਦਾ ਹੈ —

੧. ਬਹਾਦਰ ਬਾਹ ਤੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੇ ਵਿਕੱਠਿਆਂ ਨਾਂਦੇੜ ਪੁਜਣ ਦੀ ਕੋਈ ਇਕ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਵਾਹੀ ਨਹੀਂ।

੨. ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜਿਹਾ ਪੜਵੇਂਤਾ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਬਾਹ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਾਠਾਂ ਉਸ ਮਿਲਣੀ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵਜੋਂ ਭਰੇ ਪਏ ਹੁੰਦੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਕ ਸਤਰ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

੩. ਡਾ. ਭੋਜਾ ਸਿੰਘ ਪਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਪਾਠਸ਼ਾਲੀ ੧੦ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

"ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਆ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫ਼ਿਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰੀਤਭਾ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਬਤ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।"^੧

ਡਾ. ਭੋਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਡਾ. ਭੋਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਪਏ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸੋ ਇਹਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਡਾ. ਭੋਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਦਾ ਖੰਡਣ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।

ਡਾ. ਭੋਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ 'ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਠਸ਼ਾਲੀ ੧੦' ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਬੜੀ ਸਾਫ਼ ਗੱਲੀ ਨਾਲ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ 'ਰਹਿਤ ਨਾਮਾ' ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

"ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ 'ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ' ਜੋ ਸਮਕਾਲੀ ਭੱਟ-ਵਹੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਪੁਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਖੰਡੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤਿਆਗੀ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਹਿਤ ਸਮੇਤ, ਦਿੰਦਾ ਹੈ; ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਵਿਚ ਸੀਸ ਭੇਟ ਦੀ ਘਟਨਾ ਬਾਬਤ ਕੁਝ ਦਰਜ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ ਨਵੇਂ ਸੁਧਾਰ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਵਰਣਨ ਹੈ। 'ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਮਾਰਕ', ਜੋ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅੰਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਖੰਡੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਛਣਕਾਉਣ ਤੇ ਡਕਾਉਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਦੀ ਰਹਿਤ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਪੁਰਬਕ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ, ਇਥੇ ਵੀ ਸੀਸ-ਭੇਟ ਘਟਨਾ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਕੁਲਿਘਾਤ' ਵਿਚ ਇਸ ਮਹਾਨ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਸ਼ੁਰੂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਪਰਾਮਾਣਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦੇ ਹਨ।"^੨

੪. ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸਵਾਲ ਜਵਾਬ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਉਹ

੧. ਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ ਪਾਠਸ਼ਾਲੀ ੧੦, ਭੂਮਿਕਾ, ਪੰਨਾ ੬

੨. ਡਾ. ਭੋਜਾ ਸਿੰਘ, ਭੂਮਿਕਾ, ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਠਸ਼ਾਲੀ ੧੦, ਖੰਡਾ ੮, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਵੇਲੇ ਹੋਈ ਗੱਲ ਬਾਤ ਉਪਰ ਆਧਾਰਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਭਾ. ਗੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਸਤਰਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਯੁਕਤ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਉਚਾਰੀ ਕਈ ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਭਾਵ ਰੂਪ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਗੁਰਮਤ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ :

ਆਪੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਿਰੀਟਿ ਬਿਸਥਾਰੂ ॥
ਸੋਈ ਕੁਪਤੁ ਸੋਈ ਆਕਾਰੂ ॥
ਸਰਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਥਾਪੈ ਨਾਉ ॥
ਦੁਹ ਮਿਲਿ ਏਕੈ ਬੀਨੋਂ ਨਾਉ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕੁਰਿ ਕੁਮੁ ਭਉ ਖੋਇਆ ॥
ਅਨਥ ਰੂਪੁ ਸਭੁ ਨੈਨ ਅਲੋਇਆ ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫, ਆਇ ਕ੍ਰੋਥ ਪੰਨਾ ੩੮੭)

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਯੁਕਤ-ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਇੰਜ ਹੈ :

ਤੀਨ ਰੂਪ ਹੈਂ ਮੋਹਿ ਕੇ ਸੁਨੋਂ ਨੰਦ ! ਚਿਤ ਲਾਇ ।
ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਗੁਣ ਕੁਰੂ ਸਬਦ ਕਹੈ ਤੋਹਿ ਸਮਾਇ ।
ਸਬਦ ਸੁਨੋਂ ਕੁਰੂ ਹਿਤ ਚਿਤ ਲਾਇ, ਭਯਾਨ ਬਥਦ ਕੁਰੂ ਸੁਨੈ ਸੁਨਾਇ ।
ਬਿਸਵਾਸ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕੁਰੂ ਸਬਦ ਚੁ ਧਰੇ, ਕੁਰੂ ਕਾ ਦਰਸਨ ਨਿਤ ਉਨ ਕਰੇ ।
ਗੁਰ ਸਿਖ ਸੇਵ ਕਰੈ ਚਿਤ ਲਾਇ, ਆਪਾ ਮਨ ਭਾ ਸਗਲ ਮਿਟਾਇ ।
ਐਸੇ ਕੁਰੂ ਸਿਖ ਸੇਵਕੀ ਮਹਿ ਪਹੁਚੈ ਆਇ ।
ਸੁਨਹੁ, ਨੰਦ ! ਚਿਤ ਦੇਇਕੈ ਮੁਕਤਿ ਵੰਕੁਣੈ ਜਾਇ ।^੧

ਭਾ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾਂਦੇਥ ਵਿਚ ਮਾਸ ਚਿੰਨ੍ਹਣ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬਰਮਿੰਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਪਰਸੰਗ ਰਾਹ ਜਾਂਦਿਆਂ ਇਕ ਨਵੀਂ ਫੋੜ ਛੋੜਨ ਲਈ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਸਵਾਲ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਖਿਰ ਕੁਰੂ ਕੀਰੀਟ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਂਦੇਥ ਕਦੇ ਕਿਉਂ ਸਨ ? ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਹੈ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵਰਨਣਯੋਗ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

“ਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਆਸਾਮ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਤੱਕ, ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਲੈਕਾ ਤੱਕ, ਪੱਛਮ ਦੀ ਬਾਹੀ ਅਰਬ ਤੱਕ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕੁਰੂ ਡੇਕ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਖਾਤਰ ਪੂਰਬ ਦੇਸਾਂ ਵੱਲ ਗਏ ਸਨ। ਪਰਚਾਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਖਿੱਚ ਨੇ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਦੇ ਸੁਰਬੀਰ ਰਾਜਪੂਤਾਂ, ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਆਕਾਸ਼ੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਜਾਂ ਚਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮਨੋਰਥਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਯੋਧੇ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਜਿਹੜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਸ਼ਚੇ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਿਛਲੀ ਚਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।”^੨

੧. ਗੁਰਮਤ ਸੁਧਾਕਰ-ਕਿਰਤ ਭਾਈ ਰਾਹਲ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੨੬੧।

੨. ਜੀਵਨ ਬਥਾ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੮੫, ਲੇਖਕ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਐਮ. ਏ.।

ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਧਾਰਮਕ ਚਰਿਤ੍ਰ ਹੈ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵੀ ਧਾਰਮਕ ਅਕੀਦੇ ਨੂੰ ਸੱਟ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ ਭਵਾਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੋਵੇ ? ਫਿਰ ਕਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਦੇ ਆਚਰਮ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਸ ਚਿੰਨ੍ਹਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਮਾਸ ਖਾਣ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਵਿੱਤਰ ਦਿਨ ਉਪਰ ਮਾਨਸਿਕ ਭੋਰ ਤੇ ਦੁਖੀ ਕਰ ਕੇ ਉਸੇ ਬਹਾਦਰ ਬਾਹ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾਣ ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਮਿਲਾਫ਼ ਉਹ ਦੱਖਣ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਭਾਵੇਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ? ਕੀ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸਰਵੋਤਮ ਧਾਰਮਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋੜਨ ਵਾਲਾ ਆਚਰਨ ਵੇਖ ਕੇ ਵੀ ਕੋਈ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਉਸ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਤੇ ਫਿਰ 'ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ' ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਕੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਥਾਣੀ ਤੋਂ ਏਨੇ ਵੀ ਵਾਕਿਫ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ — ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

ਗੁਰੂ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨ ਖਾਇ ॥

(ਮਾਭ ਮਸਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੪੧)

ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਮੁਰਦਾਰ ਖਾਣ ਦਾ ਹਮਾਇਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ! ਸਧਾਰਨ ਸਮਝ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨੇਗਾ ਕਿ ਨਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜਿਹਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਜਿਹਾ ਵੈਲਟਵ ਸਾਧੂ ਉਸ ਝਗੜੇ ਦਾ ਆਚਰਨ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸਨ ਕੇ 'ਬੰਦੇ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ।

ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਮਾਸ ਖਾਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਰਿਹਾ ।

ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ

ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ — ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਭਾਈ ਚੰਪਾ ਸਿੰਘ । ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — "ਭਾਈ ਚੰਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਦਾਸ ਪਾਰਬਾਹ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਅਤੇ ਖਿਡਾਵੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੇ ਬਚਨ ਸਿਉਂ ਪ੍ਰਕਟ ਚਲਾਇਉ ਪੰਥ ।

ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੇ ਬਚਨ ਇਹ ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ ।

ਇਹ ਭਾਈ ਚੰਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਣ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਵਿਚ ਅਜਲ ਵਿਚ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ — ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਰੱਚਿਤ 'ਮਹਾਨ ਕੰਥ' ਵਿਚੋਂ ਅਤੇ 'ਗੁਰਮਤ ਸੁਧਾਕਰ' ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਅੱਖਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ।

"ਚੰਪਾ ਸਿੰਘ — ਇਹ ਸੱਜਣ ਦਾਸੇਸ਼ ਦਾ ਖਿਡਾਵਾ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸਿੱਖ ਸੀ । ਇਸ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਇਕ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਗਧਾਨੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਅਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਦੇਖੋ ਗੁਰਮਤ ਸੁਧਾਕਰ ਦੀ ਬਣਾ ੧੦।੧"

ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਸੁਧਾਕਰ ਵਿਚ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਭਾਈ ਚੰਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਰਫ਼ਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਜਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਸ਼ਰਫ਼ਾਂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਰੇ ਹੋਣ ਉਹ ਇੰਜ ਹਨ—

(੮੮੫) ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਨਾ ਪੜ੍ਹੇ ਨਾ ਸੁਣੇ ।

(੮੮੬) ਲੜਕੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਪਾਠ ਸਿਖਾਏ ।

(੧੬੦) ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਭੋਗ ਸਲੋਕਾਂ ਪਰ ਪਾਏ ।

(੧੬੨) ਅਕਾਲ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਮੰਨਣੀ ।^੧

ਇਕ ਹੋਰ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਹੈ — ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ — ਜਿਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ — ਉਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਨ ਕੋਥ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

“ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਸਿੰਘ—ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਦਾ ਕਰਤਾ ਇਕ ਸਿੰਘ, ਇਸ ਦੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਦਾ ਅੰਤ ਇਸ ਦੋਹੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ‘ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਬੈਠੇ ਗੁਰੂ ਮਨ ਮਹਿ ਬੀਆ ਬਿਚਾਰ, ਬੰਨਿਆ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੂਰਤਿ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ’, ‘ਅਰ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਬਣਨ ਦਾ ਸਾਲ ਦੱਸਿਆ ਹੈ—

ਸੰਮਤ ਸਤ੍ਰਹਿ ਸੈ ਭਏ ਬਰਖ ਬਵੰਜਾ ਨਿਹਾਰ ।

ਮਾਘ ਵਦੀ ਤਿਥਿ ਪੰਚਮੀ ਵੀਰ ਵਾਰ ਸੂਰ ਵਾਰ ।

“ਇਸ ਨੇ ਇਹ ਮਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੭੫੨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਨਹੀਂ ਪਧਾਰੇ ਅਰ ਨਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੀ ।

“ਇਸੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਦੇ ਇਹ ਵਾਰ ਹਨ—

‘ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਚਲਾਯੋ ਪੰਥ ।

ਸਭ ਸਿੱਖਣ ਕੇ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਕ੍ਰਿਸ਼ ।

ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਮਾਨੀਓ ਪ੍ਰਗਟ ਗੁਰੂ ਕੀ ਦੇਹ’ ।”

ਅਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਰਹਿਤ ਨਾਮੀਏ ਵਾਰੇ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਮਤ ਸੁਧਾਰ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — “ਇਸ ਕਵੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਲ ੧੭੬੨ ਵਿਚ ਇਹ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਬੈਠ ਕੇ ਸਤਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ੧੭੬੫ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਨਹੀਂ ਗਏ । ਅਰ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤਥਾ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਗੁਰੂਪਾਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਪਿਛੋਂ ਪੰਥ ਨੇ ਬਾਪੇ ਹਨ ।”

ਡਾਕਟਰ ਗੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼’ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦੀ ਯਕੀਨੀ ਵਜੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾ ਨਾਮ ਹੈ ‘ਕੋਸਰ ਸਿੰਘ ਫਿੱਬਰ’ । ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ “ਸੰਨ ੧੭੭੯ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ‘ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ’ ਵਿਚ ਭਾਈ ਕੋਸਰ ਸਿੰਘ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਰਭ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਭਾਰੇਭਾਰੀ ਰਹੇ ਹਨ, ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਤ ਸਮੇਂ—

‘ਸਿੱਖਾਂ ਹਥ ਜੋਤਿ ਕਰ ਬੇਨਤੀ ਪੁਛਾਈ ।

ਭਰੀਥ ਨਿਵਾਰ ਸਿਖ ਸੰਗਤ ਹੈ ਰੋਗੀ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਹਵਾਲ;

ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ ਗੁਰੂ ਲੜ ਪਕੜੋ ਅਕਾਲ ।”

ਅਓ ਜ਼ਰਾ ਕੋਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਿੱਬਰ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਰਮਾਣੀਕਤਾ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਲਈਏ ।

ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਲਲ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਉਚਿਤ-ਅਨੁਚਿਤ ਸੰਭਵ ਸੀ ਸਭ

੧ ਗੁਰਮਤ ਸੁਧਾਰ, — ਖੰਡਾ ੨੭੮, ੨੮੦, ਲੇਖਕ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

੨ ਮਹਾਨ ਕੋਥ ਪੰਨਾ ੫੬੬

੩ ਗੁਰਮਤ ਸੁਧਾਰ ਪੰਨਾ (੫)

ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਇਕ ਸਪਤਾਹਕ ਅਖਬਾਰ ਵੀ ਕਢਦੇ ਸਨ — ਜੋ ਕਿ ਅੱਜ ਤਕ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ — ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ 'ਮਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ'। ਏਸੇ ਮਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਦੇ ਰਰਵੰਜਵੇਂ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਕ ੩੨, ੩੩, ੩੪, ੩੫, ੩੬, ੩੭ ਅਤੇ ੩੮ ਵਿਚ ਛਪੇ 'ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਕਾਲ' ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲੇ ਲੇਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਸੰਕ੍ਰਿਪਤ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਤ ਮੰਨੇਜਰ ਮਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਨੇ ਨਵੰਬਰ ੧੯੫੨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਬੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛਿਬਰ ਦੇ ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮੇ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਤਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੰਨਗੀਆਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ—

"ਸ੍ਰੀ ਛਿਬਰ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਡਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ 'ਅਨੰਦ' ਜੀ ੧੫੯੩ ਨੂੰ ਜਨਮੇ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਵਡਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ — 'ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ' ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ 'ਅਨੰਦ' ਜੀ, ਪਰ ਏਥੇ ਅਸੀਂ ਨਾਮ ਦੀ ਬਹਿਸ ਵਿਚ ਹਾਲੇ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ, ਕੇਵਲ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਛਿਬਰ ਜੀ ਚਾ ਕਥਨ ਹੈ।

ਸੰਮਤ ਪੈਦਾ ਸੀ ਤ੍ਰਿਆਨਵੇ ਜਥਾ ਬੀਰੇ।

ਘਰ ਬੇਟਾ ਜਨਮਿਆ 'ਅਨੰਦ' ਤਬ ਹੀ ਭੈ।

"ਤੇ ਇਸੇ ਸੰਮਤ ਇਸ 'ਅਨੰਦ ਜੀ' ਦੇ ਜੰਮਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ੪੦ ਪੋਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਰਚਿਆ :

'ਛਾਬਾ ਨੰਦ' ਜੀ ਜਨਮੇ ਤਾਂ ਅਨੰਦ ਸੀ ਬਣਿਆ।

ਪਉਤੀਆਂ ਚਾਲੀ ਗੁਰ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਭਟਿਆ।

"੧੫੯੩ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਗਤ ਨਿਸਤਾਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਗਾਲਬਨ ਸ੍ਰੀ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਜੇ 'ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ' ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ੧੫੯੬ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ। ੧੫੯੩ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਬਰਨ ਬਰਨ ਪਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ ਸਨ, ਚਾਲੀ ਪਉਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ੧੫੯੩ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਰਚਿਆ ਗਿਆ?"

"ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਭਰਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਦਾ ਪਤ੍ਰਿਕਾ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਛਿਬਰ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭਰਜਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਕਿੱਥੋਂ ਭਕ ਦਰੁਸਤ ਹੈ, ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਂ ਉਗਾਧੀ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਖੋਜੀ ਸਜਣਾਂ ਨੂੰ ਇਮਾਨ ਖਰਬ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਨਵਾਂ ਬੋਝਾ ਚਰਚ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ।

"ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ ਤੇ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਬਾਰੇ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ' ਕਹਿ ਕੇ ਸਮਾ ਛਾਏ ਤਾਂ ਬਕਾਲੇ ਅਨੇਕ ਸੋਚੀ ਮੰਜੀਆਂ ਲਾ ਬੈਠੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਲੱਭਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਕੁਝਾਣਾ ਆਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰੋਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਬਾਬਾ ਲਗਦੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਰਸਤਾ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਜਵਾਇਆ। ਪਰ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛਿਬਰ ਇਹ 'ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਰੋ' ਦੇ ਸੁਹਣੇ ਬਰਕੱਦ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਬਜ਼ੁਰਗ 'ਦਰਬਾਰ ਮਲ ਛਿਬਰ' ਦੇ ਸੀਸ ਸਜਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ।

"ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਨੂੰ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਮਰਜੀਊਲੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੀ ਧਾਰ ਨਾਲ ਪਰਖ ਕੇ ਚੁਣੇ ਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਛਕਾਇਆ ਤੇ 'ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਸਾਖੀ ਨੂੰ ਛਿਬਰ ਬੜੇ ਹੀ ਹਾਸੋਹੀਣੇ ਢੰਗ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਲਿਖੇ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ੧੭੫੪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੰਥ ਨੂੰ ਨਿਬਾਨੀ ਲਾਉਣ ਦੀ ਸੋਚੀ ਤੇ

੧੭੫੪ ਦੇ ਚੇਤਰ ਦੇ ਦਿਨ ੨੮ ਬਾਕੀ ਹਰੇ ਤੇ ਤੂੰ ਇਨ ਹੋਰ ਕੁਝਰੇ ਤਾਂ ਚੋਪਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਦਿਆ । ਦੌਵਾਨ ਲਗਾ ਕੇ ਕਟੋਰਾ ਜਲ ਦਾ ਮੰਗਾਇਆ, ਕਰਦ ਆਪ ਚੋਪਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਜਲ ਦੇ ਕਟੋਰੇ ਵਿਚ ਹਿਲਾਓ । ਜਪ ਤੇ ਅਨੰਦ ਪੜ੍ਹੋ । ਦੌਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਨੇ ਕੋਲੋਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਭਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ । ਵਿਚ ਮਿਠਾ ਪਾਓ' ਤਾਂ ਸਵਾਦਦਾਰ ਬਣੇਗਾ । ਤਾਂ ਧਰਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਤਾਸੇ ਲੈ ਆਓ । ਪਤਾਸੇ ਮੰਗਾ ਕੇ ਪਾਏ, ਕਰਦ ਹਿਲਾਈ, ਨਾਮ ਪਾਹੁਲ ਧਰਿਆ । ਚੋਪਾ ਸਿੰਘ ਇਹ ਪਾਹੁਲ ਬਣਾ ਕੇ ਕਟੋਰਾ ਹੱਥ ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ । ਮਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਸੁਆਦ ਚਖਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਚੋਪਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਬੰਨ ਜਾਹ ਤੇ ਥਿਨਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਹੁਲ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਪੰਜਾਂ ਸੱਤਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਥੀ ਪਾਹੁਲ ਦਿੱਤੀ ।

“ਐਸੀ ਮਨੋਕਲਪਿਤ ਤੇ ਘਿਣਾਉਣੀ ਭਥਾ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਲੇਖਕ ਨੇ ਥੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਹੋਣੀ । ਜਿਸ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵਾਕਫ਼ੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੀ ਬੀਮਤ ਕੂੜ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਤਯਤਾ ਦੇ ਤੱਥ ਤੇ ਭਿੰਨੀ ਕੁ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ।

“ਫਿਰ ਈ ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਪਰ ਹਾਨੀ ਏਨੀ ਪੁਰਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇ ਹੱਥ ਦਾ ਨਾਂ । ਸਾਡੇ ਲੇਖਕ ਤੇ ਨਵੇਂ ਖੋਜੀ ਜੋ ਫਿੱਬਰ ਨੂੰ 'ਹਕੂਰੀ ਸਿੱਖ' ਤੇ ਭਥਾ ਮੰਮਰਥਿਰ ਮੰਨ ਕੇ ਹਨ ਜੇ ਇਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਨਿਰਸੇਸੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਕਾਇਆ ਐਸੀ ਪਲਟ ਦੇਣਗੇ ਜੋ ਘਿਣਾਉਣੀ ਤੇ ਪਰਮ ਦੁਖਦਾਈ ਹੋਵੇਗੀ ।

“ਏਥੇ ਵਿਚੋਂ ਦਾਣੇ ਟੋਹਣ ਮਾਤ੍ਰ ਫਿੱਬਰ ਜੀ ਦੇ ਦੱਸੇ ਵਾਕਫ਼ਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਛੋਟਤੀ ਦੇ ਹੀ ਪਾਰਖੂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਏਥੇ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਹੋਰ ਤੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਮੂਲਾਂ ਦੀ ਮੁੱਲਹੀਨ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੇ ਵਿਹੂ ਰਲੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਵਿਹੂ ਦਾ ਭਾਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ । ਦੰਗਾ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ । ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪੜ੍ਹੇ, ਇਸ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਬਲਪਨਾ — ਇਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਨਾਵਾਕਫ਼ੀ ਹੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ।”^੧

ਉਪਰ ਕੁਝ ਵੰਨਗੀਆਂ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੱਖ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਭਾਈ ਬੈਸਰ ਸਿੰਘ ਫਿੱਬਰ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ — ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਥਾਹੀ ਲਈ ਭਾ: ਕੰਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਫਿੱਬਰ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਫ਼ਕੀਆਂ ਨਾਲ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪੁਸਤਕ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ — ਪਰ ਮੈਂ ਏਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਬਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੂੰ ਕਥਾਹ ਜਾਂ ਪਰਮਾਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਓਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਮਾਣੀਕਤਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕੀ ਹੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਕਟਰ ਕੰਭਾ ਸਿੰਘਾ ਜੀ ਨੇ 'ਕੰਭ' ਨੂੰ ਕੁਰਤਾ ਦੇ ਪਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ — ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੌਲਾ । ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਭ ਹੈ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ । ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚ ਹੋਏ ਭਾਥਾ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਜੀ ਭੌਲਾ ਲਿਖਰ ਸੰਨ ੧੮੦੦ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ ਪੁਸਤਕ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਕ ਦੂਜਾ, ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

“ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਬਖਸ਼ ਕੀਆ ।

ਜੋ ਦਸ ਸਰੂਪ ਹਮਾਰੇ ਪੂਰਨ ਰਏ ।

ਅਬ ਮੇਰੀ ਜਾਹਗਾ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਜਾਨਣਾ...

ਸਿਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੇ ਸਰੀਰ ਕਾ ਕੀਯਾ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਜਗਾ
ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਜੀ ਕੋ ਜਾਨਾ ।”

ਇਹ ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਜੀ ਭੱਲਾ ਗੁਰੂ ਕੁਲ ਵਿਚੋਂ ਹਨ — ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਿਸਚੈ ਹੀ ਆਦਰ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਂ ਕੋਈ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਆਪ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘੁੰਚ ਦੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਬੱਚਾ ਬੁੱਢਾ ਬਾਲਾ ਮਾਈ ਭਾਈ — ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ । ਕਿਵੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਤਤੀ ਲੋਹ ਉਪਰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਤਪਦੀ ਰੋਤ ਦੇ ਕੜਕੇ ਆਪ ਦੇ ਸੀਸ ਉਪਰ ਪਾਏ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪ ਨੂੰ ਗਦ੍ਦੀ ਦੀ ਖੋਲ ਵਿਚ ਮੜ੍ਹਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸਣ ਕੇ ਆਪ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਸਮਾ ਡਾਢੇ ਸਨ । ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਜੀ ਭੱਲਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਤੇ ਬੜਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਆਪ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਹਾਯੀਰ ਨਾਲ ਖਹਿਬਤਨ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਚਹਿਰ ਖਾ ਲਿਆ ਤੇ ਬਦਨ ਉਪਰ ਰੋਲ ਦੀ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗਰਮ ਜਲ ਨਾਲ ਇਬਨਾਨ ਕਰਕੇ ਆਤਮ ਹੋਤਿਆ ਕਰ ਲਈ ਸੀ । — ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

ਅਗੇ ਸਾਖੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਵਨ ਕੀ ਨਿਰੂਪਨ ਹੋਇਕੀ :

ਦੋਹਰਾ

ਬਿਖੁ ਖਾਤੇ ਕਛੁ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਜਗ ਘਟਿ ਅੰਤਰਿ ਜਾਇ ।
ਸਕਲ ਅੰਗ ਸੰਖਨ ਕਰੇ ਰਨ ਕੇ ਨਾਸ ਕਰਾਇ ।

ਚੌਪਈ

ਗੁਰ ਅੰਤਰਿ ਫਿਅਨ ਸਮਾ ਜਗ ਆਇਆ ।
ਸਭ ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬੁਲਾਇਆ ।
ਅਰਥ ਮਲੁ ਮੈ ਕੀਆ ਬਖਾਨ ।
ਮੈ ਏਹ ਰਜੈ ਹੋਰੇ ਨਿਰਬਾਨ ।
ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਵਾਲ ਕੇ ਅਥ ਜਾਵੈ ।
ਗੁਰ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਭ ਬਖਾ ਸੁਨਾਵੈ ।
ਸੋਈ ਹੋਇ ਸੁ ਹਰਿ ਜੀ ਕਰਨਾ ।
ਗੁਰ ਜਾਨੈ ਸਕਲੇ ਆਚਰਨਾ ।
ਭਥ ਅਰਥ ਮਲੁ ਕਏ ਗੋਬਿੰਦ ਵਾਲ ।
ਪੁਨ ਸਿਖ ਸੰਗਤਿ ਸੈ ਕਹਾ ਦਿਆਲ ।
ਸਦਾ ਸਦਾ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਪ ਜਪਨਾ ।
ਮਮ ਸਤਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਹਿਰਦੇ ਮੈ ਬਖਨਾ ।
ਗੁਰ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗ ਆਹਿ ।
ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਭੇਦ ਕਛੁ ਨਾਹਿ ।
ਬਡਾ ਤੇਜਸੀ ਬਡ ਪ੍ਰਤਾਪ ।
ਗੰਨ ਲੋਕ ਜਾਪੇ ਜਿਸ ਜਾਪ ।

ਦੋਹਰਾ

ਸਭ ਕਾਰਜ ਜਗ ਕੇ ਕਰੇ ਲਗੇ ਠ ਤਾ ਕੋ ਲੇਸ ।
ਨਿਰ ਬਿਕਲਪ ਨਿਰਲੋਭ ਗੰਗਿ ਪਰੇ ਰਾਜਸੀ ਭੋਸ ।

ਚੌਪਈ

ਸਭ ਸੰਗਤ ਮਿਲ ਮਾਥਾ ਟੇਕਾ ।
 ਕਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਤਿਗੁਰ ਆਲੋਚਾ ।
 ਸਤਿ ਕ੍ਰਿਪਦੇਸ ਸੰਗਤ ਮਨ ਲਾਗਾ ।
 ਸਭ ਮਸਤਕ ਜਾਗੇ ਭਾਗ ਸੁਭਾਗਾ ।
 ਰਬ ਸਤਿਗੁਰ ਦਿਆਲ ਪਰਮ ਪਰਬੀਨਾ ।
 ਬੋਲ ਮੰਗਾਇ ਮਰਦਨ ਤਨ ਕੀਨਾ ।
 ਰਪਤ ਨੀਰ ਸੋ ਕੀਆ ਸਨਾਨ ।
 ਭ੍ਰਮ ਅਸਲ ਬੀਨਾ ਬੋਵਲ ਗਿਆਨ ।
 ਪੁਨ ਬਸਤੁ ਓਢ ਸੁੰਦਰ ਤਨ ਲੀਆ ।
 ਪਰਮ ਧਾਮ ਕੋ ਪਿਆਨਾ ਕੀਆ ।...

ਇਹ ਲੰਮੀ ਸਾਖੀ ਇਸ ਲਈ ਲਿਖੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਰੂਪਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕਤਾ ਦਾ ਸਹੀ ਸਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਵੇਚਨਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਾਥਾ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭਲਰ ਬਿਆਨੀਆਂ ਵੱਲ, ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਇਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਇਹ ਹਨ —

੧. ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਬਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੇ ਖਾਪ ਦੀ ਜੰਗ ਵਾਲਾ ਬਬਰ ਕ੍ਰਿਥੇ ਹੀ ਉਥਾਰਨਾ ।

੨. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਾਰਾ ਰਿਪਰੋਂ ਅਤੇ ਪਰਨੀ ਘੁੰਮੀ ਸੀ ।

੩. ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਚਾਸੂ ਤੇ ਦਾਕੂ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਧਾੜੇ ਮਾਰਨ ਕਦੇ ਅਤੇ ਕੋਈ ਮਾਰ ਨਾ ਮਿਲੀ ।

੪. ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਨੇ ਲਾਠੀ ਨੂੰ ਲਿਆਈ ।

੫. ਜੋਠਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਦੀ ਭਾਨੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਈ ।

੬. ਫੈਰੋਜ਼ ਵਿਚ ਬੱਰੇ ਦਾ ਮਾਸ ਆਮ ਸੀ ਤੇ ਮੱਛੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਭਰਣ ਦੀ ਲੱਭ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ।

੭. ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਦਾਸ ਮੋਹਨ ਜੀ ਤੋਂ ਵਡੇ ਸਨ ।

੮. ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੱਚੀ ਦਾ ਵਾਰਸ ਆਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਾਪਿਆ, ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਤੇ ਮਹਾਦੇਵ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕੱਚੀ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ।

੯. ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਪੋਥੀਆਂ ਮੋਹਨ ਮਸਤਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੰਸਰਾਮ ਕੋਲ ਸਨ ।

੧੦. ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸੱਚੀ ਤੇ ਕੱਚੀ ਬਾਦੀ ਦੀ ਭਾਣ ਬੀਟ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਕੀਤੀ ।

੧੧. ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਕਲੀ ਪੇੜੇ ਮੇਥੇ ਤੇ ਵੁਪਾ ਲਈ ਸੀ ।

੧੨. ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਉਪਰ ਜੋਕਾਂ ਲਵਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗੇ ।

੧੩. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਭੱਲਾ ਵੈਸ ਦੇ ਬਾਬਾ ਦੁਆਰਗਾ ਦਾਸ ਨੇ ਪ੍ਰਕਟ ਕੀਤਾ ।

੧੪. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਨੇ ਵਿਚ ਸਨ — ਅਨੰਦਪੁਰ ਨਹੀਂ ।

੧੫. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਚੌਕੀ ਵਾਲੇ ਰਾਜਪੂਤ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦੇ ।

੧੬. ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੀਸ ਦਾ ਸੰਸਕਾਰ ਦਿੱਤੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ।

੧੭. ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਖਬਰ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਣਾ ਨੇ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਚਿਕਰ ਨਹੀਂ।

੧੮. ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਬੁਰਜ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਣ ਵਾਲੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੀ ਜੀ ਸਨ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨਹੀਂ।

੨੦. ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਪੰਥ ਚਲਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂਦੇੜ ਲੀਲਾ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਹੋਏ ਤੇ ਸਰਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਫ਼ਸੀਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਣ ਸੁਣਾ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਤੱਥਾਂ ਉਪਰ ਆਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਸੰਗਾ ਦਾ ਚਿਕਰ ਅਲੋ ਭੀ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਦਾ ਕਰਤਾ (ਸੈਨਾ ਪਤੀ) ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਰਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਿਵਾਏ ਉਸ ਥਾਂ ਦੇ ਜਿਥੇ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਸਰਾਸਰ ਟਪਲੇ ਵਾਲੀ ਜਾਪੇ, ਇਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਉਪਰ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਸੰਮਤ ੧੭੫੮ ਵਿਚ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ੧੭੬੫ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਥਾਹ ਚਲਾਏ ਬਾਬਤ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਾਲ ਸੁਣੇ ਉਹ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ। ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਾਹੀ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਚ ਖੰਡ ਚਲੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਪੰਜਾਬ ਆਏ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਕੱਲ ਇਥੇ ਦੱਸੀ। ਇਸ ਸਾਥੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀ ਸਾਖੀ ਇਸ ਬਾਬਤ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋਈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ਿਆੜਿਆਂ ਤੇ ਮਨਘੜਤ ਸਾਖੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਹਫ਼ਾਰ ਦਰਜੇ ਭਰੋਸੇ ਧੱਕ ਹੈ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਸੈਨਾਪਤੀ ਦੀ ਢਿੱਡੀ ਹੋਈ ਇਸ ਸਾਥੇ ਦੀ ਸਾਖੀ ਹਰ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਮੁਕੰਮਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਕੱਲ ਨਹੀਂ — ਜਿਹੜੀ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਸਕਦੀ ਹੋਵੇ ਯਾਂ ਜਿਹੜੀ ਕੀਰ ਮਾਮੂਲੀ ਅਤੇ ਇਸ ਬਰਬੇ ਮਨਘੜਤ ਲਗਦੀ ਹੋਵੇ। ਭਾਬੀ ਸੈਨਾਪਤੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਓਪਈ

ਏਕ ਦਿਵਸ ਕਾਰਨ ਤੇ ਆਗੇ,
ਮਿਲ ਕੇ ਸਿੰਘ ਪੁਡਨੇ ਲਾਗੇ।
ਕਵਨ ਰੂਪ ਆਪਨ ਪ੍ਰਭ ਕੀਨੇ,
ਡਿਨ ਕੇ ਜਵਾਬ ਭਾਡਿ ਇਹ ਦੀਨੇ।
ਭਾਹ ਸਮੇ ਗੁਰ ਬੈਠ ਸੁਨਾਈ,
ਖਾਲਸ ਅਪਨੇ ਰੂਪ ਭਰਾਏ।
ਖਾਲਸ ਹੀ ਸੇਂ ਹੈ ਮਮ ਕਾਮਾ,
ਬਾਝ ਕੀਉ ਖਾਲਸ ਕੋ ਜਾਮਾ।

ਖਾਲਸ ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਹੈ ਹੋ ਖਾਲਸ ਕੋ ਪਾਸਿ।
ਆਦਿ ਅੰਤ ਹੀ ਹੋਰ ਹੈ ਖਾਲਸ ਮੇ ਪ੍ਰਕਾਸਿ।

ਲੋਟਨ ਛੰਦ

ਖਾਲਸ ਖਾਸ ਕਹਾਵੇਂ ਸੋਈ, ਜਾ ਕੇ ਹਿਰਦੈ ਭਰਮ ਨ ਹੋਈ।
ਭਰਮ ਭੇਖ ਤੇ ਰਹੀ ਠਿਆਰਾ ਸੇ ਖਾਲਸ ਸਤਿਗੁਰ ਹਮਾਰਾ।

. (ਜੇਵਨ ਕਥਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਪੰਨਾ ੪੪੦ ਤੇ ੪੪੨)

ਸੈਨਾ ਪਤੀ ਦੇ ਇਸ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਕੁਰਿਆਈ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ। ਬਾਕੀ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ — ਉਹ ਵੀ ਸੁਣੇ ਸੁਣਾਏ ਉਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ — ਪਰਤੱਖ ਪਰਮਾਣ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਡਾਕਟਰ ਕੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਭਾਈ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਕੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸ — ਆਪਣੇ ਦਾਅਵੇ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਕੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ (ਸੰਨ ੧੭੫੧ ਈਸਵੀ) ਵਿਚ ਭਾਈ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ :

“ ‘ਭਾ ਤੇ ਜੋ ਕੁਰ ਸਿਖ ਸੁਜਾਨ ॥

ਮਾਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਡਰਵਾਨ’ ॥ ”

ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਨਾਇਤ ਈਸ਼ਾ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ੪੩ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੈਨਾਪਤੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰ ਸੋਭਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਘਟਨਾਵਲੀ ਤੇ ਭਾਗੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿੰਨ ਥੀਤੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਏਸ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਮਾਣਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਭਾ: ਕੋਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹਾਂਗੇ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਉਪਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਸਰਚਾ ਸਹੀ ਹਨ — ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਏਸੇ ਕਿਤਾਬ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹੀ ਮੰਨਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਵੀ ਪ੍ਰਕਟ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸ ਬੋਝੇ ਵਰ ਮੰਗਵਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੁੱਢਾਂ ਅਖਵਾਈਆਂ ਹਨ —

ਸਵੈਯਾ

‘ਬਰੇ ਕੁਹ’ ਕਹਯੋ ਢੇਵੀ ਯਾ ਤਬ ਕੁਰ ਹੋਈ ਕਦਾਕਦ ਵਾਕ ਅਨਾਏ।

ਚਾਨ ਵਿਜੈ ਜਗ ਮਾਤ। ਇਹੋ ਜਿਮ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਭਰੋਂ ਸੁਖ ਪਾਏ।

ਨਾਸ ਮਲੋਭ ਕਰੇ ਸਭ ਕੇ ਹਰਿਨਾਮ ਸੁਨੇ ਕੁਰ ਧਿਆਨ ਲਗਾਏ।

ਚਿਤ੍ਰੀਆਂ ਸਮ ਸਿਖ ਬਿਰਾਜਤ ਹੈ ਤਦਪੀ ਸਭ ਖਾਨ ਪਠਾਨਨ ਘਾਏ।

ਤਬ ਢੇਵੀ ਉਚਾਰ ਕਰਯੋ ਅਸ ਹੀ ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਖਲ ਤੇ ਇਮ ਭਾਖ ਕਰਾਈ।

ਤਿਮ ਹੀ ਰਿਸ ਯਾ ਬਲ ਹੋਇ ਘਨੇ ਕਛੁ ਨੈਨ ਮੁੰਦੇ ਅਰਿ ਰੋਜ ਪਰਾਹੋ।

ਜੈਸ ਫਿਯੋ ਹਰਿ ਸੈਕਰ ਮੇ ਸੁਰ ਰੈਸ ਕੂਹੀ ਨਿਰਥਾਨ ਸਦਾ ਹੀ।

ਯੋ ਕਹਿ ਖੰਡ ਦੋਓ ਪਹਿਰਾਇ ਕੈ ਜਾਹਿ ਸੁ ਸੁੰਡ ਨਿਸੁੰਡ ਹਰਾ ਹੀ।

(ਅਠਵਾਂ ਅਧਿਆਏ ਪੰਨਾ ੧੨੦)

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਈ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਢੇਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਟ ਹੋਣ ਦਾ ਚਿਕ੍ਰ ਦਿੱਤਾ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ —

ਭਾਪੇ ਭੰਦ। ਕੜਕਤ ਰਯੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡ, ਚੰਡ ਚੰਡਾਨ ਬਕਾਹੀ।

ਕੋਲ ਦਾਕੁ ਭੜਹੜੀ, ਸੈਸ ਸਿਕਰ ਬਰਹਾਈ।

ਘੁਰਤ ਘੋਰ ਘਨ ਘਟਾ, ਦਸੋ ਦਿਸ ਜਵਾਲਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸੀ।

ਕੋਪਤ ਗਿਰਿ ਜਨੁ ਉਭਤ ਹੋਮ ਯੁਤ ਗਿਰਿ ਕੈਲਾਸੀ।

ਇਕ ਪਾਠਨ ਯੁਤ ਗਜ ਬਰਕ, ਧਰਕਤ ਸਿੰਧੁ ਬਸੁਧਾ ਗਗਨ।

ਜੈ ਜੈ ਪੁਨਿ ਭਵਤੈ ਸੁਬਭ, ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਭਨਤ ਸਮਨ ਸੁਖਨ।

ਮੁੰਡ ਮਾਲ, ਮੁਖ ਝਮਰ ਜਵਾਲ, ਚਖ ਭਾਲ ਚਿਮਲ ਅਤਿ।

ਆਨ ਚੁਜਾ ਸੈ ਕਰਾਲ, ਕਹਾਕਹ ਬਰਤ ਹਰਤ ਸਤ।

ਫੁਟਤ ਬਯਾਲ ਕਰ ਏਕ ਧਾਰ ਤਰਵਾਰ ਜਗਤ ਜਤ।

ਦੁਹੀ ਲਸਤ ਜਮ ਦਾਤ੍ਰ, ਤ੍ਰਿਤੀ ਕਰ ਸਾਂਗ ਹਰਨ ਦੁਤਿ ।
 ਚਤੁਰਥ ਰਾਪ ਸਭ ਪਾਂਚ, ਖਸਟਮੇ ਪਾਸ ਫਲੋਲੋ ।
 ਕੋਟਿ ਸੂਰ ਸਸਿ ਚਕਿਤ, ਦੇਵ ਤੇਤੀਸ ਸਤੁਤਿ ਕਰ :
 ਬਿਸ ਸੰਕੁ ਹਰਿ ਸੰਕ ਕਰਤ ਲੋਕੁਤਾ ਤੋਰ ਬਟ ।
 ਕਰਤ ਸੰਖ ਪੁੰਨ ਬੂਰ, ਕੁਰੂ ਰਥ ਜੋਤ ਭਨਰ ਸੁਰ ।
 ਪੇਖ ਰੂਪ ਤਹਿ ਉਠੋ, ਨੈਨ ਕਵ ਮੁੰਦ ਲੀਨ ਬਰ ।
 ਸਵਾ ਲਾਖ ਸਿਖ ਭੀ ਸੀਸ ਭੋਟ ਅਰਪੀ ਤਬ ਹੁਰਿ ਧਰ ।
 ਕਾਲੀ ਪ੍ਰਤੋਭ ਇਹ ਬਿਧਿ ਭਈ, ਸੁਨਹੁ ਸੰਤ ਸਭ ਕੁਨੀ ਨਰ ।
 ਚੰਦਰਾ
 ਯਾ ਕਰ ਮੁੰਦੇ ਨੈਨ ਫੁਰ, ਥੀਨੋ ਨੈਨ ਨਿਵਾਸ ।
 ਤਾ ਕਰ ਸਿੰਘਨ ਨੈਨ ਮੈ, ਤੇਜ ਬਠੈ ਸੁਖ ਰਾਸ ।

(ਅੰਧਿਆਇ ਅੱਠ, ਪੰਨਾ ੧੨੦)

ਭਾਈ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਉਪਰੰਕਰ ਕੁਝਾਂ ਵਾਰੋਂ ਸਾਡੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਮੀਂ ਭਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਹਨ । ਏਵੀ ਪ੍ਰਕਟ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਕੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਵਰ ਮੰਗੇ ਸਨ । ਪਰ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਹ ਕੋਲ ਮਨਘੜਤ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਇਸ ਏਵੀ ਪ੍ਰਕਟ ਪ੍ਰਕਰਨ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਚਰਮਦੀਨ ਗਵਾਹ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ — ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਯੋਗ ਦੂਰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਪਰ ਨਾਂਦੇੜ ਗਾਂਢ ਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਚਰਮਦੀਨ ਗਵਾਹ ਨਹੀਂ — ਇਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਬਿਜੇ ਵੀ ਕੋਲ ਨੂੰ ਸਹੀ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ?

ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਪਰਾਮਾਣਿਕਤਾ

ਭਾ: ਭੋਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਦੀ ਕੁਮਿਕਾ ਵਿਚ ਇਸ ਕੁੰਥ ਦੇ ਲੇਖਕ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਛਲਤੀਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਇਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਠੇਢਨੀ ਵਿਚ ਇਹ ਕੁੰਥ ਆਪਣੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਾਮਾਣਿਕਤਾ ਗਵਾ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਭਾ: ਭੋਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

“੧ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਕਮਚੋਰੀ ਜੋ ਇਸ ਕੁੰਥ ਦੀ ਮਹੱਤਾ ਨੂੰ ਸੱਟ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਕੁਰੂ ਕੋਥਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕੁਰ ਮੁਖ ਵਾਕਿਆਤ ਦੀਆਂ ਛਲਤ ਤਾਰੀਖਾਂ ਹਨ । ਇਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :

“੧੭੨੩ ਬਿ:—ਕੁਰੂ ਕੋਥਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਕਟ ਹੋਏ, ਅਰਥਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ।

“੧੭੪੬ ਬਿ:—ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸਾਜਿਆ ।

“੧੭੬੬ ਬਿ:—ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਂਦੇੜ (ਦੱਖਣ) ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਰ ਸਮਾਏ ।

“ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਛਲਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ, ਭੋਕਿਨ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਰੋਲਾ ਹੈ । ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਡਿੱਬਰ ਕਰਤਾ ‘ਬੀਸਾਕਲੀ ਨਾਮਾ ਚਮਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਗਾਂ’, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾ ‘ਕੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀ’, ਕੁਲਾਸ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾ ‘ਕੁਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ’, ਆਦਿ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਾਰੀਖਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ੧੭੧੮ ਬਿਕਰਮੀ, ੧੭੨੧ ਬਿਕਰਮੀ, ੧੭੨੨ ਬਿਕਰਮੀ, ੧੭੨੩ ਬਿਕਰਮੀ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਕਿ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਤਾਰੀਖ ਠੀਕ ਹੈ । ਇਸ ਘਾਟੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਇਹ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਿਤੀ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਮਿਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ।

(ਪਰ) "ਦੁਜੀ ਤਾਰੀਖ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਭਲਤ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਪਰੋੜਤਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਮੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਹੁਣ ਤੀਕ ਪੰਥ ਸਾਜਣ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਬਾਬਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਮਤ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ - (੧) ੧੭੫੬ ਬਿਕਰਮੀ (੧੬੯੯ ਈਸਵੀ); (੨) ੧੭੫੨ ਬਿਕਰਮੀ (੧੬੯੫ ਈਸਵੀ)। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕਈ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅਜੇ ਤੀਕ ਇਹ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਣਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਸੱਤ ਠੀਕ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹੜਾ ਭਲਤ। ਪਰੰਤੂ ਸੰਮਤ ੧੭੫੬ ਬਿਕਰਮੀ (੧੬੯੯ ਈ.) ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਭੇ ਦੀ ਦਲਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਨਣ-ਯੋਗ ਦਲੀਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

"ਤੀਜੀ ਤਾਰੀਖ ਵੀ ਭਲਤ ਹੈ..."

"ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗਾਣੀ ਤੇ ਨਾਦੇਵ ਦੇ ਯੁਧਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੭੫੨ ਬਿਕਰਮੀ (੧੬੯੫ ਈ.) ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਪੂਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਈ, ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਮਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਲੜਾਈਆਂ ੧੭੫੨ ਬਿਕਰਮੀ (੧੬੯੫ ਈ.) ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਮਿਆਲ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਭਲਤ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਭੰਗਾਣੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਬਕਦਾਂ ਵਿਚ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਤੇ 'ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ' ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਸੰਮਤ ੧੭੫੫ ਬਿਕਰਮੀ, ੧੮ ਅਸੂ, ਅਸੂ ਸੁਦੀ ੪ (੧੮ ਸਿਤੰਬਰ, ੧੬੯੮ ਈ.)।..."

"ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਨਰਥ ਵੀਹਵੇਂ ਅਧਿਆਇ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਗੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਰਾਜਸਥਾਨ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਬਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਕਈ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਘੁਮਿਏ ਰਹੇ। ਵਿਚ ਇਥੋਂ ਇਹ ਪਟਨਾ, ਕਾਸ਼ੀ ਤੇ ਅਜੁਧਿਆ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈ ਸਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਬਿਤਾਏ। ਉਥੋਂ ਉਹ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਗਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਿਛੋਂ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਨਾਦੇਵ ਪਹੁੰਚੇ। ਕਾਸ਼ੀ ਦਾ ਇਹ ਬਾਥਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਜਸਥਾਨ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਸਗੋਂ ਪਟਨਾ, ਕਾਸ਼ੀ ਤੇ ਅਜੁਧਿਆ ਦੀ ਕਈ ਸਾਲ ਠੀਕ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਥੇ ਪੁੱਜੇ, ਬਿਲਕੁਲ ਭਲਤ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਫਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਫਰ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਗੇ ਤੋਂ ਨਾਦੇਵ ਤੀਕ ਲਗਭਗ ਇਕ ਸਾਲ ਲੱਗਾ।..."

"ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਚੰਘਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵੇਰਵੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਐਰੰਕਜੇਬ ਤੇ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਕਾਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਇਕ ਲੰਮੀ ਚੌੜੀ ਕੋਸ਼ਟੀ ਹੋਈ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਨਵੰਬਰ ੧੬੭੫ ਈਸਵੀ ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਐਰੰਕਜੇਬ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਕਾਰ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਮੁਲਾਕਾਤ ਜਾਂ ਕੋਸ਼ਟੀ, ਦਾ ਹੋਣਾ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ।"

ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਭਲਤ ਬਿਆਨੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਹਨ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾ: ਫ਼ੌਜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਰਾਹੀਂ ਕੁਝ ਕੁ ਵੰਨਗੀ ਮਾਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਜਿਹੜਾ ਗ੍ਰੰਥ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੱਤ — ਤਾਰੀਖਾਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਅਪਰਮਾਣਿਕ ਹੈ — ਉਸ ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਵੀ ਅਨਹੋਣੀ ਕੱਲ ਲਿਖੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ — ਜੋ ਕਿ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਜਾਂ ਸਮਕਾਲੀ ਰਵਾਹੀ ਰਾਹੀਂ ਨਾ ਮਿਲੇ — ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਮਿਆਲ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ।

ਭਾ: ਕੁੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਉੱਪਰ ਠਹੀਂ ।

ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ, — ਕੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਦਾ ਟੀਕਾ ਤੇ ਟਿਪਣੀਆਂ ਆਦਿ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਈਸਵੀ ਸੰਨ ੧੯੪੦ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਖਰੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੀਕੇ-ਟਿਪਣੀਆਂ ਸਮੇਤ ਇਕ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਬੋਮਿਸਾਲ ਸਫਾਈ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਵ੍ਰਹ ਲਿਆ — ਉਸੇ ਦਾ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਗ੍ਰੰਥ-ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣ ਗਿਆ ।

ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੋਈ ਜੋਤ ਨਹੀਂ — ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ।

ਜੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਸ ਕੁਰ ਬਿਲਾਸ ਦਾ ਵੀ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸਫਿਆਂ ਵਿਚ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ — ਤਾਂ ਵਿਚਾਰੇ ਗੁਦਿਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਭਲਤੀ ਚਰਚ ਘਟ ਜਾਵੇਗੀ ।

ਭਾ: ਭੋਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸੇ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — “ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕਈ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ‘ਫੁਲਾਥਲਸ’ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ‘ਸ੍ਰੀ ਕੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ’ ਖ਼ਾਸ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ । ਪਰੰਤੂ ਗੁਦਿਰ ਸਿੰਘ ਹੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਭਾਵ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਪਹਿਲ ਬਰਨ ਵਾਲਾ ਬਾਇਬੇਲੀਕ ਗੁਦਿਰ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸੀ । ਮਗਰੋਂ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਇਸ ਦੇ ਬਾਲੂ ਕੀੜੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਹੋਰ ਤੇ ਨਵੇਂ ਰੂਪ ਦੇਂਦੇ ਗਏ । ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਸਮਾ ਤੇ ਸਥਾਨ ਦੇਵੇਂ ਬੁਝ ਅਟਹੱਟੇ ਜਿਹੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ । ਸਮੇਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ । ਸਥਾਨ ਇਸ ਨੇ ਗੰਗਾ ਦਾ ਕਿਨਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਥਾਨ ਗੰਗਾ ਦੇ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਕਦਲ ਕੇ ਨੰਨਾ ਦੇਵੀ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੇਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਾਲ ਅਗਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਧਾਈ ਜਾ ਸਕੇ ।”

ਇਤਿਹਾਸ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਾਨਤਾ, ਲਿਖਤ ਜਾਂ ਸਕੂਲਤ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਦੋਲ ਗਾਥ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਸਰ ਜਾਦੂ ਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਦੋਲ ਵਿਚ ਇਕ ਅਫ਼ਕਾਨ ਹੱਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਟੇਵੇਰੀ ਸਣ ਘੋੜੇ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੋ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵੀ ਦਸਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿਰਾਥੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਸਤਮ ਰਾਓ ਵਾਲਾ ਰਾਓ ਨੂੰ ਕਦਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਚੱਲਦੇ ਹਨ । ਕੋਈ ਮਾਲਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਤੇ ਕੋਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬਾਬਾ ਅਜਾਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਰਕਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — “ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਅਸਲੀ ਕਾਰਨ ਤੇ ਬਾਕਿਆ ਬਾਬਤ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਿਯਾਨ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ । ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਖੀਰ ਉਮਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਫਿਯਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਐਨ ‘ਬੁਕਵੀਂ’ ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਬਾਬਤ ਘੜੀ ਹੈ । ਆਮ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਛੋਟੀ ਮੱਟੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਕਰਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਰਾਈ ਦਾ ਘਾਤ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

“ਕੁਝ ਲਿਖਾਰੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਠਾਨ ਉਸ ਪੌਂਡੇ ਖਾਂ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਾਦੇ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ, ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਸੀ।...ਕੁਝ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀ, ਲਤੀਫ ਮੈਲਕਮ, ਕਨਿੰਘਮ, ਮੈਕਰੇਡਰ, ਟੈਂਕਰ, ਆਦਿਕ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ ਮਲਹੂਰ ਕਰ ਛੱਡੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਚਾਲਾਕ ਨਿੰਦਕ ਦੀ ਘਾਤਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖਰੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਦੇ ਰੋਕ ਚਾੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਇਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ — ‘ਜਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਲਹੋਂ ਇਪਰ ਉਪਰ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਪੁਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਕੁਰ ਉਸ ਦੇ ਭੀ ਅਥਰੂ ਠੱਲ੍ਹੇ ਨਾ ਜਾਣ।’”^੧

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਹੀ ਅਜਬ ਕੱਲ ਲਿਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

“ਕਨਿੰਘਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਸੇਨ ੧੮੪੮ ਵਿਚ ਲਿਖੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੀਦਾਵਰੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਛੋਜੀ ਹੁੰਦਾ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ।’ ਇਸ ਬਿਆਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਉਹ ਇਹ ਗਵਾਹੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ—

“(ੳ) ਸਿੱਖ ਲਿਖਾਰੀ — ਕਨਿੰਘਮ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ‘ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਛੋਜੀ ਹੁੰਦਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਲਿਖਾਰੀ ਸਭ ਇੱਕ ਬਿਆਨ ਹਨ।’

“(ਅ) ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਲਿਖਾਰੀ — ਫਾਰਸਟਰ ਤੇ ਖਾਡੀ ਖਾਂ।

“ਸੰਯਤ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਭੀ ਇਸ ਨੌਕਰੀ ਵਾਲੇ ਬਿਆਨ ਦਾ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਹਮਾਇਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

“ ‘ਉਨ੍ਹਾਂ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਦੇ ਮੁਕਲ ਸਰਕਾਰ ਹੇਠ ਨੌਕਰੀ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੇ ਵਾਕਿਆ ਦੀ ਥਾਂਦੀ ਮੁਖਾਲਿਫ਼ ਲਿਖਾਰੀ ਪਰਿਭੂਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵੇਖੋ ਸਰ ਜਾਹਨ ਮੈਲਕਮ ‘ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਾਲ’, ਫਾਰਸਟਰ ਦਾ ਸਭਰਨਾਮਾ, ਸਭਾ ੨੬੩। ਫਾਰਸਟਰ ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁਕਲ ਸਰਕਾਰ ਹੇਠ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਅਫ਼ਸਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕੱਲ ਦੀ ਖਾਡੀ ਖਾਂ ਭੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।’”^੨

ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੱਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਨਾਲ ਢੁਕਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂ ਇਹ ਕੱਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਨਾਲ ਵਾਸਤਾ ਰਖਦੀ ਹੈ — ਭਿਰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਇਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਪਰ ਜਿਹੜੀ ਕੱਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਹੈ — ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਆਪਣੀ-ਦੇਹ ਨਾਲ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ — ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹਰ ਬੰਦ ਜਿਸ ਕੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਉਹ ਹੈ — ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੋਂਦ — ਇਸ ਸਿਧਾਂਤਕ ਹਕੀਕਤ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੱਲ ਆਖੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਵੇਗਾ? ਭਾਵੇਂ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਇਹ ਆਖੀ ਜਾਣ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ‘ਗੁੰਥ’ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ — ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨੇਗਾ? ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਉਸ ‘ਹੋਂਦ’ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ — ਜਿਹੜੀ ਹੋਂਦ ‘ਕਰਤਾ ਗੁਰੂ’ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਧਰਮ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਗੁਰੂ — ਨਿਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਬਰਦੇ; ਇਹ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੰਚ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹਨ। ਕਿਹੜਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਉਦੋਂ ਸੁੰਨਮ ਸੁੰਨ ਸੀ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਛੱਡੀ ਜੁਗ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਹੜਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਜਦੋਂ ਜਗਤ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ ਉਦੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ ਉਪਾਇਆ ਫਿਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਵੇਦ ਉਪਾਏ ਤੇ ਫਿਰ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ?

੧ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਨਾ ੪੧੮-੨੦

੨ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਫਰਤਾਹ ਸਿੰਘ ਗਿ੍ਰ ਪੰਨਾ ੪੦੧-੪੦੨

ਬਧਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ; ਅਧਿਆਤਮ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਹੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਕੋਣ ਹੋਵੇ — ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ — ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਜਿਹੜਾ ਆਪ ਦੇਹ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ — ਸਰਗੁਣ ਜਗਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ-ਹਰੀ ਦੀ ਬਜਾਇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਹਾਂ, ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਰੋਹਤ ਜਮਾਰ ਨੇ — ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਆਖ ਆਖ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੱਗਿਆ। ਤਦੋਂ ਹੀ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਪੁਰੋਹਤਾਂ ਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਗੀਤਾ ਵੇਦਾਂਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸਰੋਸਟ ਰੇਰੂਬੀ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਨੇ ਗੀਤਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਰੀ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੱਸੀ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਰੋਹਤਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਮੋਕਾ ਮਿਲਿਆ — ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਗੀਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਹਰੀ-ਗੁਰੂ ਬਣਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਦਾ ਢੰਗ ਲੱਭ ਲਿਆ।

ਰਾਮਾਨੰਦ, ਬਖ਼ੀਰ ਨਾਮਦੇਵ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਫਿਰ ਉਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਨਵੀਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰੋਹਤ ਆ ਗਏ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਸਰੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਰੋਹਤਾਂ ਵਾਂਗ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਝੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਲੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸੰਯੁਕਤ ਮੋਰਚਾ ਬਣਾ ਲਿਆ — ਕਿਸ ਦੇ ਮਿਲਾਭ? ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਮਿਲਾਭ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਵੇਦ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੀ ਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਬੁਨੇਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਲਿਖਵਾਇਆ। ਬੜੀਆਂ ਭਵਾਹੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਪਰ ੧੪੩੦ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੱਚ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਪਲਲਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਬਹਾਣੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹੀ ਲੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥ ਆਪਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ — ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦੂਜੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੂੰ 'ਭਲਤ' ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਗੱਲ ਮੂਲ ਸੱਚ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਸੰਬੰਧੀ ਫਾਰਸਟਰ ਦੀ ਇਕ ਟਿੱਪਣੀ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਰਰਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੪੧੧ ਉੱਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। "ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਖਿਆਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਫਾਰਸਟਰ ਆਪ ਭੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਪਾਸ ਕਾਫ਼ੀ ਡਰੋਸੇ ਯੋਗ ਮਸਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਸਫ਼ਾ ੨੫੩ ਉੱਤੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਗਿਆ, ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ, ਨਾਨਕ (ਸਾਹਿਬ) ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਵਾਲੀ ਉੱਘੀ ਪਦਵੀ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਦੇ ਢਾਮਨੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਨਿੱਕਰ ਉਕਾਹੀ ਥਾਂ ਲਿਖਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਫਿਰ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਦਿਕ ਪੂਰਬ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਨਘੜਤ ਗੱਲਾਂ ਜੋੜਨ ਦੀ ਵਾਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿੰਤਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।"

ਇਕ ਜਰਮਨ ਲੇਖਕ 'ਫੈਰਨ ਚਾਰਲਸ ਹਿਊਗੋ' ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ 'ਟਰੈਵਲਸ ਇਨ ਕਾਸ਼ਮੀਰ ਐਂਡ ਦੀ ਪੰਜਾਬ' ਵਿਚ — ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਫੰਡਨ ਵਿਚ ੧੮੪੫ ਨੂੰ ਛਪੀ ਸੀ — ਦੇ ਪੰਨਾ ੨੬੩ ਉੱਪਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ — ਕਿ "ਓਏ" ਤਕ (ਇਸ ਲੇਖਕ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਯਾਤਰਾ ਤਕ) ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਪੁਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ — ਕਿਉਂਕਿ ਓਏ" ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮੂਲ ਕੇ ਆਉਣਗੇ। ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੇ ਠਾਂਦੇਲ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਪੱਕੀ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।"

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਦਾ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਯੋਗ ਜੋ ਕੋਈ ਖੋਜੀ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਭੈਣ' ਤੇ 'ਫੁਲਵਾੜੀ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂਦੇੜੇ ਨਿਕਲ ਕੇ ਬਾਬਾ ਅਜਾਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਭੇ ਦੀ ਭਿੜੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਉਗਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਰਮਾਣੀਕ ਉਗਾਹੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਸ੍ਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਛੜੂਨ — 'ਸਿੱਖ ਤਾਰੀਖ ਕਾ' ਦੇਕ ਭੈਰ ਮਤਥੁਆ ਵਰਕ' ਨਾਮੀ ਲੇਖ ਵਿਚ — ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤੀਜੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਛਾਉਂਡੇਸਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵੱਲੋਂ ਛਪੇ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਸੰਕ੍ਰਿਪਤ — 'ਦੀ ਟੈਂਬ ਮਾਸਟਰ' — ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਛਪਿਆ ਹੈ — ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

"ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਿਰਤਿਉ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਚ ਹੋਈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਕਰਦੀ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਉਂ ਕਿ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਵਾਹੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਕਿ ਨਾਂਦੇੜ ਵਿਚ ਮਿਰਤੂ ਦੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਂਦੇੜ (ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ) ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੇ ਵੇਖੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮਛੜੂਰ ਲੇਖਕ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਂਦੇੜ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਚਲੇ ਆਏ। ਕਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਓਰ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਬਾਬਾ ਅਜਾਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਆਪ ਛਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਵੱਖੀ ਦਾ ਉਹ ਬਖਸ਼ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੜਕੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਟਾਰ ਨਾਲ ਲਗਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਂਦੇੜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਲੇ ਆਉਣ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਲੁਕੇ ਰਹਿ ਸਕਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਾਠਾਤ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਬਰ ਸਕਣ।..."

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਕਵਾਹੀ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਦੇਨਾ ਬਹਿਣਾ ਹੀ ਬਾਝੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਛਲੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਹਰ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਾਰਸ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਐਡੀਸ਼ਨ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕੱਢ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਮਿਸਾਲ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਉਸ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭਾਈ ਵਿਭਾਕ ਨੇ ਛਾਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਬਹੁਤੇ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੀ ਭਾਇਬ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਛਪੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਗੁਇਆਈ ਦੀ ਕੋਈ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੀਜੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਚੌਥੇ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਬਾਣਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਅੰਗ ਹੀ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਕੀ ਬਰਨਗੇ, ਇਹ ਸਰਿਗੁਰੂ ਹੀ ਜਾਣੇ।

ਗ੍ਰੰਥੀ

ਪਿੱਛੇ ਅਸੀਂ 'ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ' ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਵਾਹੀਆਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਆਉਂਦੇ ਹੁਣ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਿਆ; ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅਸਰੇ ਹੋਈ ਧਰਮ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਪੰਥ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਖੋਜੀ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਏ ਹਨ, ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

"ਨਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਹੀ ਪਾਲਿਸੀ ਬਾਦ ਸਨ ਜੋ ਗਿਰਗਿਟ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੇਡ ਬਦਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਸਲੀ ਦਬਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ।"

੧. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਛੜੂਨ — ਦੀ ਟੈਂਬ ਮਾਸਟਰ — ਦਾ ਉਰਦੂ ਸੰਸਕਰਨ — ਸਫਾ ੫।

ਪਿਛਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰਵੋਤਮ ਪਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਿੱਖਾਂ (ਸਾਇਦ ਆਪਣੇ ਸਮੇਤ) ਬਾਰੇ ਕੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ।

“ਪਰ ਹਾਇ ਅਫਸੋਸ ! ਨਿਹਾਇਤ ਅਫਸੋਸ !! ਸਗੋਂ ਅਫਸੋਸ ਹੀ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਸ ਅਮੋਲਕ ਵਸਤੂ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ) ਦਾ ਬਿਰਾੜ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਿਆਂ ਟੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਨਰਥ, ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਅਨਰਥਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਨਵੀਨ ਉਥਾਨਕਾ ਦੇ ਪੁਸਤਕ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਨੇਰ ਗਰਦੀ ਛਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਹੋਂਦ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਹ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੱਲ ਪਰੇਰੀ ਰੱਖਣ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਹਨੇਰ ਗਰਦੀ ਦਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹਾਲ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਦੱਸਾਂਗੇ। ਸੋ ਮਿੱਤਰੋ, ਕੁੰਥੀ ਪੈਦਾ ਕਰੋ।”

— ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, 8 ਅਪਰੈਲ ੧੯੦੬ ਈ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰੀ ਹਨੇਰ ਗਰਦੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲੱਭਾ ਹੈ ਚੰਗੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਅਨਹੋਂਦ। ਇਹ ਹੋਰ ਲੇਖ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

“ਕਈ ਸਾਡੇ ਸੱਜਣ ਜੋ ਹਕਸਲੇ ਹਿਉਮ ਦੀਆਂ ਬਿਤਾਥਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਿਆ ਵਿਚ ਮੱਦੇ ਪਏ ਹਨ, ਘਰ ਤੋਂ ਅਗਿਆਤ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਨਮਤਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਲਾਇਕ ਗ੍ਰੰਥੀ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਆਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਲੋੜ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾ ਦੇਣ ਤਾਂ ਕਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਆਤਮ ਵਿਦਯਾ, ਜੋ ਯਥਾਰਥ ਤਰੀਕੇ ਪਰ ਚੱਲੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਆਦਮੀ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਯਾ ਵਿਚ ਵਧਦਾ ਜਾਵੇ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਿਨ੍ਹਦੀ ਨਾ ਰਹੇ ? ਪਰ ਸਾਡੇ ਸੱਜਣ ਕਿਉਂ ਘਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ? ਕਾਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਐਸੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਹਾਂਮੂਫ਼ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਅਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੁੰਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ਼ ਬੜਾਹ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਦੋਹਰੇ ਕੱਢੇ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡਾ ਤੇ ਬਹਿਰਾ ਦੀਆਂ ਭਲੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਮਹਾਂ ਮੂਫ਼ਾਂ ਦਾ ਚੌਲਿਆ ਹੋਇਆ ਬਿਆਨ ਜਦ ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਡਿਲਾਸਡੀ ਅਥਵਾ ਸਾਇੰਸ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰੀਤੀ ਆਪਣੇ ਬਰਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਨਕਾਰਤ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।”

— ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ, ੧੧ ਅਪਰੈਲ ੧੯੦੬ ਈ:

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਥ ਦੀ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਨਿਘਰਦੀ ਹਾਲਤ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਨਾਰਾਜ਼ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉੱਨਤੀ ਅਤੇ ਅਵੱਨਤੀ ਦੀ ਮੁਖ ਹਿਮੇਵਾਰੀ ‘ਗ੍ਰੰਥੀ’ ਦੀ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਥਲ ਕੇ ਇਹ ਹੋਰ ਲੇਖ ਵਿਚ ਆਪ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਦੱਸਦੇ ਹਨ :

“ਹੁਣ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਵਿਦਯ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਨਰਥ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਚਾਰ ਬਿਤਾਥਾਂ ਯੁਕਤਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਅਥਵਾ ਮੈਨਸੂਰੇਸ਼ਨ (ਰੋਖਾ ਗਟਿਤ) ਅਤੇ ਅਲਜਬਰਾ (ਬੀਜ ਗਟਿਤ) ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਦੋ ਬਰਜ ਚਾਹੀਏ, ਪਰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ, ਜੋ ਭਗਤੀ ਦੁਆਰਾ ਮੋਖ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਹਾਲ ਦੱਸਣ ਨੂੰ ਨਾ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸਿੱਖਿਆ ਹੀ ਸਾਡੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੈਜੇ ਅਸਚਰਜ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਦਿੰਨਜੀਨੀਅਰੀ ਦੇ ਫੋਟੋ ਫੋਟੋ ਅਕੂਦਿਦਾਰ ਬਣਨ ਵਾਸਤੇ ਰਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਬਰਜ ਸਿਰ ਮਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਕੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਜਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ ਕੋਈ ਚੰਕ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜੀਆਲੋਜੀ (ਖਾਣੀ ਵਿਦਯਾ), ਮੈਟੀਰੀਆਲੋਜੀ (ਵਾਯੂ ਮੰਡਲੀ) ਆਦਿਕ ਵਿਦਿਆ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਲਈ ਹਨ, ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਯਾ ਸਪਰਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜ ਚਾਰ ਬਰਸਾਂ ਦੀ ਮਕਾਮਲ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਦੇ ਲਭਣ ਲਈ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਅੰਸਟ੍ਰੋਨੋਮੀ (ਖਗੋਲ ਵਿਦਯਾ) ਦੇ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਲੰਬੇ ਰੁਪਏ ਦੇ ਖਰਚੇ ਪਰ ਚੰਗੀਆਂ ਚੋਗੀਆਂ ਦੁਰਬੀਨਾਂ ਅਤੇ ਔਬਜ਼ਰਵੇਟਰੀਆਂ (ਤਾਰਾ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀਆਂ) ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਬਰਸ ਦੀ ਖੋਜ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਤਾਰੇ ਯਾ ਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਹਾਲ ਮਾਨੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਧਰਮ ਖੰਡ, ਕਿਆਨ ਖੰਡ, ਸਰਮ ਖੰਡ, ਬਰਮ ਖੰਡ, ਸੱਚ ਖੰਡ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਲਈ ਅਸਥਾਨ ਨਹੀਂ।

“ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਦਯਾ, ਫਿਲਾਸਫੀ, ਪਦਾਰਥ ਵਿਦਯਾ ਅਤੇ ਸਾਇੰਸ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਬੰਧ ਹਨ, ਪਰ ‘ਸੋਚੇ ਸੋਚਿ ਨਾ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ’ ਤੁਝ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਯੋਗ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਅਸਟ ਅਤੇ ਮੋਨ ਧਾਰ ਕੇ ਚਿਤ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਪੁਸਤਕ ਰਚੇ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ‘ਬੁਧੇ ਬੁਧ ਨਾ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵਤਾਰ,’ ਤੁਝ ਦੇ ਭਾਵ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਗੁਟਕਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਟੀਰੀਅਲਿਜ਼ਮ ਦੁਆਰਾ ਸਾਰੀ ਬਰਤੀ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਸਤਕ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ‘ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੋਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ,’ ਤੁਝ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਇਕ ਡਿਕਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਟਸਕੂ, ਸੁਕਰਾਤ, ਅਕਲਾਕੂਨ, ਪਲਾਟੋਸ ਆਦਿਕ ਹਕੀਮਾਂ ਅਤੇ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਦੇ ਹਕ-ਮੁ ਦੀਆਂ ਹਿਕਮਤਾਂ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਰੀ ਹਨ, ਪਰ ‘ਸਹਸ ਸਿਅਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ,’ ਜੈਸੀ ਬਹੁਤੀ ਤੁਝ ਦੇ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਟਰੀਕਾ ਨਹੀਂ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮ, ਰਜ਼ਾ, ਆਕਾਰ, ਹਉਮੈ ਆਦਿਕ ਕਈ ਪਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਤਮ ਵਿਦਯਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਸੁਲਭ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਰੂਪ ਭਾਵ ਜੋ ‘ਮਨ ਜੀਤੇ ਜਲਜੀਤੁ,’ ‘ਹੋਇ ਸਕਲ ਕੀ ਰੇਣੁਕਾ’ ਆਦਿਕ ਕਈ ਮਸਲੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ। ਵੇਰ ਜਦ ਸਾਡੀ ਇਹ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੈਕੇ ਤਾਂ ਬਿਉਂ ਨਾ ਪਿਨਕੋਟ ਜੈਸੇ ਅੰਕੌਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਲਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪੈਣ ਕਿ ਸਿੱਖੀ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਸੂਫੀ, ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਮੱਤ ਦੇ ਅਸਥਿਰ ਦਾ ਮਿਲਭੇਡਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨਮਤੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਾਡੇ ਪਰ ਹਮਲੇ ਕਰਨ।...

“ਮਾਲਸਾ ਜੀ ! ਅਸੀਂ ਸਿੱਖੀ ਧਰਮ ਨੂੰ ਐਸਾ ਅਖੌਲ ਸਮਝ ਛਡਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕੋਈ ਅਸਾਮੀ (ਜਰਾਹ) ਧਰਮਸਾਲੀਏ, ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਯਾ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੱਟ ਪਟ ਅਜੀਂ ਅੱਜੇ ਨਿਕੰਮਿਆ ਪੁਰਖਾਂ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਗੁੰਝੀ ਵੀ ਬਣਿਆਂ ਰਹੇ ਤੇ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਧੰਦਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਰਹੇ, ਤੇ ਜਦ ਕਈ ਬਲਮਸਾਲਾ ਜਾਈਏ, ਅੱਗੋਂ ਦੁਹਰਾ ਗੱਵਾ ਵੀ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦਾ ਦਿੰਦਾ ਰਹੇ। ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਆਤਮਕ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਨਿਹਾਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਤਾਂ ਗੁੰਝੀ ਦੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਲਾਇਕ ਗੁੰਝੀ ਹੀ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਚੰਗੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਣ, ਪਰ ਆਉਣ ਜਿੱਥੇ ? ਟਕਾਰੀਖ, ਜੁਕਰਾਈਏ, ਹਿਥਾ ਅਤੇ ਮਾਝੇ ਮੱਟੇ ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਦਾਖਲੇ ਦਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਥ ਦੇ ਖਰਚੇ ਪਰ ਸਿੱਖ ਲੜਕੇ ਸਤ ਅੱਠ ਕਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪਾਸ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁੰਝੀਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਜਮਾਤ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗੁੰਝੀ ਬਣਨਾ ਹੋਵੇ, ਸੰਤ ਬਣਨਾ ਹੋਵੇ, ਵਿਰਕਤ ਬਣਨਾ ਹੋਵੇ, ਗਿਆਨੀ ਬਣਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਜਕ੍ਹਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਨਿਹਚਲ ਦਾਸ ਦੇ ਰੋਖ ਵਿਚ ਜਕ੍ਹਾ ਚਕੂਰ ਹੈ।...”

(ਮਾਲਸਾ ਜੀਆਚਾਰ, ੧੮ ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੦੬)

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਕਸ਼ਟ ਉਪਰੋਕਤ ਹਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਜੇਕਰੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਬੋਣ ਸਮਝਾਵੇ ਕਿ ਦਿੱਸਦੇ ਜਗਤ ਦੀ

ਸਮੁੱਚੀ ਪਦਾਰਥ ਵਿਦਿਆ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਅਧਿਆਤਮ ਵਿਦਿਆ — ਦੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ । ਪਹਿਲੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਥਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਤੇ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ — ਜਿਸ ਲਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਡਬਰਦਸਤ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਹੈ — ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਕੂਲ ਕਾਲਜ ਜਾਂ ਅਧਿਆਪਕ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ — ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਕੁਬੇਰ ਦਾ ਮਜ਼ਾਨਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦੇਵੇ । ਉਹ ਵਿਦਿਆ ਕੇਵਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਤਨ ਮਨ ਧਨ ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੁੰਬੀ ਗਿਆਨੀ, ਪਰਚਾਰਕ ਜਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕੋਲੋਂ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾਂ ਕੇ ਹੀ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਕ ਮੁਰਖ ਦਿੱਸਦੇ ਬੰਦੇ ਕੋਲੋਂ ਭਰਵਤ ਗੀਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮੇਤ ਪਾਠ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਿਪੁੰਨ ਕੁੰਬੀਆਂ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੱਸੀ ਹੈ — ਜੋ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਉਹ ਜਿਹਾ 'ਕੁੰਬ ਬਾਣੀ' ਦਾ ਮਰਮੋਕ ਬਣਨਾ ਚਾਹੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕੁੰਬ ਦੀ ਖਾਣੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਰੀਖ ਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸਮਝ ਲਵੇ ਤਾਂ ਵਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਏਸ ਕੱਲ ਦੀ ਹੀ ਸਮਝ ਆ ਜਾਏਗੀ ਕਿ ਗਿਆਨ ਗੁਰੂ-ਗਿਆਨੀ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਰ ਬਾਹਨੂੰ ਕੁੰਬੀ ਬਣਨ ਲਈ ਘਰ ਘਰ ਗਜਾ ਵਰਦਾ ਵਿਰੇਕਾ । ਉਹ ਤਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ! ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਵੀ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਧਰਮ-ਸਾਥਾ ਸਨ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਕੁੰਬੀ ? ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਅਧਿਆਤਮ-ਸਕੂਲ ਸਨ ਤੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕੁ ਸੱਚੇ ਅਧਿਆਤਮ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਪੁਸ਼ਤਕਾਂ ਸਨ ? ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕੁੰਬੀ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਬਰੀਕਾ ਸੀ ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨੀਆਂ ਕੁੰਬੀਆਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਛਿਆ ਵਾਲੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਸਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਉਹੋ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਸਬੀਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਪਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ — "ਪਰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ, ਜੋ ਭਗਤੀ ਦੁਆਰਾ ਮੋਖ (ਮੁਕਤੀ) ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਹਾਲ ਦੱਸਣ ਨੂੰ ਨਾ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸਿਖਿਆ ਹੀ ਸਾਡੇ ਕੁੰਬੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ —"

ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੱਸਦੇ ਹਨ —

ਸੋ ਮੁਕਤਾ ਸਿਸਾਰਿ ਜਿ ਗੁਰਿ ਉਪਦੇਸਿਆ ॥

ਹਿਸ ਗੀ ਕਈ ਬਨਾਇ ਮਿਟੈ ਅਦੇਸਿਆ ॥

(ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕੁੰਬ ਪੰਨਾ ੫੧੮)

ਜਿਹੜੀ ਪਦਾਰਥ ਚਿੰਦਿਆ ਸੂਲਭ ਹੋਣ ਦੀ ਕੱਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਖੀ ਹੈ — ਉਸ ਦਾ ਭੇਝਾਰ ਵੇਦ ਹਨ — ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਵਰੀਮਾਇਆ ਹੈ ?

ਜਨਮਿ ਮਰੈ ਕ੍ਰੋ ਕੁਟ ਹਿਤਕਾਰੁ ॥

ਬਾਰੇ ਬੇਦ ਕਬਹਿ ਆਗਾਰੁ ॥

ਤੀਨਿ ਅਵਸਥਾ ਕਹਹਿ ਵਖਿਆਨੁ ॥

ਗੁਰੀ ਅਵਸਥਾ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਹਰਿ ਜਾਨੁ ॥

(ਕਉਤੀ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਕੁੰਬ ਪੰਨਾ ੧੫੪)

ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਨੇ ਵੀ ਗੀਤਾ ਰਾਹੀਂ ਇਹੋ ਕੱਲ ਹੀ ਆਖੀ ਸੀ —

ਕ੍ਰੇਕੁਟਯ ਵਿਸਥਾ ਵੇਦਾ ਨਿਸਰੇਕੁਟਯੇ ਭਵਾਰਜੁਨ ।

ਨਿਰਦ੍ਵੇਦ੍ਰੇ ਨਿਰਯਸੋਤ੍ਰਵਸਥੇ ਨਿਰਯੋਗਯਯੇ ਆਤਮਵਾਨਾ ।

ਅਰਥਾਤ — 'ਹੇ ਅਰਜੁਨ, ਤਿੰਨਾਂ ਕੁਟਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੀ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, ਪਰ ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕੁਟਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ — ਅਤੀਤ ਹੋ ।' (—ਗੀਤਾ ੨—੪੫)

ਗਿਆਨੀ ਕਿਸ ਸਕੂਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ — ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ —

ਮਤਿ ਪੂਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਜਾ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ॥

ਦਰਸਨੁ ਪੇਖਤ ਉਧਰਤ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ॥

ਬਰਨ ਕਮਲ ਜਾ ਕੇ ਅਨੂਪ ॥

ਸਫਲ ਦਰਸਨੁ ਸੁੰਦਰ ਹਰਿ ਰੂਪ ॥

ਹੰਨੁ ਸੇਵਾ ਸੇਵਕੁ ਪਰਵਾਨੁ ॥

ਅੰਤਰਜਮੀ ਪੁਰਖੁ ਪ੍ਰਧਾਨੁ ॥

ਜਿਸੁ ਮਨਿ ਬਸੈ ਸੁ ਹੋਤ ਨਿਹਾਲ ॥

ਭਾ ਕੀ ਨਿਬਟਿ ਨਾ ਆਵਤ ਭਾਲੁ ॥

ਅਮਰ ਭਏ ਅਮਰਾ ਪਦੁ ਪਾਇਆ ॥

ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਧਿਆਇਆ ॥

ਸਲੋਕ

ਗਿਆਨ ਅੰਜਨੁ ਕੁਰਿ ਦੀਆ ਅਗਿਆਨ ਅੰਧਰ ਬਿਨਾਸੁ ॥

ਹਰਿ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਸੇਤ ਭੇਟਿਆ ਨਾਨਕ ਮਨਿ ਪਰਕਾਸੁ ॥

(ਕਉਤੀ ਸੁਖਮਣੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਪੰਨਾ ੨੮੩)

ਹਰੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੈਤ ਮਿਲਣ ਤੇ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਬਲਿ ਕਾਲਖ ਅੰਧਿਆਰੀਆ ॥

ਕੁਰ ਗਿਆਨ ਦੀਪਕ ਉਜਿਆਰੀਆ ॥

ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦੂਜੀ ਹੈ । ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਹੱਥ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਰਸਨਾ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਂ ਤੇ ਉਹ ਹੁਣ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ' ਨੂੰ ਕੁਰੂ ਮੰਨਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ । ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਕੁਰਕੀਂਦੀ ਮਿਲੀ ਹੈ — ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਸਹੀ ਸਹੀ ਕੁੰਬੀਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਆਣ ਪਈ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕੁੰਬੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ — ਉਹ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਤੇ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਨ ਆਪ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ।

ਸੋ ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਆਖਰ ਦੇਹ ਜਿਹੇ ਕੁੰਬੀ ਕਿਵੇਂ ਆਉਣ ਜਿਹੜੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਹੀ ਸਹੀ ਅਰਥ ਵੀ ਕਰਨ, ਕੁਰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਵੀ ਠੀਕ ਠੀਕ ਸਮਝ ਕੇ ਚਲਾ ਸਕਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇਕ ਸਿਫਤ ਇਹ ਵੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੇਹਧਾਰੀ ਕੁਰੂ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੰਡਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋਣ ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪਿਛੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਮਯਾਬੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਆਪ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹਨ । ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਕੁਰਸਿੱਖੀ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਵੀ ਲਿਖੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ਨ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਕੁ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਸਨ ਓਦੋਂ ਤਕ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵੀ ਪੂਰੇ-ਜਲਾਲ ਵਿਚ ਆ ਕੁਝੀ ਸੀ ਤੇ — ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਇਕ ਅਣਥੱਕ ਚੱਕਰ ਚਲ ਚੁਕਾ ਸੀ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਹ ਲੇਖ ਛਪਣ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਚੀਫ਼ ਮਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਵੀ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਹਾਂ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਉਪਰ ਓਦੋਂ ਤਕ ਅਕਾਲੀ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਓਦੋਂ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਕੋਲ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਅਧਿਆਤਮਕ ਵੈਸ਼ਨਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹਠਿ-ਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭਾਲੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ।

ਢੇਰ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਬੀਤ ਚੁਕਾ ਹੈ । ਆਓ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਕੀ ਫਰਕ ਪਿਆ ਹੈ । ਧਰਮ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਰਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖਰਾਂ ਤਕ ਪੁਜ ਗਈ ਹੈ !

ਅਜਕਲ੍ਹ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੀ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਸਾਲ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ । ਬੜੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਪ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਿਤਾਬਖ਼ਾਨੇ ਵੀ । ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਿਤਾਬਖ਼ਾਨਾ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅਤੇ ਚੰਡ ਸ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗੜੀਆਂ ਦੇ ਸਪੁਰਤ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗੜੀਆਂ ਵਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਵੱਲੋਂ ਛਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ । ਆਪ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

ਸਿੱਖੇ ! ਵੇਲਾ ਸੰਭਾਲੋ

ਉਪਰੋਕਤ ਸਿਰਲੇਖ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — “ਪੰਥ ਅੱਜ ਵੇਲੇ ਬੜੇ ਭੇਡੀਰ ਤੇ ਖਰਰਨਾਕ ਸੰਕਟ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੋ ਫਿਕਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਉਹ ਹੈ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਆਚਾਰ ਦੀ ਕਿਰਾਵਟ — ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਛਾਤ, ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਤੇ ਪਾਪੰਡਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਸ ਗਏ ਹਾਂ । ਛਾਤ ਪਾਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਨਵੇਂ ਲੇਬਲ ਆਪਣੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਅਥਾਹੁਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਾਂ । ਜਾਤ ਦੇ ਲੇਬਲ ਥੁੜ ਜਾਣ ਪੂਰ ਹੁਣ ਅਜੀਬ-ਗਰੀਬ ਕਿਸਮ ਦੇ ਭੇਡਾਂ ਦੇ ਲੇਬਲ ਘੜਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਾਂ । ਭੇਡ ਤੇ ਢੇਡ ਐਨੇ ਵੱਧ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਉਪਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਆਸਰਮ ਯਾ ਭੇਰੇ ਦਾ ਖਿੱਲਾ ਲਗਿਆ ਦਿਖਦਾ ਹੈ । ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਨਾਮ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਲਈ ਰਹਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਾਡੇ ਕੁੱਲਤ ਭਾਈ ਦੇਭੀ ਸੁਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਨਾਮ ਲੈਣ ਲਈ ਪੁੰਡ ਹਿਠਾਉਂਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਕਰ ਮਕਰ ਵਿਰਧੇ ਦੇਖ ਕੇ ਹਾਸਾ ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਹੀ ਭੁਲ ਗਏ ਲਗਦੇ ਹਾਂ —

ਹੰਗੂ ਦੁਆਰਾ ਕੇਇ ਨਾ ਸੁਰੇ ॥

ਕ੍ਰਿਛਵਣ ਧਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿਛੁ ਨਾ ਬੁਝੇ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਸਾਹ ਚੰਡਾਰੁ ਨਾਮ ਜਿਸੁ ਇਹੁ ਰਤਨੁ ਤਿਸੈ ਤੇ ਪਾਇਣਾ ।

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੭੮)

‘ਜਾਡੇ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਮਿਆਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਐਨਾ ਉੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਦੂਰੋਂ ਵੀ ਮੁਲਕ ਵਿਚੋਂ ਸੁਣਨ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣ ਆਉਂਦੇ ਸਨ । ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਹੁਣ ਤੋਂ ਤੀਹ-ਚਾਲੀ ਬਰਸ ਪਹਿਲਾਂ ਤਕ ਬਣੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਕਲਾ ਹੀ ਅਲੋਪ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਬਖ਼ਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਜੋ ਮਾਇਆ ਥਕੁਤੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਿਆਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਪੜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਸਾਡੀ ਮਰਯਾਦਾ ਹੱਠੇ ਹੱਠੇ ਪੀਰੀ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਰੰਗਾ ਰੰਗ ਦੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ । ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪਿਛੇ ਪਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ‘ਸੈ ਮਾਲਾ’ ਵਰਗਾ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਸਵੈਥਰ ਰਚਾਉਣ ਦੀ ਮਨ ਮਤਿ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਾਂ । ਬਰਵਾ ਚੌਥ ਤੇ ਮੱਸਿਆ ਪੁੰਨਿਆਂ ਆਦਿਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਲੇ ਰਿਵਾਜ ਤੇ ਬਿਤਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵੇਰ ਮਨਾਉਣ ਵਿਚ ਭਿੰਨ ਪਏ ਹਾਂ — ਸਤਿਗੁਰ ਤਾਂ ਗੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ — ‘ਬਿਤੀ ਵਾਰ ਸੇਵਹਿ ਮੁਕਧ ਗਾਵਾਰ’, ਵੇਰ ਹੋਰ ਹੁਕਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ —

ਧੰਨ ਸੁ ਵੇਲਾ ਘੜੀ ਧੰਨੁ ਧੰਨੁ ਮੂਰਕੁ ਘੜੁ ਸਾਰੁ ॥

ਧੰਨੁ ਸੁ ਦਿਨਸੁ ਸੰਜੋਝਾ ਜਿਹੁ ਭਿਨਾ ਕੂਰ ਦਲਸਾਰੁ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੫੮)

੧. ਭਾਈ ਨਾਨਕ ਦੀ ਇਸ ਹੱਠੇ ਹੱਠੇ ਖੋਜੀ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ‘ਪੰਥ ਗੁਰੂ’ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

“ਬੁੱਤ ਪੂਜਾ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸਲਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕੱਢ ਕੇ ਵਿਵਰਜਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਬਲਕਿ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ‘ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ’ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬੁੱਤ ਪੂਜਾ ਦੱਸੀ ਹੈ —

ਮਨਮ ਕੁਸ਼ਤਨੇ ਕੋਹੀਆ ਪੁਰ ਫਿਤਨ ।

ਕਿ ਆ ਬੁਤ ਪ੍ਰਸਤੰਦ ਓਮ ਬੁਤ ਖਿਕਨ ।

“ਅਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੁਤਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਲਾ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹਤਰਾਮ ਇਸ ਲਈ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਕੁਰਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਥੀੜ ਨੂੰ ਹੀ ਬੁੱਤ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ — ਇਸ ਉਪਰ ਫੁਲ ਬਰਸੋਂਦੇ ਹਾਂ, ਆਰਤੀ ਉਤਾਰਦੇ, ਗਰਮ ਠੰਢੇ ਕੁਮਾਝੇ ਬਦਲਦੇ ਤੇ ਪੱਖੇ ਝੁਲਾ ਕੇ ਮੰਜੀਆਂ ਦੇ ਪਾਥੇ ਬੁੱਤ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁਕਮ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਅਸਲਾਂ ਦੀ ਨੰਕੇ ਹੋ ਕੇ ਅਦੂਲੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਪਹਿਨਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਪੜਦੇ ਰਾਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਝੰਗ ਲੁਆਉਂਦੇ ਹਾਂ — ਅਜੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਰੀ ਹੋਣਾ ਦੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ —

ਕਹਿ ਪੰਜੀਰੁ ਖਵਾਇਓ ਚੋਰ ॥

ਓਹੁ ਜਨਮਿ ਨ ਮਰੇ ਰੇ ਸਾਕਤ ਚੋਰ ॥

(ਭੈਰਉ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਪੰਨਾ ੧੧੩੬)

ਸਤਿਗੁਰ ਮੇਰਾ ਸਦਾ ਸਦਾ ਨਾ ਆਵੇ ਨਾ ਜਾਇ ॥

ਓਹੁ ਅਭਿਨਾਸੀ ਪੁਰਖੁ ਹੈ ਸਭ ਮਹਿ ਰਹਿਆ ਜਾਇ ॥

(ਸੁਗੋ ਮਹਲਾ ੪, ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਪੰਨਾ ੭੫੯)

“ਉਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਮਾਲਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ —

“ਐਸੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁਕਮ ਹੋਂਦ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਥੀੜ ਨੂੰ ਹੀ ਠਾਕਰਾਂ ਦੀ ਰਵਾਂ ਲੋਹੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਮੰਜੀਆਂ-ਫੁਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਆਉਣ ਲਗ ਪਏ ਹਾਂ — ਹੁਕਮ ਹੈ —

ਸਕਲ ਪਰਾਧ ਦੇਹਿ ਲੋਹੰਨੀ ॥

ਸੋ ਮੁਖੁ ਜਲਓ ਜਿਨ੍ਹ ਕਹਿਹਿ ਠਾਕੁਰੁ ਜੋਨੀ ॥

(ਭੈਰਉ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਪੰਨਾ ੩੯)

“ਇਨਾ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਥੀੜ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣ ਲੱਗੇ, ਨਵਾਂ ਰਾਹ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕੜਕਾ ਤੇ ਢਾਡਨਾ ਚੜ੍ਹਦੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਥੀੜ ਹੋਣਾਂ ਰਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ — ਪਾਠ ਮੁੱਲ ਤੇ ਕਿਟਰੀ ਦੇ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ — ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਭੀ ਕਮਰਬੀਅਲਾਈਜ਼ (ਵਪਾਰਕ) ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ — ਪੈਸੇ ਦੇ ਕੇ, ਆਪ ਬਾਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਲਾਇਤ ਜਾਂ ਸਿੰਘਪੁਰ ਬੰਬਈ ਬੈਠੇ ਹੋਵੇ, ਪਾਠ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਰਾਈ ਚੱਲੇ — ਮੁੱਲ ਭਾਰ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਪਾਠਾਂ ਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਦੀ ਲੜੀ ਜਿੱਥੇ ਮਰਗੀ ਲੁਆ ਦਿਓ — ਸਤਿਗੁਰ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਕਰਦੇ ਹਨ —

ਪਿਆਰੇ ਦਿਨ ਬਿਧਿ ਮਿਲਣੁ ਨਾ ਜਾਈ ਮੇਂ ਕੀਏ ਕਰਮ ਅਠੇਕਾ ॥

(ਸੋਰਠ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਪੰਨਾ ੬੪੧)

“ਅਸੀਂ ਗਰਮ ਕਾਂਡੀ ਬਣ ਗਏ ਹਾਂ — ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਢੋਰ ਡੰਕਰ ਬੇਮੁਖ ਹੀ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ — ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਅਵੱਸ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਵਾਂਗੇ । ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਰਸਮੀ ਚੌਂਚ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ — ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਹੀ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ — ਭਾਰਤੀਕਿ ਜਦ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਹਾਲਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨਾਲੋਂ ਭੀ ਬਿਪਰੇ ਬਿਆਦਾ ਰਚਸਯੋਗ ਤੇ ਨਿਘਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ।”

ਹਾਲਤ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹੀ ਭਰਸਯੋਗ ਤੇ ਨਿਘਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਅਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਨਾਂਦੇਰ ਲੀਲਾ ਤੋਂ ਬੜਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਤਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਦੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਥ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੀ ਇਕ ਵੰਨਗੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ — ਜਿਸ ਦੀ ਸਿਖਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪਰਸਿੱਧ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਟੀ ਜੋ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵਡੇ ਹੋਣ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਲਗਾਇਆ ਸੀ — ਦੋ ਗੱਦੀ ਨਈਨ ਸੀਤ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬੰਨਿਆਂ ਤੱਖ ਦੇ ਗੱਲਿਆਂ ਨਾਲ ਉਡਾਇਆ ਸੀ ਤੇ 'ਗੁਰੂ ਮਾਰ ਛੋਜ' ਦਾ ਕੁਝਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਅਜੇ 'ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ' ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪਰਚੱਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਬਹਿ ਕੇ ਹੀ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੱਦੀ ਦੇ ਵਾਰਸ ਬਣੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ 'ਗੁਰੂ' ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਬਾਬਾ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਛੋਜਾ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਉਸ ਛੋਜ ਦਾ ਨਾਮ "ਗੁਰੂ ਮਾਰ ਛੋਜ" ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਦੂਜੇ ਦੌਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਈਸਵੀ ਸੰਨ ੧੬੦੬ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੌਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਦੌਰ ਦਾ ਚਿਕਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਵੀ ਘਟ ਇਲਾਜਪਾ ਦੌਰ ਨਹੀਂ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰ ਰਾ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਦੇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ "ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਬੂਝੋ" ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਵੇਖਣ ਤੇ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਰਕ ਕਿੱਥੇ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ "ਨਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਹੀ ਪਾਲਿਸੀਬਾਜ਼ ਸਨ ਜੋ ਕਿਰੀਕਟ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਕ ਬਦਲਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਦੇ ਪੱਕੇ ਸਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਭੀਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਸਲੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ। ਪਰ ਹਾਇ ਅਫਸੋਸ! ਨਿਹਾਇਰ ਅਫਸੋਸ! ਜਦੋਂ ਅਫਸੋਸ ਹੀ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਸ ਅਮੋਲਕ ਵਸਤੂ ਦਾ ਬਿਗਾੜ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।"

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਨੁਰਥ ਦਾ ਚਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੁੱਤ ਬਣਾ ਦੇਣ ਦਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਦੱਸੇ ਹੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਮੰਨਦੇ ਹਨ — ਫਿਰ ਵੀ ਅਸਚਰਜ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਅਨੁਰਥ ਕਰੇ ਅਤੇ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁੱਤ ਵਾਂਗ ਪੂਜੇ — ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭਰਕ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ! ਉਹ ਕਿਉਂ ਭਰਤ ਆਚਰਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ? ਦੋਹਰਾਂ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਰੱਬਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ — ਜੇ ਇਸ ਲਈ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਜਾਗਦੀ ਸੀਤ ਤੇ ਹਾਥਕਾ ਹਜ਼ੂਰ ਦੋਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸ ਅਜ਼ਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰ ਕੀ ਕਰੇਗਾ? ਬੁੱਤ ਜਾਂ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਛਾਤ ਦੇ ਛੱਕਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋੜਨ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ — ਪਰ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਿਖਿਆ ਨੂੰ ਇਕ ਬੰਨੇ ਰਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਮਣ ਪ੍ਰੇਰਤਾਂ ਦੇ ਵੇਦਾਂ ਵਾਂਗ — 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਤੇ 'ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ' ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਹਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ "ਆਕਿਆ ਬਾਈ ਅਕਾਲ ਕੀ

ਤਖੀ ਚਲਾਇਓ ਪੰਥ ਸਭ ਸਿੱਖਣ ਕੋ ਹੁਕਮ ਹੈ 'ਕੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ' — ਪੜ੍ਹਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਰਪੋਸਿਆ ਤੇ ਸੱਤਿ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਹਵਾ ਪਾਣੀ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਵ੍ਰਤਤ ਹੋ ਕੇ ਅੱਜ ਮੁੜ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਫ਼ਰਕ ਕੀ ਹੈ? ਉਹ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀ ਸਥਾਪਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸਮਾਰੋਹ ਪੂਰਵਕ ਪ੍ਰਾਣ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਦਿਨੇ ਰਾਤ ਉਸ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਪੁਆਉਂਦੇ ਆਰਤੀ ਤੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਹਨ — ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਭਾਵਨਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਰਦੇ ਉਹ ਸਭ ਉਸ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ 'ਭਗਵਾਨ' ਦੀ 'ਕੁਰੂ' ਦੀ ਜਾਗਰ ਜੋਤ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਹਨ।

ਏਧਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬਾਨ ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਚੰਦਿਆ ਲਾ ਕੇ, ਪਾਲਕੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਧੂਪ ਦੀਪ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣਿ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਸਮਾਰੋਹ ਪੂਰਬਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ — ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚੋਰ ਸ਼ੇਰ ਨਾਲ ਦੱਖ ਭੱਭਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਦੇਹ ਅਤੇ ਜਾਗਰ ਜੋਤ ਹੈ।

ਫਿਰ ਜੇ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਥਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਦਾਤਣਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਹੀਟਰ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਵਾਉਂਦਾ ਤੇ ਜਕਾਉਂਦਾ ਹੈ — ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਕੀ? ਉਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਬੰਨ੍ਹਾ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦੇਹ ਹੀ ਸਮਝ ਕੇ ਸਾਰੀ ਪੂਜਾ ਅਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਖਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਥਾਅਦ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਸਿਆਇਆ ਵੀ ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ? ਇਹੀ ਹੀ ਨਾ, ਕਿ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ? ਇਸ ਨੂੰ ਓਸੇ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਟੇਕੋ ਤੇ ਜੋ ਚਾਹੀ ਜੋ ਪਾਓ।

ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਮਰੋਰੀ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼। ਖਾਹਿਸ਼-ਜਿਸ ਦਾ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਖਾਹਿਸ਼ ਨੂੰ ਬਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕਾਮ ਕਰੋਹ ਤੇ ਲੋਭ ਉਪਰ ਬਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ, ਉਭਾਰ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਕੁਮਾਲੇ ਪਾ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਚੱਕ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਰਜ਼ੀ ਦੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਵਿਚ ਖਲਿਹਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਦੇਖ-ਸੋਚ ਕੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਧਿਆਨ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ — ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲ — ਜਿੱਥੇ ਲਗਾਤਾਰ ਉੱਨਤੀ ਹੈ, ਲਗਾਤਾਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਧਿਆਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਿਕਾਇਤ ਦਾ — ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਥ ਦੀ, ਧਰਮ ਦੀ ਅਵਨਤੀ ਉਪਰ ਕਹਿਰਾ ਦੂਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਖਰ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ 'ਠਾਨਕ ਵੇਚਾਰਾ' ਦਾ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ 'ਕੁਰੂ ਪੰਥ' ਤਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ — "ਉਹ ਗੁਰਿਆਈ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ, ਕੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਾਖਿਆ (ਸਮੁੱਚੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ) ਪੰਥ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।"^੧ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਖਿਟਤੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਦੇਖੋ ਬਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਇਸ ਅਵਨਤੀ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਨਿਘਰਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਆਖਰ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ।

ਅੱਜ ਦੀ ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਪੂਜਾ ਅਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਜਿਕਿਆਸੂ ਆਵਾਮੀ ਹੋਸ਼ ਕੇ ਪਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ 'ਕੁਰੂ ਪੰਥ' ਕੱਲ। ਓਥੇ ਭਾਬਣ ਹੋ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ — ਸਿਆਸਤ ਬਾਰੇ। ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਪੁੱਛਣ ਬਾਰੇ — ਜਾਂ ਜਲੋਦਯਾ ਦੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਸੀ ਭਗਤਿਆਂ ਬਾਰੇ, ਜਿਹੜੇ ਕੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਇਆਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਏ ਉਪਰ ਤੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਜਿਕਿਆਸੂ ਨੂੰ ਹਰ ਥਾਂ ਹਰ ਭਾਬਣ ਵਿਚੋਂ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਇਕੋ

੧ ਅਮਰ ਤੇਖ ਪੰਨਾ ੩੩—ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਜਿਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ "ਮਾਣਸਾ ਜੀ ! ਪੰਥ ਸ਼ਰਧੇ ਵਿਚ ਹੈ !" ਉਹ ਜਿਭਿਆਸੂ ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਹੱਸ ਕੇ ਅਕਾਂਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਤੇ ਫਿਰ; ਜਾਂ ਤੇ ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਝਾਕਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਸੰਤ-ਗੁਰੂ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਅਧਿਆਤਮ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪੁਛਦਾ ਹੈ, ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਸਮਝਦਾ ਹੈ — ਤੇ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਯਥਾਰਥ ਹਾਲਤ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਵੰਨਗੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਪਿਛੇ ਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੱਚ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤਾਬਿਆ (ਸਮੁੱਚੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ) ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਗੱਥੀ ਹੈ । ਤੇ ਗੰਥੀਆਂ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਸਰੂਪ ਆਪ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ — ਉਸ ਉਪਰ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਖੁਦ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀਆਂ ਢਾਡੀਆਂ ਤੇ ਗਿਆਨੀਆਂ ਉਪਰ ਵੀ ਸਖ਼ਤ ਨਰਾਜ਼ ਹਨ । ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

"ਭਾਵੇਂ ਸਾਡੇ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰਾਗੀ ਰਥਾਬੀ ਹੁਣ ਔਥੇ ਤਕ ਕਿਰ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਧਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਿਰਾ ਉੱਕਾ ਵਲ ਨਹੀਂ ਥਰੇ, ਸਗੋਂ ਥਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾਨਾਂ ਤਰਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਲਾਪਨ ਲਗਾਏ ਹਨ ਕਿ ਥਾਣੀ ਦੇ ਪਦ ਬੀ ਨੀਕ ਉਚਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ । ਖਾਲੀ ਬਲਾਉਤਬਾਸੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਦਾ ਸਬਦ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ । ਜੇ ਔਥੇ ਤਕ ਹੀ ਥੱਸ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਖੈਰ ਘਾਟਾ ਬਹੁਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਢਾਡੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਬੀ ਰਾਗੀਆਂ ਰਥਾਬੀਆਂ ਨੇ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ । ਅਰਥਾਤ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਨਾਉਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ । ਬਲਕਿ ਸਾਰੇ ਰਾਗੀ ਹੁਣ ਕੁਝ ਕੁਝ ਕੰਮ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਹਨ; ਅਰਥਾਤ ਅਨਮਤਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਤ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਹੀ ਦੱਸਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ । ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਨਮਤਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਕੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਪਿਛੇ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਅਤੇ ਕਈ ਕਈ ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਬੀ ਸਬਦ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਹਨ । ਅਰਥਾਤ ਕੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਹਨ ।

"(ਅਗੇ) ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਖਾਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਜਦ ਕਈ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਥਾਤ ਦੀ ਥਾਬਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅਰਥ ਕਰਕੇ ਪੁਛਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ; ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।"

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — "ਜੇ ਸਾਡੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਨੂੰ ਆਗੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਔਡ ਔਡ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪਰ ਕੁਝ ਨ ਕੁਝ ਮੁੱਛਵਟ ਵਾਸਤੇ, ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਵਾਸਤੇ ਠੰਠ ਦੇ ਥਹਾਨੇ ਬਣਾ ਠੰਠਗੇ ਰਾਂ ਗੁਰਮਤ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੋਚੇਗਾ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਧੜੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣਗੇ । (ਬੰਦੀ ਫਿਰਕਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨੀਆਂ ਸਦਾਉਣ ਲਗ ਪਏਗਾ ਤੇ ਬੰਦੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨੀਆਂ ਸਦਾਉਣ ਲਗ ਪਏਗਾ । ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦਯਾਹੀਨ ਗ੍ਰੰਥੀ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵਡਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਦੱਸ ਦੱਸ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਬੀ ਵਡੇ ਛੋਟੇ ਕਰ ਦਿਖਾਉਣਗੇ ਅਤੇ ਗੁਰ ਉਪਾਸਾ ਵਿਚ ਔਸੀਆਂ ਕਵਿਤਾਂ ਬੱਝਣਗੇ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੱਖ ਇਹ ਆਖਣ ਲਗ ਪੈਣਗੇ ਕਿ ਮੈਨ ਦਵਾਬ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਚੌਥਿੰਦ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਵਡੇ ਸਨ, ਪਰ ਪੁਰਬ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਵਡੇ ਸਨ; ਇਰਯਾਦਿ ਚਕੋਸਲੇ ਘੜਣ ਲਗ ਪੈਣਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਛ ਹੁਣੇ ਹੀ ਬੱਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ । ਤੇ ਗੁਰੂ ਉਪਾਸਾ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਂ ਬੀ ਔਸੀਆਂ ਰਚ ਲੈਣਗੇ ਕਿ ਨਿਰਾਕਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਕਤੀ ਤੋਂ ਵਿਰਧੇ ਰਹਿ ਕੇ ਖਾਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਬ ਦੀ ਭਕਤੀ ਦਾ ਸਬਦ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਹੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋੜਨ । (ਇਹ ਭੱਲ ਸਾਇਦ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਮਾਧੀ ਅਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਭਾਸ਼ਾਈ ਰਾਹੀਂ ਪਤਾ ਲਗੀ ਹੈ —

ਕਿਉਂਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤਾਂ 'ਸਾਕਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਹੈ—ਲੇਖਕ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰੁਝ ਜਾਣਗੇ। ਦਾਦੂ ਪੰਥੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਤਾਂ, 'ਨਾਨਕ ਜੀ' 'ਨਾਨਕ ਜੀ' ਆਦਿਕ ਪਦਾਂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਕੋਈ 'ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ,' 'ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ' ਨਾਮ ਹੀ ਰਟਨ ਲਗ ਜਾਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਰਾਮ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਛੋਟਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਛੋਟਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਿਰਕਾਬੰਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹੁਣੇ ਹੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਖੌਭਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

"ਹੁਣ ਵਿਚਾਰੋ ਕਿ ਜੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਲਾਇਕ ਨਾ ਹੋ ਕਦੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਤਾਂ ਦਾ ਭੇਟ ਮਿਆਲ ਕਰੇਗਾ, ਭੇਟ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਰਖੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਪੰਥ ਉੱਨਤੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭਲੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਪੈਦਾ ਕਰੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕਰੇ ਤੇ ਭੇੜੀ ਕਰੇ।"^੧

ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਭਾਈ' ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਦੇ ਕਈ ਖਬਰ ਚਿੱਠ੍ਹ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਅਤੇ ਕੁਝ — ਸਮੁੱਚੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤਾਥਿਆ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਭੀਸਰੀ ਮੂਰਤਿ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

"ਭੀਸਰੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੇਵ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕੁਰ ਸੇਵਾ ਦੀ ਉਹ ਵਡਿਆਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਚੋਖੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਜੀ 'ਕੁਰਦਾਸ' ਨੂੰ 'ਸੱਚਾ ਕੁਰਦਾਸ' ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਭੇਰ ਕੁਰਦਾਸ ਦੇਕਠਾ ਦੇ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਸਮੁੱਚਰਤਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚਰਭਟ ਖਿਆ ਤੇ ਦਇਆ ਦੀ ਅਖਤਿਆਰ ਬਰਦਾ ਹੈ। ਐਹ ਦੇਖੋ ਕੁਰਦਾਸ ਆਪਣੇ ਲਈ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਰ ਕੇ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਉਣਾ ਸਿੱਖਣੀ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਚੋਖੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। 'ਪਰਉਪਕਾਰ ਪੁੰਨੁ ਬਹੁ ਬੀਆ ਭਉ ਦੁਰਗੁ ਤਾਰਿ ਪਰਾਵੈ।' ਹੁਣ ਕੁਰਦਾਸ ਜੀ ਬੇੜੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਗੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭੇੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਕੁਝ ਗੁਰੂ ਨੇ ਪੰਜਵਾਂ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜਹਾਜ਼ ਰਚਿਆ, ਕੁਰਦਾਸ ਨੇ ਵਾਰਾਂ ਬਖਿੱਤ, ਸਵੈਯੇ ਆਦਿਕ ਨਾਉਕਾ ਰਚੀਆਂ, ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮਰਪਨ ਕੀਤੀਆਂ; ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਰਾਬਰ ਪਦਵੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ, ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਭੂਟੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਜੀ ਬੰਨਤੀ ਕਰਵੇ ਹਨ ਕਿ ਦੀਨਾ ਵੰਧੂ ਦਾਸ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਖੇ। ਐਹ ਪੰਥਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗਏ ਕਦ ਹੋ ਕੇ ਕੁਰਦਾਸ ਨੂੰ ਲਲੇ ਲਾ ਕੇ 'ਭਾਈ' ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਧੈਨ ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ' ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਕੁਰਦਾਸ' 'ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ' ਹੀ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਵਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਾਈ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਮਝੀ ਜਾਵੇਗੀ; ਭਾਈ ਦੀ ਇਹ ਬੀਸੀ ਪਰੰਪਰਾਗੀ ਮੂਰਤੀ ਹੈ।"^੨

ਇਹ ਇਕ ਮੂਰਤਿ-ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਠ੍ਹ ਹੈ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸਿੱਖ ਦਾ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਅਨੁਪਮ ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਠ੍ਹ ਲਿਖੇ ਹਨ — ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਗਦ ਕਦ ਹੈ ਕੇ' ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ, ਬਾਪਤਾ ਦਿੱਤਾ, ਵਰਾਂ ਤੇ ਪਦਵੀਆਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਦਵਾਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਏਥੇ ਵੰਨਗੀ ਵਜੋਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਠ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਠ੍ਹ ਜਾਂ ਮੂਰਤਾਂ ਰਚੀਆਂ ਹਨ — ਜਿਹੜੇ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਤਾਥਿਆ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਪੰਥ' ਦੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਸ਼ਟੀਗੋਚਰ

੧ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਅਮਰ ਬੇਖ, ਪੰਨਾ ੫੬, ੬੭, ੬੯।

੨ ਅਮਰ ਬੇਖ, ਪੰਨਾ ੧੫੬—੧੫੭

ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਇਕ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ — ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਨਾਂਵੀ ਮੂਰਤਿ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—

“ਇਕ ਆਦਮੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਸੀਮ ਤੋਂ ਰੋਟੀਆਂ ਦਾ ਛਾਬਾ ਹੈ। ਹੱਥ ਦਾਲ ਦੀ ਗੜਵੀਂ ਹੈ, ਦੇਖ ਕੇ ਬਾਲ ਦੇਤ ਕੇ ਮਾਂ ਦੀ ਭੱਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ‘ਮਾਂ, ਮਾਂ, ਮਾਂ’ ਤੇ ਵਾਲਾ ਭਾਈ ਆਇਆ ਹੈ।’ ਅੱਗੋਂ ਸੁਆਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ — ‘ਹਟ ਪਰੇ ਮੈਂ ਮੰਡਾ ਦੇਵਾਂ।’ ਬਾਲ ਹਟਦਾ ਨਹੀਂ, ਮਾਂ ਭਾਈ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਂਦੀ ਹੈ — ‘ਭਾਈ ਜੀ! ਆਪੇ ਕੱਢ ਠਓ, ਚੁਹੜੀ ਦੀ ਰੋਟੀ ਹੇਠਾਂ ਡੁਹਾਛਾ ਮੰਡਾ ਧਰਿਆ ਹੈ।’ ਇਹ ਭਾਈ ਦੀ ਕੈਸੀ ਮਲਿਨ ਮੂਰਤਿ ਹੈ!”

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਪੁੱਛਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਲਿਨ ਮੂਰਤਿ ਕਿਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਾਜੀ ਹੋਈ ਹੈ? ਦੋਹੇ ਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਾਜੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ!

ਇਕ ਹੋਰ ਮੂਰਤਿ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ — ਜੋ ਕਿ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਯਾਰੂਵੀ’ ਮੂਰਤਿ’ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਿੱਤੀ ਹੈ —

“ਕੰਟ ਪਰਥੁਨ ਭਟ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਮੇਝ ਤੇ ਹੱਥ ਧਰੀ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਕਲਮ ਹੈ, ਲੱਤਾਂ ਛੱਲੇ ਮਾਰੇ ਵਾਕ ਬੰਬ ਫੁਟੀਆਂ ਹਨ, ਕਿ ਚਪਤਾਸੀ ਨੇ ਇਕ ਲਿਫਾਫਾ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਰੱਖਿਆ। ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਸਰਬਾਰੀ ਡਾਕਿਟ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਭਾਈ ਫਠਾਣਾ ਸਿੰਘ’ ਫਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ‘ਭਾਈ,’ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਾਰ ਅੱਗ ਲਗ ਗਈ। ਕੜਕ ਕੇ ਬੈਠੇ — ‘ਫੇਰੀ ਨੇਕਰੀ ਦੀ ਐਸੀ ਫੈਸੀ, ਤੀਹ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਬਦਲੇ ਆਧਰੇ ਕਵਾਈ। ‘ਭਾਈ।’ ਅਸੀਂ ‘ਭਾਈ।’ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਵੀ ਨਾ ਕੋਈ। ਹੱਥਾਂ ਹੁਟੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।’ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਅਭਾਸਰ ਵਲ ਦਰਖਾਸਤ ਭੇਜੀ ਕਿ ‘ਮੈਂ ਭਾਈ ਠਹੀਂ ਹਾਂ, ਭਾਈ ਧਰਮਸਾਜੀਏ ਮੰਗਣੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਸਿੱਖ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਤੇ ਮੇਨੂੰ ਅੱਗੇ ਛਾਈ ਸਰਦਾਰ ਲਿਖਿਆ ਜਾਇਆ ਕਰੇ।’ ਇਹ ਕੈਸੀ ਕਰੂਣਾ ਰਸ ਭਰੀ ਮੂਰਤੀ ਹੈ!”

ਅਸੀਂ ਕੀ ਟਿਪਣੀ ਕਰੀਏ! ਪਾਠਕ ਮੁੱਢ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ‘ਕ੍ਰਿਸ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਥ ਗੁਰੂ’ — ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਤੇ ਆਚਰਨ ਦਾ ਫਰਕ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਚਿਤ੍ਰ ਹੋਰ — ਅਰੇ ਇਹ ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਆਈ. ਸੀ. ਐਸ. ਜੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਸੱਚੀ ਮੂਰਤਿ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

“(੨੪ ਜੂਨ ਸੰਨ ੧੯੪੭) ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਦੁਪਹਿਰਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਫਲੈਟੀ ਹੋਟਲ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ‘ਚ ਬੈਠਾ, ਜੋ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੇਰੀ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉੱਪਰ ਪਿਛਲੇ ਅੱਠ ਸੌ ਸਾਲ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਦੇ ਮੌਜ਼ ਤੇ ਚੁੰਮਣ ਘੇਰੇ ਠੰਘ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਹਿਮੂਦ ਭਾਬਨਵੀ, ਬਾਬੁਲਦੀਨ ਗੋਰੀ, ਪਠਾਨ, ਮੁਗਲ, ਸਿੱਖ ਮਤ ਦਾ ਜਨਮ, ਖਾਨਸਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਸੂਬਾ ਅਬਦੁੱਲਾਹ, ਦਫ਼ਤਰੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ, ਖਾਨਸਾ ਸਰਬਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ, ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਜੈ, ਸਰਦਾਰ ਬਾਮ ਸਿੰਘ, ਚਤਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ, ਭਾਈ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਲੱਕ ਕਰਕੇ, ਜਾਗ੍ਰਤ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਉਥਾਨ ਹੋ ਕੇ, ਸੁਪਨ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਸੀਮਾ ਉੱਤੇ ਮੇਰੇ ਮਨ ਤੇ ਖੁੱਧੀ ਜਾ ਖੜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਹੋਈ ਜਿਹੀ ਅਫੱਪਲਾ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਸਾਹਮਣੀ ਮੇਝ ਉਤੇ ਜਾ ਟਿਕਿਆ। ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ — ਕਿ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਇਕ ਸਿੱਖ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਬੁਹਾ ਬੋਹਲ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਫਲੈਟੀ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਆ ਵੜੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਠ ਕੇ ਫੜਹ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਉਹ ਫਰਸ ਉੱਤੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਏ। ਅਰਦਾਸੀ ਸਿੱਖ ਪਿਛੇ ਪਛਾ ਲਿਆ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, “ਭਾਈ ਸਿੰਘ, ਹੋਰ ਬਚਨ

ਫੇਰ ਕਰਨੇ, ਅਸੀਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦੇਹ।" ਤਦ ਅਰਦਾਸੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ "ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਾਉ ਪਹਿਲਾਂ। ਕਮਰਾ ਓਹੋ ਫਲੈਟੀ ਹੋਟਲ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ — ਓਹ ਛਿੱਬੂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਲਾਇਲਪੁਰ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤ੍ਰ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸਾਂ, ਰੋਟੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਕਮਰੇ ਵਿਚ — ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲਟਕਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਤਾ। ਮੈਂ ਉਠ ਕੇ ਉਸ ਰੋਂ ਪੈਣਾ ਲਾਹ ਕੇ ਖੋਹਲਿਆ ਤਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਥਣਕ ਦੀਆਂ ਘਿਓ ਚੋਪੜੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਤੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਅੰਬ ਦੇ ਅਚਾਰ ਦੇ ਪਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਉਤੇ ਰੱਖੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸਾਦਾ ਤੇ ਇਕ ਅੰਬ ਦੇ ਅਚਾਰ ਦੀ ਵਾੜੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਚੁਪ ਚਾਪ ਪ੍ਰਸਾਦੇ ਛਕ ਲਏ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਇਕ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਪੁਛੀਆਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉੱਤਰ ਮੇਨੂੰ ਬਖਸ਼ੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦੁਖ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਮੇਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, 'ਅਨਾਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ ਕਿਸੇ ਨਾ, ਸਮਝਿਆ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ।' ਬਸ ਇਹ ਬਚਨ ਹੋਏ ਤੇ ਮੈਂ ਹੁਫਕਾ ਖਾ ਕੇ, ਜਾਕੂਤ ਦੇਖ ਵਿਚ ਆ ਡਿੱਗਾ। ਓਹੋ ਕਮਰਾ ਤੇ ਓਹੋ ਬੁਰਸੀ ਤੇ ਮੇਰਾ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਮੈਂ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਅਵਤੁਰ ਗੱਲ, ਪਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੱਥਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਰਸਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ 'ਥਾੜੇ ਥਾੜੇ ਵਾਲੇ ਓ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਪ੍ਰਸਾਦਾ ਲੈ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਛਕਿਆ ਹੈ।'।

"ਇਸ ਰੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਧਨਮਾਠਾ (ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਭਹਿਰ) ਥਾੜੇ ਦੇ ਚਿਲੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜਾ ਲਗਾ। ਅਕਤੂਬਰ ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਚ ਅੰਤ ਸੀ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਰਾਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕੁਝ ਮਾਓ ਹੋਟ ਦੇ ਬਾਰਨ ਮੇਰੇ ਬੱਲ ਹੀ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਓਥਲੇ ਦੇ ਘਾਹ-ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮੈਂ, ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ, ਮਾਸਟਰ ਰਾਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਸਿੰਘਣੀ ਬੈਠੇ ਸਾਂ — ਕਿ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੇਰ ਪੰਜ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੇਰੀ ਕੋਠੀ ਵਾਲੀ ਪਹਾੜੀ ਉੱਤੇ ਆ ਚੜ੍ਹੇ। ਚਿਟੇ ਸਫੈਦ ਬਸਤਰ, ਸਭਨਾ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧੀਆਂ ਦਸਤਾਰਾਂ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਾੜ੍ਹੇ, ਉੱਨ ਚੀਆਂ ਮਾਲਾ ਰਲਾਂ ਵਿਚ, — ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਾ ਆਵੇ ਕਿ ਇਹ ਸੰਨ ੧੯੪੭ ਹੈ ਕਿ ਸੰਨ ੧੮੪੭। ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਕਿਹਾਇਆ, ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਥਾਣੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਪਰਾਂਤ ਮੇਰੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਇਕ ਦੁਬਾਲਾ ਤੇ ੫੧ ਰੁਪਏ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਚਾਲ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਮਾਸਟਰ ਰਾਥਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੱਸ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, 'ਮੇਰੀ ਨੀਲੀ ਪੱਛ ਕਰ ਕੇ ਮੇਰਾ ਇਸ ਰਥਾਂ ਸਵਾਗਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ?' ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, 'ਨੀਲਾਬਰੀ ਬਸਤਰ ਤਾਂ ਆਪ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰੀਯ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ, ਪਰ ਫੁਹਾੜੀ ਪੱਛ ਦੇ ਪੇਚ ਐਸੇ ਗੁਠਮੁਖੀ ਹਨ ਜਿਸ ਰਥਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਨ?' ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਹੱਸ ਪਏ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਬਹਿਣ ਲਗਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਬੈਠ ਪਏ, 'ਅਸੀਂ ਲੰਬੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਅਰਦਾਸ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਥਾਹੀ, ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਲਾਭਲੀਆਂ ਭੋਜਾਂ ਹਨ, ਸਾਡਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਮੁਕਾਬਲਾ?' ਇਉਂ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨਿਰੇ ਹਥੇ ਤੋਂ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਲਗੇ, 'ਅਸੀਂ ਫੁਹਾੜੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਇਕੱਲਿਆਂ ਬਚਨ ਕਰਨੇ ਹਨ।' ਤਦ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਬੈਠੀ ਦੇ ਡਰਾਈਓ ਕੂਮ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ, ਤਾਂ ਆਖਿਓ ਨੇ, '੨੪ ਜੂਨ ਨੂੰ ਵਾਪਰੇ ਲਾਹੌਰ ਵਾਲੇ ਚਮੜਕਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਚਾਰ ਮੇਨੂੰ ਦਿਨ ਬਿਨ ਸੁਣਾਓ।' ਮੈਂ ਅਲੜ ਰੋਂ ਕੇ ਰਕ ਸਾਰੇ ਚਮੜਕਾਰ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸੁਣਾਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਚੰਗੀ ਲੋਮੀ ਜਿਹਾ ਕੀਤੀ। 'ਜਾਗਦੇ ਸਾਓ ਕਿ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ?' ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਜਾਕੂਤ ਦਾ ਪਰਲਾ ਕਿਨਾਰਾ ਅਤੇ ਸੁਸ਼ੋਪਤ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਉਤਾਰਲਾ ਛੇਵਾਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਖਲੋਤਾ ਸਾਂ।' ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, 'ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਦਾ ਚਾਨਣ ਸੀ ਕਿ ਰਾਹਿਆਂ ਦੀ ਲੋਮ?' ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਸੂਰਜ ਦਾ ਚਾਨਣ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਧੀਮ ਚਾਨਣ ਸੀ, ਰਾਹਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ।' ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, 'ਸਤਿਗੁਰੂ (ਰਾਮ ਸਿੰਘ) ਜੀ ਦੇ ਨੇਤਰ ਭਮਕਦੇ ਸਨ?' ਮੈਂ ਕਿਹਾ 'ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਪਿਆਨ ਨਾਲ ਬੋਧੀ ਸੀ, ਕੁਟਕ ਨੇਤਰ ਸਨ।' ਅੰਤ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ, 'ਖੜ੍ਹਿਆਂ ਬੋਠਿਆਂ ਦਾ ਸਰੋਰ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਛੋਹਦਾ ਸੀ?' ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ, 'ਅੱਖੀ ਕੁ ਇੱਥੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਅਛੋਹ ਸੀ।' ਆਖਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਜਿਹੜਾ ਸਿੰਘ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਗੁਲੀਆ

ਦੋਸੇ, ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਬਹਿਣ ਲਗੇ, 'ਠੀਕ ਇਹ...ਸਿੰਘ ਹੀ ਸੀ।' ਇਉਂ ਆਖਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। 'ਬੜੇ ਵਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਓ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਦੇਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਸਨ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।' ^{੧੧}

ਇਹ ਉਸ 'ਭਾਈ ਸਿੰਘ' ਰੂਪੀ ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦੇਵ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਸਨ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਸ ਦੇ ਬਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਰਨ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਨ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਨਿਯਮ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਜੇ ਇਕ ਹੋਰ ਮੂਰਤਿ-ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ — ਆਪਣੀ ਮੂਰਤਿ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੇਖਣੀ ਚੰਢੇ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਚਿਤ — 'ਰਿਪੁਦਮਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪੰਨਾ ੬-੭-੮ ਤੇ ੯ ਵੇਖਿਆਂ ਗੁਰਮੁਖਤਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਛਿਪੀ ਅਸਲ ਸੂਰਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਖੈਰ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਅਰੀਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿਤ੍ਰ ਹੈ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਥ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਲਈ ਹਰ ਸੋਚਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਪ ਆਖਦੇ ਹਨ — ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕੁਰਿਆਈ ਮਿਲ ਗਈ — ਫਿਰ ਕੀ ਬਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਲਕਾਤਾਰ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਮੂਰਤਿ ਓਹੋ ਜਿਹੀ ਬਣਦੀ ਚਲੀ ਲਈ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਦੇਹਾ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਹਟਾਇਆਂ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਧਰਤੀ ਜਿੱਤੀਆਂ ਹੀ 'ਗੁਰੂ ਪੰਥ' ਵਿਚਕਾਰ ਜੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੰਦਈ ਮਾਲਸੇ ਦੇ 'ਬੰਦੇ' ਨੂੰ ਤੱਤ ਮਾਲਸੇ ਦੇ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਲਕਾਰਿਆ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸ਼ਤਰੂ ਮੁਸਲਿਮ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬੰਦੇ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਬੰਦੇ ਦੀ ਮਾਏ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਜੱਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਚਿਰ ਇਕੱਠੇ ਰਹੇ — ਫਿਰ ਸਿੰਘ ਮਿਲਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਮਾਲਸੇ ਵਿਚਕਾਰ ਛੱਟ ਵੱਢ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਰਨ ਤਕ ਗੁਰੂ ਮਾਲਸਾ ਦੀ ਇਹ ਆਪਸੀ ਛੱਟ ਵੱਢ ਬਾਵਾਇਦਾ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਗੁਰੂ ਮਾਲਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਰਾ; ਛੱਟੀਆਂ, ਮਾਠੀਆਂ ਚਾਢੀਆਂ ਦੀ ਛੱਟ ਵੱਢ ਭੱਭ ਜਾ ਪੁਜੀ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸੰਤ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਬਰਲ ਠਸ਼ ਵੀ ਅਪਣੀ।

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸੇ ਗੁਰੂ ਸਿੱਖੀ ਵਿਰੋਧੀ ਚਰਿਤਰ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿਵਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਰੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਨੇ ਉਡਾਇਆ। ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੀ 'ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ' ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ 'ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ' ਦਾ ਟਾਕਰਾ। ਫਿਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਤੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਅਤੇ ਖੂਨ ਖਰਾਬਾ! ਫਿਰ ਅਕਾਲੀਆਂ-ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਟੱਕਰ — 'ਨਾਗੋਕੇ ਮਥੈਲ ਗਰੁਪ', 'ਭੇ ਮਾਸਟਰ ਰਾਹਾ ਸਿੰਘ ਕੂਟ' ਫਿਰ ਸੰਤ ਫਤਹ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਗਰੁਪ — ਅੱਜ ਵੀ ਵੱਡੇ ਅਕਾਲੀ ਕੂਟਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਟੱਕਰ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਚੀਫ਼ ਮਾਲਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਲਗਾਈ ਬੈਠੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਟੱਕਰਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਕਿਸ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਪੂਰਿਆਂ ਬਰਦੀਆਂ ਹਨ? ਠੀਕ ਉਹੀ ਜੋ ਕੋਈ ਮਨੋਰਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੀ ਧਨ-ਧਾਮ ਉਪਰ ਕਬਜ਼ੇ ਲਈ ਟੱਕਰਾਂ। ਸਿੱਖੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੂਰ ਦਾ ਵੀ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ।

ਆਖਰ ਬਾਰਨ ਕੀ ਹੈ? ਕਿਉਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਲ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮਾਲਸੇ ਦਾ ਚਰਿਤ੍ਰ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਸਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ?

ਜਿਥੇ ਤਕ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ — ਮਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੜਦਾ ਤਰਤਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੀ 'ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ' ਨੂੰ ਕੀ ਸੱਚਮੁੱਚ 'ਗੁਰੂ' ਵੱਖ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੈ ਕਿ 'ਗ੍ਰੰਥ'

ਨੂੰ ਕੁਰੂ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਹੀ 'ਬੋਤਾਂ' ਵਾਂਗ ਪੂਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਏਨੀ ਵਡੀ ਨਹੀਂ — ਆਖਿਰ ਬਰਥਾਨ ਲੋਕ ਹੋਰ ਕਰ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ — ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ 'ਗ੍ਰੰਥ' ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਆਖ ਸਕਦੇ, ਕੁਝ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਕੀ ਸੀ ਅਜਿਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ ?

ਕਿਹੜੀ ਬੀੜ ਅਸਲੀ ਹੈ ?

ਸ੍ਰੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਜਿਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੁਲ ੫੮੬੪ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ੪੯੫੬ ਸ਼ਬਦ ਸਤਿਨਾਮੁ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ੯੦੮ ਸ਼ਬਦ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਜਿਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਛਪੀ ਹੋਈ ਬੀੜ ਦੇ ਕੁੱਲ ਪੰਨੇ ੧੪੩੦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਤਿਮ ਭੇੜ ਪੰਨਾ ਰਾਕ ਮਾਲਾ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਿਣਤੀ ਮਿਟਤੀ ਬਰਨ ਵਾਲਿਆ ਨੇ ਨਾ ਸਤਿਨਾਮੁ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ — ਭਗਤਾਂ-ਭੱਟਾਂ ਦੀ। ਉਪਰੰਤ ਗਿਣਤੀ ਰਾਕ ਮਾਲਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ — ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੰਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਜਿਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਰਾਕ ਮਾਲਾ ਸਮੇਤ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਰਾਕ ਮਾਲਾ — ਸ੍ਰੀ ਅਜਿਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਕ ਵਿਹੀ ਜਿਹੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਬਾਕੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁਲਨਾ ਵਿਚ ਘੱਟ ਦਰਜੇ ਦੀ ਜਾਂ ਕੱਚੀ ਬਾਣੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗ੍ਰੰਥ ਕੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਰਾਕ ਮਾਲਾ ਦਾ ਅਨ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰੂਪ ਵੇਖ ਕੇ ਕੁਰੂ ਪੰਥ ਨੂੰ ਬੜੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਦੋਲਨ ਵੀ ਚਲਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਵਾਦਵਿਵਾਦ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਬੀੜ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸੰਪੂਰਨ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਸਮਝ ਕੇ ਮੰਨਣ। ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਜਾਂ ਦਮਦਮੇ ਵਾਲੀ। ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਤਭੇਦ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਲਿਖੀ ਅਸਲੀ ਬੀੜ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ।

ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਵੀ ਮਤਭੇਦ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ 'ਮਿਠੀ ਬੀੜ' ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਭਾਈ ਬੀਨੋ ਵਾਲੀ 'ਖਾਰੀ ਬੀੜ' ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੁਝ ਕੁ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਭਾਈ ਮਟੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੱਥੋਂ ਲਿਖਵਾਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਉਪਰ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਸਮਤ ਨਹੀਂ ਹਨ — ਜਦੋਂ ਕਿ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਨਾਮੁ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਵਾਈ ਗਈ ਬੀੜ ਉਪਰ ਸਤਿਨਾਮੁ ਦੇ ਦਸਮਤ ਹੁੰਦੇ ਆਏ ਹਨ।

ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਦਾ ਭਾਈ ਮਟੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਉਤਾਰਾ ਦਸਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਦਮ ਭਾਈ ਮਟੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਬੀੜ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦੱਸਦੇ ਹਨ — ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਾਲੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੀੜ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — "ਭਾਈ ਮਟੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਜੋ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਹੋਈ, ਉਹ ਬੀੜ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਸੂਰਕਵਾਸੀ ਰਾਜਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ ਹਨੂਮਾਨ ਰੋਡ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪਾਸ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਕੁਲ ਪੱਤਰੇ ੧੦੬੬ ਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲਾ ਭਾਗ ਪਤਰ ਤੋਂ ੧੦੨੮ ਪਤਰੇ ਤੱਕ ਹੈ, ਨੌਂ ਮਾਸ ਪੱਤਰੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਚੂਕਿ ਅਜਿਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ 'ਮਹਲਾ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਬਰਕੇ ਪਹਿਲੇ ਅਜਿਹੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਰ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ

ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਦਸਵੇਂ' ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਾ ਗ੍ਰੰਥ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਚੜ੍ਹਦਰਨਾਮਾ ਹੈ।^੧

ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਦਮ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਤੋਂ ਇਹ ਕੁਲੇਖਾ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਪਦਮ ਜੀ ਨੇ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਬਨ' ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਚੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ — ਸ਼ਾਇਦ 'ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ' ਮਤ ਦੇ ਹਮਖਿਆਲਾਂ ਨਾਲ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ! ਪਰ ਆਪ ਨੇ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਬਨ' ਵਿਚ ਪਰੋਖਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਪੂਰੇ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਆਪ 'ਆਦਿ' ਤੇ 'ਦਸਮ' ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਉਸ ਬੀੜ ਦਾ ਵਿਚਿਤਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਹੜੀ ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਪਾਦਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਵੀ ਗਿਣਿਆ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ਆਪ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਦਸਵੇਂ' ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਾ ਗ੍ਰੰਥ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਚੜ੍ਹਦਰਨਾਮਾ ਹੈ। "ਇਸ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਛੱਟੇ ਵਧੇ ਗ੍ਰੰਥ ਇਸ ਡਰਡੀਥ ਨਾਲ ਬਾਮਲ ਹਨ —

੧. ਜਾਪੁ	ਪੱਤਰਾ ੫੪੬
੨. ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ (ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੋਹੇ, ਚੌਬੀਸ ਅਵਤਾਰ, ਬ੍ਰਹਮਾਅਵਤਾਰ, ਰੁਦ੍ਰਾਅਵਤਾਰ, ੩੨ ਸਵਦੀਏ ਤੇ ੯ ਬਬਦ ਰਾਗਾਂ ਕੀ)	ਪੱਤਰਾ ੫੪੯ ਤੋਂ
੩. ਸ਼ਸਕ ਨਾਮ ਮਾਲਾ	ਪੱਤਰਾ ੭੮੬
੪. ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੰਧ	" ੮੨੧
੫. ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ	" ੮੩੦
੬. ਵਾਰ ਦੁਰਗਾ ਕੀ	" ੮੩੮
੭. ਚਰਿਤ੍ਰਪਾਖਿਆਨ	੮੪੬-੧੦੬੦-੬੫
੮. ਚੜ੍ਹਦਰਨਾਮਾ (ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ)	" ੧੦੬੦-੬੫
੯. ਸੱਚ	

"ਚਰਿਤ੍ਰਪਾਖਿਆਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਚੜ੍ਹਦਰਨਾਮਾ ਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਚੜ੍ਹਦਰਨਾਮਾ ਹੈ 'ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ' ਵਾਲੀ ਸੱਚ ਹੈ।

" 'ਅਸਫ਼ੈਟਕ ਕਬਿਤ' ਤੋਂ ਖਾਲਸਾ ਮਹਿਮਾ" ਵਾਲੇ ਛੰਦ ਇਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਬੀੜ ਦੇ ੧੦੮੬ ਪੱਤਰੇ ਤੇ ਲਿਖਾਈ ਦਾ ਨੰਬਰ ਹੈ —

'ਖਲਕ ਪਾਣਿ | ਤੈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੇ, ਪੋਥੀ ਰਚੀ ਬਿਚਾਰ ।

ਕੂਲ ਹੋਇ ਜਹਿ ਤਹਿ ਸੁਕਵਿ, ਪਤੀਅਹੁ ਸਭੇ ਸੁਧਾਰ ।

ਪੋਥੀਆ ਕੇ ਉਤਾਰ ਕੀਯੋ, ਜੁਮਲਾ ਸੰਚਦੇ ਕੋ ਜਮਾ ਕੀਏ ਬਡੀ ਮੋਹ (ਨ) ਤ ਸੋ ਲੀਖੇ ਹੈ

ਸੰਮਤ ੧੭੭੦ ਮੇ ਰਯਾਰ ਹੁਦੇ ਹੈ' 1...

'ਇਹ ਬੀੜ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਰੋਸੇ ਯੋਗ ਹੈ ਮੁਸਤਨਿਦ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਭਾਈ

^੧ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਬਨ'; ਪੰਨਾ ੧੬-੧੭।

ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਘਾਲ ਸਦਕਾ ਭਾਈ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।”੧

ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਪਦਮ ਜੀ ਇਕ ਹੋਰ ਬੀੜ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ — “ਦੀਵਾਨ ਮਾਨਾ ਸੰਗਰੂਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਬੀੜ ਪਈ ਹੈ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗਦਰ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ੬੦੨ ਤੋਂ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸੀ ਤੇ ਉਤਰਾਧਰ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਬਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਾਲਾ ਭਾਗ ਜੀਵ ਦੇ ਕੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਦਸਮ ਵਾਲਾ ਭਾਗ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀਵਾਨਮਾਨੇ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ।”

ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲੀ ਜਿਲ ਆਦਿ ਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਬੀੜ ਦਾ ਪਦਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੭੦ ਦਿੱਤਾ ਹੈ — ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਭਵਿੱਤ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਦਿਨ ਸੰਮਤ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਦਾ ਦਿਨ ਸੰਮਤ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਇਤਿਹਾਸ’ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੧ ਉੱਪਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — “ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਭਰਤ ਵਭੇ ਆਗਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।”

ਡਾ: ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇਕ ਲੇਖ — ਜੋ ਕਿ ‘ਸਪਤਾਹਰ ਕੋਮੀ ਦੇਕੜਾ’ ਦੇ ੨੦ ਮਾਰਚ ੧੯੭੮ ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚ (ਭਾਰਤ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ-ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਵਿਰਸਾ) ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਛਪਿਆ ਹੈ —) ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਣ ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਇਸ (ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ) ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।”

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸਮੱਪਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ (੧) ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਬੈਕਲ ੬ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ, ਚੌਥੇ, ਪੰਜਵੇਂ ਤੇ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੀ। (੨) ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਜੋ ਕਿ ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਪਾਦਕ ਕੀਤੀ — ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਾਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਈ।

ਇਕ ਕਹਾਣੀ ਪਰਚਲਤ ਬੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਧੀਰ ਮੱਲ ਕੋਲੋਂ ਬੀੜ ਮੰਗ ਘੱਲੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਪ੍ਰਤੀ ਪੁਸ਼ਤ-ਦਰ-ਪੁਸ਼ਤ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਘੜੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਧੀਰ ਮੱਲ ਕੋਲੋਂ ਬੀੜ ਮੰਗਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਠਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਬੀੜ ਧੀਰ ਮੱਲ ਜਾਂ ਧੀਰ ਮੱਲੀਆਂ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਯਾਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਉਲੰਘ ਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਧਰੋਹੀ ਧੀਰ ਮੱਲ ਕੋਲੋਂ ਬੀੜ ਮੰਗਣ! — ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਆਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਚਰਿਤ੍ਰਵਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋਲੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਸੀ — ਤਦ ਵੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬੀੜ ਧੀਰ ਮੱਲ ਕੋਲ ਰੋਜ਼ਾਨੀ ਹੀ ਮੁਨਾਸਿਬ ਸਮਝੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੀੜ ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੂੰ ਦੇਣ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ — ਉਸ ਦੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਧਰੋਹੀ ਹੋਣ ਦੀ ਦਲੀਲ ਦੇ ਕੇ ਮੰਨਣੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਵੀ ਬੀੜ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ, ਸਗੋਂ ਖਿਆਲ ਨਦੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ‘ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਪੱਤਰ’ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ

੧. ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਚਰਚਣ, ਪੰਨਾ ੧੭-੧੮।

ਗਿਆ ਹੈ। 'ਪਰਮ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਨਾ ਕਾਲ' ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਜੋ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਸੰਸਥਾ ਮਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ ਵੱਲ ਨਵੰਬਰ ੧੯੫੨ ਨੂੰ ਛਪੀ — ਦੇ ਪੰਨਾ ੪੨-੪੩ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ —

"ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੪੮ ਵਿਚ ਸ੍ਰ. ਘਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਦਮ ਦਾ ਲੈਕਚਰ ਇਸੇ (ਸੁਸਾਇਟੀ) ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਇਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਿੱਖ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਕਮਰਾ ਹਾਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ... ਫਿਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਤਰ ਸੰਚੀ ੧ ਨੰ. ੧ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤ੍ਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਨਾ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਛਪੀਆਂ ਹਨ। ਤੀਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ੨੮ ਮਾਰਚ ੧੯੪੮ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੀ ਗਈ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਤ੍ਰ ਦੇ ਪੰਨਾ ੩੭ ਉਪਰ ਲੇਖਕ ਜੀ ਨੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਤੇ ਡੇਹਰੇ ਸਾਹਬ ਸੰਭਾਲੀ ਰਹੀ ਇਕ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ —

"ਇਸ ਤੋਂ ਉਸ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਸੰਬੰਧੀ ਰਾਝੀ ਟੋਹ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਤੋਂ ਲਿਖਵਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਿਆਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਬਰ ਦਿਤੀ ਗਈ।" ੧

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਸੇ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਲੇਖਕ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — "ਇਸ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਬੀੜ ਦੇ ਰਚਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਦੀ ਹੀ ਲਿਖਤ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸੰਮਤ ਹੈ ੧੬੬੧, ਜਿਸ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਭਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਇਹ ਸੰਜਲ ਜੋ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਖੰਡਨ ਪਰ ਆਪਣੀ ਅੱਡੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਰਾਣ ਮਰਚ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਨੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੇ ਹੱਥ ਦੀ ਲਿਖੀ ਸਹੀ ਹੈ ਜਾਣ ਤੇ ਇਸ ਆਦਿ ਬੀੜ ਨੂੰ ਹੀ ਰੱਬ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਰਨਾਕ ਕਦਮ ਉਠਾ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਵਡਾ ਖੋਜ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ' ਇਸ ਗ੍ਰਹਿਣੀਅਤ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਹੈ।" ੨

ਇਸ ਪੁਸਤਕ-ਲੇਖਕ ਦੇ ਬਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ 'ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ,' ਘਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਦਮ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਉਪਰ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਬੀੜ ਬਿਆਸਾ ਦੀ ਛੋਟ ਹੈ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਬੰਦੀ ਹੋਰ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸੁਸਾਇਟੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਤਰ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਿਖਿਆ ਹੈ —

"ਇਹ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਰਯਾ ਬੁਰਖ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ ਤੇ ਐਸ ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ।" ੩

ਸਵਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਉਦਾਸੀਨ ਨੇ 'ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ, ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਭਰਕ ਪੂਰਨ ਦੇਂਡ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਬੀੜ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਨੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਕੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਕੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਬੀੜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਆਦਿ ਤੇ ਦਸਮ ਦੀ ਇਕੱਠੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬੀੜ ਨਾਲ ਕੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਲ ਜੋੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦਸਦਮੇ ਵਾਲੀ ਇਕ ਬੀੜ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸ: ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੀ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ — ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ — ਪਰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਉਹ ਮੁਕੰਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਵਾ ਸਕੇ। ਉਹ ਬੀੜ ਢਾਕੇ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਵੇਖੀ ਸੀ। ੪

੧ ਪੰਨਾ ੪੨।

੨ ਪੰਨਾ ੪੨।

੩ ਪੰਨਾ ੪੩।

੪ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਢਾਕੇ ਵੱਲੋਂ ਦੀ ਸੋਧ, ਲੇਖਕ ਭਾਈ ਜੋਗ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੮।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰਤੀਤ ਇਹੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਕੋਲੋਂ ਲਿਖਵਾਈ ਸੀ — ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਇਹੋ ਹੀ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਓਹੋ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਵਿਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦੀ ਅਨਹੋਂਦ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ — ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਾਲੀ ਨਾ ਹੋਣੀ ਹੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਭਾਸ਼ਨ 'ਪਾਵਨ ਬੀੜ' ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਤੇ ਇਕ ਸਰੂਪ ਛਪਾਈ ਬਾਰੇ ਚੀੜ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ੩-੧੧-੫੬ ਨੂੰ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਪੰਥਕ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਫੈਸਲਾ ਨਾਮੀ ਕਿਤਾਬਚੇ ਵਿਚ ਇੰਜ ਦਰਜ ਹੈ—

“ਬਾਬਾ ਜੀ (ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਦੇ ਮਿਆਲ ਸੁਭ ਹਨ, ਉਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੀ ਕਹਿਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤੇ ਸਰੋਮਣੀ ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਭਿਆਰ ਹੈ। ਦਲੀਲਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਮਰਭੇਦ ਹਾਨੀ ਕਾਰਕ ਹਨ। ਦਲੀਲ ਇੰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕਸਾਰਤਾ ਬੀੜੀ ਜਾਂਵੇ। ਇਸ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਬੋਝੀ ਜਿਹੀ ਖੁਲ੍ਹ ਅੱਜ ਈ ਲਈ ਜਾਏ ਤੇ ਫੇਰ ਛਤਾ ਕੁਝ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਓਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਹਨ 'ਸਲੋਕ ਮ: ੧' ਤੇ ਫਿਰ ਕਈ ਵਾਂ 'ਮ: ੧ ਸਲੋਕ' ਫੇਰ ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚ ਸਿਰਲੇਖ 'ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਪ' ਹੀ ਵੇਵਲ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਮ: ਪਦ ਨਹੀਂ। ਜਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਕਿਤੇ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖ ਕੇ ਕਿੰਨੇ ਕਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕ ਹੀ ਅਨੇਕ-ਰੂਪਤਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦੀ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਬਦਲ ਕੇ ਖਾਹ-ਮਖਾਹ ਦਾ ਵਖੋਵਾਂ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ...”

ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਭਾਸ਼ਣ ਤੋਂ ਇਹੋ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬੀੜ ਕੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਤੇ ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ-ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਦੇ ਸੰਦਾਪਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਪਰ ਦੱਸੀਆਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਜੋ ਕੋਲ ਉੱਤਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਤੋਂ ਸ਼ੰਕਾ ਕੇ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਵਾਲੀ ਛਪੀ ਹੋਈ ਬੀੜ ਸਾਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਹੈ ਇਹ ਕੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਾਲੀ ਮੂਲ ਬੀੜ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ — ਸਗੋਂ ਭਾਈ ਬੇਨ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ 'ਖਾਰੀ ਬੀੜ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਕਈ ਦੂਸਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵਾਧਿਆਂ ਕਾਰਨ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ — ਉਹੋ ਕਿਸੇ ਉਤਾਰੇ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੈ। ਸਵਾਮੀ ਹਰਿਨਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਉਦਾਸੀਨ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਪਾਠ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਵੋਂ ਤਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੋਰ ਹੀ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਕੁਰਤਾ ਬਾਰੇ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸਵਾਲ ਵੀ ਸਵਾਮੀ ਹਰਿਨਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — “ਕੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਤਾਂ, ਜੋ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਸਿਰ ਹੀ ਝੁਕੋਂਦੇ ਸਨ। ਏਸ ਹੀ ਮਿਆਲ ਨਾਲ — ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਲੋਂਦੇ ਸਨ। ‘ਕੁਰਬਾਣੀ ਸਦਾ ਹੀ ਖੁਲ੍ਹਾ’ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਇਕ ਕੁਝ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਇਕ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਇਕ ਰਾਗ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਅੱਧੀ ਬੀੜ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਪੂਰੀ ਬੀੜ ਹੈ — ਕੁਰਬਾਣੀ ਸਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਮਸਕਾਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਗੁਰੂ (ਬਡੀ) ਸੀ — ਫੇਰ

ਗੁਰਤਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ ? ਗੁਰਤਾ ਸਦਾ ਹੀ ਚੋਲੇ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਕੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਚੋਲਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ? ਇਹ ਤਾਂ ਉਲਟਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਅਖਰਾਧੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੁਜਾ' ਮੰਨੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਘਰਨ ਹੀ ਕੀ ਹੋਇਆ ?^੧

ਬਾਣੀ ਦੀ ਨਵੇਂ ਦੰਗ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ

ਡਾ: ਸ਼ਜ਼ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

“ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਨਵੇਂ ਧਰਮ, ਸਗੋਂ ਰਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਰਿਆ ਜੋ ਰੂਹਾਨੀ ਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਸੁਮੇਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਲੰਕ-ਪੁਲੰਕ ਦੱਸ ਲਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੱਚ ਨਾਲ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਸਿਹਲੀ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਨਿਹਿਤ ਸੀ ਉਦੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ ਸਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਰੂਹਾਨੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ।”^੨

ਬਲਿਹਾਰੀ ! ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰਾਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ! ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਸਾਹਿਬ ਨੇ, ਇਕ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਆਖਣ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਬੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰਾਜ ਰੂਪ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਬਾਨ ਨਾਲ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪਰਵਿਰਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਹਿਤ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਵੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਵਰਣਮਾਇਆ ਹੈ—

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰਿਅ ਬਚਨ ਦੁਹਾਰੇ ॥

ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਮਨ ਮੰਹਨ ਪਿਆਰੇ ਸਭ ਹੁ ਅੰਧ ਨਿਰਾਰੇ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਬਾਜੁ ਨ ਚਾਹਉ ਮੁਕਤਿ ਨਾ ਚਾਹਉ ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਲਨ ਕਮਲਾਰੇ ॥

ਬ੍ਰਹਮ ਮਹੇਸ ਸਿਧ ਮੁਨਿ ਇੰਦ੍ਰ ਮੋਹਿ ਠਾਕੁਰ ਹੀ ਦਰਸਾਰੇ ॥

ਦੀਨੁ ਦੁਆਰੈ ਆਇਓ ਠਾਕੁਰ ਸਰਨਿ ਪਰਓ ਸਤ ਹਾਰੇ ॥

ਕਹੁ ਠਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਮਿਲੈ ਮਨੋਹਰ ਮਨੁ ਸੀਤਲ ਬਿਗਸਾਰੇ ॥

(ਦੇਵ ਗੰਧਾਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੩੪)

ਮਾਯਉ ਢਾਨੁ ਠਾਕੁਰ ਨਾਮ ॥

ਅਵਰ ਕਛੁ ਮੇਰੈ ਸੰਗਿ ਨ ਚਾਲੈ ਮਿਲੈ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੁਣ ਗਾਮ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਰਾਸੁ ਮਾਣੁ ਅਨੇਕ ਭੋਲ ਰਸ ਸਕਲ ਤਰਵਰ ਕੀ ਛਾਮ ॥

ਧਾਇ ਧਾਇ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਕਉ ਧਾਵੈ ਸਕਲ ਨਿਰਾਦਰ ਗਾਮ ॥

ਬਿਨੁ ਯੋਗਿੰਦ ਅਵਰੁ ਜੋ ਚਾਹਉ ਦੀਸੈ ਸਕਲ ਖਾਤ ਹੀ ਖਾਮ ॥

ਕਹੁ ਠਾਨਕ ਸੰਤ ਰੋਣ ਮਾਯਉ ਮੇਰੇ ਮਨੁ ਪਾਵੈ ਬਿਸ੍ਵਾਮ ॥

(ਟੋਡੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੭੧੪)

੧ ਪ੍ਰਭਾਚਰ ਬੀਤਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ—ਪੰਨਾ ੧੩੭—੧੩੮।

੨ ਸਪਰਾਹਕ ਕੋਮੀ ਦੇਸ਼ਤਾ ਮਾਰਚ ੧੯੭੩।

— ਤੀਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ —

ਇਸੁ ਜੁਗ ਕਾ ਧਰਮੁ ਪਤਰੁ ਤੁਮ ਭਾਈ ॥
ਪੂਰੇ ਗੁਰਿ ਸਭ ਸੋਝੀ ਪਾਈ ॥
ਐਥੈ ਅਗੈ ਚਰਿਨਾਮੁ ਸਖਾਈ ॥
ਰਾਮ ਪਤਰੁ ਅੰਨਿ ਕਰਹੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥
ਗੁਰਪਰਸਾਦੀ ਮੈਲੁ ਉਤਾਰੁ ॥

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੩੦)

ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੀ ਮੇਲ ? ਕਿਰਪਾਨ ਤਿੰਨਾਂ ਕੁਟਾ ਵਿਚੋਂ ਰਜੋਂ ਕੁਟ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰੋਬਣ ਸਤੋਂ ਕੁਟ ਦੇ ਨੇੜਿਉਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੰਘਦੀ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ! ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਕੁਰਬਾਣੀ ਹੈ — ਉਹ ਤਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ ਚੌਥੇ ਪਦ ਦੀ ਕੱਲ ਬਰਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਕੁਟਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠਣ ਦੀ ਕੱਲ ਆਖਦੇ ਹਨ :

ਸੋ ਪੰਡਿਤੁ ਕੁਰ ਸਬਦੁ ਕਾਇ ॥
ਕੈ ਕੁਟ ਕੀ ਓਸੁ ਉਤਰੀ ਮਾਇ ॥ (ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੮੮)
ਕੈ ਕੁਟ ਮਾਇਆ ਮੇਹੁ ਪਸਾਰਾ ਸਭ ਵਰਤੈ ਆਕਾਰੀ ॥
ਦੁਰੀਆ ਕੁਟੁ ਸਭ ਸੰਗਤਿ ਪਾਈਐ ਨਦਰੀ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੀ ॥
(ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੬੦)

ਰਜ ਰੋਮ ਸਭ ਕਲ ਰੇਰੀ ਭਾਇਆ ॥
ਜਨਮ ਮਰਣ ਹਉਮੈ ਦੁਖ ਪਾਇਆ ॥
ਜਿਸ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਭਰੇ ਹਰਿ ਕੁਨਮੁਖਿ ਕੁਟਿ ਚਉਥੇ ਮੁਕਤਿ ਕਰਾਇਦਾ ॥
(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੩੮)

ਪੂਰੇ ਸਤਿਗੁਰਿ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ ॥
ਕੈ ਕੁਟ ਮੇਟੇ ਚਉਥੇ ਚਿਕੁ ਲਾਇਆ ॥
ਨਾਨਕ ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਕ੍ਰਮ ਮਿਠਾਇਆ ॥ (ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੩੧)

ਸੱਚਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਚਉਥੇ ਪਦ ਲਈ ਜਡਨ ਦਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦਾ ਹੈ — ਉਹੋ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮ ਹੈ ਉਹੋ ਹੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ। ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਰਪਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਹਾਂ ਕਉ ਗਰੀਬ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਉਠੀ ਕਿਰਪਾਨ ਜਾਂ ਖਜ਼ਾਨਾ-ਧਰਮ ਹੇਤ ਉਠਿਆ ਬਸਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਬਸਤਰ ਹੈ ਤੇ ਛੇਵੇਂ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਬਸਤਰ ਦਾ ਰਾਜ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ।

ਭਾ: ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਦੱਸੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਇਸ ਨਾਲ ਕੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਇਹ ਸਭ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਿੱਖ ਲਈ ਕੇਵਲ ਰੂਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚ ਮੰਗਦੀ ਹੈ — ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਨਹੀਂ — ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ — ਨਾਮ।

ਭੋਆ ਚੰਦਨ ਅਗਰ ਕਪੂਰਿ ॥
ਮਾਇਆ ਮਕਨੁ ਪਰਮ ਪਦੁ ਦੂਰਿ ॥
ਨਾਮਿ ਬਿਸਾਰਿਐ ਸਭੁ ਕੁਤੋਂ ਕੂਰਿ ॥
ਨੇਜੇ ਵਾਸੇ ਤਖਤਿ ਸਲਾਮੁ ॥

ਅਧਕੀ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਵਿਆਪੇ ਕਾਮੁ ॥
 ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਜਾਚੇ ਭਗਤਿ ਨ ਨਾਮੁ ॥
 ਥਾਇ ਅਨੰਕਾਰਿ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਭ ਮੇਲਾ ॥
 ਮਨੁ ਦੇ ਪਾਵਹਿ ਨਾਮੁ ਸੁਹੇਲਾ ॥
 ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਅਗਿਆਨੁ ਦੁਹੇਲਾ ॥
 ਬਿਨੁ ਦਮ ਕੇ ਸਉਦਾ ਨਹੀ ਹਾਟ ॥
 ਬਿਨੁ ਬੋਹਿਥ ਸਾਕਰ ਨਹੀ ਵਾਟ ॥
 ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਸੇਧੇ ਘਾਟੇ ਘਾਟਿ ॥
 ਤਿਸ ਕਉ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਜਿ ਵਾਟ ਦਿਖਾਵੈ ॥
 ਤਿਸ ਕਉ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਜਿ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਵੈ ॥
 ਤਿਸ ਕਉ ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਜਿ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਵੈ ॥
 ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਤਿਸ ਕਉ ਜਿਸ ਕਾ ਦਿਹੁ ਜੀਉ ॥
 ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਮਥਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਉ ॥...

(ਕਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੨੬)

ਭਾ: ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੁਰਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਉਪਰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੀਰੀ ਤੇ ਫਿਰ ਪੀਰੀ। 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਨੂੰ ਇਕਦਮ ਉਸ ਦੇ ਅਸਲ ਆਸਣ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਣ ਉਪਰ ਲਿਜਾ ਬੈਠਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਕੱਲ ਕਿਸੇ ਭੁੱਖੀ 'ਵਿਉ' 'ਰਬੰਦੀ' ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕਥਨ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹੀ ਘਟਾ ਕੇ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

“ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕ੍ਰੰਥ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਗੱਥ ਦਾ ਆਪ ਗੁਰੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ।

“ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਹਕੂਰੀ ਵਿਚ ਜਾ ਆਉਣ ਦੀ ਬਹਾਣੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦਾ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਕਟਾਖ ਹੈ। ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹਨ ਰੱਬੀ ਸੁਨੇਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕ੍ਰੰਥ ਪਰਮਾਰਥ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਹੈ।”^੧

ਦਸਮ ਕ੍ਰੰਥ

ਡਾਕਟਰ ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਇਸ ਕੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਚਾਉਲਾ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਸਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਰਾਹੀਂ ਰੱਬੀ ਸੁਨੇਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪੁਜਾ — ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਕੱਲ ਵੀ ਭਾ: ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਏਸੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਮੰਨ ਚੁਕੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਬਾਮਲ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ

੧. ਸਪਰਾਹਕ ਕੋਮੀ ਟੇਕੜਾ — ੨੦ ਮਾਰਚ ੧੯੭੮।

ਕਿ ਦਸਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਹ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ਜਿਹੜਾ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ? ਕੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਸੇ ਗੁਣ ਵੱਲੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਠਾਲੇ ਫਰਕ ਵਾਲੇ ਸਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਸਾਧਨ ਰਾਹੀਂ ਰੱਬੀ ਸੁਨੇਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ ? ਹਾਲਾਂਕਿ ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਵੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦਸਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਸਮੇਤ ਦੋਹਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੰਕਲਿਤ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਦੇਸ਼ ਗਣਾਂ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਦੀ ਲਿਖਾਵਟ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ? ਜੇ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਤਕਰਾ ਕਿਉਂ ? ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਭਾ: ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿਆਈ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ — ਪਰ ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਕਥਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਤੱਥ ਤਾਂ ਜ਼ਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਬਾਣੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਦੀ ਆਪ ਨੇ ਮਿਸਾਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ — ਪਰ ਬਾਣੀ — ਜੋ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਰੂਹਾਨੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੱਸੀ — ਕ੍ਰਿਸ਼ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ — ਜਦੋਂ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ — ਬਾਣੀ ਵੀ ਖੁਬ ਰਚੀ ਅਤੇ ਰਲਵਾਰ ਵੀ ਮੁਖ ਚਲਾਈ। ਫਿਰ ਵੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਉਹ ਸਤਿਕਾਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਜਿਹੜਾ ਆਦਿ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹਾਸਿਲ ਹੈ ?

ਕ੍ਰਿਸ਼ਬਾਣੀ ਬਾਰੇ — ਨਾਪ ਜੰਘ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ — ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਕ੍ਰਿਸ਼ ਮੁਖ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਲਿਖੀ ਬਾਣੀ — ਕ੍ਰਿਸ਼ ਬਾਣੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਰਜੇ-ਬੰਦੀ ਦੀ ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥਾਇਕ ਨਹੀਂ। ਦਸਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਜੋਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਵੀ ਦਸਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਬਾਣੀ — ਕ੍ਰਿਸ਼ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਵੱਖੀ 'ਜੋਤ' ਦੀ ਹੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦਸਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਨਾਨਕ ਦੇਵ — ਕ੍ਰਿਸ਼ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਮੰਨਣ ? ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਭਾਖਿਆ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਮੰਨਦਾ ਨਹੀਂ।

ਦੋਵੇਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵੱਲੋਂ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼' ਕਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਇਕ ਵੀ ਪਰਮਾਣੀਕ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ। ਪਰ 'ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼' ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਮਲੀ ਰੋਰ ਤੇ ਨੌਵਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਦੋਹਰਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਦਸਵੇਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਬਾਣੀ — ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿੱਖ 'ਬਾਣੀ' ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਬਾਣੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਆਪ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਤੇ ਚੋਰ ਕਰਨ।

ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਆਪ ਸਕਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਦਸਮ ਕ੍ਰਿਸ਼' ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ 'ਦਸਮ ਕ੍ਰਿਸ਼' ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਬੇਕ ਹਨ, ਭਾ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਹਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਵੀ ਹਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਕੁਝ ਕੁ ਬਾਣੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਆਖੇਪਕ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਸਟਰ ਰਾਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਇਕ ਹਨ।

ਜਿਹੜੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਸਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਕ੍ਰਿਸ਼ਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ — ਉਹ ਵੀ 'ਕ੍ਰਿਸ਼' ਦੀ ਪਦਵੀ 'ਦਸਮ ਕ੍ਰਿਸ਼' ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ — ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਦਮ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਪਦਮ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ — "ਇਹ ਬੀੜ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਰਹੇਸੇ ਯੋਗ ਤੇ ਮੁਸਤਫਿਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੁੱਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀ ਘਾਲ ਸਦਕਾ, ਭਾਈ

ਬੀਹਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ।^੧

ਪਿਛੇ ਅਸੀਂ ਪਦਮ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਕੋਲ ਟੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਏਸੇ ਬੀੜ ਦਾ ਹੀ ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ --- ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ — ਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗ੍ਰੰਥ ਅਨਿਖੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਬੀੜ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ "ਗੁਰਤ੍ਰਪਾਖਯਾਨ ਤੋਂ" ਪਿੱਛੋਂ ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।^੨ ਜੋ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। "ਅੰਤ ਤੇ ਜਫਰਨਾਮਾ ਤੇ ਲੱਖੀ ਜੋਗਲ ਵਾਲੀ ਸੋਦ ਹੈ।"^੩

ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਦਮ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਇਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਦਸਵੇਂ 'ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਾ ਗ੍ਰੰਥ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਂਜ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਪਦਮ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਇਹ ਹੈ — "ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਬਾਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲੇ ਨਾਮ ਦੇਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਘੱਟ ਸੀ, ਪਰ ਤਰਕਕਰੇ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਚਿਕਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਨਾਮ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ।... '੨੩੮੯ ਸਭੇ ਵਾਲੀ ਟਾਈਪ ਦੀ ਬੀੜ ਜੋ ਮੁਕੀਲ ਆਮ ਪਰੋਸ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਛਪੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ — 'ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ।' "ਐ"ਕਲੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰੈੱਸ ਅਨਾਮਕਲੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਛਪੀ ੧੨੮੬ ਪੰਨੇ ਦੀ ਬੀੜ ਤੇ ਇਉਂ ਹੈ — 'ਤਰਕਕਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਜੀ ਕਾ ਲਿਖਯਤੈ।'...

"ਇਸ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ ਪਰਕਟ ਹੈ ਕਿ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਨਾਮ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਸੀ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਚਰਿਆ ਹੋਇਆ ਪੁਸਤਕ।"^੪

ਇਸ ਕੋਲ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲੋਂ ਵੀ 'ਗੁਰੂ' ਸ਼ਬਦ 'ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ' ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚ — ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਭ ਰੈਂ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਵਾਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ — ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਰੁਧ ਥੱਲੇ ਨੁਕਰਾਚੀਨੀ ਦੇ ਖਬਰਦਸਤ ਦੇਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਟਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ' ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਦੇਵੀ ਚੰਡੀ' ਅਤੇ 'ਅਵਤਾਰ' ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ 'ਗੁਰੂ' ਸ਼ਬਦ ਖੋਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲੂਕ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਅਰਥ ਸੀ ਕਿ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਪਰਤੱਖ ਬਾਲ ਸੀ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਕਾਲ ਥਣ ਕੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਅਮਲ ਵਿਚ 'ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ' ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਕੋਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਚੌਰ ਸ਼ੌਰ ਨਾਲ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸੀ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਨਾਲ 'ਗੁਰੂ' ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਕੋਲ ਨੂੰ ਬੇੜੇ ਚਲਣ ਦੇਣ ਵਿਚ ਅੜਚਨ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀਆਂ ਪਰਤੱਖ ਸ਼ਬਤੀਆਂ ਦੀ ਕੋਲ ਪਰਤੀਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ — ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਤੱਖ ਸ਼ਬਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਕਥਾ-ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਅਨਿਆਈਂ, ਅਧਰਮੀ ਤੇ ਮਲੋਭ ਤਾਕਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਪਰਤੱਖ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਜੁਝਾਇਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕੋਲ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਚਲਦੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੀ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੀ? ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਰਿਕਸਦੀ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਕੋ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਆਚਰਨ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੀ ਭਾਰਤੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਅਨਿਆਂ-ਅਤਿਆਚਾਰ ਵਿਰੁਧ

੧. ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਚਰਖਣ — ਪੰਨਾ ੧੮।

੨. ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਚਰਖਣ ਪੰਨਾ ੧੭।

੩. ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਚਰਖਣ ਪੰਨਾ ੨੪।

ਖਤਗਧਾਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਖਲਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ — ਉਸੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਨੇਤਾ ਸਿੱਧ ਬਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਚਿਤਾ ਬਲਵਾ ਕੇ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਉਹਨੂੰ ਕੇ ਉਹਦੀ ਭਵਿੱਖਤ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ — ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਰਚੀ ਥਾਣੀ ਨੂੰ ਪਰਾਈ ਥਾਣੀ ਆਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਦਰ ਮਾਣ ਦੀ ਰਾਵਨਾ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ । ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੋਤ ਅਤੇ ਮਲੇਫ਼ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਕੋ ਅਰਥ ਸੀ — ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਣਥੱਕ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਜੰਗ । ਪਰ ਹੋਇਆ ਇਹ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਯਸ਼ਾਏ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਿਦਰੋਹੀਆਂ ਤੱਕ ਦੇ ਮਿਲਾਫ਼ ਮੈਸੋਰੇਂਡਮ ਦਿਵਾਏ । ੧੮੦੬ ਤੋਂ ੧੪ ਤੱਕ ਚੱਲੀ ਕਦਰ ਲਹਿਰ ਵਿਰੁੱਧ ਝੜਵੇਂ ਦਿਵਾਏ — ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਲਈ — ਤੇ 'ਜੁਗ ਜੁਗ ਰਾਜ ਸਵਾਇਆ ਟੋਪੀ ਵਾਲੇ ਦਾ' ਜਿਹੇ ਗੀਤ ਕਵਾਏ । ਜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੁੰਦੀ — ਜੇ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ — ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵੇਲੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ।

'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਸ੍ਰੀ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਵਿਕਾਸ-ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਇਕ ਜਥਰਦਸਤ ਉਦਾਹਰਨ ਹੈ । 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਥਾਣੀ — 'ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ' ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਥਾਣੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਭੱਤ 'ਨਿਰੰਕਾਰ ਖ਼ੁਮ' ਦੀ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ — ਅਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ੪੦੪ਵਾਂ ਚਰਿਤ੍ਰ 'ਅਕਾਲ' ਦਾ ਚਰਿਤ੍ਰ ਹੈ — ਜੋ ਕਿ ਮੁਢ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਫ਼ਾਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਉਤਰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਦੇਣ ਹੈ । ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਵਿਕਾਸ ਹੈ — ਤੇ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਧਰਾਤਲ ਉਪਰ ਉਸਰਿਆ ਹੈ ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਮੁਢ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ । 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ਵੱਖਰੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਉਸ ਸਾਰੇ ਅਧਿਆਤਮ ਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਥਾਣੀ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਦਿਵਾਉਣਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠਲੇ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਰਕ ਸੰਕਰ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮਾਨੀਓ' ਵਾਲਾ ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਪਰਚਾਤਰ ਦੱਹਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ।

ਇਹ ਦੱਹਾ ਜਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੋਈ — ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਾਂ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਉਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਟਲਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹੁਕਾਵਟ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ 'ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬੜੀ ਹੀ ਨਿਕੁਟੀ ਜਿਹੀ ਸੀ । ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ (ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਾਜੀ ਹੋਈ — ਭਾਈ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਲਹਿਰ) ਨੂੰ ਜਥਰਦਸਤ ਟੱਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ 'ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ' ਦੀ 'ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ' ਮੈਜੂਚ ਸੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ 'ਗੁਰੂ' ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੇਦੀ ਦੀ ਕੱਦੀ ਦੇ ਤੀਸਰੀ ਥਾਂ ਮਾਠਿਕ ਸਨ । ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੱਈ ਦਾਰ ਸਨ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸਿੰਘ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਹੀ ਤੋਪ ਨਾਲ ਉੜਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ — ਤੇ ਫੇਰ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੱਦੀ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ਸਨ । ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ — ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਤਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਭਰਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜਲਾਵਰਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਿਰਮਲੇ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਉਚੇਰਾ ਦਮਲ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ 'ਗ੍ਰੰਥਾਂ' ਨੂੰ ਅਰਥਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਆਪਣੀਆਂ 'ਕੁਲ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ' ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕੋਈ ਚੁਨੌਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਆਦਿ ਅਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਦੋਹਾ ਪਾਉਣਾ ਸਿੱਖ ਸਭਾਈਆਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਛਟੇ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਹਾਸਿਲ ਸੀ — ਇਸ ਲਈ ਮਾਇਆ ਅਤੇ ਸਰਗਰੀ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਵਰਤ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਚੁਨੌਤੀ ਬਾਬਾ ਖੇਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਦੂਜਾ ਸੁਕਰਮ ਇਸ ਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਖਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਮੈਮੋਰੈਂਡਮ ਉਪਰ ਦਸਤਖਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ 'ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ' ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਪੈਰ ਨਾ ਰੱਖਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਉਹ ਏਥੇ ਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਸਿੱਖ ਭੜਕ ਉਠਣਗੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏਗਾ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਦੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਕਲਕੱਤੇ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੇ ਲੱਕਟ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਇੰਗਲੈਂਡ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।^੧

ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਦੀ ਤੀਜੀ ਚੁਨੌਤੀ ਸੀ — ਧਾਰਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਛਟੇ ਹੋਏ ਨਿਰਮਲਿਆਂ, ਗਿਆਨੀਆਂ ਤੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਨੂੰ। ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਦਾ ਇਹ ਯਤਨ ਪੂਰੀ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਹੋਇਆ — ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਲਈ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਧਦੇ ਵਧਦੇ ਗਏ। ਏਸ ਦੇਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਅਤੇ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕੁੰਝਾਂ ਦੀ ਠਿਖਾਈ, ਸੁਧਾਈ ਤੇ ਛਪਾਈ ਦਾ ਕੂੜਾਨੀ ਚੇਰ ਚਲਾਇਆ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਿਆ। ਇਸ ਬੰਮ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਬੜੀ ਲਕਨ ਨਾਲ ਹਿੱਸਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜੇ ਕੋਈ ਕਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤੀ ਵੀ ਪੁਸਤਕ ਹੋਵੇਗੀ — ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਾਨਦਾਨ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਸ ਦੀ ਡੋਰ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ — ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਜਾਂ ਟੀਕਾ ਦਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਡਾ. ਗੋਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀ ਵੀ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਬੰਮ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਵਟਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ — ਚੰਕੇ ਸਿਆਣੇ ਖੋਜੀ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੀਹਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਟੁਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ — ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋਖਮ ਬੰਦੀ ਨਹੀਂ, ਲਾਭ ਬਿਅੰਤ ਹਨ। ਜੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰਵਾਇਤ ਜਾਂ ਤਰਕ ਦੇ ਹੀ ਸਹੀ — ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਚੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਆਣ ਕੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਵਾਸ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਬਿਜਕ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਬਿਵੇਕ ਤੇ ਸੰਕੋਚ ਤੋਂ ਉਹੋ ਕੱਝ ਬਹਿ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੀ ਪਿਛਲੇ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਘੜੀ ਤੇ ਪਰਚਾਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਕਲਾ ਸਮਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਬੇਦਰਦ ਪੁਣ ਛਾਣ ਕੇ ਵਿਚਲੇਸਟ ਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਤਰੀਕਾ ਵੀ ਬਦਲੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਝਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ 'ਘਾੜਤ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਗੁਰੂ — ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਹੀ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਹਾਨ ਸੁਰਮਗਤੀ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬਾਦਲੀਲ ਸਿਧਾਰਥ ਮਈ ਜੀਵਨ ਦਰਬਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬੇਜੋੜ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ

੧. ਇਸਦਾ ਸਭੀ ਦੋਸ਼ ਏਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਕੂਕੇ।' ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਸਿੱਖ ਅਥੋਕ ਲਿਖਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ।

ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇਕ ਇਕ ਪਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁਕੇ ਨੌਂ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਤਰਕਪੂਰਨ ਫ਼ਸਲਕੇ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਪੈਨਦਿਆਂ ਤੇ ਜੁਝਾਇਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜੀਵਿਆ, ਪਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰਕ ਦੇ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਾ ਆਪ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼-ਪਟਲ ਤੋਂ ਹੱਟ ਗਏ। ਅਤੇ ਅੱਕੇ ਲਈ ? ਆਪਣਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜੁਗ-ਜੁਗਤ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦਲੀਲ ਦੇ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਦੇ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਵਾਹੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੜਾ ਕੇ ਜਿਹੜੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਪੰਜ ਪੁਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ-ਗੁਰੂ-ਪਸਤੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੇ ਚਲੇ ਆ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਬੋਧਕ — ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ੇ ਮਹਾਨ ਤੇ ਅਦੁਤੀ ਨਰ-ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਨਾਮ ਟੈਂਟ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੇ ਅਵਤਾਰ-ਪੁਰਖ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਬੇਮੁਖਤਾ ਦੀ ਅਜੇਹੀ ਮਿਸਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬਿਯੋਰਥਿ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸੱਕੇਗੀ।

‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਹੋਈ ਹੋਈ ‘ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ’ ਦਾ ਨਾਮ ਧਾਰ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੁਸਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕੋਥਿਬ ਨਾਲ ‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਰੂਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਿਣਤੀ ਮਿਣਤੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ।

ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਅਮੀਰੀ-ਚਿੰਤਣ ਦੀ ਕੰਗਾਲੀ

ਹੁਣ ਆਓ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਜਿਸ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਲੋਕ ‘ਗੁਰੂ’ ਕਹਿ ਕੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ — ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਵੇਦੀਆ ਦਿਸ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ੬ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਅਤੇ ੩੧ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਖੱਤਰੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਨਾਵਾਂ-ਕਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਬੰਨ-ਸੁਬੰਨਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈਭ ਜੀ ਦੀ ਜਾਤ ਜੁਲਾਹਾ ਹੈ ਤੇ ਸੂਬਾ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼। ਨਾਮ ਦੇਵ ਦੀ ਜਾਤ ਛੀਬਾ ਹੈ ਤੇ ਸੂਬਾ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ। ਰਵੀ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਜਾਤ ਚਮਾਰ ਤੇ ਸੂਬਾ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼। ਛਬੀਦ ਜੀ ਸੰਯੋਗ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ — ਤੇ ਸੂਬਾ ਪੰਜਾਬ। ਤਿਲੋਚਨ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਨ ਤੇ ਸੂਬਾ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ। ਬੋਠੀ ਜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਨ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ। ਧੰਨਾ ਜੀ ਜੱਟ ਹਨ ਤੇ ਸੂਬਾ ਰਾਜਸਥਾਨ ਹੈ। ਜੈਦੇਵ ਕੰਗਾਲੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਨ। ਭੀਖਨ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ। ਸੈਣ ਜੀ ਠਾਈ ਹਨ ਤੇ ਸੂਬਾ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼। ਪੀਪਾ ਜੀ ਕੁਜਰਾਟੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਨ ਅਤੇ ਪਠਾਨਾਨੇਦ ਜੀ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ। ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਨ। ਉਦਰ ਜੀ ਖਰੜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ ਤੇ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਿਰਾਸੀ। ਸੰਤਾ ਜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭੂਮ। ਰਾਇ ਬਲਵੰਡ ਰਾਮ ਛੱਟ ਪੰਜਾਬੀ ਹਨ। ਕਲਸਹਾਰ, ਜਾਲਪ, ਭੀਰਤ, ਸੱਠ, ਨੱਠ, ਭੀਖਾ, ਕਕੋਦ, ਬੱਠ, ਹਰਬੰਸ ਤੇ ਮਥਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਛੱਟ ਹਨ।

ਸੈਂਤੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂ ਉਚਾਰਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਕਾਲ-ਅਕਾਰ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋਂ ਬਲਜੁਗ ਤਕ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਵਤਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ਼ਿਖਰੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੀ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਨੇ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਜੁਗ ਬਿਤਾਏ, ਉਹ ਹਿਸਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚਰਚਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਘੇਰਾ — ਬੋਧ, ਪੁਰਾਣ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਤੇ ਭਗਤੀ ਦਫ਼ਲਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਸ਼ਾਵਾਂ ਜਾਂ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀਆਂ ਮੁਖੀ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੁੱਹਦਾ ਹੈ। ਮਜਹਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਬੋਧ ਤੇ ਜੈਨ ਮਜਹਬਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੂਦ੍ਰ ਚਮਾਰ ਤਕ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਚਰਚਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਬਵੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਅਨਿ ਚਾਤਾਂ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀ।

੩੭ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹੈ ਈਸ਼ਵਰੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਆਸਤਕਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਭਗਤੀ। ਬਹੁਤੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਮੂਲ ਸੁਰ 'ਨਿਵਿਰਤੀ' ਪੱਖੀ ਹੈ ਤੇ 'ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ' ਵਿਰੋਧੀ। ਬਹੁਤਿਆਂ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਿਰੋਕਾਰ ਨਿਰਕੁਣ ਹਰੀ ਦੇ ਸਤਗੁਣ-ਪੁਰਖ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਬੁਝ ਕੁ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਜਾਂ ਪੱਥਰ ਪੂਜਾ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਹਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰਾਹਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਸਾਗੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੇ ਜੰਮਣ-ਮਰਨ ਤੇ ਜਿਉਣ ਵਿਚ ਪਰਚੱਲਤ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੋਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਮੱਤ ਦੇ ਜੰਮਣ-ਮਰਨ ਤੇ ਜਿਉਣ ਦੇ ਰਸਮ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਵੀ।

ਈਸ਼ਵਰ ਭਗਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰਹੀਕਿਆਂ ਦੀ ਚੋਖੀ ਚਰਚਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭਨਾ ਬਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਅਧਿਕਾਰ ਪੂਰਨ ਟਿਪਣੀਆਂ ਹਨ।

ਦੋਨੇ ਸਾਰੇ ਮੱਤ ਮਤਾਂਭਰਾਂ, ਬੋਲੀਆਂ, ਭਗਤੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਜਾਰਾਂ ਵਰਨਾਂ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਮੁਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਾਕ-ਰਾਗਣੀਆਂ ਦੀ ਬੰਦਿਸ਼ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ — ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਇਕ ਬੰਮਿਸਾਲ ਕ੍ਰੋਧ ਹੈ।

ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧੀ ਯਾਰਸ਼ਨਿਥ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਇਸ ਸਰਬ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਕੁੰਬ ਨੂੰ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਹੀਂ' ਸਕੀਂ 'ਗੁਰੂ' ਮੰਨਦੇ ਹਨ — ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟੀ ਧਾਰਮਕ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਹਨ। ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਜਿੰਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੋਚ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਓਨੀ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਧਾਰਮਕ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਦੇਸ਼ੀ ਹੀ ਬੰਧ ਦੀ ਹੈ। ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ ਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ, ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ' — ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਹਿਤ ਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਲਮੇ ਸਮੇਂ ਜਿੱਥੇ ਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਆਪਣੀ ਸੂਰਤ, ਪਹਿਨਾਵੇ ਤੇ ਪੂਜਾ ਅਰਚਨਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਦਿੱਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਉਹ ਨਹੀਂ — ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਿਵਿਰਤੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਕ੍ਰੋਧਣੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਪਸਾਰ ਹੈ — ਉਸ ਨੂੰ ਉਲੰਘ ਕੇ ਕੇਵਲ ਧਰਮ ਦੀ, ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਪਰ ਟੇਕ ਰੱਖ ਕੇ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਮ ਜਪਾਦਿਆਂ ਜਿੰਦਗੀ ਕੁਚਾਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ — ਉਹ ਬਿਨ ਰਾਤ ਉਸ ਰਾਜ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦੇ ਹਨ — ਜਿਸ ਦਾ ਭਿਆਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭੋਖ ਵਾਲਾ, ਹੋਰ ਧਾਰਮਕ ਮਾਨਤਾ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਸਗੋਂ ਉਹੋ ਹੀ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨ ਪਸੰਦ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ, ਤੇ ਸੂਰਤ ਸੀਰਤ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਇਛਿਆ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਪਰਬਤ ਵੀ ਰਿਆਕੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਗਿਣਤੀ ਸੂਰਤ ਵੱਲੋਂ ਭਿੰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਕ ਮਾਨਤਾ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਉਹ ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਤੇ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਤਰਦੇ।

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਿਰਜੀਵ ਪੂਜਾ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੂਜਾ ਓਸੇ ਪੱਧਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ — ਪਰ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ।

ਇਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੈਂਤੀ ਕਵੀਆਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਛੇ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਹਨ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਤੇ ਆਚਰਨ ਨੂੰ ਇਹ ਆਪਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਾਲਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ — ਬਾਕੀ ਦੇ ੩੧ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ੬ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਵਾਂਗ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ — ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਇਹ 'ਗੁਰੂ' ਮੰਨਦੇ ਹਨ — ਉਹ ਗ੍ਰੰਥ ਇਨ੍ਹਾਂ ੩੧ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਜੋਕ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ।

ਇਹ ਜਦੋਂ 'ਗ੍ਰੰਥ' ਦੀ ਕੱਲ ਕਰਨਗੇ — ਓਦੋਂ 'ਦਸ' ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਦੇਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਲਿਆਉਣਗੇ। ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਕੇਵਲ ੬ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਹੈ — ਬਾਕੀ ਚਾਰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਵੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ 'ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਆਤਮਕ ਦੇਹ' ਕਹਿ ਕੇ ਹੀ ਕੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਿੱਤਾ-ਧਾਰਾ ਤੇ ਯੋਗਦਾਨ ਦਾ ਜਿੱਥੇ ਤਕ ਸੰਬੰਧ ਹੈ — ਉਸ ਵਿਚ ਵਡੀ ਗਿਣਤੀ ਓਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਜਿਸ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਹਰੀ' ਕਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ 'ਹਰੀ ਰੂਪ' ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ 'ਮੁਰਾਰੀ' ਦੇ ਪਰਯਾਯ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ — ਸਗੋਂ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਦੇ ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਕੰਮ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਲੋਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਓਹੀ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਹੋਰ ਥਾਂ 'ਸ਼ਿਕਰ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਭਗਵਾਨ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ — ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਦੇ ਬਾਰੇ ਭਰਾ 'ਬਲਬੱਦਰ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਵਿ ਵਲੋਂ ਨਾ ਰਹੇ ਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹਨ।

ਗੁਰ ਜੇਥਾ ਆਪਿ ਹਰਿ ਭਾਵੈ ॥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਬਲਬੱਦ ਗੁਰ ਪਛ ਲਭਿ ਹਿਆਵੈ ॥

(ਰਹਿਤੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੬੫)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਲਬੱਦ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋਤ ਕੇ ਪਰਮਾਣ ਸਹਿਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਜੀ ਨੂੰ 'ਹਰੀ' ਕਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 'ਹਰੀ' ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨਾ ਪਿਆ ਹੈ — ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਭਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਰਗੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ 'ਸੇਵੀ-ਪਨ' ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸੇ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਨੂੰ 'ਹਰੀ', 'ਮੁਰਾਰੀ', 'ਮੁਰਾਰੀ', 'ਰਾਮ' ਆਦਿ ਸੰਬੰਧਨ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ—

ਹਉ ਘੋਲੀ ਹਉ ਘੋਲਿ ਘੁਆਈ ਗੁਰ ਸਸਣ ਮੀਰ ਮੁਰਾਰੇ ਜੀਉ ॥

(ਮਥਾ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੬)

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ 'ਹਰੀ' ਦੇ ਪਰਯਾਯ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਕੰਸ' ਜਾਂ 'ਰਾਵਣ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ 'ਮੁਰਾਰੀ' 'ਰਾਮ' ਜਾਂ ਅਥਾਣਪੁਰਖ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਅਵਤਾਰ ਰੂਪ ਦਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸਿੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ।

'ਗੁਰਬਾਣੀ' ਦੀ, ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਾਲੇ, ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਥੋਜੇ ਵਾਲੇ, ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਕਕਾਰਾਂ ਵਾਲੇ, ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਬਥਰ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੀ ਕੱਲ ਬਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਚਿਤਾ ਵਿਚ ਭਸਮ ਹੋਣ ਦੀ ਕੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਜੰਦੂ ਟਿੱਕਾ ਧਾਰਨ ਵਾਲੇ ਥ੍ਰਾਮਣ ਜਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਠੀਵੀਂ ਜਾਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਗੱਢਦੇ ਚਮਾਰ ਅਤੇ ਖੰਡੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਜੁਲਾਹੇ, ਹਜ਼ਾਮਤ ਕਰਦੇ ਨਾਈ ਅਥਵਾ ਕਸਾਈ ਦਾ ਬੰਦਾ ਕਰਦੇ ਸਦਨੇ ਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ 'ਸ਼ਬਦ' 'ਗੁਰਬਾਣੀ' ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਮਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਈ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ 'ਗੁਰਬਾਣੀ' ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ — ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਵਾਰਾ ਖੋਜ ਕੇ ਦੱਸੀ 'ਆਲਮ ਕਵੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ 'ਰਾਘ ਮਾਲਾ' 'ਕਾਮ ਕੰਦਲਾ' ਨਾਮੀ ਵੇਸਵਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ — ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਵੀ 'ਗੁਰਬਾਣੀ' ਦਾ ਦਰਜਾ ਹੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵੀ 'ਬਾਣੀਆਂ ਸਿਰ ਬਾਣੀ' ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀ ਹੈ।

ਹਾਂ, ਬਾਣੀ ਦੀ ਦਰਜਾ ਬੰਦੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹੈ — 'ਜੱਚੀ' ਅਤੇ 'ਕੱਚੀ' ਬਾਣੀ।

ਆਵਹੁ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇ ਪਿਆਰਿਹੇ ਗਾਵਹੁ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ॥
 ਬਾਣੀ ਤ ਗਾਵਹੁ ਗੁਰੂ ਕੋਰੀ ਬਾਣੀਆ ਸਿਰਿ ਬਾਣੀ ॥
 ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਹੋਵੈ ਹਿਰਦੈ ਤਿਨਾ ਸਮਾਣੀ ॥
 ਪੀਢਹੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਦਾ ਰਹਹੁ ਹਰਿ ਨੈਭਿ ਜਪਿਹੁ ਸਾਰਿਕ ਪਾਣੀ ॥
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਦਾ ਗਾਵਹੁ ਏਹ ਸਚੀ ਬਾਣੀ ॥
 ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕਚੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ॥
 ਬਾਣੀ ਤ ਕਚੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥
 ਬਹਦੇ ਕਚੇ ਸੁਣਦੇ ਕਚੇ ਕਚੀ ਆਖਿ ਬਖਾਣੀ ॥
 ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਿਤ ਕਰਹਿ ਯਸਨਾ ਕਹਿਆ ਕਛੁ ਨਾ ਜਾਣੀ ॥
 ਬਿਰੁ ਜਿਨ ਕਾ ਹਿਰਿ ਲਇਆ ਮਾਇਆ ਬੋਲਨਿ ਪਦੇ ਰਵਾਣੀ ॥
 ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਝਹੁ ਹੋਰ ਕਚੀ ਬਾਣੀ ॥...

(ਰਾਮਕਲੀ ਅਨੰਦ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਦ ਪੰਨਾ ੯੨੦)

ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਚੀ ਤੇ ਕੱਚੀ ਦੇ ਦਰਜੇ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਕ੍ਰੰਦ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਇਹ ਸਵਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ੬ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਿਹੜੀ ਆਲਮ ਕਬੀ ਕ੍ਰਿਤ 'ਮਾਧਵ ਨਲ ਕਾਮ ਕੰਦਲਾ' ਸਮੇਤ ੩੧ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ !

ਇਹ ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੌਣ ਹਨ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਬਖਾਨਣ ਵਾਲੇ 'ਕੱਚੇ' ਆਖਿਆ ਜ਼ਿਆ ਹੈ। ਘਟੇ ਘਟ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਹਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਚਾਹਾਗੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਪਰਯਾਯਵਾਚੀ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ, ਉੱਚੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ — ਅਰਥਾਤ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟ ਬਾਣੀਆਂ ਸਿਰ ਬਾਣੀ ਆਖਿਆ ਹੈ — ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ੩੧ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ, ਉੱਚ, ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਰਯਾਯਵਾਚੀ ਨਹੀਂ — ਇਸ ਲਈ ਉਹ ੩੧ ਭਗਤ ਕਬੀ ਤਾਂ ਹਨ — ਗੁਰੂ ਕਬੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਗੁਰੂ' ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਮਾਨੰਦ ਜੀ, ਕਬੀਰ ਜੀ, ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਵੀ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਗੁਰੂ ਆ ਰਹੇ ਹਨ — ਉਹ ਵੱਖਰੀ ਗੁਰੂ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਉਸ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤਾਂ ਏਸੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੇਤ ਹੀ ਏਸੇ ਗੁਰੂ ਇਕ ਜੋਤ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਪਰੰਤੂ ਕ੍ਰੰਦ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਲਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਨਾ ਦਲਮ ਕ੍ਰੰਦ ਨੂੰ, 'ਗੁਰੂ ਕ੍ਰੰਦ' — ਉਹ ਤੇ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਘੜੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਹੀ 'ਗੁਰੂ' ਦੀ ਥਾਂ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਦਲ ਵਿਚ ਮੰਨਦੇ ਹਨ — ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਇਹ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ੩੧ ਕਵੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ 'ਗੁਰੂ' ਹੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਇਦ ਇਹ ਗੱਲ ਭੀਰ ਮੁਨਾਸਿਬ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸਚੇਂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਚੈਰ ਵੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਭੋਗ ਲਫਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਪੈਂਧਾ ਤੱਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਯੋਟਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਧੂਪ ਦੀਪ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — ਓਥੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਤਾਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਪੂਜਾ ਅਰਚਨਾ ਕੇਵਲ ੬

ਸਤਿਗੁਰਾ ਲਈ ਹੈ — ਬਾਕੀ ਦੇ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਓਦੋਂ ਜੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਇਹ ੩੧ ਕਵੀ ਦੀ ਉਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਨਾਤੇ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅੰਗ ਦੇ ਆਲੋਚਕ, ਨੁਕਤਾਚੀਨ ਜਾਂ ਨਿੰਦਕ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ।

ਪਰ ਅਸਚਰਜ ਹੈ ! ਕਿ ਇਹ ਆਲੋਚਕ, ਨੁਕਤਾਚੀਨ ਜਾਂ ਨਿੰਦਕ ਬਣਨ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਓਹੋ ਸਿੱਖ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਦਲ ਵਿਚ, ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਥਾਏ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਚੌਡ ਮਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਟੱਬਰ ਤਾਂ ਮਜ਼ਹੂਰ ਹੈ ਹੀ।

"੧੯੪੫ ਵਿਚ ਜਦ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ—ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦਾ ਪਾਠ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬੜੀ ਚੋਰਦਾਰ ਐਜੰਟੇਸ਼ਨ ਹੋਈ, ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਠਾਏ ਕਦਮ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਵੇ ਤੇ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦਾ ਪਾਠ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਮੁੜ ਕਰਨਾ ਜਾਰੀ ਕਰੇ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਛੇਕਤ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਸੱਦੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਆਦਿ ਬੀੜ ਜੋ ਪੰਥਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਵਾਈ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਗੁਣ ਉਹ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸੱਦੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪਾਸ ਸੁਰਖਯਤ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਦਰਜਨ ਚਾਰ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਸਭ ਕਮੇਟੀ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠੇ ਤੇ ਇਹ ਤਸੱਲੀ ਕਰਕੇ ਦੱਸੇ ਕਿ ਕੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਬੋਲੇ ਦੀ ਹੀ ਓਥੇ ਉਸੇ ਬਲਮ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਵਿਚ ਲਿਖਤ ਹੈ ਜਾ ਮਕਰੰ ਪਾਈ ਕਈ ਹੈ, ਤੇ ਅਕਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਆਉਣ ਤੇ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਸਭ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਗੋਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਡੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਨੀਯਤ ਮਿਤੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਪਰ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਮੈਂਬਰ ਪਧਾਰੇ ਤੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭੈਂਬੀ ਸਾਹਿਬ ਜਥੇਦਾਰ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੀ ਗਏ। ਸਭ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਜਣਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਜਨ ਬੜੀ ਕੜ੍ਹ ਨਾਲ ਕੀਤੇ, ਸਿਆਹੀ ਤੇ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਮੇਲੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਰਾਗਮਾਲਾ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦੇ ਦਰਜਨ ਬਾਲ ਤੇ ਹੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਬਾਣੀ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਪਾਠ ਦੀ ਬੰਦੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦਾ ਪਾਠ, ਜੋ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੁੜ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।"^੧

‘ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ’ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

“ਰਾਗਮਾਲਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਕੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹਿ ਹੈ ਮੁੰਦਾਵਨੀ ਲਗ ਗੁਰ ਬੰਨ।

ਇਸ ਮੇ ਸੰਸੇ ਕਛੁ ਕਰੀਅਹਿ ਜੇ ਸੰਸੇ ਅਵਲੋਕਰੁ ਨੈਨ।

ਮਾਧਥ ਨਲ ਆਲਮ ਬਵਿ ਬੀਨਸ ਤਿਸ ਮਹਿ ਕ੍ਰਿਤਕਾਰੀ ਕਰਿ ਤੇਨ।

ਰਾਗ ਰਾਗਨੀ ਨਾਮ ਕਿਨੇ ਤਹਿ ਯਾਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਨਾ।

ਇਹ ਸੁਧ ਨਹੀ ਲਿਖੀ ਇਹ ਗੁਰ ਨੇ ਕਿਹੈ ਸਿੱਖ ਕਾਹੂ ਲਿਖ ਦੀਨ।

ਰਾਗ ਨਾਮ ਜਾਨਹਿ ਸਭ ਰਾਗੀ ਇਹ ਕਾਰਨ ਲਿਖ ਦਈ ਪ੍ਰਬੀਨ।

੧. ‘ਪਲਮ ਪੀਓਰੋ ਆਦਿ ਬੀੜ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਕਾਰਨ’, ਖੰਨਾ ੪੧-੪੨ — ਫੋਪਕ ਗਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਮਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਿਰਾ ਨਾਮ ਹਰਿ ਕੇ ਬਿਨ ਸੰਤਨ ਮੰਗਿਆ ਬਿਨ ਨਹ ਕੀਨ ।
ਭਰਯੋ ਮਹਦ ਫਲ ਪਠਯੋ ਸੁਨਯੋ, ਲਿਖਯੋ ਗੁਨਯੋ ਚਹੀ ਸੁ ਚੀਨ ।”

(ਗਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ—ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ — ੪੭, ੪੮, ੪੯)

“ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਕਾਹੂੰ ਨੇ ਪੀਛੇ ਸੇ ਪਾਈ, ਜੈਸੇ ਭਾਈ ਚੰਨ ਨੇ ਗੁਰੇ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਦੂਸਰੀ ਬੀੜ ਮੇਂ ਕਈ ਕਚੀ
ਬਾਣੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਈਆਂ ਜਿਨ ਕੋ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਉਸ ਕਾ ਨਾਮ ‘ਖਾਰੀ ਬੀੜ’ ਧਰਾ ।”

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਥ, ਪੰਨਾ ੫੪੩, ਭਾਗ ਦੂਜਾ ।

— ਕ੍ਰਿਤ ਪੰਡਿਤ ਰਾਧਾ ਸਿੰਘ ਨਰੋਤਮ)

“ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਭੋਗ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਪਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਆਲਮ ਕਵੀ
ਨੇ ਅਰਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵੇਲੇ ਬਣਾਈ ਹੈ ।”

(ਗੁਰਮਤ ਸੁਧਾਕਰ, ਪੰਨਾ ੨੫੪-੨੫੫,

ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ)

“ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭੋਗ ਸਫ਼ੇਰਾਂ ਪਰ ਪਾਏਂ ।”

(ਰਹਿਤਨਾ ਭਾਈ ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ)

“ਮੁੰਦਾਵਨੀ ਮਹਲਾ ੫, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੈਠ ਗੀਤਾ ਹੈ । ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਅਯੋ ਨਹੀਂ
ਆਵੇਗੀ ; ਸਮਾਪਤੀ ਹੈ ।”

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਥ, ਖਾਲਸਾ ਟਰੇਡਟ ਸੁਸਾਇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਪੰਨਾ ੧੮੬)

“ਭਾਈ ਚੰਨ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਰਮਾਇਆ ਕਿ ਮੁੰਦਾਵਨੀ ਤੋਂ ਅਗੇ ਵਾਧੂ ਬਾਣੀਆਂ ਕੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ
ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਮੁੰਦਾਵਨੀ ਤੋਂ ਅਗੇ ਲਿਖਣੇ ਮੁੰਦੇ ਦੁਕੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਖਾਰੀ ਬੀੜ ਹੈ ।”

(ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ, ਕਰਤਾ ਭਾ: ਚਰਨ ਸਿੰਘ)

“ਮੁੰਦਾਵਨੀ ਮਹਲਾ ੫, ਮੋਹਰ ਭਾਪ ਰੇਰ । ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੈ ।”

(ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਟੀਕ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ)

ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਆਖਿਆ

ਇਹ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਉਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ‘ਮੁੰਦਾਵਨੀ’ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੈ — ਅਤੇ ਜਿਸ ਥਾਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਹੋ
ਸਕਦੇ ਹਨ । ਹੁਣ ਆਉਂਦੇ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਫ਼ਕਤ ਬਾਣੀ ਥਾਂ ‘ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ’ ਦੀ ਮਾਨਤਾ
ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮੱਤ ਕੀ ਹੈ ? ‘ਪੰਥ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਅਰਥਾਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ
ਜੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਹੀ ਹੈ ਬਾਣੀ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰਗਿਰਾ ਬਸੰਟੀ ਸਾਰ’ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

“ਜਿਥੇ ਮੌਜੂਦਾ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕੁਲ ੫੮੬੭ ਬਥਦ ਹਨ ਉਥੇ ੮੪੦ ਬਥਦ ਵੇਸਟਵ ਫ਼ਕਤਾਂ, ਚੋਟਾਂ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ,
ਗ਼ੈਰ ਸਿੱਖਾਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਹੀ ਹਨ । ਦੂਜੇ ਅਰਥਾਤ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਬੀੜ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਨ ਸਾਢੇ ਥੁ ਛੇਵਾਂ ਹਿੱਸਾ
ਬਾਹਰੋਂ ਰਚਣਾ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਬੀੜ ਮੁਕੰਮਲ ਕੀਤੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

“ਏਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ, ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਕੇਵਲ ੬੩ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ
ਕੁਲ ੧੧੬ ਬਥਦ ਹੀ ਬੀੜ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਹਨ ਉਥੇ ਕਬੀਰ ਫ਼ਕਤ ਦੋ ਪੜਥ ਬਥਦ, ਖ਼ੇਮ ਗ਼ਰੀਬ ਜੀ ਦੇ ੧੨੩,
ਚੋਟਾਂ ਦੇ ੧੨੨-੧੨੩ ਬਥਦ ਦਰਜ ਹਨ । ਜਿਸ ਦੇ ਮਿੱਥੇ ਅਰਥ ਇਹ ਭੀ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ
ਨਾਲੋਂ ਫ਼ਕਤਾਂ ਦਾ ਕਣਮ ਚਿਆਣਾ ਦਰਜ ਹੈ । ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ ਕਿ ‘ਫ਼ਕਤ ਮੱਤ’ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਕਤਾਂ, ਚੋਟਾਂ

ਭੂਮਾ ਆਦਿ ਦੇ ਤਾਂ ੯੩੦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਪਵਿਤ੍ਰ ਥੀੜ ਅੰਦਰ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਪਰੰਤੂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਥੀੜ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦੇਣੀ ਫੁਨਾਹ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।^੧

ਆਪਣੀ ਦੇਸੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਅਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਡਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਦਿ ਥੀੜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਇਕ ਬੜੀ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ —

"...ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕੀ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੀਜਾਣ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਣਿਆ ਕਿ ਅੱਤੀ ਸਮਾਂ ਬੜਾ ਡਿਆਨਕ ਜੰਗਾਂ ਜੁੱਧਾਂ ਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਵਿਸਥਾਰਨ ਵਾਸਤੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਜੰਗ ਲੜਨੇ ਪੈਣਗੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਮਿਆਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ 'ਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਪੰਥੀ ਸਾਹਿਬ (ਇਸੇ ਨੂੰ ਆਦਿ ਥੀੜ ਜਾਂ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ) ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਪੰਥੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦੂਰ ਦੂਰਾਂ ਤੋਂ ਉਤਾਰੇ ਕਰ ਕੇ ਭੇਜੇ ਗਏ ਸਨ।

"ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਹਿੰਦੂ, ਇਸਲਾਮ, ਭੋਧ, ਜੈਨ ਆਦਿ ਅਨਮਤਾਂ ਦੇ ਪਾਖੰਡਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਪਰਕਾਰ ਖੰਡਣ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਨਕਲਾ ਖਿੱਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਬਸ ਫੈਰ ਕੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਲਾਟਾ (ਜੋ ਚਿਰ ਤੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰੀਂ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ) ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਣ, ਦੋਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਪਾਸ ਗਏ, ਜਾਂ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਕੂਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਜਾਨਸੀਨ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਜਾਣਿਆ ਹੈ।

'ਜਹਾਂਗੀਰ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਭਾਰੀ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ ਅਤੇ ਖੁੱਬ ਲਿਖਦਾ ਵੀ ਹੈ ਕਿ 'ਮੈਂ ਇਸ ਦੁਬਾਨ ਕੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੂੰ, ਫ਼ੇਰਨ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਤੌਰ ਅੰਦਰ ਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਸੰਢੀਆਂ ਕਈਆਂ। ਅਖੀਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਪਾਸ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖੀ ਗਈ ਕਿ ਯਾਂ ਤਾਂ ਕੁਸੀਂ ਰਚੇ ਗ੍ਰੰਥ ਅੰਦਰ ਇਸਲਾਮ ਮੱਤ ਦੀ ਉਸਤਤ ਦਰਜ ਕਰ ਦਿਓ, ਵਰਨਾ ਕੁਹਾਨੂੰ ਬਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਕੁਹਾਡਾ ਮਾਲ ਅਸਥਾਬ, ਰਚਿਆ ਗ੍ਰੰਥ ਸ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਇਹੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਕਿ ਜੇ ਕੁਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਖੰਡਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਖੁਫ਼ ਸ਼ਬਦ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਮੰਡਨ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਉਸਤਤ ਦੇ ਦਰਜ ਕਰ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਚਿੰਦਗੀ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਪੰਥਮ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਅਤੇ ਕੰਭੀਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਉੱਤਰ ਖਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਇਲਾਹੀ ਕਲਾਮ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਲਗ ਮਾਕ੍ਰ ਦਾ ਵੀ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।

"ਪੰਥਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਕਦੇ ਅਤੇ 'ਪੰਥੀ ਸਾਹਬ' ਨੂੰ ਬਾਹੀ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ...ਪ੍ਰਿਥੀ ਓਦ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਤੋਂ ਛੇਕੇ ਹੋਏ ਚਾਹੁੰਦੇ ਵੀ ਦਿਹੋ ਸਨ ਚੁਨਾਚਿ ਉਹ ਮੈਕਾ ਚੰਗਾ ਜਾਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਪਾਸ ਕਸ਼ਮੀਰ ਗਏ, ਜਾਂ ਕੇ ਸਾਰੀ ਪੇਗ਼ੋਬਨ ਚਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਯਤਨ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੜਾ ਯੋਧਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾੜੀ ਦਾ ਉਪਾਧਕ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਬੜਾ ਜੋਸ਼ ਹੈ, ਉਹ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਕੇ ਤੇਰੇ ਰਖ਼ਤ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਭੱਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ। ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਓਹ ਪੰਥੀ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਦੇ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਮੰਡਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪੇਕੰਡਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ 'ਪੰਥੀ ਸਾਹਿਬ' ਤੋਂ ਪਾਬੰਦੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਚੰਦੂ ਵਾਲੇ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਚਿਆਦਾ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ ।

“ਉਕਤ ਪੇਕਟ ਜਹਾਗੀਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ । ਇਹ ਸਮਾਂ ਖਾਲਸੇ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸੀ । ਜਦ ਨਿਰੋਲ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਗਤਾਂ ਭੱਟਾਂ ਅਤੇ ਭੁੱਖਾਂ ਦੀ ਚਰਨਾ ਮਿਲ ਕੇ ‘ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੈ ਬਾਣੀ’ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਸਤੇ ਕੁਟਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮਿਲਗੋਭਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ।” ੧

ਕੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸਰੂਪ ਬਦਲੇਗਾ ?

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਆਇ ਬੀਤ ਦੇ ੩੧ ਬਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਦੇ ਭੰਡਾਰੇ ਹਨ — ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ । ਉਪਰਲਾ ਹਵਾਲਾ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਉਸ ਚਿੰਤਨ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ‘ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਦੀ ਟਾਇਆ ਪੰਥ ਗੁਰੂ’ ਖਲ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਨਾ ਦਲੀਲ-ਨਾ ਅਪੀਲ । ਜੋ ਬਹੁੰਦੇ ਹਨ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਇਤਿਹਾਸ’ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ।

ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਅਸੰਗਤੀਆਂ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ — ਪਰ ‘ਚਿੰਤਨ’ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਲਤੀ ਨਹੀਂ । ਮਸਲਾ ਹੈ — ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ । ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਬਾਗਤੀਆਂ, ਲਿਖਦੇ ਹਨ — “ਹੁਣ ਤਕ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੂ ਜਾਦੂ ਹੇਠਾਂ ਗੋਲੇ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਿੱਖ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹੋਰ ਡੇ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਸਨ — ਇਸ ਜਾਦੂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਅਸਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਖੋਟੀ, ਵਰਨੀ ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਕਫਾ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਐਥੇ ਤਕ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਭੀ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਈਂ ਨੇ ਰੱਖੀ ਸੀ — ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਪਹਿਲੀ ਇਸ ਦੁਬਾਓ ਹੇਠੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਕਾਦ ਹੋਣਾ ਹੈ ।

“ਜੇ ਖਾਲਸਾ ਨਿਆਰਾ ਹੈ, ਅਰ ਹਿੰਦੂ ਮਰਿ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਭ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਬਿਪ੍ਰਨ ਕੀ ਗੋਤੀਆਂ ਰੱਬਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਕਲ ਗੋਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਜੁਲਦੀਆਂ ਸਭ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਚੁਣ ਕੇ ਗੱਢ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ । ਸਿੱਖ ਮਰਯਾਦਾ ਇਸ ਮੁਰਾਬਕ ਗੰਵਾਈਭ ਕਰ ਦੇਣੀ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗੀ । ਇਤਨਾ ਹੀ ਕਹਿ ਕੇ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਚੱਲਤ ਹੈ ਯਾ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇਗੀ — ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਉਰਨਾ — ਖਾਲਸਾ ਇਸ ਰਸੂ ਦੀ ਭਲਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੇ ਹਠ ਰਸੂ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਅਰ ਪੂਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਰਖਦਾ ਹੈ — ਇਸ ਬਿਨਾਂ ਬਚਾਓ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ । ‘ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ’ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵੇਲੇ ਭੀ ਲਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਚੁੰਗਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇ — ਇਹੋ ਸਾਡੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਹਾਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ।”

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਰਮੰਦਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਉਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਕਿਸੇ ਪਰਮਾਨੀਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਕਿ ਹਰਮੰਦਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਕੋਲੋਂ ਰਖਵਾਈ ਯਦੀ ਸੀ । ਪਰ ਇਹ ਚਰਚਾ ਜ਼ਰੂਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ (ਸਰੋਵਰ) ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਵੇਲੇ ਪੈਰਾਟਿਕ ਹਿੰਦੂ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਮਿਲੇ ਸਨ । ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਵੀ ਬੜੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਮੁਸਲਿਮ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਖੁਦਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹਰਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਨੇ ਦੇਸਵਾਦਾਂ ਨਚਾਈਆਂ ਸਨ, ਚੂੜੇ ਪੀਰੇ ਸਨ । ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਸਿਰਕੱਢ ਯਮਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੇਮਿਸਾਲ ਲਹੀਦੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕੇਵਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ

੧. ਉਪਰੋਕਤ ਪੁਸਤਕ, ਪੰਨਾ ੨੫, ੨੬, ੨੭, ੨੮

ਏਸੇ ਮੰਦਿਰ ਤੇ ਸਰੋਵਰ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਹੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਮਲਾਵਰ ਜਾਂ ਹਾਕਮ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਈਚਾਰਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਉਂਜ਼ ਭਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਭਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਅਤੇ ਭਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਕਾਲ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ — ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਤਰਕ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਤੋਲਿਆ ਜਾਵੇ — ਇਹ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਹੀ ਦੱਸ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸੁਭਾਏ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਫ਼ਰਦ ਕਾਫ਼ੀ ਲੰਮੀ ਹੈ — ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਕ ਕੱਲ੍ਹ ਏਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦੱਸਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

“ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇਸਟ ਏਥੀਆ, ਥਕਦਾਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਥਰਮਾ ਫਾਰ ਈਸਟ ਤਕ ਅਰ ਲੰਕਾ ਰੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤਿਬਤ ਤਕ ਵੈਲਾ ਕੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸੇਂਟਰ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਏ ਸੇਂ ਸਾਲ ਪਿਛੋਂ ੧੬੯੯ ਵਿਚ ਜਦ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਏਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਏਥੇ ਦਾ ਵੱਲੀ ਪਾਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਿਆ — ਲਾਹੌਰ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ, ਢਿੱਲੀ ਸੇਂਟਰ ਤੋਂ, ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ ਉੜੀਸਾ ਤੋਂ, ਬਿਦਰ ਕਨੜਾ ਮੇਸੂਰ ਤੋਂ, ਅਰ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰਾਬਟਰ ਤੋਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਏਟ ਹੋਈ।^੧ ਕਿੰਨੀ ਦੁਖ ਈ ਕੱਲ੍ਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜ ਭਲ੍ਹ ਅਸੀਂ ਘੱਕਰ ਥੇ ਰਾਵੀ ਦੇ ਬਿਚਕਾਰ ਹੀ ਸੁੰਕਤ ਕੇ ਸੀਮਤ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ। ਥਰਨਾਲ ਜੀਂਦ ਅਰ ਭੱਜਰ ਤਕ ਤੇ ਉਪਰ ਜਮਨਾ ਕੰਗਾ ਦੁਆਬ ਵਿਚ ਸਭ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਮਾਰਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਇਲਾਕੇ ਅਚਾਦ ਕਰਵਾਏ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸੁਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਅਕ੍ਰਿਤਪਣ ਲੋਕ ਸਾਨੂੰ ਭਾਲ੍ਹ ਹੀ ਦੱਸਣ ਲਗ ਕਦੇ ਹਨ।”^੨

ਭਾਈ ਇਲਚਸਪ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਗਤ ਜਿੱਤਿਆ ਸੀ ਓਦੋਂ ਉਹ ‘ਸਕਲੀ ਧਰਤੀ ਸਾਧ ਥੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵਰਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ। ਹਾਂ, ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਚਰੂਭ ਕਰਦੇ ਸਨ — ਤੇ ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ — ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਅਖਵਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆਏ ਸਨ — ਤੇ ਭਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਜਿੰਨੀ ਸਿੱਖੀ ਵੈਲਾਈ ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਸਿੱਖ ਭਲਵਾਰ ਅਤੇ ਨਵਰਤ ਦੇ ਡਰੀਏ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਲਵਾਰ ਨਾਲ ਇਲਾਕੇ ਜਿੱਤੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਲਵਾਰ ਦੇ ਬਲ ਹੀ ਇਲਾਕੇ ਖੁਹਾ ਲਏ; ਹੋਰ ਤੇ ਹੋਰ ਜਿਹੜੇ ਇਲਾਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਤੇ ਸੰਭਾਲਾਰ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਰੰਗ ਨਜ਼ਰ ਅਕਾਲੀ ਸਟੇਟ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਮੱਥ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਕਵਾਂਢੀ ਸੁਬਿਆਂ ਦੀ ਭੱਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਚਿੱਤੇ। ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਨਵੇਂ ਨਾਅਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਲਗਾ ਰਹੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੂਝੂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਲੰਬ ਕਿਸ ਆਦਰ ਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਬੁਲਾਣ ਇਹ ਕੱਲ੍ਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੱਸੀ ਨਹੀਂ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਕੱਲ੍ਹ ਆਖੀ ਹੈ—

“ਪੂਜਾ ਅਕਾਲ ਕੀ, ਪਰਚਾ ਸਬਦ ਕਾ।

ਦੀਦਾਰ ਖਾਲਸੇ ਕਾ। ਅਰ ਭਲਾ ਸਭ ਦਾ ? ਲੋਚਨਾ।”

ਬਲੀ ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ ਭਰੂ ?’ ਉਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਥਾਰੇ ਕੀ ਵਰਮਾਣ ਹੈ ! ਇਹ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ; ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਨਿਰਕੁਣ ਦਾ ਉਂਜ਼ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ‘ਨਿਰਾਕਾਰ’ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਬੜੇ ਚੋਰ ਚੋਰ ਨਾਲ ਲਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲਗਦਾ ਇੰਜ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ‘ਕ੍ਰਿਸ਼ ਭਰੂ’ ਜੀ

੧ ਭਾਈ ਚਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਨਾਨ ਕੰਧ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਥਾਰਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੋਰ ਹੈ।

੨ ਸਿੱਖੀ ਵੇਲਾ ਸੰਗ੍ਰਹ — ਭਾਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੨-੧੩

ਵੀ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਬਾਣੀ ਨੇ ਤਾਂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਓਹੋ ਗੱਲ ਹੀ ਸਮਝਾਉਣੀ ਹੈ ਜੋ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਖੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਵੀ ਕਹਿਣੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸੱਚ ਧਰਮ' ਦੀ ਵੀ।

ਉੱਜ ਵਿਦਵਾਨ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਸਰ ਤਾਂ ਕੱਢੀ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਜੜ੍ਹ ਉਪਰ ਹੀ ਬੁਠਾਰਾਘਾਰ ਕਰਨ ਵੱਲੋਂ ਕੱਢੀ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਡਾ: ਆਰਲੂਵਾਲੀਆ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — 'ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਧਾਰਮਿਕ ਮਤ 'ਸ਼ਬਦ' ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਦਾ ਸਾਰ-ਤੱਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪਾਈਥਾਗੋਰਸ ਦੀ ਇਸ ਅਭਿਧਾਰਣਾ ਦੀ ਕਾਇਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾਰ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਿੰਦਸੇ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਹਨ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਮਤ ਸੁਭਾਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਸਵਾਦ ਵੱਲ ਰੁਝਾਣ ਰਖਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਰਹਸ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੀ ੧ੳ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਹਿੰਦਸੇ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਧਿਭੌਤਿਕ ਤਾਤਪਰਜ ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤੀ ਮਤ ਦੀ ਆਮ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰਿਆਉਂਦਾ।'^੧

ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ੧ੳ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਜਿਸ ਮਿਲਣੀਏ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ — ਉਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਸੰਤੁਲਤ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੰਤੁਲਤ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ — ਜਦੋਂ ਕਿ ਤਰਕ ਪੂਰਨ ਦਰਸ਼ਨ ਆਪ ਨੇ ਕੇਵਲ ਪੱਛਮ ਦਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉੱਜ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਕਿਸੇ ਸਹੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਗਾੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਡਾ: ਆਰਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਕਿ 'ਹਿੰਦਸੇ' ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ 'ਸਿਫਰ' ਅਥਵਾ 'ਜ਼ੀਰੋ' ਨਾਲ, ਜਾਂ ਹਿੰਦਸੇ ਨਾਲ ਚਲਨ ਤੇ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ — ਓਹੋ ਹੀ ਕੋਈ ਸੁਰੂਪ ਵੀ ਧਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਣ ਵੀ। ਪਰ ਜੇ 'ਸ਼ਬਦ' ਅਰਥਾਤ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਨਾਲ ੨ ਅੰਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਓਹ ਹਨ ? ਜੇ ੩, ੪, ੫, ੬, ਅੰਕ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਲ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕੀ ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਬਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਸਕੇਗੀ ? ਜਦੋਂ ਕਿ ਜ਼ੀਰੋ (੦) ਜਾਂ ਸਿਫਰ ਨਾਲ ੧ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ੯ ਅੰਕਾਂ ਤਕ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਹਿੰਦਸੇ ਲਗਾਈ ਜਾਓ — ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੦ ਤੋਂ ਠੀਕ ਵੀ ੯੦ ਤਕ ਵਧਦੀ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ।

'ਓਅੰਕਾਰ, ਸ਼ਬਦ ਜ਼ੀਰੋ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਇਹ ਮੁਢ ਤੱਤ ਹੈ — ਜਿਸ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਮਤਲਬ ਵੀ — 'ਹ' ਹੈ। ਇਹ 'ਹੋਵ' ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ 'ਸਤ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਰਹਸਵਾਦ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਯਥਾਰਥ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ 'ਸਿਫਰ' ਜਾਂ 'ਜ਼ੀਰੋ' ਵਾਂਗ ਅਸਤ ਅਥਵਾ 'ਅਨਹੋਂਦ' ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਨਹੀਂ। ਓਅੰਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਹੋ' ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਠੀਕ ਵੀ ਅਜ ਤੱਕ 'ਓ' ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। 'ਇਕ' ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਦੇਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ — "ਏਕੈ ਸਤ"। ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦੇ ਰਿਖੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ — "ਬਹੁਨਾਮੇਕ ਬੀਜੰ ਬਹੁਧਾ ਯੰਗ ਕਰੰਤੀ" — ਬਹੁ ਦਾ ਬੀਜ ਇਕ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਸ਼ਵ ਯਕਤੀ ਨੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਬਹੁਧਾਰੂਪਾਇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। "ਏਕੈ ਸਤ" — ਓਹੋ ਹੀ ਬਹੁ ਅਥਵਾ ਅਨੇਕ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿਚ 'ਇਕ' ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਹੀ ਗਾਈ ਗਈ ਹੈ —

"ਵਰਿਖਸ਼ ਏਵ ਸਤੰਬਯੋ ਦਿਵੀ ਕਿਸ਼ਰਤ ਯੋਗਾ।"

ਅਰਥਾਤ ਮਹਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਉਹ 'ਇਕ' ਵਰਿਖਸ਼ ਵਾਂਗ ਅਡੋਲ ਖਲੋਤਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਭਵਾਹੀ ਨਾਲ 'ਇਕ' ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ—

ਚਾਹਿ ਪੁਕਾਰਹਿ ਨਾ ਤੂ ਮਾਨਹਿ ॥

ਖਟੁ ਭੀ ਏਕਾ ਬਾਤ ਵਖਾਨਹਿ ॥

ਦਸ ਅਸਟਿ ਮਿਲਿ ਦੇਖੋ ਕਹਿਆ ਤਾ ਭੀ ਜੋਕੀ ਭੇਦੁ ਨ ਛਹਿਆ ॥

(ਗੁਮ ਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਪੰਨਾ ੮੮੬)

ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ — ਉਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ੧ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੋ ਜਾਂ ਅਨੰਤ ਓਅੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

ਓਅੰਕਾਰਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ ॥

ਓਅੰਕਾਰਿ ਬੀਆ ਜਿਨਿ ਚਿਤਿ ॥

ਓਅੰਕਾਰਿ ਸੈਲ ਜੁਗ ਭਏ ॥

ਓਅੰਕਾਰਿ ਥੇਦ ਨਿਰਮਲੇ ॥

ਓਅੰਕਾਰਿ ਸਥਾਇ ਉਧਰੇ ॥

ਓਅੰਕਾਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਰੇ ॥

ਓਨਮ ਅਖਰ ਸੁਣਹੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਓਨਮ ਅਖਰੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸਾਰੁ ॥

(ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ, ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਪੰਨਾ ੮੮੮)

ਜਿਹ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਲ ਹਰ ਥਾਂ (੧) ਹਿੰਦਸਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ — ਸਗੋਂ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਹੀ 'ਇਕ' ਕਿਹਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਭੁ ਨੇਕੈ ਹਰਿ ਦੂਰਿ ਨ ਜਾਣਹੁ ਏਕੈ ਸਿਸਟਿ ਸਥਾਈ ॥

ਏਕੰਕਾਰੁ ਅਬਰੁ ਨਹੀ ਏਸਾ ਠਾਨਕ ਏਕੁ ਸਮਾਈ ॥

(ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ, ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਪੰਨਾ ੮੯੦)

'ਓਅੰਕਾਰ' ਇਕ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਸ ਇਕ ਨੂੰ ਹੀ 'ਇਕ' ਕਿਹਾ ਹੈ — ਕਿਧਰੇ ੧ ਹਿੰਦਸਾ ਲਗਾ ਕੇ, ਕਿਧਰੇ 'ਏਕੰਕਾਰ' ਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਸੰਧੀ ਬਰਕੇ, ਕਿਧਰੇ ਕੇਵਲ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਕਹਿ ਕੇ ਅਤੇ ਕਿਧਰੇ ਸਿਰਫ 'ਓਨਮ' 'ਅੰਕਾਰ' ਆਖ ਕੇ ਅਤੇ ਕਿਧਰੇ 'ਸ਼ਬਦ' ਕਹਿ ਕੇ । 'ਓਅੰਕਾਰ' ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਆਤਮ ਦਾ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਹੈ —

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸੱਚ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿਚ 'ਜਗਤ ਸੱਚਿ ਹੈ ।' ਸਾਂਖ ਦਰਸ਼ਨ — ਜੋ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹੈ — ਤੇ ਸੰਖਿਆ ਉਪਰ ਆਧਾਰਤ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾ ਭੀਤਾ ਨੇ ਹੋਂਦ ਕੀਤਾ ਹੈ ਨਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ — ਕਿ ਜਗਤ ਸੱਚਿ ਹੈ । ਅਦਵੈਤ ਵੇਦਾਂਤ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੇ 'ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਾਦਵੈਤ' ਮੱਥ ਉਪਰ ਆਧਾਰਤ 'ਜਗਤ ਸੱਚਿ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ।

ਜਗਤ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਂਖ-ਯੋਗ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵੀ ਛਾਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ —

ਬੀਸ ਸਪਤਾਹਰੇ ਬਾਸਰੇ ਸੰਕ੍ਰਹੀ ਤੀਨਿ ਖੰਡਾ ਨਿਤ ਬਾਨੁ ਸਾਰੇ ॥

ਦਸ ਅਨਾਰ ਮੇ ਅਪਰੰਪਰੇ ਚੰਨੇ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਇਵ ਏਕੁ ਤਾਰੇ ॥

(ਸਿਰੀ ਗੁਰੂ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਪੰਨਾ ੮੯੩)

ਅਰਥਾਤ — ਬੀਸ ਸਪਤਾਹਰੇ — ਸਤਾਈ —, ਪੰਜ ਕਰਮ ਦਿੰਦਰੀਆਂ, ਪੰਜ ਭਿਆਨ ਦਿੰਦਰੀਆਂ, ਪੰਜ ਸਬੂਲ

ਕੁਝ ਭੱਭ, ਪੰਜ ਤਨਮਾਤ੍ਰਾ (ਸੁਖਮ ਤੱਤ) — ਵੀਹ, — ‘ਮਨ’, ‘ਬੁੱਧੀ’, ‘ਅਹੰਕਾਰ’ (ਅੰਤਹਕਰਨ) — ਤੇਈ — ‘ਸਤ੍ਰੋ’ ‘ਰਜੋ’ ‘ਤਮੋ’ ਕੁਣ (ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ) — ਕੋਈ — ਅਤੇ ਸਤਾਈਵਾਂ ਪ੍ਰਾਣ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਕੇ ਦੇਹ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਅਤੇ ਕਾਲ ਰੂਪੀ ਬਿਰਛ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਖੋੜਾਂ ਹਨ — ‘ਬਾਲ’ ‘ਜਵਾਨੀ’, ‘ਬਿਰਧ’ ਅਵਸਥਾ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਅਤੇ ਦਸ ਦਿਓਵਾਂ ਤੇ ਅਠਾਰਾਂ ਭਾਰ ਵਾਲੀ ਬਨਸਪਤੀ — ਅਰਬਾਤ ਇਸ ਇਸਦੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਉਸ ਅਪਰੰਪਰ ਇਕ (੧ ਓ) ਨੂੰ ਪਛਾਣੇ ਤਾਂ ਨਿਸਤਾਰਾ ਹੈ ।

ਹਾਂ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਕੱਲ ਰਾਰਤੀ ਦਰਸਨ ਵਿਚ ੧ ਓ ਏਕੰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਕੇ ਜੋਤੀ ਹੈ—ਤੇ ਉਹ ਹੈ—

ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

੧ ਓ, ... ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

੧ ਓ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ॥

ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥੧

ਉਸ ੧ ਓ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਕੌ ਜਾਂ ਬਿਰ ?

ਬਰਤੋ ਕੀ ਮਿਤਿ ਕਰਤਾ ਜਾਣੈ ਕੈ ਜਾਣੈ ਗੁਰੂ ਸੂਰਾ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੬੩੦)

ਪਰ ਇਹੋ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਭਾ: ਆਹਨੁਵਾਲੀਆ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਾਰਾ ਨਹੀਂ ਖਾਈ : ਬਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸ ਟੀਮ ਵਿਚ ਬਾਮਲ ਹਨ — ਜਿਹੜੀ ‘ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ’ ਦਵਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਜਿਥਾ ਹੀ ਨਿਰਾਕਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹੈ ।

ਸਤਿਗੁਰ

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਹ ਜੁਗਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਦੀ ਬਾਣੀ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਪਰ ਬਲਿਜੁਗ ਦਾ ਵਰਨਣ ਆਪ ਨੇ ਖਾਸ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਬਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਬਲਿਜੁਗ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਉਸ ਦਾ ਚੰਗਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸੁਭਾਅ ਵੇਖ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਲਿਖ ਰਹੇ ਸਨ । ਆਪ ਬਲਿਜੁਗ ਦਾ ਕਰਿਤ੍ਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ — ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਰਹਿਣ-ਜਿਉਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚਦਾ-ਬੋਲਦਾ ਹੈ —

ਅੰਧੇ ਅਕਲੀ ਬਾਹਰੇ ਕਿਆ ਤਿਨ ਸਿਉ ਕਹੀਐ ॥

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਪੰਥੁ ਨ ਸੁਝਈ ਕਿਉ ਬਿਧਿ ਨਿਰਥਹੀਐ ॥

ਖੋਟੇ ਕਉ ਖਰਾ ਕਹੈ ਖਰੇ ਸਾਖ ਨ ਜਾਣੈ ॥

ਅੰਧੇ ਕਾ ਨਾਉ ਪਾਹਖੁ ਬਲੀ ਬਾਲ ਵਿਛਾਣੈ ॥

ਸੁਰੇ ਕਉ ਜਾਗਤੁ ਕਹੈ ਜਾਗਤ ਕਉ ਸੁਰਾ ॥

ਜੀਵਤ ਕਉ ਮੁਆ ਕਹੈ ਮ੍ਰਿਤ ਨਹੀ ਚੰਤਾ ॥

ਆਵਤ ਕਉ ਜਾਗਾ ਕਹੈ ਜਾਣੇ ਕਉ ਅਇਆ ॥

ਪਰ ਕੀ ਕਉ ਅਪੁਨੀ ਕਹੈ ਅਪੁਨੇ ਨਹੀ ਭਾਇਆ ॥

ਮੀਠੇ ਕਉ ਕਉੜਾ ਕਹੈ ਕੜੁਦੇ ਕਉ ਮੀਠਾ ॥

੧. ੧ਓਅੰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਕਰਕੇ ਏਸੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਏਕੰਕਾਰ’ ਦੇ ਪੰਨਾ ੩੬ ਦੇ ਪੰਨੇ ।

ਰਾਤੇ ਕੀ ਨਿੰਦਾ ਬਰਹਿ ਐਸਾ ਕਲਿ ਮਰਿ ਭੀਠਾ ॥

ਚੋਰੀ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰਹਿ ਠਾਕੁਰੁ ਨਹੀ ਦੀਸੇ ॥

ਪੋਖਰੁ ਨੀਰੁ ਵਿਹੋਲੀਐ ਮਾਖਨੁ ਨਹੀ ਰੀਸੇ ॥

ਇਸੁ ਪਦ ਜੋ ਅਰਥਾਇ ਲੇਇ ਸੋ ਗੁਰੁ ਹਮਾਰਾ ॥

ਨਾਨਕ ਚੀਨੈ ਆਪ ਕਉ ਸੋ ਅਪਰ ਅਪਾਰਾ ॥

ਸਬੁ ਆਪੇ ਆਪਿ ਵਰਤਦਾ ਆਪੇ ਭਰਮਾਇਆ ॥

ਬੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਬੁਝੀਐ ਸਬੁ ਬ੍ਰਹਮੁ ਲਾਇਆ ॥

(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮਹਲਾ ੧, ਅੰਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੨੯)

ਕਲਿ ਮਹਿ ਬੇਦੁ ਅਭਰਬਣੁ ਹੂਆ ਨਾਉ ਖੁਦਾਈ ਅਲਹੁ ਭਇਆ ॥

ਨੀਲ ਬਸਕੁ ਲੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਰੇ ਕੁਰਕ ਪਠਾਈ ਅਮਨੁ ਕੀਆ ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਅੰਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੭੦)

ਏਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਯਮਾਨੇ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਚਰਿਤ੍ਰ ਫਿਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

ਮਥੀ ਟਿਕਾ ਤੇਜ ਧੋਤੀ ਕਪਾਈ ॥

ਹਥਿ ਵੂਹੀ ਜਗਤ ਭਾਸਾਈ ॥

ਨੀਲ ਬਸਕੁ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵੈ ਪਰਚਾਣੁ ॥

ਮਲੋਡ ਧਾਨੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ॥

ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਬੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ ॥

ਚਉਕੇ ਉਪਰਿ ਕਿਸੇ ਨ ਜਾਣਾ ॥

ਦੇ ਕੀ ਚਉਕਾ ਕਢੀ ਕਾਰ ॥

ਉਪਰਿ ਆਇ ਬੈਠੇ ਕੁਝਿਆਲ ॥

ਮਰੁ ਭਿਟੈ ਕੇ ਮਰੁ ਭਿਟੈ ॥

ਇਹੁ ਅੰਨੁ ਅਸਾਡਾ ਭਿਟੈ ॥

ਰਨਿ ਭਿਟੈ ਫੇੜ ਕਰੋਨਿ ॥

ਮਨ ਜੁਨੈ ਚੁਲੀ ਭਰੋਨਿ ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਅੰਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੭੨)

ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ ਵਿਚ ਫਿਰ ਚੰਦ ਜੁਗਾ ਵਿਚੋਂ ਕਲਿਜੁਗ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹਨ —

ਨਉ ਸਤ ਚਉਦਹ ਤੀਨਿ ਚਾਰਿ ਕਹਿ ਮਹਲਾਤਿ ਚਾਰ ਬਹਾਲੀ ॥

ਚਾਰੇ ਦੀਬੋਧੇ ਚਹੁ ਹਥਿ ਦੀਏ ਏਕਾ ਏਕਾ ਵਾਰੀ ॥

ਮਿਹਰਵਾਨ ਮਧੁਸੂਦਨ ਮਾਧੀ ਐਸੀ ਸਕਤਿ ਰੁਮਾਥੀ ॥

ਘਰਿ ਘਰਿ ਲਸਬਰੁ ਪਾਥਕੁ ਤੇਰਾ ਧਰਮੁ ਕਰੇ ਸਿਕਦਾਰੀ ॥

ਧਰਤੀ ਦੇਕ ਮਿਲੈ ਇਕ ਦੇਰਾ ਭਾਗੁ ਤੇਰਾ ਭੰਡਾਰੀ ॥

ਨਾ ਸਾਬੁਰੁ ਹੋਵੇ ਫਿਰਿ ਮੰਗੈ ਨਾਰਦੁ ਕਰੇ ਖੁਆਰੀ ॥

ਲਬੁ ਅਧੋਰਾ ਬੇਦੀ ਖਾਨਾ ਅਉਛਟ ਪੈਰਿ ਲੁਹਾਰੀ ॥

ਪੂਜੀ ਮਾਰ ਪਵੈ ਨਿਤ ਮੁਦਗਰ ਪਾਪੁ ਕਰੇ ਕੁੰਟਵਾਰੀ ॥

੧. ਚਾਰ ਵੇਦ । ੨. ਬੇਸਫਾ ਹੋ ਕੇ ।

੩. ਪਾਪ ਲੁਧ ਮੁਨਸਿਬ ਭਟਿਆ ਬੈਠਾ ਹੈ ।

ਭਾਵੇਂ ਚੰਗਾ ਭਾਵੇਂ ਮੰਦਾ ਜੈਸੀ ਨਦਰਿ ਤੁਮਾਰੀ ॥
 ਆਇ ਪੁਰਖੁ ਕਉ ਅਲਹੁ ਕਹੀਐ ਸੇਖਾ ਆਈ ਢਾਹੀ ॥
 ਦੇਵਲ ਦੇਵਤਿਆ ਕਰੁ ਲਾਗਾ ਐਸੀ ਕੀਰਤਿ ਚਾਲੀ ॥
 ਬੁਜਾ ਬਾਗ ਨਿਵਾਸ ਮੁਸਲਾ ਨੀਲ ਰੂਪ ਬਨਵਾਰੀ ॥
 ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੀਆ ਸੁਭਨਾ ਜੀਆ ਬੈਲੀ ਅਵਰ ਕੁਮਾਰੀ ॥
 ਜੇ ਤੂੰ ਮੀਰ ਮਹੀਪਤਿ ਸਾਹਿਬੁ ਕੁਦਰਤਿ ਕਉਣ ਹਮਾਰੀ ॥
 ਚਾਹੇ ਕੁੰਟ ਸਲਾਮੁ ਕਰਹਿਯੋ ਘਰਿ ਘਰਿ ਸਿਫਤਿ ਤੁਮਾਰੀ ॥
 ਚੀਰਥ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਕਿਵੇਂ ਲਾਹਾ ਮਿਲੈ ਦਿਹਾੜੀ ॥
 ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ ਮੋਕਾ ਘੜੀ ਸਮਾਈ ॥

(ਬਸੰਤ ਹਿੰਦੋਲੁ ਮਹਲਾ ੧, ਆਇ ਕੁੰਭ ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

ਕਲਿਜੁਗ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਲਿਜੁਗ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਾ, ਕਲਿਜੁਗ ਦੇ ਪੀੜੰਬਰ ਦਾ ਚਰਿਤ੍ਰ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ — ਇਸ ਦੇ ਵਰਨਣ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਨੀਲੇ ਕਪੜਿਆਂ ਤੇ ਨੀਲੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦਾ ਮਾਸ ਵਰਗੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਲਿਜੁਗ ਦੇ ਵੇਦ ਅਰਥਣ ਦਾ ਰੋਗ ਵੀ ਨੀਲਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਕਲਿਜੁਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਵਰਨਣ ਦਾ ਢੰਗ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ 'ਹਾਰੇ ਦੀ ਨਿਆਈਂ' ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਕਲਿਜੁਗ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨੀਲਾ ਰੰਗ-ਤਾਮਸੀ ਜਾਂ ਰਸੋਂ ਕੁਣ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਤਾਮਸੀ ਗੁਣ ਦੇ ਦੋਸੇ ਲੱਭਣ ਨੂੰ ਬੁਧ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ —

ਮਝੁ ਜੁਈ ਭਰਿਆ ਨੀਲਾ ਕਾਲਾ ਖਿਧੈਲਭਾ ਤਿਨਿ ਵੇਮੁਖਿ ਵੇਮੁਖੇ ਨੋ ਪਾਇਆ ॥

(ਕਉੜੀ ਮਹਲਾ ੪, ਆਇ ਕੁੰਭ ਪੰਨਾ ੩੦੬)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਆਇ ਕੁੰਭ ਦੀ ਥਾਣੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨੀਲੇ ਬਸਤ੍ਰਾਂ ਬਾਰੇ ਦਿੱਤਾ ਮੱਤ ਇਹ ਹੈ। ਪਰ ਭਾ: ਫਾਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਅੰਗ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਮੱਤ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ —

'ਇਹ ਨੀਲਾ ਰੰਗ ਅਨੰਤ, ਅਕਮ, ਅਗਾਧ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇਹ ਖੀਰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਅਪਰੰਪਰਤਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਇਹ ਅਨੰਤ ਨਾਕ ਦੇ ਨਾ-ਮਹਿਦੂਦ ਹੋਣ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਇਹ ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਦੇ ਉੱਪ੍ਰਵਾਰ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਗਰ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ, ਅਲਮਾਰਾ ਤੇ ਅਨੰਤਤਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਨੀਲਾ 'ਸਿੰਘ ਅਕਮਤਾ' ਦੀ — ਭਲਕ ਹੈ ਇਹ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ-ਪੱਧਰ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਦਾ ਚਰਸ਼ਨ ਹੈ... ਨੀਲਾ ਰੰਗ ਭਗਨ ਅਤੇ 'ਸਾਗਰ' ਦਾ ਹੈ। 'ਭਗਨ' ਤੇ 'ਸਾਗਰ' ਕਿਸੇ ਸੁਭਾ ਦੇ ਹੀ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਰੰਗ ਹੈ, ਮਨੁੱਖੀ ਆਚਰਨ ਦੇ ਖਾਣਸਈ ਪੱਧਰ ਹਨ। 'ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਨਿਰਮਲਾ' 'ਮਨਿ ਹੋਇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦਾ ਸੁਭਾ ਹੈ, ਨੀਲਾਹਟ ਦਾ ਸੁਭਾ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ, ਉਚਾਈ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਰੂਪ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਅਸੀਮਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਨੀਲਾ ਰੰਗ ਖਾਲਸਾ ਹੈ, ਸਤਿ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਤੇ ਉੱਚੀ ਅਜਲੀਅਤ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ।'"

ਉਪਰੋਕਤ ਲੇਖ ਵਿਚ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ — ਜੋ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਥੇ ਛਾਪਣੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਵਲ ਦੇਨਾ ਹੀ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ —

ਕਿ ਬਾਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵੀ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਣਾਂ ਦਾ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਭਾਸ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ !! ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਵਿਆਖਿਆ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੁੰਭ ਗੁਰੂ ਦੀ ਥਾਣੀ ਈ !

ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ 'ਸੀਸ ਗੋਸ਼' ਦੇ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯੭੮ ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਲੇਖ ਛਪਿਆ ਹੈ 'ਕੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੁਰੂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ'। ਲੇਖ ਵਿਚ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਬਾਰੇ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

"ਕੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵੱਲ ਵਧਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਜੀਵਨ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸੰਤੁਲਿਤ ਤੇ ਸੁਖੀ ਬਨਾਉਣ ਲਈ, ਕੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਅਕਵਾਈ ਉਤੇ ਵਧਾ ਚੌਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੀ ਛੇਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਮੋਂਦਰਤਾ ਨਾਲ ਕੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਾ ਚਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੂਰਨ ਕੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਦੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਲੱਖਣਾਂ ਅਥਵਾ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਿਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਹੀ ਕੁਰੂ, ਸਿੱਖ ਦੀ ਅਕਵਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ —

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਓ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਆ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਚਿ ਆਪੁ ਰਖਿਓਨੁ ਭਰ ਪਰਕਟੁ ਆਖਿ ਸੁਣਾਇਆ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਮਿਲਿਐ ਸਦਾ ਮੁਕਤੁ ਹੈ ਜਿਨਿ ਵਿਰਹੁ ਮੇਰੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥

ਉਰਮੁ ਏਹੁ ਬੀਚਾਰੁ ਹੈ ਜਿਨਿ ਸਚੇ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ॥

ਜਗਜੀਵਨ ਦਾਰਾ ਪਾਇਆ ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੬੬)

'ਸੋਰਠ ਰਾਗ (ਪੰਨਾ ੬੩੫) ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਏਸੇ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਦਿਉਂਦੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ —

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਮੁ ਨ ਪਾਈਐ ਭਾਈ ਬਿਨੁ ਨਾਮੀ ਭਰਮੁ ਨ ਜਾਈ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵੇ ਤਾ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ਭਾਈ ਆਵਣੁ ਜਾਣੁ ਰਹਾਈ ॥

ਸਾਚੁ ਸਹਿਜੁ ਕੁਰ ਤੇ ਉਪਜੀ ਭਾਈ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਸਾਚਿ ਲਾਈ ॥

ਕੁਰੁ ਸੇਵੇ ਸੇ ਕੂਝੇ ਭਾਈ ਕੁਰੁ ਬਿਨੁ ਮਗੁ ਨ ਪਾਈ ॥

(ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੬੩੫)

"(ਭਾਵ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਕੁਰ ਸਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਰਮ ਦੀ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਦੁਖਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਨਿਵਿਰਤੀ ਨਾ-ਮੁਸ਼ਕਿਨ ਹੈ।)

ਹੋਰ ਵਰਮਾਇਆ ਹੈ —

ਹੇਕੋ ਪਾਪਣ, ਹੇਕੁ ਦਰੁ, ਕੁਰ ਪਉੜੀ, ਨਿਜ ਥਾਨੁ ॥

(ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੭੮)

"(ਭਾਵ — ਨਿਜ ਸਰੂਪ ਵੱਲ ਜਾਣ ਅਥਵਾ ਉਸ ਦੀ ਲੱਖਣਾਂ ਲਈ ਕੁਰੁ ਹੀ ਰਸਤਾ ਹੈ, ਕੁਰੁ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਰੁ ਹੀ ਪਉੜੀ ਹੈ।)

ਰਥਾ — ਬਿਨੁ ਸਬਦੇ ਅੰਤਰਿ ਆਨੇਰਾ ॥

ਨਾ ਕਸਰੁ ਲਹੈ ਨਾ ਕੂਕੇ ਵੇਰਾ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਹਥਿ ਫੁੱਜੀ, ਹੋਰਤੁ ਦਰ ਖੁਲੈ ਨਾਹੀ ਕੁਰੁ ਪੂਰੇ ਭਾਗਿ ਮਿਲਾਇਆ ॥

(ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੪)

ਅਤੇ — ਕੁਰੁ ਪਉੜੀ, ਬੇੜੀ ਕੁਰੁ, ਕੁਰੁ ਕੁਲਹਾ ਕਰਿ ਨਾਉ ॥

ਕੁਰੁ ਸਰੁ ਸਾਫ਼ਰੁ ਬੋਹਿਥੋ ਕੁਰੁ ਗੋਰਬੁ ਦਰੀਆਉ ॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੭)

ਵੇਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ —

ਗੁਰ ਸਰਣਿ ਨ ਆਈਐ ਬ੍ਰਹਮੁ ਨ ਪਾਈਐ ॥

ਭਰਮਿ ਬੁਲਾਈਐ ਜਨਮਿ ਮਰਿ ਆਈਐ ॥

ਜਮ ਦਰਿ ਬਾਧਉ ਮਰੇ ਬਿਕਾਰੁ ॥

ਨ ਰਿਦੇ ਨਾਮੁ ਨ ਸਬਦ ਅਰਾਧੁ ॥ (ਰਾਮਕਛੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੦੪)

“ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਬਡੇਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਲੱਖਤਾ ਅਥਵਾ ਤੱਤ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਤੱਤ-ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਸਦਾ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਭਟਕਦਾ, ਜੰਮਦਾ ਮਰਦਾ ਅਤੇ ਜਮ ਦੀਆਂ ਬੰਦਾਂ ਸਹਾਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਰਿਦੇ ਵਿਚ ਨਾ ਨਾਮ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸੱਚੇ ਆਚਾਰ ਦਾ ਵਾਹਿਗ ਬੀਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਏਸ ਨੁਕਤੇ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਦਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ —

ਮਤਿ ਕੋ ਭਰਮਿ ਬੁਲੈ ਸੰਸਾਰਿ ॥

ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਕੋਇ ਨ ਉਤਰਸਿ ਪਾਰਿ ॥...

ਜਿਨਿ ਕੀਆ ਸੋ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਨਿਆ ॥

ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਮੁਕਤ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥

ਗੁਰੁ ਯਰਾ ਗੁਰੁ ਯਰੈ ਜੋਗੁ ॥

ਗੁਰ ਪਰਮੇਸਰੁ ਹੈ ਭੀ ਹੋਗੁ ॥

ਸਗੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭਿ ਇਹੋ ਜਨਾਈ ॥

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਮੁਕਤਿ ਨ ਪਾਈਐ ਭਾਈ ॥ (ਗੋਂਡ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੬੪)

“ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਬੜਾ ਚੰਦਲ ਅਤੇ ਅਵੇਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਰਾਮ, ਕਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਹੀਕਾਰ ਆਦਿ ਦੁਰਾ ਦੀ ਮੋਹਕਮ (ਮਚਬੂਤ) ਤੇ ਹੱਠੀ ਭੋਜ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕੀਤੇ ਬਡੇਰ, ਸੁਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਸ ਬਡਨ ਲਈ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਵਰਣਮਾਣ ਹੈ —

ਜਬ ਗੁਰੁ ਮਿਲਿਆ ਤਬ ਮਨੁ ਬਸਿ ਆਇਆ

ਧਾਵਤ ਪੰਥ ਠਹੇ ਹਰਿ ਪਿਆਇਆ ॥ (ਬਉਤੀ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੬੫)

“ਅਤੇ ਜੇ ਗੁਰੂ-ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ — ਉਪਰ ਦੱਸੀ ਦਬਾ ਨਹੀਂ ਵਿਆਪਦੀ ਤਾਂ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਕੋਈ ਕਸਰ ਚਰੁਰ ਹੈ।”^੧

ਅਜੇ ਚਲ ਕੇ ਪ੍ਰਿਸ਼ੋਪਲ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੱਸਦੇ ਹਨ — “ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਵਡੀ ਸਿਫਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਬੁੱਟੀ, ਨਸਬ, ਕੁਲ ਜਾਂ ਦੇਸ ਦਾ ਰਾਹਬਰ ਤੇ ਵਾਸੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਰੋਕ, ਰੂਪ, ਛਾਤ, ਕੁਲ, ਵਰਨ ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਰਕਰੇ ਮਿਟਾ ਕੇ, ਕੁਲ ਮਖਲੂਕ ਨੂੰ, ਇਕ ਸਮਾਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਖਾ, ਪਿਆਰ-ਨਿਘ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚ-ਅਚਾਰੀ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੌਲੀ ਬਾਬੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਰਣਮਾਣ ਹੈ —

ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਐਸਾ ਜਾਣੀਐ ਜੋ ਸਭੀ ਲਏ ਮਿਲਾਇ ਜੀਉ ॥

ਰਬਾ — ਸੁਖ ਦਾਰਾ ਦੁਖ ਮੋਟਣੇ ਸਤਿਗੁਰ ਅਜੁਰ ਸਿਧਾਰੁ ॥

(ਜਿਨੀ ਰਬ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੪੯)

ਅਤੇ — ਸੇ ਗੁਰੂ ਬਰਹਿ ਜਿ ਸਾਚੁ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਵੈ ॥

ਅਕਥ ਬਾਵੈ ਸਬਦਿ ਮਿਲਾਵੈ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੬੮੬)

ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੱਸੇ ਹਨ ।

ਸਤਿ ਪੁਰਖੁ ਜਿਨਿ ਜਾਨਿਆ ਸਤਿਗੁਰੁ ਤਿਸ ਕਾ ਨਾਉ ॥

ਤਿਸ ਕੈ ਨਿਗਿ ਸਿਖੁ ਉਧਰੈ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਉ ॥

(ਕਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੮੬)

ਬ੍ਰਹਮ ਚਿੰਦੇ ਸੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕਹਾਏ ਹਰਿ ਹਰਿ ਬਾਛਾ ਸੁਣਾਵੈ ॥

(ਮਲਾਰ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੬੪)

ਸੇ ਸਤਿਗੁਰੁ ਜਿਸ ਭਿਏ ਹਰਿ ਨਾਉ ॥

(ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ ਕਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੮੭)

ਭਾਈ ਰੇ ਹਰਿ ਹੀਰਾ ਗੁਰ ਮਾਹਿ ॥ (ਜਿਨੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੨)

ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲਿਆ ਜਾਣੀਐ ॥

ਜਿਨੁ ਮਿਲੀਐ ਨਾਮੁ ਬਖਾਣੀਐ ॥

(ਜਿਨੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੭੨)

ਚਰਨ ਸਰਨ ਗੁਰ ਦੇਖ ਪੈਛਾ ਜਾਏ ਚਲ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬੋਲਿ ਪੈਛਾ ਆਗੇ ਹੋਇ ਲੋੜੁ ਹੈ ।

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ)

ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਿਰਵੈਰੁ ਪ੍ਰਭੁ ਸਭੁ ਸਮਾਨੇ ਅਉਕਟ ਬਟੇ ਬਰੇ ਸੁਧੁ ਚੇਹਾ ॥

(ਰਾਮਕਠੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੬੦)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਸਿਫਤਾਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਅੰਤ ਸੰਦਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ — । ਪਰ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਦੀ ਥਾਂ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦੱਸੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਸੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿਲਾ ਬਦਲੀ ਤੇ ਅਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਬਕਾਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ।

“ਸੱਚ ਕੀ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਬਾਣਾ — ਗੁਰੂ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਉਸ ਫੁਲ ਨਹੀਂ ਪੂਜ ਸਕਦਾ ।”

ਦੇਖੋ ਸਾਡੀ ਸਨਿੱਖਰ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਸਮ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਦੱਸ ਦੇਣ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ‘ਸੱਚ ਕੀ ਬਾਣੀ’ ਦਾ ਅਰਥ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ । ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਬਾਣੀ ਪਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ਸਾਡੀ ਭਾਵਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਸਨ । ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਕੌਣੀ ਵਿਚ ਫਿਟਾਏ ਹਨ ?

ਅਤੇ ਚਲ ਕੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

“ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੋਤਿ ਤੇ ਜੁਗਤ ਵਿਚ ਵਰਤਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਤਾਂ ਹੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਰ ‘ਬਕਾਦ’ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਰਕੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ।”

ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ‘ਬਕਾਦ’ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਦੀ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ ? ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਵਰਮਾਇਆ ਹੈ —

ਗੁਰ ਪਰਮੇਸਰੁ ਹੈ ਭੀ ਹੋਗੁ ॥ (ਗੋਡ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੬੪)

ਅਤੇ ਇਸ 'ਹੈ ਗੋ' ਅਤੇ 'ਹੋਵੇਗਾ ਗੋ' ਦਾ ਕੰਮ ਕੀ ਹੈ ?

ਜੋ ਗੁਰੁ ਬਰਉ ਜਿ ਸਾਚੁ ਦ੍ਰਿੜਾਵੈ ॥

ਅਕਥ ਕਥਾਵੈ ਸਬਦਿ ਮਿਲਾਵੈ ॥ (ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੬੮੬)

ਸਬਦਿ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਨਾਉਣਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — “ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਲਈ ਵੀ ਆਖਰ ਆਸਰਾ ਬੰਨ ਅਥਵਾ ਬੰਖਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੀ ਲੋਟਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਹਰੇਕ ਅਨੁਭਾਵੀ ਪਾਸ ਨਾ ਹੀ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਸਥਿਰ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ ।”

ਬੇਸ਼ੱਕ — ਆਪ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ । ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੇਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹੀ, ਬਾਣੀ, ਬੰਨੀ, ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ, ਕਲਮ ਨਾਲ ਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਰਗੁਣੀ ਆਚਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸਮਝਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਬਿਨਾਂ ਪੰਜ ਗੁਣਕ ਦੇਹ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ — ਜੇਕਰ ਬੰਬਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੁਣਨੀ ਹੋਵੇ ਤਦ, ਵੀ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਜਾਂ ਪਾਠੀ ਹੀ ਸੁਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਦੇਹਧਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਸੇ ਕਰਕੇ ਨਿਰੰਗਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਦੇਹ ਧਾਰ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।

ਆਪ ਅਗੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — “ਕੁਰਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛੇ ਹੋਏ ਮਹਾ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਰਿਦਿਓ ਮੰਨ ਕੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਰਤਾਅ ਵਿਖਾਇਆ ।”

ਇਸ ਵਿਚ ਕੀ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ !

ਆਪ ਫਿਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — “ਕੇਵਲ ਦੇਹਧਾਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਜਦ ਕਿਸੇ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦੇਹ ਬਿਨਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਐਸੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ।”

ਤਾਂ ਕੀ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਮੰਨ ਬੈਠੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰੀ ਹੈ ਉਹ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ? ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ-ਉਪਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ । ਬਿਨਸਿਆ ਨਹੀਂ । ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਨਮ-ਦਿਨ, ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿਨ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਉਂਦੇ ਓ ? ਨਹੀਂ ਮਹਾਰਾਜ ! ਬਿਨਸਦਾ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ “ਪਿੰਡ ਤੋੜ” ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਤੋੜ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਸਰੀਰ ਵੀ ਬਿਨਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਸਾਥਲ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਪੰਜ ਸਾਥਲ ਤੋੜ ਸਾਥਲ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਸੁਖਮ ਸ਼ਰੀਰ ਅਥਵਾ ਲਿੰਗ ਸ਼ਰੀਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਫਿਰ ਦੇਹ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਸ਼ਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ —

ਧਰਮ ਰਾਇ ਜਬ ਲੇਖਾ ਮਾਠੀ ਬਾਗੀ ਨਿਕਸੀ ਡਾਰੀ ॥

ਪੰਥ ਕ੍ਰਿਸਾਨਾਵਾ ਭਾਲਿ ਕਾਏ ਲੈ ਬਾਧਉ ਜੀਉ ਦਰਬਾਰੀ ॥

ਕਹੈ ਕਬੀਰੁ ਸੁਨਹੁ ਰੇ ਸਿਤਹੁ ਖੇਤ ਹੀ ਕਰਹੁ ਨਿਬੇਰਾ ॥

ਅਬ ਕੀ ਬਾਰ ਬਖਸਿ ਬੰਦੇ ਕਉ ਬਹੁਰਿ ਨ ਭਉਜਲਿ ਫੇਰਾ ॥

(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੧੦੪)

ਬਾਣੀ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

“ਜੁਛਿ ਜੁਛਿ ਮੇਰੁ ਸਰੀਰ ਕਾ, ਬਾਸਨਾ ਬੰਧਾ ਆਵੈ ਜਾਵੇ ।

ਫਿਰ ਦਿਰ ਦੋਰਿ ਵਟਾਈਐ ਗਿਆਨੀ ਹੋਇ ਮਰਮੁ ਕਉ ਪਾਵੈ ।

ਸਤਿਨਾਮਿ ਦੂਜਾ ਭਰਮੁ ਕਰਿ ਤੇਰੇ ਕਿਚਿ ਜੋਨੀ ਫਿਰਿ ਆਵੈ ।
 ਤੇਰੇ ਬਰਮਾ ਬਾਧਤੇ ਦੁਆਪਰਿ ਫਿਰਿ ਅਵਤਾਰੁ ਕਰਾਵੈ ।
 ਦੁਆਪਰਿ ਮਮਤਾ ਅਹੰਕਾਰੁ ਹਉਮੈ ਅੰਦਰਿ ਕਰਕਿ ਫਲਾਵੈ ।
 ਤਿਹੁ ਜੁਗਾ ਕੈ ਬਰਮੁ ਕਰਿ ਜਨਮੁ ਮਰਨੁ ਸੰਸਾਰੁ ਨ ਚੁਕਾਵੈ ।
 ਫਿਰਿ ਕਲਿਜੁਗੁ ਅੰਦਰਿ ਦੇਹਿ ਧਰਿ ਕਰਮਾ ਅੰਦਰਿ ਫੇਰੁ ਫਸਾਵੈ ।
 ਅਉਸਰੁ ਚੁਕਾ ਹਥੁ ਨ ਆਵੈ । (ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ, ਪਉੜੀ ੧੫)

ਲੇਖਾ ਕਰਮਾ ਦਾ ਹੈ । ਕਰਮ ਚੰਗੇ ਵੀ ਹਨ, ਮੰਦੇ ਵੀ । ਸੁਭ ਵੀ ਅਸੁਭ ਵੀ । ਏਸੇ ਹਿਸਾਬ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਹੈ । ਜਿੰਨੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਸੁਭ ਕਰਮ ਓਨੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ । ਸਤਿ ਕਰਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਜੇ ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ — ਅਤੇ ਉਸ ਕਰਮ ਨੂੰ ਬਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇਹ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਸਤਿ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ — ਉਸੇ ਦੇਹ ਵਿਚ ਕਰਮ ਬਰਨ ਵਾਲਾ ਟਿਕਿਆ ਰਹੇ । ਜਕਤ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਸਤਿ ਅੰਗ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਸਤਿ ਕਰਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ — ਪਰ ਆਪ ਉਹ ਦੇਹ ਵਟਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਦੇਹ ਵਟਾਉਣਾ ਉਸ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਸੁਖਮ ਜਾਂ ਲਿੰਗ ਸਰੀਰ ਇਸ ਸਬੂਲ ਦੇਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਿਨਾਂ ਦੇਹ ਵਟਾਉਣ ਤੋਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਸ ਦੀ ਦੇਹ ਵਟਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੇਖੁ ਦੁਆਰੁ ॥ (ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਪੰਨਾ ੨)

ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਆਉਣਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਕਰਮ ਨਾਲ ਆਉਣੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਬੂਲ ਦੇਹ ਦੇ ਬਦਲ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਕਰਮ ਓਨਾ ਚਿਰ ਰਹਿਣਗੇ ਹੀ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ।

ਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਸਤਿ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਹੈ ਤਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹਰ ਜਨਮ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਹੀ ਰਚੀ ਜਾਵੇ । ਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਅਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਦੇਹ ਧਾਰ ਆਵੇ । ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਰੂ ਹਰਿਕੋਥਿਓ ਸਾਹਿਬ ਕੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ, ਕੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਰਚੀ ਪਰ ਆਏ ਹਨ ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ । ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ ਬੁਭ, ਇਸ ਲਈ ਮੁਝ ਮੁਝ ਕੇ ਆਉਣਾ ਵੀ ਹੈ । ਦਸਾਂ ਤਕ ਤਾਂ ਕੁਸੀ ਵੀ ਇਕੋ ਜੱਤ ਮੰਨਦੇ ਓ; ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ । ਦੇਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ — ਕਰਮ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਬਰਤ ਉਪਰ ਹੈ । ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹ ਸੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੈ । ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹੀ ਤਾਂ ਸਰਵੇਰ ਸਤਿ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਹੈ । ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਰਹੇਗੀ ਹੀ ਪਰ ਉਹ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਹੈ, ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਹੀਂ । ਪਰਾ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿਚ ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਪੁਰਖੇਰਮ ਅੰਗ ਸਰਵੇਰ ਮਾਫ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਦੇਹੀ ਦੇ ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰਾ ਆਚਰਨ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕ੍ਰੋਧਣੀ ਠੀਥ ਜਾਂ ਅਪਰਾ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਚ ਅਥਵਾ ਪਰਾ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਂਦੇ ਨਹੀਂ । ਪਰ ਕਰਮ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਕਰਮ ਸਤਿ ਕਰਮ ਹੈ — ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਆਉਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ । ਉਹ ਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸੰਚੋ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਵੇਗਾ । ਅਤੇ ਚੂੰਕਿ ਉਹ ਕਰਮ ਸਤਿ ਕਰਮ ਹਨ — ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਵੀ ਚਗੇਗੀ ਹੀ । ਇਹੇ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਕਰਮ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਬਣਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਬਾਣੀ ਆਪਣੀ ਸੁਭਟਤਾ ਕਾਰਨ ਓਨਾ ਚਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਵੀ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕਲਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਸਿਧਣੀ ਦਾ ਠੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਧਕ ਦੀ ਜਾਂ ਜੋਗੀ ਦੀ ਦੇਹ ਵਟਾਏ ਦੇ ਚੰਬਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਹੈ ਸਕਦੀ ਹੈ — ਜੇ ਉਸ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਹੈ ਤਾਂ । ਉਸ ਲਈ ਉਹ ਬੋਧਿਥ ਕਰਕੇ, ਖੋਲ੍ਹ ਸਾਧਨਾਂ ਤੇ ਨਿਰਵਿਕਲਪ ਸਮਾਧੀ ਦਵਾਰਾ ਅਕਰਮ

ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਨਾਲ ਵੀ — ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕਰਕੇ — ਆਪ ਕਰਮ ਨਵਿਰਤ ਹੋ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰੀ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਦੇਹ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਕਰਮ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਉਹ ਕਰਤਾ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਜਗਤ ਦੇ ਦੇਹ ਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ 'ਸੁਭ' ਵੱਲ ਲਗਾਈ ਰਖਣਾ ਹੈ। ਸੋ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮੁੜ ਮੁੜ ਆਉਣਾ 'ਸੁਭ' ਲਈ ਹੈ, ਵੱਖ ਵੱਖ ਜੁਨਾ ਭੱਕਣ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਆਖਿਆ ਹੈ—

ਰਾਜੁ ਨ ਚਾਹਉ ਮੁਕਤਿ ਨ ਚਾਹਉ ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਨ ਕਮਲਾਰੇ ॥

(ਦੇਵ ਗੋਧਾਨੀ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਕ੍ਰੇਸ਼ ਪੰਨਾ ੫੩੪)

ਰਾਜ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਇਹ ਅਨਿੱਛਾ ਕਿਉਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪੱਖ ਤੋਂ? ਉਹ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਹੈ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੁਕਤ ਭਾਵ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਨਮ ਚਕ੍ਰ ਭੰਨੇ ਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ—

ਅਬ ਮੇ ਅਪਨੀ ਕਥਾ ਬਖਾਨੈ ॥

ਤਪ ਸਾਧਤ ਜਿਹਿ ਬਿਧਿ ਮੋਹਿ ਆਨੈ ॥

ਹੋਮ ਕੁੰਟ ਪਰਬਰ ਹੈ ਜਹਾਂ, ਸਪਤ ਸਿੰਧ ਸੰਭਿਤ ਹੈ ਭਹਾਂ ॥

ਸਪਤ ਸਿੰਧ ਤਿਹ ਨਾਮੁ ਬਹਾਵਾ ॥

ਪੰਛ ਰਾਜ ਜਹ ਜੋਗੁ ਕਮਾਵਾ ॥

ਤਹ ਹਮ ਅਧਿਕ ਰਪੋਸਿਆ ਸਾਧੀ ॥

ਮਹਾਂ ਬਾਣ ਬਾਲਬਾ ਆਰਾਧੀ ॥

ਇਹ ਬਿਧਿ ਬਰਤ ਰਪੋਸਿਆ ਭਯੋ ॥

ਦੇ ਤੇ ਦੇਕ ਰੂਪ ਹੈ ਰਾਧੀ ॥

ਭਾਰ ਮਾਰੈ ਮੂਰ ਅਲਖ ਅਰਾਧਾ ॥

ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਜੋਗ ਸਾਧਨਾ ਸਾਧਾ ॥

ਤਿਨ ਜੋ ਕਰੀ ਅਲਖ ਕੀ ਸੇਵਾ ॥

ਭਾਰੇ ਭਯੋ ਪ੍ਰਸੰਨਿ ਗੁਰਦੇਵਾ ॥

ਤਿਨ ਪ੍ਰਭ ਜਥ ਆਦਿਸ ਮੁਹਿ ਦੀਯਾ ॥

ਭਯੋ ਹਮ ਜਨਮ ਕਛੁ ਮਹਿ ਲੀਯਾ ॥

ਚਿਤ ਨ ਭਯੋ ਹਮਰੇ ਆਬਣ ਕਹ ॥

ਬੁਝੀ ਰਹੀ ਸਰੂਤ ਪ੍ਰਭ ਚਰਨਨ ਮਹਿ ॥...

ਅਤੇ ਕੰਮ ਕੀ ਮਿਲਿਆ? ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਨੇ ਕਿਹਾ—

ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸੂਰ ਤੋਂਹਿ ਨਿਵਾਜਾ ॥

ਪੰਥ ਪ੍ਰਬੁਰ ਕਰਬੋ ਕਹੁ ਸਾਜਾ ॥

ਜਾਹਿ ਤਹਾਂ ਤੋਂ ਧਰਮੁ ਚਲਾਇ ॥

ਕਬਹਿ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕ ਹਟਾਇ ॥ ਕਬਿਯਾਰ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥

ਠਾਢ ਤਯੋ ਮੇ ਜੋਰਿ ਕਰਿ ਬਚਨ ਕਹਾ ਸਿਰ ਨਯਾਇ ॥

ਪੰਥ ਚਲੈ ਤਥ ਜਗਤ ਮੇ ਜਥ ਤੁਮ ਕਰਹੁ ਸਹਾਇ ॥ ਚੇਪਈ ॥

ਇਹ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਭ ਮੋਹਿ ਪਠਾਯੋ ॥

ਤਥ ਮੇ ਜਗਤ ਜਨਮੁ ਧਰ ਆਯੋ ॥ (ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੪ ਤੇ ੫੭)

ਕੁਸੀਂ ਦਸਾਂ ਕੁਰੂਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਜੋਤਿ ਬਾਰੇ ਕੱਲ ਕਰਦੇ ਓ ਅਤੇ ਕਰਦੇ ਦੀ ਓ ਬਾਣੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ।

ਇਕਾ ਬਾਣੀ, ਇਕੁ ਕੁਰੂ, ਇਕੋ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਿ ॥ (ਸੋਰਠ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੬੪੬)

ਦੀਪਕ ਤੇ ਦੀਪਕੁ ਪਰਗਸਿਆ ਰਿਝਵਣ ਜੋਤਿ ਇਖਾਈ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੦੭)

ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਸੁਭਤਿ ਸਾਇ ਸਹਿ ਕਾਇਆ ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੬੬)

ਨਾਨਕੁ ਤੁ ਲਹਿਣਾ ਤੁਹੈ ਕੁਰੂ ਅਮਰੁ ਤੁ ਵੀਚਾਰਿਆ ॥

ਕੁਰੂ ਭਿਣਾ ਤਾਮਨੁ ਸਾਧਾਰਿਆ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਵਾਰ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੮੮)

ਅਮਰ ਦਾਸਿ ਅਮਰਤ ਛਤ੍ਰੁ ਕੁਰ ਰਾਮਹਿ ਢੀਅਉ ॥

ਕੁਰ ਰਾਮਦਾਸ ਦਰਸਨੁ ਪਰਸਿ ਕਹਿ ਮਥੁਰਾ ਅੰਭਿਤ ਬਯਣ ॥

ਮੂਰਤਿ ਪੰਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੁਰਖੁ ਕੁਰ ਅਰਜਨੁ ਪਿਖਰੁ ਨਯਣ ॥

(ਸਵਯੋ ਮਹਲੇ ਪੰਜਵੇਂ ਭੈ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਕੋ ਭਪੁ ਧਰਾ ॥

ਧਰਮ ਪ੍ਰਭੂਰਿ ਇਹ ਜਗ ਮੇ ਕਰਾ ॥

ਅਮਰ ਦਾਸ ਪੁਨਿ ਨਾਮੁ ਕਹਾਯੋ ॥

ਜਨ ਦੀਪਕ ਤੇ ਦੀਪ ਜਗਾਯੋ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਅੰਗਦਿ ਕਰਿ ਮਾਨਾ ॥

ਅਮਰਦਾਸ ਅੰਗਦ ਪਹਿਚਾਨਾ ॥

ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਮਦਾਸ ਬਹਾਯੋ ॥

ਸਾਧਨਿ ਲਖਾ ਮੁਖੁ ਨਹਿ ਪਾਯੋ ॥

ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਰਹੰਡੁ ਕਰਿ ਜਾਨਾ ॥

ਏਕ ਰੂਪ ਬਿਨਹੂੰ ਪਹਿਚਾਨਾ ॥

ਜਿਨ ਜਾਨਾ ਤਿਨ ਹੀ ਸਿਧਿ ਪਾਈ ॥

ਬਿਨ ਸਮਝੇ ਸਿਧ ਹਾਥ ਨ ਆਈ ॥

(ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਅਭਿਆਸਿ ੫ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੪)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਵਿਚ ਦਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੱਧ ਕੁ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਚਿਕਰ ਹੈ । ਦਸਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੀ । ਵਿਚ ਵੀ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਰਤਾ ਬਾਈ ਸੈਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਦੁਆਰਾ ਆਖੀ ਗਈ (ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ) ਕੱਲ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ — ਕਿ — "ਦਸ ਸਰੂਪੁ ਕੁਰੂ ਏਕ ਸਭਾਯੋ ਜਾਨੈ ਸੋ ਮੋਰ..." ਤਾਂ ਓਸੇ ਸਿਧਾਂਤ ਮੁਤਾਬਕ ਜਿਸ ਦੀ ਚਰਚਾ ਅਸਾਂ ਉਪਰ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਾਨਕ ਦੀ ਜੋਤ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਗਿਆ । ਨਾ ਹੀ ਕੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਕੁਰੂ ਭੋਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਓ ਕਿਸੇ ਕੁਰੂ ਨੂੰ ਓਹੋ ਜੋਤ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਜੇ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਹੋ ਕੱਲ ਆਖੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਠਾਲ ਓਹਨਾਂ ਨੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ 'ਨਾਨਕ ਨਾਮ' ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵਰਤ ਕੇ ਨਹੀਂ

ਆਖੀ। ਉਸ ਹਿਸਾਬ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਦਾ 'ਸ਼ਬਦ' ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਫਿਰ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਭੱਠਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਧੋਖੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ ਸਗੋਂ ਆਪ ਵੀ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਧੋਖੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਓ ਕਿ ਇਕੋ ਜੇਤਿ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਮੁਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਿਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਤੁਸੀਂ ਹਵਾਲੇ ਦੇਂਦੇ ਓ — ਓਸੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ —

ਸਤਿਨਾਮਿ ਤੈ ਮਾਟਿਓ ਛਲਿਓ ਬਲਿ ਬਾਵਨ ਭਾਇਓ ॥
 ਤੇਤੇ ਤੈ ਮਾਟਿਓ ਰਾਮੁ ਬਖੁਵੈਸੁ ਭਾਇਓ ॥
 ਦੁਆਪੁਰਿ ਕ੍ਰਿਸਨ ਮੁਰਾਰਿ ਕੰਸੁ ਬਿਰਤਾਰਥੁ ਕੀਓ ॥
 ਉਕ੍ਰਮੈਨ ਬਉ ਰਾਜੁ ਅਭੈ ਭਕਤਹੁ ਜਨ ਦੀਓ ॥
 ਬਲਿਜੁਗਿ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦੁ ਅਮਰੁ ਕਹਾਇਓ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਜੁ ਅਬਿਚਲੁ ਅਟਕੁ ਆਦਿ ਪੁਰਖਿ ਵਰਮਾਇਓ ॥

(ਸਵਈਏ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ੧੩੯੦)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਜੇਤਿ ਦਾ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸਤਿਨਾਮ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਲਿਜੁਗ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਅਰਥਾਤ ਸਾਰਾ ਕਲਿਜੁਗ ਅਬਿਚਲ ਅਟਕੁ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਹੋਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

“ਹਰੀਬਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਥਵਾ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਅਮਰ ਤੇ ਅਟੱਲ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਦੇਹਾਂ ਤਾਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਸਮਾਨ ਤੇ ਬਿਨਸਨ-ਹਾਰ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਤਮ ਜੇਤਿ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਤੇ ਹੋਰ ਰੱਬ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮੱਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ।... ‘ਮਛੰਦਰ ਪ੍ਰਬੰਧ’ ਵਿਚ ਮਛੰਦਰ ਨੇ ਗੋਰਖ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮਹਾਨਗਾ ਦਿਉਂ ਦਰਸਾਈ ਹੈ —

“ਗੋਰਖ — ਸਥਾਮੀ, ਕੋਣ ਗੁਰੂ ਕੋਣ ਚੇਲਾ ?
 ਮਛੰਦਰ — ਅਉਧੂ, ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਚੇਲਾ।”

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਿ ‘ਗੋਰਖ ਚੇਲਾ’, ‘ਮਛੰਦਰ ਗੁਰੂ’ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਸਥਾਨ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨੀਕ ਹੈ। ਮਛੰਦਰ ਨੇ ਵੀ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਠਾਲ ਮਿਲਦਾ ਚੁਲਦਾ ਹੀ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਇਹ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਦਾ ਅਰਥ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਬਾਣੀ ਹੈ ? ਇਹ ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਮਛੰਦਰ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਖੀ।

ਯੋਗ ਬਾਸਰਾ ਅਥਵਾ ‘ਪਾਰੰਜਲ ਯੋਗ’ ਵਿਚ ‘ਸ਼ਬਦ’ ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ — ਜੋ ਕਿ ‘ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ’ ਨਹੀਂ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਦੋਹਰਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਾਜਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਦੋਹਰਾਰੀ ਗੁਰੂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਵੀ — ‘ਸ਼ਬਦ’ ਓਅੰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਓਅੰਕਾਰ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਫਿਰ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਨੀਕ ਸਾਡੇ ਦੋਹਰਾਰੀ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ — ਜਗਤ ਪਿਤਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਿਹੌਂ ਅਸੀਂ ਪਿਤਾ ਆਖਦੇ ਹਾਂ — ਦਿਵੇਂ ਹੀ ਓਅੰਕਾਰ ਰੂਪੀ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਫਿਰ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਗੁਰੂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਾਇਆ ਕੰਚਨ ਕੋਟੁ ਅਪਾਰਾ ॥

ਜਿਸੁ ਵਿਚ ਰਹਿਆ ਸਬਦੁ ਅਪਾਰਾ ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੫੯)

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਜਿਹੇ ਦੀ ਕੱਲ੍ਹ ਆਖੀ ਹੈ —

“ਦੋਹਰੀਆਂ (ਭੁਰੂਆਂ ਦੀ) ਦੀ ਜੀਵਨ — ਨੱਧਾ ਕਦੀ ਵੀ ਭੱਲ ਤੇ ਡਗਮਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।” ਅਤੇ ਹਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਕੁਝ ਲਿਖੀ ਹੈ —

ਅਜਹੁ ਸੁ ਨਾਉ ਸਮੁਦੁ ਮਹਿ ਕਿਆ ਜਾਨਉ ਕਿਆ ਹੋਇ ॥

(ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਦਿ ਕ੍ਰੋਧ ਪੰਨਾ ੧੩੬੬)

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਅਗੇ ਅਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਵਧੀਆ ਸਿਖ ਬਣਾਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਨੱਧਾ ਕਦੇ ਭੱਲਦੀ ਤੇ ਡਗਮਗਾਉਂਦੀ ਹੈ — ਦੇਸ ਡਿਕਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪੇਂਡਾ ਕਿਉਂ ਖੋਟਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਖੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨ ਲੈਣ —

ਕੁਰਿ ਬਹਿਆ ਸਾ ਬਾਰ ਬਮਾਵਹੁ ॥

ਕੁਰ ਕੀ ਬਰਨੀ ਬਾਹੇ ਧਾਵਹੁ ॥

ਨਾਨਕ ਕੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿ ਸਮਾਵਹੁ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਕ੍ਰੋਧ ਪੰਨਾ ੯੩੩)

ਏਕ ਬਸਤੁ ਬਿਨੁ ਪੰਚ ਦੁਹੇਲੇ ਓਹ ਬਸਤੁ ਅਗੋਚਰ ਨਾਈ ॥

ਜਿਸ ਕਾ ਕਿਹੁ ਤਿਨਿ ਦੀਆ ਭਾਲਾ ਕੁੰਜੀ ਕੁਰ ਸਉਪਾਈ ॥

ਅਨਿਕ ਉਪਾਵ ਕਰੇ ਨਹੀ ਪਾਵੈ ਬਿਨੁ ਸਤਿਕੁਰ ਸਭਣਾਈ ॥

(ਯਉਗੀ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਕ੍ਰੋਧ ਪੰਨਾ ੨੦੫)

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਕੱਲ ਆਪਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਲੀਕ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਆਖੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਗੁੰਝ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਕੱਲ ਅਜ ਬਣਨ ਪੂਰੇ ਜਲਾਲ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਭਾ ਭਾ ਭਾਨਡਰੀਆਂ ਬਰਕੇ ਆਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੱਲ ਹੈ — “ਬਬਦ ਹੀ ਕੁਰੂ ਹੈ।” ‘ਬਬਦ ਕੁਰੂ’ ਦੀ ਕੱਲ ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀ ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਨ — ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦੂਜੇ ਜਾਂ ਓਪਰੇ ਧਰਮ ਲਮਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਗੁੰਝਾਂ ਦੀ ਥਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ‘ਬਬਦ’ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

ਅੰਜੀਲ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਤਪਤੀ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੋਧਲ ਬਬਦ (word) ਸੀ। ਬੇਦ, ਸ਼ਾਸਤਰ ਉਪਨਿਸ਼ਦ, ਗੀਤਾ, ਯਮਪਦ ਆਦਿ ਸਭ ਕ੍ਰੋਧ ‘ਬਬਦ’ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੀ ਤਾਂ ਹਨ। ਅੰਜੀਲ, ਕੁਰੇਬ, ਜੈਕੁਰ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਕਿਆਨ-ਭੰਡਾਰ ਵੀ ਬਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਦ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ‘ਅਹਿਨਿ ਕਿਤਾਬ’ ਭਾਵ ਕਿਤਾਬ ਵਾਲੇ ਬਰਕੇ ਜਾਂਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ...।”

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸ ਕੱਲ ਤੋਂ ਜਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਤੇ ਧਰਮ ਕ੍ਰੋਧ ਸਤਿਕੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ‘ਬਬਦ’ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਪੀਰ, ਏਕਬਰ ਆਦਿ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਬਬਦ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁੰਝਾਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ ਸੰਕ੍ਰਿਤ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਕੀ ਖਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ੧੪੩੦ ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕ੍ਰੋਧ ਰਚਨ ਲਈ ਇਕ ਭੀ ਬਾਅਦ ਇਕ — ੩੭ ਭਗਤ ਸੰਤ ਪੀਰ, ਭਗੀਰ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਕੀ ਉਹ ‘ਬਬਦ’ ਕਿਸੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਉਣਾ ਸੀ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਬਦਾਂ ਦਾ ਸੰਕ੍ਰਿਤ ਭੰਡਾਰ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਏਨੇ ਸਾਰੇ ਕ੍ਰੋਧਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਸੀ। ਏਥੇ ਹੀ ਬੰਮ ਨਹੀਂ — ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰੂ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਚਟਾ ਕੇ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਆਉਣਾ ਪਿਆ — ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ‘ਬਬਦ’ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੁਬੁੱਧ ਰੱਖਣਾ ਕੇ ਸਦਕੁੰਧੀ ਵੱਲ ਲਗਾਉਣਾ, ਦੁਬਣਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਕੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — “ਏਥੇ ਇਹ ਕੱਲ ਵੀ ਸਾਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕੁਰੂ, ‘ਬਬਦ’ ਅਬਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਹੈ...।”

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਭ ਸਿਆਣੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਪੁਰਾਤਨ ਧਰਮ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ‘ਬਬਦ’ ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਨੂੰ ਹੀ ਬਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਓਮ’ ਬਬਦ ‘ਵੇਦ’ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ 'ਬਥਦ' ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਆਖ — ਤੇ ਮੰਨ ਹੀ ਲਿਆ — ਫਿਰ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਬਾਕੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ ? ਪਰ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਬਵੀ — ਰਿਸ਼ੀ-ਗੁਰੂ-ਬਾਣੀ ਰਚਦੇ ਹੀ ਚਲੇ ਗਏ । ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁਰੋਹਤਾਂ ਨੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ-ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ — ਵੇਦ ਨੂੰ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਰਿਸ਼ੀਆਂ-ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਅਰਥਾਤ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਤੇ ਗੀਤਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ — ਤੇ ਦੱਸਿਆ, ਵੇਦ ਈਸ਼ਵਰ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਬ੍ਰਾਹਮ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੇਦ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੱਚ ਅੰਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ । ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ —

ਤਤ੍ਵਪਥਾ ਸਿਰਵੇਦੋ ਯਜੁਰਵੇਦਹ ਸਾਮਵੇਦੋਅਥਰਵਵੇਦਹ ਸਿਖਸ਼ਾ ।

ਫਲਪੇ ਵਿਆਕਰਣੇ ਨਿਰੁਕਤੇ ਛੰਦੇ ਜਿਓਤਿਸਮਿਤਿ ।

ਅਥ ਪਥਾ ਯਯਾ ਤਦਸਰਮਯਿਕਮਯਤੈ ।

(ਮੁੰਡਕੋਪਨਿਸ਼ਦ, ੧—੫)

ਅਰਥਾਤ — ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਿਗਵੇਦ, ਯਜੁਰਵੇਦ, ਸਾਮ ਵੇਦ, ਅਥਰਵਵੇਦ, ਸਿਖਸ਼ਾ, ਫਲਪ ਵਿਆਕਰਣ, ਨਿਰੁਕਤ, ਛੰਦ, ਅਤੇ ਜਿਓਤਿਸ — ਇਹ ਸਭ ਅਪਥਾ (ਵਿਦਿਆ) ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਅਖੌਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਉਹ ਪਥਾ (ਵਿਦਿਆ) ਹੈ । ਪਥਾ ਤੋਂ ਅਪਥਾ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ । ਅਪਥਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੀਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਥਾ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਉੱਚ । ਉੱਚ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਅਖੌਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਪਥਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ।

ਗੀਤਾ ਵੇਦਾਂਤ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਵੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ । ਗੀਤਾ ਦੇ ਬਰਤਾ ਵੇਦ ਵਿਆਸ ਨੇ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਾਰੇ ਪੁਰੋਹਤਾਂ ਰੱਲੇ ਨੂੰ ਮਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁਰਖੋਤਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਰ ਅਵਤਾਰ ਦੀ ਭੱਲ ਕੀਤੀ । ਗੀਤਾ ਰਾਹੀਂ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਅਪਣੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਦਵਾਰਾ ਸਥਾਪਣਾ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ।

ਪਰ ਪੁਰੋਹਤ ਵਰਗ ਕਦੋਂ ਟਲਣ ਵਾਲਾ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਦੇਹ ਰੂਪ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ । ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ —

“ਮੈਂ ਜਨਮ ਰਹਿਤ, ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਭ ਪ੍ਰਾਣੀਆ ਦਾ ਈਸ਼ਵਰ ਹਾਂ ; ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਰਾਹੀਂ ਅਪਣੀ ਮਾਇਆ ਦਵਾਰਾ ਆਵਿਰਭੂਤ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ । ਮੁਕੁੰਦ ਸਭ ਭੂਤਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਈਸ਼ਵਰ ਰੂਪ ਮੇਰੇ ਪਰਮ ਰੱਤ ਨੂੰ ਠਾ ਸਮਝ ਕੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇਹਧਾਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਅਵੱਗਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ।”

(ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ — ੪-੬, ੯-੧੧)

ਪੁਰੋਹਤ ਵਰਗ ਦਲ ਵਟ ਗਿਆ । ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲ ਗਈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਰਗ ਨੇ ਭਗਵਾਨ ਬ੍ਰਿਹਤ ਦੀ ਮਨੁੱਖਾ ਸੁਰਤ ਵਾਲੀ ਮੂਰਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਚਾਲੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ । ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਦੀ ਵੀ ਪੂਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ।

ਸੈਤਾਂ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪੁਰੋਹਤਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕਰਮ-ਪਾਖੰਡ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਫਿਰ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਹੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਰੱਬ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਕੁੱਝਾਂ ਵਿਚ ਠਹੀਂ । ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ —

ਕਬੀਰ ਠਾਕੁਰੁ ਪੁਜਹਿ ਮੋਲਿ ਲੇ ਮਨ ਯੰਨਿ ਤੀਰਥ ਜਾਹਿ ॥

ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਸ੍ਰਾਕੁ ਧਰਿ ਕੁਲੇ ਛਟਕਾ ਯਾਹਿ ॥

ਕਬੀਰ ਪਾਹਨੁ ਪਸਮੇਸ਼ੁਰੁ ਕੀਆ ਪੂਜੈ ਸਭੁ ਸੰਸਾਰੁ ॥

ਇਸ ਭਰਵਾਲੇ ਜੋ ਰਹੇ ਬੂਝੇ ਕਾਲੀ ਧਾਰ ॥

ਕਬੀਰ ਗਾਫਦ ਕੀ ਓਥਰੀ ਮਜੁ ਕੈ ਕਰਮ ਕਪਾਟ ॥

ਪਾਹਨ ਬੰਗੇ ਪਿਰਥਮੀ ਪੰਡਿਤ ਪਾਤੀ ਬਾਟ ॥

ਕਬੀਰ ਸੰਸਾ ਦੂਰਿ ਕਰੁ ਕਾਠਦ ਦੇਹ ਬਿਹਾਇ ॥

ਬਾਵਨ ਅਖਰ ਸੋਧਿ ਕੈ ਹਰਿ ਚਰਨੀ ਚਿਤੁ ਲਾਇ ॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੩੭੧, ੧੩੭੩)

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਵਰਮਾਇਆ ਹੈ —

ਤਿਆਗਿ ਸੁਆਮੀ ਆਨ ਕਉ ਚਿਤਵਤ ਮੂੜ ਮੁਕਧ ਖਲ ਪਰ ਤੇ ॥

ਕਾਗਰ ਨਾਥ ਲੰਘਹਿ ਕਤ ਸਾਗਰੁ ਬ੍ਰਿਥਾ ਕਬਤ ਹਮ ਰਨਤੇ ॥

(ਮਹਾਰ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੬੭)

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਵਰਮਾਇਆ ਹੈ —

ਬੰਦ ਕਤੋਬ ਬਿਖੈ ਹਰਿ ਨਾਹੀ ਮ

ਜਾਨ ਲੋਹੁ ਹਰਿਜਨ ਮਨ ਮਾਹੀ ॥ (ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ੫੯)

ਛਾਂਦੋਬਾਧ ਉਪਨਿਸ਼ਥ ਵਿਚ ਇਕ ਪਰਸੰਗ ਹੈ ਦੇਵ ਰਿਝੀ ਨਾਰਦ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਨਤ ਕੁਮਾਰ ਦਾ। ਨਾਰਦ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸਨਤ ਕੁਮਾਰ ਬੱਲ ਆਣ ਬੈ ਅਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ —

“ਹੇ ਭਗਵਾਨ, ਮੈਨੂੰ ਸਿਖਾਓ ਦਿਓ।” ਸਨਤ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਕੁੰ ਜੇ ਕੁਝ ਹੁਣ ਤਕ ਸਿਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਦੋਸ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਧਾਰਨ ਬਰ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਿਖਾਓ ਦਿਆਂਗਾ।” ਨਾਰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ —

“ਹੇ ਭਗਵਾਨ, ਮੈਂ ਰਿਗ ਵੇਦ, ਯਜੁਰਵੇਦ, ਸਾਮਵੇਦ, ਅਥਰਵ ਵੇਦ, ਇਤਿਹਾਸ, ਪੁਰਾਣ, ਵਿਆਕਰਨ, ਸਰਾਧ ਤੱਤ, ਭਟਿਤ, ਕੁਦਰਤ ਥਾਰੇ ਵਿਦਿਆ, ਨਿਧੀ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਦਿਆ ਅਰਥਾਤ ਕੁਕਰਣ ਪਣੇ ਧਨ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਵਿਦਿਆ, ਤਰਕ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਸਿਖਸ਼ਾ ਬਲਪਾਦਿ ਵੇਦਾਂਗ, ਜਲ ਵਿਗਿਆਨ, ਯੁੱਧ ਵਿਦਿਆ, ਸਿਧਿਤਿਸ਼, ਸਰਪ ਵਿਦਿਆ, ਲੈਪਰਥ ਵਿਦਿਆ, ਆਦਿਥ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

“ਪਰ ਹੇ ਭਗਵਾਨ, ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਵੀ ਕੇਵਲ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿਦ (ਸਿਰਫ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਬੋਠ ਕਰਨ ਵਾਲਾ) ਹੀ ਹੋਇਆ ਹਾਂ; ਆਤਮ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਆਪ ਜਿਹੇ ਗਿਆਨੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਤਮ ਗਿਆਨੀ ਬੋਧ ਤੋਂ ਅਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹੇ ਭਗਵਾਨ, ਮੈਂ ਬੋਧ ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ, ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਬੋਧ ਤੋਂ ਵੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾਓ।”

ਗੁਰੂ ਸਨਤ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਕੁੰ ਹੁਣ ਤਕ ਜੋ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸਿਖਿਆ ਹੈ — ਉਹ ਕੇਵਲ ਅੱਖਰੀ ਵਿਦਿਆ ਹੈ।” ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਸਨਤ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਨਾਰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬਖਸ਼ਿਆ। ਏਸੇ ਬਾਰੇ ਸਤਿਨਾਮ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਪੰਚ ਕੂੜ ਸਥਲ ਹੈ ਦੇਹੀ ਗੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਾਪ ਨਿਵਾਰੇ ॥

ਸਾਸਤ੍ਰ ਬੰਦ ਸੋਧਿ ਸੋਧਿ ਦੇਖੇ ਮੁਨਿ ਨਾਰਦ ਬਚਨ ਪੁਕਾਰੇ ॥

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਪੜ੍ਹਹੁ ਗਤਿ ਪਾਵਹੁ ਸਤਿ ਸੰਗਤਿ ਗੁਰਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥

(ਨਟ ਮਹਲਾ ੪ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੬੮੩)

ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰੱਖ ਦਾ ਰੂਪ ਦੱਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਇੰਜ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

“ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹਨ ਰੱਬੀ ਸੁਨੇਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਹੈ।”^੧

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥ ਦਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵੇਦ, ਪੁਰੋਹਿਤਾਂ ਦੇ

ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਣ ਗਿਆ । ਪਰ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂਆਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕਿਹਾ ਹੈ — ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਮੁੱਲ ਰਹਿ ਗਿਆ ? ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ —

ਮੇਰੇ ਮਨ ਭਜੁ ਠਾਕੁਰ ਅਕਸ ਅਪਾਰੇ ॥

ਹਮ ਪਾਪੀ ਬਹੁ ਨਿਰਕੁਟੀਆਰੇ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਕੁਰਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਸਾਧੁ ਪੁਰਖੁ ਸਾਧ ਜਨ ਪਾਏ ਇਕ ਬਿਨਉ ਕਰਉ ਕੁਰ ਪਿਆਰੇ ॥

ਰਾਮੁ ਨਾਮੁ ਧਨ ਪੂਜੀ ਦੇਵਹੁ ਸਹੁ ਤਿਸਨਾ ਰੂਪ ਨਿਵਾਰੇ ॥

ਪਰੇ ਪਰੋਕ ਮਿਥੁ ਭਿੰਨੁ ਤੁੰਬਰ ਮੀਨ ਇਕ ਇੰਦ੍ਰੀ ਪਕਰਿ ਸੰਘਾਰੇ ॥

ਪੰਚ ਕੂਟ ਸਬਲ ਹੈ ਦੇਹੀ ਕੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਾਪ ਨਿਵਾਰੇ ॥

ਸਾਸਰੁ ਬੇਦ ਸੋਧਿ ਸੋਧਿ ਦੇਖੇ ਮੁਨਿ ਨਾਰਦ ਬਚਨ ਪੁਕਾਰੇ ॥

ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਪੜਹੁ ਗੁਰਿ ਪਾਵਹੁ ਸਤਿ ਸੰਗਤਿ ਕੁਰਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥

ਪ੍ਰੀਤਮ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗੀ ਪ੍ਰਭ ਕੇਰੀ ਜਿਵ ਸੂਰਜ ਕਮਲੁ ਨਿਹਾਰੇ ॥

ਮੇਰੁ ਸੁਮੇਰੁ ਮੇਰੁ ਬਹੁ ਨਾਏ ਜਬ ਉਨਵੈ ਘਨ ਘਨਹਾਰੇ ॥

ਸਾਕਰੁ ਕਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਹੁ ਸਿੰਚਹੁ ਸਭ ਭਾਲ ਵੁਲ ਬਿਸੁਕਾਰੇ ॥

ਜਿਉ ਜਿਉ ਨਿਵਹਿ ਸਾਕਰੁ ਨਰ ਸੇਰੀ ਛੇਤਿ ਛੇਤਿ ਕਵੈ ਬਿਖੁ ਖਾਰੇ ॥

ਸਿਤਨ ਸੈਰ ਸਾਧ ਮਿਲਿ ਰਹੀਐ ਕੁਟ ਬੋਲਹਿ ਪਰਉਪਕਾਰੇ ॥

ਸੈਰੈ ਸੈਰੁ ਮਿਲੈ ਮਨੁ ਬਿਗਸੈ ਜਿਉ ਜਲ ਮਿਲਿ ਕਮਲ ਸਵਾਰੇ ॥

ਲੋਭ ਲਹਾਰਿ ਸਭੁ ਸੁਆਨੁ ਹਲਕੁ ਹੈ ਹਲਕਿਉ ਸਭਹਿ ਬਿਗਾਰੇ ॥

ਮੇਰੇ ਠਾਕੁਰ ਕੀ ਦਇਆਨਿ ਖਬਰਿ ਹੋਈ ਕੁਰਿ ਗਿਆਨੁ ਖਡਕੁ ਠੀ ਮਾਰੇ ॥

ਰਾਖੁ ਰਾਖੁ ਰਾਖੁ ਪ੍ਰਭ ਮੇਰੇ ਮੈਂ ਰਾਖਹੁ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੇ ॥

ਠਾਨਕ ਮੈ ਧਰ ਅਵਰ ਨ ਕਾਈ ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰੁ ਕੁਰੁ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥

(ਨਟ ਮਹਲਾ ੭ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੮੩)

ਧਨੁ ਧਨੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸਿਰੁ ਮਿਲਿ ਯਰਨਾਮੁ ਧਿਆਈ ॥

(ਵਡ ਹੰਸ ਮਹਲਾ ੭ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੭੩)

ਜਹੁ ਸਹੁ ਸੰਜਮੁ ਭਰਮ ਯਮਾਵੈ ਬਿਨ ਕੁਰ ਗੁਰਿ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ॥

(ਵਡ ਹੰਸ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੭੧)

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਰਿਨ ਕਉ ਸੰਰਸਟੁ ਭਇਆ ਜੋ ਕੁਰ ਚਰਨੀ ਜਨ ਪਾਹਿ ॥

(ਵਡਹੰਸ ਮਹਲਾ ੩ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੬੨)

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਸਭਨਾ ਕਰਤ ਉਧਾਰਾ ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕੁਰ ਬਿਨੁ ਨਹੀਂ ਰਹੀਐ ਇਹ ਪੁਰਨ ਰਤੁ ਬੀਚਾਰਾ ॥

(ਸੋਰਠ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੬੧੧)

ਜਿਨ ਕਉ ਕੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਹੀਂ ਰੋਟਿਆ ਤੇ ਸਾਕਰ ਮੂੜ ਦਿਵਾਨੇ ॥

ਤਿਨ ਕੋ ਕਰਮ ਹੀਨ ਧੁਰਿ ਪਾਇ ਦੇਖਿ ਵੀਖਹੁ ਮੋਹਿ ਪਚਾਨੇ ॥

(ਕਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮਹਲਾ ੭ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੭੦)

ਹਮਰਾ ਠਾਕੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਮਨੁ ਕੁਰੁ ਕੀ ਕਾਰ ਕਮਾਵੈ ॥

ਹਮ ਮਲਿ ਮਲਿ ਪੈਦਹ ਪਾਦ ਕੁਰੁ ਕੇ ਜੋ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕਥਾ ਸੁਨਾਵੈ ॥

(ਕਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮਹਲਾ ੭ ਆਦਿ ਕ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੭੨)

ਜਿਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਰਨ ਜਾਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਹੀ 'ਸਧਾਰਨ' ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕੋਟੀ ਵਿਚ ਖਲਿਹਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਕੁਰੂ ਕੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਕੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਰਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਂਗ ਇਹ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਕਿ ਫੇਵਲ ਇਸੇ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਕ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਰ ਦਸੋਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦਸੋਂ ਹੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਰੂਹ ਇਹੀ ਕ੍ਰੰਥ ਹੈ।^੧ ਸਗੋਂ ਕੁਰੂ ਕੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਮਸਤ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਆਦਿਣ ਦਾ ਹੋਰ ਹੀ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ —

ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਕੋ ਬਪੁ ਧਰਾ ॥

ਬਰਮ ਪ੍ਰਭੂਰਿ ਇਹ ਜਗ ਮੋ ਕਰਾ ॥

ਅਮਰਦਾਸ ਪੁਨਿ ਨਾਮੁ ਕਹਾਯੋ ॥

ਜਨ ਦੀਪਕ ਤੇ ਦੀਪ ਜਗਾਯੋ ॥

ਜਬ ਬਰਦਾਨਿ ਸਮੇ ਵਸੁ ਆਵਾ ॥

ਰਾਮਦਾਸ ਤਬ ਕੁਰੂ ਕਹਾਵਾ ॥

ਤਿਹ ਬਰਦਾਨਿ ਪੁਰਾਤਨਿ ਦੀਆ ॥

ਆਰਦਾਸਿ ਸੁਰ ਪੁਰਿ ਮਲੁ ਲੀਆ ॥

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਅੰਗਦਿ ਕਰਿ ਮਾਨਾ ॥

ਅਮਰਦਾਸ ਅੰਗਦ ਪਹਿਚਾਨਾ ॥

ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਮਦਾਸ ਕਹਾਯੋ ॥

ਸਾਧਨਿ ਲਖਾ ਮੂਢ ਨਹਿ ਪਾਯੋ ॥

(ਸਿਰਾਂ ਨੇ ਭਖਿਆ, ਮੂਢਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ।)

ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਭਰੂ ਕਟਿ ਜਾਨਾ ॥

ਏਕ ਰੂਪ ਕਿਨਰੂ ਪਹਿਚਾਨਾ ॥

ਜਿਨਿ ਜਾਨਾ ਤਿਨ ਹੀ ਸਿਧ ਪਾਈ ॥

ਬਿਨ ਸਮਰੈ ਸਿਧ ਹਾਥ ਨ ਆਈ ॥

ਵਾਮ ਦਾਸ ਹਰਿ ਸੈ ਮਿਲਿ ਕਏ ॥

ਕੁਰਤਾ ਏਤ ਅਰਜਨਹਿ ਭਏ ॥

ਜਬ ਅਰਜਨ ਪ੍ਰਭਲੋਕ ਸਿਧਾਏ ॥

ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਤਿਹਨਾ ਠਹਿਰਾਏ ॥

ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪ੍ਰਭਲੋਕ ਸਿਧਾਰੇ ॥

ਹਰਿਰਾਇ ਤਿਹ ਠਾ ਬੈਠਾਰੇ ॥

ਹਰੀਕ੍ਰਿਸਨ ਤਿਨ ਕੇ ਸੁਰ ਵਏ ॥

ਤਿਨ ਤੇ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਭਏ ॥

ਰਿਲੋਕ ਜੰਦੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭ ਰਾਕਾ ॥

ਬੀਨੋ ਬਡੇ ਕਲੁ ਮਹਿ ਸਾਕਾ ॥

ਸਾਧਨਿ ਬੇਤਿ ਇਤੀ ਜਿਨਿ ਕਰੀ ॥

(ਸਿਰਾਂ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਏਨੀ ਕੀਤੀ)

੧. ਅਸਲ ਲੇਖ — ਰਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਪੰਨਾ ੩੧।

ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸੀ ਨ ਉਚਰੀ ॥
 ਧਰਮ ਹੋਤ ਸਾਡਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ ॥
 ਸੀਸੁ ਦੀਆ ਪਰੁ ਸਿਰਗੁ ਨ ਦੀਆ ॥
 ਨਾਟਕ ਚੇਟਕ ਕੀਏ ਕੁਕਾਜਾ ॥
 ਪ੍ਰਭ ਲੋਕਨ ਕਹ ਆਵਰ ਲਾਜਾ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
 ਠੀਕਰਿ ਵੋਰਿ ਦਿਲੋਸਿ ਸਿਰ ਪ੍ਰਭ ਪੁਰ ਕੀਯਾ ਪਯਾਨ ॥
 ਤੋਕ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰੀ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਆਨ ॥
 ਰੋਗ ਬਹਾਦਰ ਕੇ ਚਲਤ ਭਯੋ ਜਲਤ ਕੇ ਸੋਕ ॥
 ਹੈ ਹੈ ਹੈ ਸਭ ਜਗ ਬਯੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸੁਰ ਲੋਕ ॥

(ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੪)

‘ਸ਼ਬਦ’ ਤਾਂ ਇਕ ਹੀ ਹੈ — ਓਅੰਕਾਰ । ਓਸੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ‘ਨਾਮ’ ਕਿਹਾ ਹੈ । ‘ਸ਼ਬਦ’ ਅਨੇਕ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਜੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ “ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂ, ਸ਼ਬਦ ਅਥਵਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਹੈ...” ਤਾਂ ਇਹ ਬਕਤਾ ਸਾਹਦਾ ? ਇਕ ਕੱਲ ਸਾਡੇ ਹੋ ਕਦੀ ਕਿ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ । ਆਪ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ । ਅਰਥਾਤ ਏਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ — ਸਗੋਂ ਨਿਰਕੁਣ ਅਰੂਪ ਅਕਾਲ ਹੈ ।

ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ‘ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਅਤੇ ‘ਕਰਤੈ’ ਵਿਚ ਕੀ ਫਰਕ ਹੈ ? ਕਿਸ ਮਾਤ੍ਰਾ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਥਾਣੀ ਹੈ —

ਧਨੁ ਧਰਣੀ ਧਰੁ ਆਪਿ ਅਜੋਨੀ ਰੋਲਿ ਬੋਲਿ ਸਚੁ ਪੂਰਾ ॥
 ਕਰਤੈ ਕੀ ਮਿਤਿ ਕਰਤਾ ਜਾਣੈ ਕੈ ਜਾਣੈ ਗੁਰ ਸੂਰਾ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੩੦)

ਇਹ “ਕੈ ਜਾਣੈ ਗੁਰ ਸੂਰਾ” ਕੌਣ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ?

ਦਹਿਦਿਸ ਯੂਢਿ ਘਰੈ ਮਹਿ ਪਾਇਆ ॥

ਮੇਲੁ ਭਇਆ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲਾਇਆ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੩੨)

ਫਟਰ ਕਣਾਵੈ ਅਖਰੀ ਅਕਟਗੁ ਸਾਚਾ ਸੋਇ ॥

ਅਗਿਆਨੀ ਮਰਿਹੀਦੁ ਹੈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਗਿਆਨੁ ਨ ਹੋਇ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੩੪)

ਜਿ ਪੁਰਖੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤਿਸ ਭਾ ਗਿਆ ਭਰਿ ਕਹਿਆ ਜਾਇ ॥

ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ ਜਿਨਿ ਹਿਰਦੈ ਦਿਤਾ ਦਿਖਾਇ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੩੭)

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਗਿਣਤੇ ਨਾਤੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੰਨ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਏਹਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਹੀ ਕੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਏਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਏਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵੀ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੀ ਮੋਹਰ ਸਦਕਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।—

ਜਾਂ ਤੂੰ ਦੇਹਿ ਜਪੀ ਰੇਰਾ ਨਾਉ ॥

ਦਰਗਹ ਬੈਸਣ ਹੋਵੈ ਆਉ ॥

ਜਾਂ ਰੁਪੁ ਭਾਵੈ ਤਾਂ ਦੁਰਮਤਿ ਜਾਇ ॥
 ਗਿਆਨ ਚਤਨੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ਆਇ ॥
 ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ॥
 ਪ੍ਰਣਵਤਿ ਨਾਨਕੁ ਭਵਜਲੁ ਰਹੈ ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੩੫੩)

ਕਾਇਆ ਬ੍ਰਹਮਾ ਮਨੁ ਹੈ ਧੋਤੀ ॥
 ਗਿਆਨੁ ਸਨੇਹੁ ਧਿਆਨੁ ਕੁਸਪਾਤੀ ॥
 ਹਰਿਨਾਮਾ ਜਸੁ ਜਾਚਉ ਨਾਉ ॥
 ਕੁਰ ਪਰਸਾਈ ਬ੍ਰਹਮਿ ਸਮਾਉ ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੩੫੫)

ਥਾਚੀ ਗਾਗਰਿ ਦੇਹੁ ਦੁਹੇਲੀ ਉਪਜੈ ਬਿਨਸੈ ਦੁਖੁ ਪਾਈ ॥
 ਦਿਹੁ ਜਗੁ ਸਾਗਰੁ ਦੁਤਰੁ ਕਿਉ ਤਰੀਐ ਬਿਨੁ ਹਰਿਗੁਰ ਪਾਰਿ ਨ ਪਾਈ ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੩੫੫)

ਸਤਿਗੁਰੁ ਦੇ ਦੇਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਓਹਨਾ ਬਾਰੇ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ —

ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਅੰਗਦਿ ਕਰਿ ਮਾਨਾ ॥
 ਅਮਰਦਾਸ ਅੰਗਦ ਪਹਿਚਾਨਾ ॥
 ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਮਦਾਸ ਕਹਾਯੋ ॥
 ਸਾਧਨਿ ਲਖਾ ਮੂਢ ਨਹਿ ਪਾਯੋ ॥

(ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸੈਤਾਂ ਨੇ ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ, ਮੂੜਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਕੁਰਮਾਇਆ ਹੈ —

ਕਾਇਆ ਬੰਦੁ ਅਪਾਰੁ ਹੈ ਅੰਦਰਿ ਹਟ ਨਾਭੇ ॥
 ਕੁਰਮੁਖਿ ਸਹੁੰਦਾ ਜੋ ਕਰੈ ਹਰਿ ਵਸਤੁ ਸਮਾਭੇ ॥
 ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ ਹਰਿ ਬਟਜੀਐ ਹੀਰੇ ਪਰਵਾਭੇ ॥
 ਵਿਣੁ ਕਾਇਆ ਜਿ ਹੋਰਥੈ ਧਨੁ ਖੋਜਦੇ ਸੇ ਮੂਢ ਬੋਝਾਭੇ ॥
 ਸੇ ਉਭਝਿ ਭਰਮਿ ਭਵਾਈਐਹਿ ਜਿਉ ਭਾਤ ਮਿਰਕੁ ਭਾਭੇ ॥

(ਕਉੜੀ ਦੀ ਚਾਰ ਮਹਲਾ ੩, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੩੦੮)

ਬਹੁੰਬੀ ਪਾਗਸਾਹੀ ਨੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂੜ ਬੋਝਾਭੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਦੇਹ ਜਾਂ ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹੋਰਥੇ ਹਰੀ ਕੁਰੂ ਨੂੰ ਲਭਦੇ ਹਨ — ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੂੜ ਬੋਝਾਭਿਆਂ ਨੇ ਤੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ—

ਕੋਈ ਆਖੈ ਕੂਤਨਾ ਕੀ ਕਹੈ ਬੋਤਾਲਾ ॥
 ਕੋਈ ਆਖੈ ਆਦਮੀ ਠਾਨਕੁ ਵੇਚਾਰਾ ॥
 ਭਇਆ ਦਿਵਾਨਾ ਸਾਹ ਕਾ ਠਾਨਕੁ ਬਉਰਾਨਾ ॥
 ਹਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਨਾ ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੮੧)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤਕ ਕੁਰੂ ਠਾਨਕ ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਅਜਬ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਗਈ । ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇਲਾਜਪੀ ਵਾਲੀ ਭੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਠੀਕ ਦੀਪਕ ਦੇ ਹੋਣਾ ਸੀ । ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

ਬਾਲ ਜਤੀ ਹੋ ਸਿਰੀ ਚੰਦੁ ਬਾਬਾਣਾ ਏਹੁਰਾ ਬਣਾਇਆ ।
 ਲਖਮੀ ਦਾਸਹੁ ਧਰਮ ਚੰਦ ਪੌਤਾ ਹੋਇਕੈ ਆਪੁ ਭਣਾਇਆ ।
 ਮੰਜੀ ਦਾਸੁ ਬਹਾਇਆ ਦਾਤਾ ਸਿਧਾਸਣ ਸਿਖਿ ਆਇਆ ।
 ਮੋਹਣੁ ਕਮਲਾ ਹੋਇਆ ਚਉਬਾਰਾ ਮੋਹਰੀ ਮਨਾਇਆ ।
 ਮੀਣਾ ਹੋਆ ਪਿਰਥੀਆ ਕਰਿ ਕਰਿ ਟੇਦਕ ਬਰਲੁ ਚਲਾਇਆ ।
 ਮਹਾਦੇਉ ਅਹੰਮੋਉ ਕਰਿ ਕਰਿ ਬੇਮੁਖ ਕੁਤਾ ਰਉਕਾਇਆ ।
 ਚੰਦਨ ਵਾਸੁ ਨ ਵਾਸ ਬੋਹਾਇਆ ।

(ਵਾਰ ੨੬, ਪੋਤੀ ੩੪)

ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਇਕ ਪੰਥ ਵੀ ਚਲਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੀਟੇ ਦਾ ਪੰਥ ਨਰਕ ਨੂੰ ਲਿਜਾਂਦਾ ਹੈ—

ਬਿਧਿ ਨਾਦੁ ਸੁਣਾਇਕੈ ਜਿਉ ਮਿਲਹੁ ਵਿਸਾਹੈ ।
 ਭੀਵਹੁ ਕੁੰਡੀ ਮਾਸੁ ਲਾਇ ਜਿਉ ਮਛੀ ਭਾਹੈ ।
 ਕੁਥਲੁ ਦਿਖਾਣੈ ਮੁਹ ਖਿਝਾਇ ਭਵਨੈ ਬੇਸਾਹੈ ।
 ਦੀਪਕ ਜੋਤਿ ਪਰੋਕ ਨੋ ਦੁਰਜਲ ਜਿਉ ਦਾਹੈ ।
 ਬਾਲ ਬੁਤ ਹੋਇ ਹਸਰਨੀ ਮੇਗਲੁ ਓਮਾਹੈ ।
 ਰਿਉ ਨਥਣ ਪੰਥੁ ਹੈ ਮੀਟਿਆ ਮਿਲਿ ਨਰਕਿ ਨਿਥਾਹੈ ।

(ਵਾਰ ੩੬, ਪੋਤੀ ੬)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪਿਰਥੀਏ ਨੂੰ ਰਾਜ ਆਸਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੂੰ ਰਾਜ ਆਸਰਾ ਹਾਸਿਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਛੋਤ ਉਸੇ ਕੋਲ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮੰਨਿਆ। ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਪੰਥ ਅਲਕ ਚਲਾਈ ਰੱਖਿਆ।

ਧੀਰ ਮੱਲ ਤਾਂ ਜੋ ਹੈ ਸੀ — ਸੀ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਸੇਦ ਵੀ ਆਣ ਚੁਕੇ ਅਤੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਵੀ।

ਪਿਰਥੀਆ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮਰਵਾਣ ਲਈ ਪੂਰਾ ਟਿਲ ਲਗਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸੁਲਹੀ ਨੂੰ ਵੀ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਸੁਲਹੀ ਆਪ ਹੀ ਸੜ ਮੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

ਸੁਲਹੀ ਤੇ ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਖੁ ॥
 ਸੁਲਹੀ ਕਾ ਹਾਥੁ ਕਹੀ ਨ ਪਹੁੰਚੈ ਸੁਲਹੀ ਹੋਇ ਮੁਆ ਠਾਪਾਕੁ ॥ ਰਹਾਉ ॥
 ਕਾਇ ਕੁਠਾਰੁ ਖਸਮਿ ਸਿਰੁ ਕਾਟਿਆ ਖਿਲ ਮਹਿ ਹੋਇ ਕਾਇਆ ਹੈ ਖਾਕੁ ॥
 ਮੰਦਾ ਚਿਤਵਰ ਚਿਤਵਰ ਪਾਇਆ ਜਿਨਿ ਭਰਿਆ ਤਿਨਿ ਦੀਨਾ ਧਾਕੁ ॥
 ਪੁਰ੍ ਮੀਤ ਧਨ ਕਛੁ ਨ ਰਹਿਓਸੁ ਛੋਡਿ ਕਾਇਆ ਸਭ ਭਾਈ ਸਾਕੁ ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਪ੍ਰਭ ਬਨਿਹਾਰੀ ਜਿਨਿ ਜਨ ਕਾ ਕੀਨੋ ਪੂਰਨ ਵਾਕੁ ॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮਹਲਾ ੫ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੮੨੫)

ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੁਬੰਲਿਮ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਪੱਖ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਰਾਮ ਰਾਇ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਣ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਮੰਗਵਾਣ ਦਾ, ਤਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ

ਸਾਹਮਣੇ ਮੁਜਰਿਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਮ ਰਾਇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਰਾਪ ਨਾਲ ਦੇਹ ਤਿਆਗ ਗਏ।

ਧੀਰ ਮੱਲ ਦਾ ਰਵਾਇਤੀ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਡਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵਿਰੋਧੀ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤਾਂ ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਮਸੰਦ ਕੋਲੋਂ ਗੋਲੀ ਹੀ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤੀ — ਪਰ ਉਹ ਬਚ ਗਏ।

ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਗੁਰੂ ਕੱਦੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਓਸੇ ਦੀ ਅੰਸ ਅੱਡੇ ਚਲ ਕੇ ਸੋਈ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ। ਇਹ ਸੋਈ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਓਹੋ ਹੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਜੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸੇ ਕੋਲੋਂ ਉਹ ਕੁਕਰਮ ਕਰਵਾਇਆ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਦੇ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਸੋਈ ਨੇ ਜਿੱਥਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਰ ਸਿਖ ਇਕ ਇਕ ਕੁਰਕਟੀ ਕੁਕ ਲਿਆਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਾ ਲਵੇ।

ਆਇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਥੀੜ ਦੇਸੇ ਖਾਨਦਾਨ ਕੋਲ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਥੀੜ ਦੇ ਆਸਰੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕੱਦੀ ਨਹੀਂ ਬਲਾਈ। ਥੀੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਆਸਰਾ, ਰਾਜ ਤੋਂ ਲਾਭ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹਾਸਿਲ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨਗੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਮਸੰਦ — ਗੁਰੂ ਤੀਰਥਾ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਾਬਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ — ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਥੀੜ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਤੀਰਥ ਦੇ ਆਸਰੇ ਢੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਭਰਨੇ ਵਾਲਾ ਫੂਟਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਤੀਰਥ ਉਹ ਆਪ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਜਾ ਬਹਿੰਦੇ ਸਨ ਸੋਈ ਥਾਨ ਸੁਹਾਵਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰਿ ਸਚੁ ਹੈ ਸੋ ਸਚਾ ਨਾਮੁ ਮੁਖਿ ਜਗੁ ਅਲਾਏ ॥

ਓਹੁ ਹਰਿ ਮਾਰਗਿ ਆਪਿ ਚਲਦਾ ਹੋਰਨਾ ਨੋ ਹਰਿ ਮਾਰਗਿ ਪਾਏ ॥

ਜੇ ਅਗੇ ਤੀਰਥੁ ਹੋਇ ਤ ਮਨੁ ਲਵੈ ਭਾਖਿਤਿ ਨਾਹੈ ਸਕਵੀ ਮਨੁ ਲਾਏ ॥

ਤੀਰਥੁ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੋ ਅਨਦਿਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਏ ॥

ਓਹੁ ਆਪਿ ਫੂਟਾ ਕੁਟੰਬ ਸਿਉ ਦੇ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਭਭਾਏ ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਚਲਿਹਾਰਣੈ ਜੋ ਆਪਿ ਜਪੇ ਅਵਰਾ ਨਾਮੁ ਜਪਾਏ ॥

(ਮਥਾ ਮਹਲਾ ੪, ਅੰਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੪੦)

ਸਮੇਂ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਮਾਲਿਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਆਸਰਾ ਬਾਕਾਇਦਾ ਦੇਈ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਮੁਸਲਿਮ ਹਕੂਮਤਾਂ ਦਾ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਵਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪ ਰਾਜ ਪਾਏ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਹਨ।

ਗੱਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ — ਜਿਉਂਦੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ।

ਐਸੇ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਤੇ ਬਬਰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦੋਸੇ ਸੋਚ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਰ ਗੁਰੂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹੀ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨ ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਦੇ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਬਚਨ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਨਮ, ਕਰਮ ਤੇ ਮੁਕਤ ਦਵਾਰ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹਣ ਉਪਰ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ — ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਇਕ ਸਵਾਲ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੋਂਦ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰ ਬਚਨ ਬਚਨ ਹੈ ਸਤਿਗੁਰ ਪਾਪਗੁ ਮੁਕਤਿ ਜਣਾਵੈ ਕੇ ॥

ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਬਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਪੁਛਣਾ ਚਾਹਾਂਗੇ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਚਨ — ਕਿਹੜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਬਚਨ ਹੈ ? ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਂ ਨਿਰਕੁਣ ਨਿਰਾਕਾਰ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ? ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ — ਉਹ ਤਾਂ ਸੁੰਨਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਹੈ — ਬੋਲਣ ਜਾਂ ਬਚਨ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਬਾਰਨ ਨਹੀਂ ! ਅਤੇ ਜੇ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਬਚਨ ਹੈ — ਤਾਂ ਫਿਰ ਭਗਤਾ ਕਾਹਦਾ ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇਹ ਵਿਚ ਆਵੇਗਾ ਤਦ ਹੀ ਬਚਨ ਕਰੇਗਾ । ਅਗੋਂ ਉਸ ਬਚਨ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਅਰਥ ਚਾਹੇ ਲਗਾਈ ਜਾਓ ।

ਅੰਤ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਪਉੜੀ ਤੇ ਨਬੇਤਾ ਹੈ—

ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਏਕੰਕਾਰੁ ਹੋਇ ਓਅੰਗਾਰਿ ਅਕਾਰੁ ਅਪਾਰਾ ।
 ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚਿ ਰਖਿਓਨੁ ਭਰਿ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕਰੋਤਿ ਪਸਾਰਾ ।
 ਕੇਤਕਿਆ ਜੁਗ ਵਰਤਿਆ ਅਰਮ ਅਗੋਚਰੁ ਧੰਧੁਕਾਰਾ ।
 ਕੇਤਕਿਆ ਜੁਗ ਵਰਤਿਆ ਕਰਿ ਕਰਿ ਕੇਤਕਿਆ ਅਵਤਾਰਾ ।
 ਭਰਤਿ ਵਡਲੁ ਹੋਇ ਆਇਆ ਕਲੀ ਕਾਲ ਪਰਗਟ ਪਾਚਾਰਾ ।
 ਸਾਧ ਸੰਗਰਿ ਵਸਗਤਿ ਹੋਆ ਓਰਿ ਪੋਤਿ ਭਰਿ ਪਿਰਮ ਪਿਆਰਾ ।
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਸ੍ਰੀ ਸਿਰਜਣਹਾਰਾ ॥

(ਵਾਰ ੨੮, ਪਉੜੀ ੧੯)

ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ

ਉਪਰਲੀ ਸਰਬ ਉਸ ਦੋਹਰੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਦੇ, — ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ — ਗਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੀ ਕੱਲ ਹੈ — ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ।

ਦੂਜੀ ਕੱਲ — ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਕੁੰਝ ਨੂੰ ਫੁਰੂ ਮੰਨਣਾ।

ਸਭੇ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮੁੱਢੇ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਆਗਿਆ ਕਿਸ ਨੂੰ ਹੋਈ, ਪੰਥ ਕਿਸ ਨੇ ਚਲਾਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁੰਝ ਫੁਰੂ ਮੰਨਣ ਦੀ ਕੱਲ ਕਿਸ ਨੇ ਤੇ ਕਿਉਂ ਆਖੀ ?

ਸਾਧਾਰਨ ਆਦਮੀ ਵੀ ਕੋਈ ਕੱਲ ਆਖੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਉੱਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਜੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਕੱਲ ਆਖੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ — ਤਦ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਉੱਦੇਸ਼ ਹੀਣ ਜਾਂ ਬੇ-ਅਰਥ ਹੋਣਾ — ਸੋਚਣਾ ਹੀ ਅਹਿਮਕਪੁਣਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਅਜੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਪੰਥ ਦੀ ਕੱਲ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ — ਇਕ ਉਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਜਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਉਹ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਗੱਭੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾ ਕੇ ਇਕ ਵਖਰਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਅਰੰਭ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਹੀ ਜੇ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਇਦ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕੱਲ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਲਿਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ :

ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰਿ ਦਾਤਾਰ ਪੂਰੁ ਫੁਰ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ ॥

ਚਰਨ ਧੰਦਿ ਠਹਰਾਸਿ ਕਹਿ ਚਰਣਾਮ੍ਰਿਤੁ ਸਿੱਖਾਂ ਪੀਲਾਇਆ ॥

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਕਲਿਜੁਗ ਅੰਦਰਿ ਇਕ ਦਿਖਾਇਆ ॥

ਬਾਰੇ ਪੈਰ ਧਰਮ ਦੇ ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਇਕ ਵਰਨੁ ਬਰਾਇਆ ॥

ਛਾਣਾ ਰੋਕ ਬਰਾਬਰੀ ਪੈਰੀ ਪਥਣਾ ਜਗਿ ਵਰਤਾਇਆ ॥

ਉਲਟਾ ਖੇਲੁ ਪਿਰੋਮ ਦਾ ਪੈਰਾ ਉਪਰਿ ਸੀਸੁ ਨਿਵਾਇਆ ॥

ਕਲਿਜੁਗ ਬਾਬੇ ਤਾਰਿਆ ਸਤਿਨਾਮੁ ਪਤਿ ਮੰਤਰ ਸੁਣਾਇਆ ॥

ਕਲਿ ਭਾਰਣ ਕੁਰੁ ਨਾਨਕ ਆਇਆ ॥

(ਵਾਰ ੧, ਪਉੜੀ ੨੩)

ਇਹ ਤੇ ਸੀ ਦਾਤਾਰ ਦੀ ਕਰਨੀ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਉਹ ਵਿਧਾਨ ਜਿਹੜਾ ਫੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਤੇ ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ?

ਪਹਿਲਾ ਬਾਬੇ ਪਾਇਆ ਬਖਸ਼ੁ ਦਰਿ ਪਿਛੋਂ ਦੇ ਫਿਰਿ ਘਾਜਿ ਕਮਾਈ ॥

ਰੇਤੁ ਅਲੁ ਆਹਾਰੁ ਕਰਿ ਰੋਜਾ ਕੀ ਕੁਰ ਕਰੀ ਫਿਛਾਈ ॥

ਇਸ ਤੇ ਫਿਛਾਰ ਕਰਨੀਂ ਆਮਰ ਭਾਰਤੀ ਜੀ.

ਭਾਰੀ ਕਰੀ ਤਪਸਿਆ ਵਡੇ ਭਾਗੁ ਹਰਿ ਸਿਉ ਬਣਿ ਆਈ ॥
 ਬਾਬਾ ਪੈਰਾ ਸਚ-ਖੰਡਿ ਨਉ ਨਿਹਿ ਠਾਮੁ ਗਰੀਬੀ ਪਾਈ ॥
 ਬਾਬਾ ਦੇਖੇ ਧਿਆਨ ਹਰਿ ਜਲਤੀ ਸਤਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਿਸਿ ਆਈ ॥
 ਬਾਬਹੁ ਗੁਰੂ ਕ੍ਰਬਾਰਿ ਹੈ, ਹੈ ਹੈ ਕਰਦੀ ਮੁਟੀ ਲੁਕਾਈ ॥
 ਬਾਬੇ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ ਉਦਾਸੀ ਕੀ ਗੀਤਿ ਚਲਾਈ ॥

ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ ॥

(ਵਾਰ ੧, ਪਉੜੀ ੨੪)

ਇਹ ਆਰੰਭ ਹੈ ਪੰਥ ਦਾ । ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਜਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ
 ਹਾਹਾਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ । ਅਤੇ ਫਿਰ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ
 ਨਿਕਲ ਚੁੱਕਿਆ ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਨਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਨਾ ਲੋੜ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਉਦੋਂ ਆਇ ਕ੍ਰਿਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਸੀ ।
 ਉਸ ਗੁਰੂ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸਦੀ ਹੈ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰਖਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ
 ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਆਚਰਨ ਹਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ — ਤਾਂ ਕਿ ਲੁਕਾਈ ਦਾ ਦੁਖ ਚਰਦ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕੇ ।

ਦੂਜਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ
 ਪੁਰਖ ਵੱਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ — ਭੇਜਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਉਸ
 ਵੇਲੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਦੱਸੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਮਿਥੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਗੱਲ :

ਜਬ ਜਬ ਹੋਤ ਅਰਿਸਟ ਅਪਾਰਾ ॥

ਤਬ ਤਬ ਦੇਹ ਧਰਤ ਅਵਤਾਰਾ ॥

(ਬਿਸਨ ਅਵਤਾਰ)

ਫਿਰ ਗੱਲ ਹੈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ
 ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ — ਅਰਥਾਤ, ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਅਕਾਲ ਕੀ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਅਬ ਮੇ ਅਪਨੀ ਬਕਾ ਬਖਾਨੈ ॥

ਤਪ ਸਾਧਤ ਜਿਹਿ ਬਿਧਿ ਮੋਹਿ ਆਨੈ ॥

ਹੋਮਕੁੰਟ ਪਰਬਤ ਹੈ ਜਹਾ ॥

ਸਪਰ ਸਿੰਗੁ ਸੋਭਿਤ ਹੈ ਤਹਾ ॥

ਸਪਰ ਸਿੰਗੁ ਰਿਹ ਨਾਮੁ ਕਹਾਵਾ ॥

ਪੰਡਰਾਜ ਜਹ ਜੋਗੁ ਕਮਾਵਾ ॥

ਤਹ ਹਮ ਅਧਿਕ ਤਪੋਸਿਆ ਸਾਧੀ ॥

ਮਹਾਂਕਾਲ ਕਾਲਿਕਾ ਅਰਾਧੀ ॥

ਇਹ ਬਿਧਿ ਕਰਤ ਤਪੋਸਿਆ ਭਯੋ ॥

ਏ ਤੇ ਏਕ ਰੂਪ ਹੈ ਕਯੋ ॥

ਰਾਤ ਮਾਰ ਮੁਰ ਅਲਖ ਅਰਾਧਾ ॥

ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਜੋਗ ਸਾਧਨੁ ਸਾਧਾ ॥

ਰਿਨ ਜੋ ਕਰੀ ਅਲਖ ਕੀ ਸੇਵਾ ॥

ਰਾਰੇ ਭਏ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕੁਰ ਦੇਵਾ ॥

ਰਿਨ ਪ੍ਰਭ ਜਬ ਆਇਸ ਮੁਹਿ ਦੀਯਾ ॥

ਰਬ ਹਮ ਜਨਮ ਕਲੁ ਮਹਿ ਲੀਯਾ ॥

ਚਿਤ ਨ ਭਯੋ ਹਮਰੇ ਆਵਨ ਕਹ ॥
 ਚੁਭੀ ਰਹੀ ਸੁਤ ਪ੍ਰਭੁ ਚਰਨਨ ਮਹਿ ॥
 ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰਭੁ ਹਮਰੇ ਸਮਝਾਯੋ ॥
 ਇਮ ਕਹਿ ਬੈ ਦਿਹ ਲੋਕ ਪਠਾਯੋ ॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬਾਰ ਇਸ ਕੀਟ ਪ੍ਰਤਿ ॥

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਭੁ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਮੈਂ ਕੋਈ ਰਾਹਬਰ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ — ਉਸੇ ਉਸੇ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਪੁਜਾਵਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪੰਥ ਚਲਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਵਾਈ ਹੈ — ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਏਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਣੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਪੂਜਾ ਵੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਪੁਜਾਵਾਇਆ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਿੰਦਰਮਾ ਨੂੰ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੰਥਰ ਨੂੰ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਜਲ ਨੂੰ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਵਨ ਨੂੰ ਪੁਜਾਵਾਇਆ। ਅਤੇ ਵਿਚ ਮੈਂ ਲਿਖਤੇ ਰਿਖੀ ਸਾਂਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀ-ਕੁੰਭ ਚਰ ਲਏ ਤੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਚਾਰ ਬੇਦ ਬਣਾਏ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ।

ਏਥੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧਰਮ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਉਹ ਝਲਤੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ : ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਰ੍ਹੇ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਝਲਤ ਦੱਸਿਆ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਜੇ ਜੇ ਰਿਖ ਰਾਜ ਬਨਾਏ ॥
 ਤਿਨ ਆਪਨ ਪੁਨਿ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਚਲਾਏ ॥
 ਸੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਕੇ ਭਏ ਅਨੁਗਾਧੀ ॥
 ਤਿਨ ਤਿਨ ਕ੍ਰਿਆ ਬ੍ਰਹਮ ਕੀ ਤਿਆਗੀ ॥
 ਜਿਨ ਮਨੁ ਹਰਿ ਚਰਨਨ ਠਹਰਾਯੋ ॥
 ਸੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਕੇ ਰਾਹ ਨ ਆਯੋ ॥
 ਬ੍ਰਹਮ ਚਾਰ ਹੀ ਬੇਦ ਬਨਾਏ ॥
 ਸਰਬ ਲੋਕ ਤਿਹ ਬਰਮ ਚਲਾਏ ॥
 ਜਿਨ ਕੀ ਲਿਖ ਹਰਿ ਚਰਨਨ ਛਾਯੀ ॥
 ਤੇ ਬੇਦਨ ਤੇ ਭਏ ਤਿਆਗੀ ॥
 ਜਿਨਿ ਮਤ ਬੇਦ ਕਤੇਬਨ ਤਿਆਗੀ ॥
 ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਭਏ ਅਨੁਗਾਧੀ ॥...

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਦ ਕਤੇਬ ਰੂਪੀ ਕੁੰਭ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਕੇ ਅੰਤ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ :

ਤਪ ਸਾਧਤ ਹਰਿ ਮੋਹਿ ਬੁਲਾਯੋ ॥
 ਇਮ ਕਹਿ ਬੈ ਦਿਹ ਲੋਕ ਪਠਾਯੋ ॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬਾਰ ॥ ਰੇਪਾਈ ॥

ਮੈ ਅਪਨਾ ਸੁਤ ਤੋਹਿ ਨਿਵਾਜਾ ॥
 ਪੰਥ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਬੇ ਕਹੁ ਸਾਜਾ ॥
 ਜਾਹਿ ਤਹਾ ਤੇ ਧਰਮ ਚਲਾਏ ॥
 ਕਬੁਧਿ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕ ਬਣਾਏ ॥

ਵਿਚਾਰ
 ਕੁਰੂ ਸਾਸਰ ਨੇ ਸੇ
 ਜਾਮੇ ਧਾਰਕੇ ਤਾਂ ਆਰਾਮ
 ਮੁਜਾ ਹੀ ਕਰਾਈ ਸੀ
 ਟੇਰ ਦਸਮੇ ਨੂੰ ਏਹ
 ਹੁਕਮ ਓਢੇਰਾ ਕੀਓ
 ਹੋਇਮਕਿ ਆਗੇ ਕਿਸੇ
 ਤੀ ਅਕਾਲ ਪੂਜਾ ਸਹੀ
 ਕਰਾਈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਵੇਕਾਏ

ਦੇਹਰਾ

ਠਾਥ ਭਯੋ ਮੈ ਜੋਰਿ ਕਰਿ ਬਚਨ ਕਹਾ ਸਿਰ ਨਯਾਇ ॥

ਪੰਥ ਚਲੈ ਤਬ ਜਗਤ ਮੇ ਜਬ ਕੁਮ ਬਰਹੁ ਸਹਾਇ ॥

ਚੋਪਈ

ਇਹ ਬਾਰਨ ਪ੍ਰਭ ਮੋਹਿ ਪਠਾਯੋ ॥

ਭਯੋ ਮੈ ਜਗਤ ਜਨਮੁ ਧਰਿ ਆਯੋ ॥...

ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਕਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥ ਬਣਾ ਕੇ ਜੋ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਈ ਸੀ — ਉਹ ਸੀ — ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨਾ, ਦੁਬਟਾਂ ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਤਨਾ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣਾ ਤੇ ਦੁਬਟਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁਟਣੀ ।

ਹਮ ਇਹ ਬਾਜ ਜਗਤ ਮੇ ਆਏ ॥

ਧਰਮ ਹੋਰ ਕੁਰਦੇਵ ਪਠਾਏ ॥

ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਕੁਮ ਧਰਮ ਬਿਥਾਏ ॥

ਦੁਸਟ ਦੋਖਿਯਨਿ ਪਕਰਿ ਪਛਾਏ ॥

ਯਾਹੀ ਕਾਜ ਧਰਾ ਹਮ ਜਨਮ ॥

ਸਮਝ ਲੇਹੁ ਸਾਧੂ ਸਭ ਮਨਮ ॥

ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਕ੍ਰਿਥਾਰਨ ॥

ਦੁਸਟ ਸਭਨ ਕੀ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨਿ ॥...

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹੜੇ ਵੀ ਗ੍ਰੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮੰਨਣ ਜਾਂ ਮਨਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ‘ਗ੍ਰੰਥ’ ਬਾਰੇ ਇਕ ਫੈਸਲਾਕੁਨ ਮੌਤ ਆਪ ਨੇ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ।

ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਬਿਖੇ ਹਰਿ ਨਾਹੀ ॥

ਜਾਨ ਲੇਹੁ ਹਰਿ ਜਨ ਮਨ ਮਾਹੀ ॥

(ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੯)

ਕੋਈ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਵਿਚ ਹਰੀ ਓ ਨਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਹੈ — ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਠਾ ਕਿਹਾ ।

ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਨੁਚ ਹੈ ਕਿ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਆਖੀ । ਹਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਵੇ :

ਬੇਦ ਛਿਨੰਥ ਕੁਰ ਹਟਿ ਹੈ ਜਿਸੁ ਲਗ ਫਰਜਲ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਾ ।

ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਝੁ ਨ ਬੁਝੀਐ ਸਿਧਕੁ ਧਰੇ ਨ ਗੁਰ ਅਵਤਾਰਾ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਹੈ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਮੁਖ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਸੀ । ਤਦ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਵੇਦ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਬੇਬੱਧ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੋਣ ਹਨ — ਪਰ ਜਿੰਨਾ ਚਿਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਦੇਹ-ਅਵਤਾਰ ਨਹੀਂ ਓਨਾ ਚਿਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਬੁਝਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਰੂਪੀ ਵਸਤੁ ਦਾ ਹੋਣ ਤਾਂ ਹਨ — ਪਰ ਮਾਲਿਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੀ ਹੈ ।

ਉਂਜ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਵੇਦ ਖਾਸਤਰ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਤੀਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ — ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਹੈ :

ਬੇਦੁ ਪੁਕਾਰਹਿ ਭਗਤਿ ਸਰੋਤਿ ॥
ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਮਾਨੈ ਵੇਖੈ ਜੋਤਿ ॥
ਸਾਸਰੁ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਮੰ ॥
ਕੁਰਮੁਖਿ ਸਾਂਤਿ ਉਤਮਾ ਕਰਮੰ ॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮਹਲਾ ੧, ਅਦਿ ਕ੍ਰੇਬ ਪੰਨਾ ੮੩੧)

ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਵੇਦ ਬਾਸਤਰ ਪੁਰਾਣ ਤੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਦੇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਵੇਦ-ਕਤੋਬ ਅਤੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਨਿਰਣੈ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਨਿਰਣੈ ਹੀ ਆਪ ਦਾ ਕ੍ਰੇਬ ਬਾਣੀ ਉਪਰ ਲਾਕੁ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਿੰਮੇ ਲਭੇ ਕੰਮ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਟਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਇਕਰਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ — ਇਕਰਾਰ ਹੈ :

ਨਾ ਜਾਪ ਆਨ ਕੰ ਜਪੇ ॥
ਨਾ ਅਉਰ ਬਾਪਨਾ ਬਪੇ ॥^੧

ਅਰਥਾਤ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਮੁੱਢ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਾਂ।

ਸਵਾਲ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕਿਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸੀ? ਜਿਵੇਂ ਤੱਥ ਅਕਾਲ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਨੌਂ ਗੁਰੂ ਵੀ ਬਰਥੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ — ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ — ਉਹ ਸੀ 'ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ'।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਜਿਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕੁਰ ਸਿੰਘ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਮੰਗਲ ਵਿਚ ਉਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ :

ਪ੍ਰਿਥਮ ਭਗੋਤੀ ਸਿਮਰਿ ਕੈ ਕੁਰ ਨਾਨਕ ਲਈ ਧਿਆਇ ॥
ਵਿਚ ਅੰਗਦ ਕੁਰ ਤੇ ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਮ ਦਾਸੈ ਹੋਈ ਸਹਾਇ ॥
ਅਰਜਨ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਸਿਮਰੈ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ ॥
ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸਨ ਧਿਆਈਐ ਜਿਸ ਭਿਨੇ ਸਭ ਦੁਖ ਜਾਇ ॥
ਰੋਕ ਬਹਾਦਰ ਸਿਮਰੀਐ ਘਰ ਨੈ ਨਿਧ ਆਵੈ ਧਾਇ ॥...

ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਭਾਬਾ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਯਸਤੀਆਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਰਮ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾ ਜਪਾ ਕੇ ਆਪ ਅਪਣਾ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਹੀ ਜਪਾਇਆ ਸੀ — ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟਾ ਕੁਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਬਾਰੇ ਅਪਣਾਇਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮੱਤ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੂੰ ਸਿਰ ਮੱਥੇ ਤੇ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਭਿਨ ਬੋਦੀਯਨ ਕੇ ਕੁਲ ਬਿਖੇ ਪ੍ਰਭਟੇ ਨਾਨਕ ਰਾਇ ॥
ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੰ ਸੁਖ ਦਏ ਜੋਤ ਤੋਹ ਭਏ ਸਹਾਇ ॥

ਚੌਪਈ

ਭਿਨ ਇਹ ਕਲ ਮੇ ਧਰਮੁ ਚਲਾਯੋ ॥
ਸਭ ਸਾਧਨ ਕੰ ਰਾਹੁ ਬਰਾਯੋ ॥
ਜੇ ਰਾ ਕੇ ਮਾਰਗਿ ਮਹਿ ਆਏ ॥
ਤੇ ਕਥਹੂੰ ਨਹੀ ਪਾਪੁ ਸੀਤਾਏ ॥

੧. ਬਿਚਿਤ੍ਰ ਰਾਵਰ ਦਾਸ ਕ੍ਰੇਬ ਪੰਨਾ ੫੭।

ਜੇ ਜੇ ਪੰਥ ਤਵਨ ਕੇ ਪਰੇ ॥
 ਪਾਪ ਤਾਪ ਤਿਨ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਹਰੇ ॥
 ਦੁਖ ਭੁਖ ਕਥਹੂੰ ਨ ਸੰਤਾਏ ॥
 ਜਾਲ ਕਾਲ ਕੇ ਬੀਚ ਨ ਆਏ ॥
 ਨਾਨਕ ਅੰਗਦ ਕੇ ਬਖੁ ਹਰਾ ॥
 ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰਿ ਇਹ ਜਗ ਮੇਂ ਕਰਾ ॥
 ਅਮਰਦਾਸ ਪੁਨਿ ਨਾਮੁ ਕਹਾਯੋ ॥
 ਜਨ ਦੀਪਕ ਤੇ ਦੀਪ ਜਗਾਯੋ ॥
 ਜਬ ਬਰਦਾਨ ਸਮੇਂ ਵਹੁ ਆਵਾ ॥
 ਰਾਮਦਾਸ ਤਬ ਗੁਰੂ ਕਹਾਵਾ ॥
 ਤਿਹ ਬਰਦਾਨਿ ਪੁਰਾਤਨਿ ਦੀਆ ॥
 ਅਮਰਦਾਸੁ ਸੁਰਪੁਰਿ ਮਲੁ ਭੀਆ ॥
 ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਅੰਗਦਿ ਕਰਿ ਮਾਨਾ ॥
 ਅਮਰਦਾਸ ਅੰਗਦ ਪਹਿਚਾਨਾ ॥
 ਅਮਰਦਾਸ ਰਾਮਦਾਸ ਕਹਾਯੋ ॥
 ਸਾਧਨਿ ਲਖਾ ਮੂੜ ਨਹਿ ਪਾਯੋ ॥
 ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸਭਹੂੰ ਕਰਿ ਜਾਨਾ ॥
 ਏਕ ਰੂਪ ਬਿਨਹੂੰ ਪਹਿਚਾਨਾ ॥
 ਜਿਨ ਜਾਨਾ ਰਿਨਹੀ ਸਿਧ ਪਾਈ ॥
 ਬਿਨ ਸਮਝੇ ਸਿਧ ਹਾਥ ਨ ਆਈ ॥
 ਰਾਮਦਾਸ ਹਰਿ ਸੀ ਮਿਲ ਗਏ ॥
 ਗੁਰਤਾ ਦੇਹ ਅਰਜਨਹਿ ਭਏ ॥
 ਜਬ ਅਰਜਨ ਪ੍ਰਭ ਏਕ ਸਿਧਾਏ ॥
 ਹਰਿਕੀਰਤਿ ਰਿਹਨਾ ਨਹਿਰਾਏ ॥
 ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਪ੍ਰਭ ਏਕ ਸਿਧਾਏ ॥
 ਹਰੀ ਰਾਇ ਰਿਹਨਾ ਬੈਠਾਏ ॥
 ਹਰੀਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤਿਨ ਬੇ ਸੁਤ ਵਏ ॥
 ਰਿਨ ਤੇ ਰੋਗ ਬਹਾਦਰ ਭਏ ॥
 ਤਿਲਕ ਜੇਹੂੰ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭ ਰਾਕਾ ॥
 ਗੀਤੋਂ ਬਣੇ ਕਲ੍ਹ ਮਹਿ ਸਾਕਾ ॥
 ਸਾਧਨਿ ਹੋਤਿ ਇਤੀ ਜਿਨਿ ਕਰੀ ॥
 ਸੀਸੁ ਦੀਯਾ ਪਰੁ ਸੀ ਨ ਉਚਰੀ ॥
 ਬਰਮ ਹੋਰ ਸਾਕਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ ॥
 ਸੀਸੁ ਦੀਯਾ ਪਰੁ ਸਿਰਗੁ ਨ ਦੀਆ ॥
 ਨਾਟਕ ਚੋਟਕ ਕੀਏ ਕੁਕਾਜਾ ॥
 ਪ੍ਰਭ ਏਕਨ ਕਹ ਆਵਰ ਲਾਜਾ ॥

ਦੌਹਰਾ

ਠੀਕਰਿ ਵੇਰਿ ਦਿਲੀਸਿ ਸਿਰਿ ਪ੍ਰਭਪੁਰ ਗੋਯਾ ਖਯਾਨ ॥

ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰੀ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਆਨ ॥

ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕੇ ਚਲਤ ਰਯੋ ਜਗਤ ਕੋ ਸੋਕ ॥

ਹੈ ਹੈ ਸਭ ਜਗ ਭਯੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸੁਰ ਲੋਕ ॥^੧

ਇਸ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ :

"ਨਾ ਅਉਰ ਬਾਪਨਾ ਬਪੋ" ਤੋਂ ਆਪ ਦੀ ਮੁਰਾਦ ਕੀ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾਈ, ਜਾਂ ਸੂਰਜ ਬੰਦਰ, ਹਵਾ ਪਾਣੀ ਤੇ ਪੱਥਰ ਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਿਖੀਆਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀ ਗੁੰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾਈ, ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਕੇ ਵੇਦਾਂ ਦੀ—ਜਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਹਬਰਾਂ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਤੋਬ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾਈ—ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਭਾ ਬਚਦਾਂ ਵਿਚ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਐਲਾਨ ਵੀ ਕੀਤਾ :

ਨਾ ਅਉਰ ਬਾਪਨਾ ਬਪੋ ॥

ਫਿਰ 'ਗੁੰਥ ਗੁਰੂ' ਦੀ ਬਾਪਨਾ ਦਾ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਬਾਰੇ ਆਪ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰਾਇ ਦੇ ਆਏ ਹਨ

ਜੈ ਜੈ ਰਿਖਰਾਜ ਬਨਾਏ ॥

ਫਿਰ ਆਪਨ ਪੁਨਿ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਚਲਾਏ ॥...

ਜਿਨਗੀ ਲਿਖ ਹਰਿ ਚਰਨਨ ਲਾਗੀ ॥

ਫੇ ਬੇਦਨ ਤੇ ਭਏ ਤਿਆਗੀ ॥...^੧

ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ —

"ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ ਰਈ ਚਲਾਇਓ ਪੈਥ, ਸਭ ਸਿਖਟ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗੁੰਥ" ...ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ ? ਤੇ ਕੀ ਮੇਲ ਹੈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਸਿਖਰ ਥਾਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦੌਰੇ ਦਾ ।

ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਸਬੰਟੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਹੈ — ਆਦਿ ਅਤੇ ਦਸਮ ਸ੍ਰੀ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੁੰਜੀ — ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ।

ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਭਰਮੀਓ ?

ਇਹ ਦੌਹਰਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰਿਆ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਏਹ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਗੁੰਥ' ਦੇ ਆਸਰੇ ਗੁਰਿਆਈ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ — ਦੋਸੇ ਲਈ ਠੇਢੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗੁੰਥ ਨੂੰ ਨਦੀ ਵਿਚ ਥਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।^(੮੫੮)

ਜਿਥੇ ਤਕ ਪਹਿਲੇ ਦਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਬਾਣੀ ਜਾਂ

੧. ਕਿਉਂਤੁ ਨਾਟਕ — ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੩-੫੪ ।

੨. ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੪ ।

੩. ਵੇਖੋ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵਿਚ — ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਯਥਾਤਾ ਹੋਟਣ ਦਾ ਪਰਮੇਸ਼ ।

ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਆਸਰੇ ਗੁਰਿਆਈ ਬਲਾਉਣ ਬਾਰੇ ਨਾ ਸੋਚਿਆ, ਨਾ ਆਖਿਆ। ਫੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਕੀ ਰਿਹਾ ਹੈ — ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਚੋਖਾ ਮਤਭੇਦ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਉਦਾਸੀਨ ਦੀਆਂ 'ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਕ੍ਰਮ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਰਕ ਸੰਕਤ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਲਭਭਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ —

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਪਰਵਾਨ ਹੋਏ। ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੰਭਾਲੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਤੀਜੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਉਹ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੰਭਾਲੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਫਿਰ ਓਸੇ ਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਦੋਹਰਾਇਆ। ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਓਸੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮੋਹਣ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੀੜ ਬਣਾ ਕੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦੀ ਰੀਤ ਬਲਾਈ। ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਰੀ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਭਾਣੀ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਾਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਦਿ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਕੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।^੧

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਦੇਨਾ ਜਿਆਦਾ ਮਤਭੇਦ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਕ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਰੇ ਲਾਇਦ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਬੀੜ ਕਿਹੜੀ, ਕਿਸ ਨੇ ਬਣਾਈ, ਕਿਹੜੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਕਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਸਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਕੱਢੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਤਭੇਦਾਂ ਦਾ ਕੰਦੀ ਅੰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਪਰ ਇਹ ਤਿੰਨ ਕੱਲਾਂ ਬੀੜੀਆਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਜਾਏ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਬੀੜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਾਇਆ। ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਬੰਨ੍ਹੀ ਗਈ ਪਹਿਲੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਉਤਾਰੇ ਤੋਂ ਹੀ — ਜੋ ਕਿ ਭਾਈ ਬੰਨੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਬੀੜਾ — ਬੀੜ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਘਾਟੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਤੀਜੀ ਕੱਲ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਚਿਹਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬੀੜਾ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੀੜ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਜਿਹੜੀ ਵਿਅਕਤੀ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਤਵਾਕਾਵੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਗੁਰਬੱਦੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ

ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ — ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਬੀੜ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਨਾ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਪੀਰ ਮੱਲ ਕੋਲ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਪਰਸੰਗ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰੀ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਬਿਧੀ ਦੇਂਦੇ ਅਰਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ :

“ਜੋਤਿਕ ਸਰਣਨਿ ਪਰ ਲਾਇ ਗਯੋ, ਤਿਰਿਥ ਸਮਾਜ ਸੇਕ ਕਰਿ ਲਯੋ।

ਪੀਰ ਮੱਲ ਕੋ ਕਹਯੋ ਘਨੋਰੇ, ਸੈ ਨਹਿ ਅਲੇਵ ਰਾਵਰਿ ਨੇਰੇ।

ਕਹਿਤ ਸੁ — ਰਜੋਂ ਨ ਪੁਰਿ ਕਰਰਾਰੇ, ਨਹਯੋ ਲਮਾਜ ਸੁ ਲਯੋ ਸੰਭਾਰਿ।

ਨਹਿ ਚਾਹਤਿ ਚਿਤ ਸੇਕ ਕੁਮਾਰਾ, ਬੜ੍ਹ ਥਾਕ ਪ੍ਰਤੀਕੁਲ ਉਚਾਰਾ।

ਨਿਜ ਮਾਤਾ ਕੋ ਰਾਖਯੋ ਪਾਸ, ਕਹਿ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਕੀ ਪ੍ਰੀਤ ਅਵਾਸ।

^੧ ਛੇਵੇਂ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਹਰਿਭ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਦਰਬਨ।

ਬੜਨ ਹਮਾਰੇ ਨਗਰ ਧਸਾਏ, ਮਿਲ ਤੁਰਕਨਿ ਸੋ ਰਹੈ ਇਥਾਏ ।
 ਹਮ ਨਹਿ ਤਿਨ ਸੋ ਵੇਰ ਕਮਾਵੈ, ਤੁਰਕਨਿ ਕੋ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿਤਾਵੈ ।
 ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਰਾਖਿ ਕਰਿ ਲੀਨੇ, ਕੁਪਤ ਡੁਪਾਵਨਿ ਕਿਤਹੂੰ ਕੀਨੇ ।
 ਖੋਜਿ ਰਹੇ ਸੋ ਹਾਥ ਨ ਆਯੋ, ਤਾਰੇ ਬਠਨ ਕੰਠਰੇ ਲਾਯੋ ।
 ਕਹੇ ਸੁ — ਸੈਂ ਇਹ ਰਾਖਨਿ ਕਰੇ, ਇਸ ਕੀ ਆਸ ਦੇਕ ਮਨ ਧਰੇ ।
 ਜਿਸ ਤੇ ਚਲੇ ਮੋਰ ਕੁਚਰਾਨਾ, ਖਾਨ ਪਾਨ ਕੋ ਮਰਚ ਮਹਾਨਾ ।
 ਜੋਰ ਪਾਇ ਕਰਿ ਹੋਇ ਬਖੇਰਾ, ਕਹਤੁ ਤੁ ਏ ਆਵਹਿ ਇਸ ਬੇਰਾ ।
 ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਲਖੀ ਪੁਟਾਈ, ਅਕੁ ਤੁਰਕ ਵਿਗ ਪੱਤ੍ਰ ਪਠਾਈ ।
 ਬਹੁਤ ਭਵਿੱਖਤਿ ਕਰਿ ਅਪਰਾਧੁ, ਜਾਵਾ ਸੁ ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਪ੍ਰਥਮ ਅਸਾਧੁ ।
 ਅਥਿ ਸਜਾਇ ਜੋ ਕਛੁ ਇਵਾਵੈ, ਨੀਕੀ ਨਹੀਂ ਕਿਸੁ ਮਨ ਭਾਵੈ ।
 ਹੋਇ ਅਧਿਕ ਹੀ ਅਵਗੁਨਿਆਰੇ, ਤਉ ਅੰਤ ਕੋ ਅਹੀ ਹਮਾਰੇ ।
 ਇਤਿਯਾਇਕ ਬਹੁ ਰਿਏ ਬਿਚਾਰੀ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਕਿਰਾ ਉਚਾਰੀ ।
 'ਬੁਝ ਨਹਿ ਕਹਹੁ, ਚਹਹਿ ਸੈ ਕਰਹਿ, ਕੁਰੂ ਘਰ ਸੈ' ਇਹ ਮੇਲ ਨ ਧਰਹਿ ।
 ਪ੍ਰਥਮ ਪ੍ਰਿਥਕ ਪ੍ਰਿਥੀਆ ਜਿਮ ਭਯੋ, ਤਿਮ ਇਹ ਰਹੇ ਅਪਰ ਮਗ ਲਯੋ ।
 ਸੁਨਿ ਬਿਧੀਏ ਕਰ ਜੋਰਿ ਅਲਾਯੋ, 'ਕੁਮ ਆਇਸੁ' ਲੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਾਯੋ ।
 ਨਹੀਂ ਸੰਪੂਰਨ ਅਥਿ ਲੇ ਭਯੋ, ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲਿ ਲੇ ਲਿਖਿ ਭਯੋ ।
 ਆਯੋ ਰਹੇ ਸੁ ਜਾਨੀ ਪਰੇ, ਦੇਖੇ ਇਹੁ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਭਯੋ ।"

(ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਅੰਸੂ ੨੩, ਪੰਨਾ ੩੪੩੬)

ਉਪਰਲੇ ਹਵਾਲੇ ਤੋਂ ਇਕ ਭਲਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਬਾਣੀ 'ਚੋਦੋ' ਹੀ ਚਾੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ 'ਬਾਣੀ' ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੁਰੂ ਜਾਂ ਭਗਤ — ਦੇਹ ਤਿਆਗ ਦੁੱਖੇ ਹੋਣ । ਕੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਕੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ 'ਬਾਣੀ' ਚਾੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ । ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਤਕ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ — ਗ੍ਰੰਥ ਧੀਰ ਮੱਲ, ਮੱਲ ਕੋ ਬਹਿ ਗਿਆ ।

ਦੂਜੀ ਥੱਲ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਆਸਰੇ ਖਾਣ-ਪਾਣ ਦਾ ਕੁਝਾਰਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਠੀਰ ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੇ 'ਚੋਦੋ' ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ । ਤੀਜੀ ਥੱਲ ਇਹ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੇ ਕਥੜਾ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ — ਕੁਰੂ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਵਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਫੁਰੀਆ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ — ਸਗੋਂ ਕਥੜਾ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁਰਿਆਈ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਸ ਸੀ ।

ਅੱਥੇ ਥੱਲ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਆਸਰੇ ਕੁਰਿਆਈ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਉਸ ਬੋਝੇ ਹੇਠ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਜਦੋਂ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬਾਬਾ ਕੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਧੀਰ ਮੱਲ ਵੱਲ ਸੁਨੇਹਾ ਘੱਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਅਤੇ 'ਗ੍ਰੰਥ' ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦੁਰੰਤ ਪਹੁੰਚੇ — ਕਿਉਂਕਿ 'ਗ੍ਰੰਥ' ਤੋਂ ਬਾਬਾ ਕੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨਮਿਤ ਭੋਗ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਥਾਂ ਹਾਲੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

"ਸ੍ਰੀ ਕੁਰਦਿੱਤਾ ਜੋਤਿ ਸਮਾਯੋ, ਸਤਿਕੁਰ ਕੁਮ ਕੋ ਬੋਲਿ ਪਠਾਯੋ ।

ਜੇਸਟ ਪੁੱਤ੍ਰ ਖਲਹੁ ਤਤਕਾਲ, ਕੁਮ ਕੋ ਉਚਿਤ ਕ੍ਰਿਯਾ ਸੁਰ ਦਾਲ ।

ਏ ਕਰਿ ਚਲਹੁ ਗ੍ਰੰਥ ਨਿਜ ਸਾਥ, ਪਾਠ ਕਰਾਵਨ ਚਾਹਤਿ ਨਾਥ ।

ਬਿਲਮ ਨ ਧਰਹੁ ਕੁਰੂ ਕੁਮਾਯੋ, ਇਮ ਸੇਵਕ ਸਭਿ ਹੁਕਮ ਸੁਨਾਯੋ ।"

ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਦੇਂ; ਤੇਰੇ ਸਿਰ ਪੱਕ ਚੌਝਟੀ ਦੇਂ। ਜੇ ਤੂੰ ਨਾ ਕਿਉਂ ਤਾਂ ਪੱਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੀ — ਤੇ ਜੇ ਪੱਕ ਨਾ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਗੁਰਿਆਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੀ —

“ ਨਾਹਿ ਤ ਪਾਕ ਨ ਪਾਵੈ ਹਾਥ, ਨਿਰਨੈ ਕਰਿ ਹੋਰਹੁ ਮਤਿ ਸਾਥ ।
ਬਡੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕੋ ਸਤਿ ਅਧਿਕਾਰ, ਕੁਰਤਾ ਆਇਕ ਲਖਹੁ ਉਦਾਰ ।
ਸਭ ਤੇ ਵੁਛੋ ਯੇ ਰਹਿ ਜੈ ਹੈ, ਪੁਨ ਸੰਗਤ ਤੇ ਕਿਮ ਪੁਜਵੈ ਹੈ ।
ਸੁਨਤਿ ਧੀਰ ਮੱਲ ਕਿਰਾ ਬਖਾਨੀ, ‘ਮੈ’ ਕੋ ਉਰ ਨਿਰਨੈ ਕਰਿ ਜਾਨੀ ।
ਕੁਰ ਤੇ ਕੁਛ ਹਾਥ ਨਹਿ ਐ ਹੈ, ਮੇ ਪਰ ਤਰਕਨ ਅਨਿਥ ਉਨੈ ਹੈ ।
ਫਰਾ ਕਦੇ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਮੰਗਾਇ, ਤਬ ਹਮ ਛੁਡੇ ਗੀ ਰਹਿ ਜਾਇ ।
ਗ੍ਰੰਥ ਠਿਕਾਣਿ ਤੇ ਕੁਰ ਮੈ ਅਹੈ, ਸਤਿ ਸੰਗਤਿ ਤੇ ਪੁਜਾ ਲਹੈ ।
ਕਿਯੋ ਕੁਰੁ ਕੋ ਕੁਰ ਨਹਿ ਬਨੈ, ਤਿਨ ਢਿਯ ਜਾਉ ਨ ਮੈ ਸਬ ਭਨੈ ” ।^੧

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕੁੱਝ ਦੇ ਆਸਰੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਭਾਖਣਾ ਹੋਰ ਰੋੜ੍ਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਅਨੁਯਾਈ ਸਿੱਖਾਂ ਉਪਰ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦਾ ਇਕ ਮਸੰਦ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਬੈਠੀ ਬੈਠਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਧਨ ਮਾਲ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੱਖਣ ਬਾਹ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੇ ਮੱਖਣ ਬਾਹ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਸੌ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਯੋਧਿਆਂ ਨਾਲ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੇ ਡੇਰੇ ਉਪਰ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਅਤੇ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦਾ ਵੀ ਸਾਰਾ ਧਨ ਮਾਲ ਲੁੱਟ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਵੀ ਚੁਕਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਧਨ ਮਾਲ ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ। ਉਹ ਵਸਤੂ ਸੀ — ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਤੇ ਮੱਖਣ ਬਾਹ ਰਲ ਕੇ ਇਹ ਮਤਾ ਪਕਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਨਹੀਂ ਮੋੜਨਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੁੱਸਣਾ।

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਬਕਾਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰਥੇ ਡੇਰਾ ਜਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਚੱਲ ਪਏ। ਸਾਰੇ ਸਾਥ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ‘ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਪੁਛਿਆ —

“ਇਤਨੇ ਮਹਿ ਸਿੱਖ ਸੋ ਚਲਿ ਆਯੋ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜਿਨ ਸੀਸ ਉਠਾਯੋ ।
ਦੋਖਤਿ ਕੁਰ ਅਰ ਸਿੱਖ ਰਿਸ ਓਰ, ਬੇਦਨ ਕਰੀ ਸਕਲ ਕਰ ਜੋਰਿ ।
ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਗੁਰੂ ਬਖਾਨਯੋ, ‘ਕੋਠ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਜਾਨਯੋ ।
ਕਿਤ ਲੇ ਜਾਇ, ਅਹੈ ਕਿਸ ਪਾਸ, ਬੁਝਹੁ ਇਸ ਕੋ, ਕਰਹੁ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।’
ਤਹਿ ਹ੍ਰਿਪਾਲ ਕੁਜਰੀ ਕੋ ਕੂਡ, ਸਰਬ ਸੁਨਾਇ ਭਠਯੋ ਸੁ ਬ੍ਰਿਤਾਰ ।
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰਅਰਜਨ ਪ੍ਰਥਮ ਰਿਖਾਯੋ, ਧੀਰ ਮੱਲ ਸੋ ਛਲ ਕਰਿ ਪਾਯੋ ।
ਡੇਰਾ ਨੂਟ ਲੀਨਿ ਜਬ ਸਾਰੋ, ਤਬ ਤੋ ਆਯਹੁ ਸਦਨ ਹਮਾਰੋ ।
ਮਰਾ ਮਹਾਤਮ ਹੈ ਇਸ ਭੇਰਾ, ਜਿਸ ਕੇ ਦਰਬਨ ਖੁੰਟ ਘਨੇਰਾ ।

^੧ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਗਾਧ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ, ਅਸੂ ੩੮, ਪੰਨਾ ੩੪੫੯-੬੦।

ਰਾਵਰਿ ਬਡਨਿ ਬਨਾਏ ਏਹੀ, ਇਸ ਢਿਗ ਹੁਇ ਪੁਜਾ ਬਹੁ ਏਹੀ ।
 ਇਸ ਕਰਿ ਸਰਬ ਸੰਗਤਾ ਆਵੇ, ਦਰਸਾਰਿ ਅਨਿਗ ਅਭੋਰ ਚਾਵੇ ।
 ਥਾਂ ਤੇ ਆਪ ਨਿਕਟਿ ਅਥਿ ਰਹੈ, ਅਪਰ ਬਾਨ ਭੇ ਉਚਿਤ ਨ ਅਹੈ ।
 ਸੁਨਿ ਸ੍ਰੀ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕਹਯੋ, 'ਹਮਰੇ ਸੰਗ ਕੋਨ ਬਿਧਿ ਰਹਯੋ ?
 ਕਿਨ ਇਹ ਰਾਖਿ ਸਾਬ ਨਿਜ ਆਨਯੋ ? ਢੇਰਨਿ ਕਹਯੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਾਨਯੋ ।
 ਧੀਰ ਮੱਲ ਭੇ ਨਿਕਟਿ ਕਈ ਭੋ, ਅਥ ਭੀ ਦੇਖ ਬਨਹਿ ਤਿਸੀ ਭੋ ।
 ਛੀਨਿ ਲੇਨਿ ਇਹੁ ਉਚਿਤ ਨ ਹਮੇ, ਰਿਏ ਬਿਸੁਰਹਿ ਦੁਖ ਸਾਭਿ ਸਮੇ ।
 ਤਬਹਿ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸੁਨਾਵਨਿ ਕੀਨਿ, 'ਮੱਖਨ ਅਰੁ ਮਾਤਾ ਨਹਿ' ਵੀਨਿ ।...'"

ਤਦ ਕੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੁੱਝ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੂੰ ਦੇ ਆਓ । ਪਰ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੁਰੂ ਵਿਰੋਧੀ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ।

"ਸਿਖਯਨਿ ਸੰਗ ਕੁਰੂ ਪੁਨ ਕਹਯੋ, 'ਧੀਰ ਮੱਲ ਕੋ ਹਮ ਇਹ ਲਹਯੋ ।
 ਕੋ ਅਥਿ ਰਮਨਹੁ, ਲੇ ਕਰਿ ਜਾਵੇ, ਸੇਧੇ ਜਾਇ ਤਿਸੀ ਭੇ ਪਾਹੇ ।
 ਹਮਰੇ ਸੰਗਿ ਨ ਰਾਖਨਿ ਬਰੋ, ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰੇ ਲੇ ਧਰੇ ।'
 ਸੁਨਿ ਸਿੱਖਯਨਿ ਸਭਿ ਜੋਰੇ ਹਾਥ, ਹੋਇ ਨਿੰਮ੍ਰ ਬੋਲੇ ਕੁਰ ਸਾਬ ।
 'ਧੀਰ ਮੱਲ ਭਨ ਮਨ ਤੇ ਖੋਟਾ, ਤਿਸ ਕੋ ਦੇਖਨਿ ਤੇ ਬਹੁ ਤੋਟਾ ।
 ਕੁਰ ਨਿੰਦਥ ਬਡ ਪਾਪ ਕਮਾਇ, ਕਹਿ ਕਰਿ ਕ੍ਰਮ ਪਰ ਕ੍ਰਪਾ ਚਲਾਏ ।
 ਕਰਹਿ ਸਭਾ ਵੁਭਟਨ ਕੀ ਸੰਗਤਿ, ਉੱਤਮ ਜਨ ਜਿਸ ਕੀ ਨਹਿ ਪੰਗਤਿ ।
 ਹਮ ਕਿਸ ਕੀ ਦਿਥਿ ਮੁਖ ਨਹਿ ਕਰੈ, ਮਿਲਥੇ ਕੀ ਬਾਭਾ ਨਹਿ ਧਰੈ' ।
 ਰਾਵਰ ਭੇ ਅਪਰਾਧੀ ਭਾਰੋ, ਹਮ ਬਿਭੋਕਿ ਨਹਿ ਸਕਰਿ ਸਹਾਰੈ ।
 ਸੁਨਿ ਕੁਰ ਸਭਿ ਸਿੱਖਨ ਕੀ ਬਿਨਤੀ, ਮਨ ਮਹਿ ਕਿਨਤਿ ਰਹੇ ਕਨ ਕਨਤੀ ।
 ਨਹਿਨਿ ਗ੍ਰਿਥ ਸਾਹਿਬ ਹਮ ਰਾਖੋ, ਤਿਸ ਢਿਗ ਪਹੁੰਚੈ — ਚਿਤ ਅਭਿਲਾਖੈ ।

...

...

...

ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਤਹਿ ਜਾਇ ਨ ਕੈਈ, ਲਖਹਿ ਮਹਾ ਅਪਰਾਧੀ ਸੋਈ ।
 ਕਰਤਾ ਜਾਨਿ ਕੁਕਰਮਨਿ ਕੋਰਾ, ਨਹਿ ਚਾਹਿ ਸਿੱਖ ਦਰਬਨ ਹੋਰਾ ।
 ਕਰਹਿ ਪਰਣ, ਤਿਸ ਮੁਖ ਨਹਿ ਲਾਗਹਿ, ਕਿਮ ਪਹੁੰਚਾਇ ਗ੍ਰਿਥਿ ਰਿਸ ਆਗਹਿ ।
 ਤਰਨੀ ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਖਨਤਾ ਕਰਤੇ, ਇਸ ਕਾਰਜ ਕੋ ਰਿਦੈ ਬਿਚਰਿਤੇ ।
 ਜਬਿ ਨੌਕਾ ਢਲਿ ਕਰਿ ਢਿਗ ਆਈ, ਭਏ ਅਰੁਦਨਿ ਤਬਹਿ ਕੁਸਾਈ ।
 ਸਿਆਦਨ ਭੋਰੇ ਨਰ ਸਮੁਦਾਏ, ਮੱਖਣ ਆਇਕ ਤੁਰਤ ਚਦਾਏ ।
 ਕੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋ ਤਰੀ ਮਥਾਰ, ਸੁਭ ਬਲ ਪਿਥਿ ਕਹਿ ਧਰਯੋ ਸੁਧਾਰਿ ।
 ਕਰਨ ਧਾਰ ਤਬਿ ਪ੍ਰੇਰਨਿ ਕਰੀ, ਨੀਰ ਕੰਭੀਰ ਸੋਘੁ ਚਲਿ ਤਰੀ ।
 ਪਲਏ ਤੀਰ ਕਈ ਠਤਕਾਲਾ, ਉਤਰਿ ਪਰੇ ਸਤਿਕੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾਲਾ ।
 ਢਿਗ ਨਰ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰੇ ਕੋ, ਉਤਰਯੋ ਕੁਰ ਕੈ ਸੰਗ ਉਰੇ ਕੋ ।
 ਬੁਝਨ ਕੀਨੋ, ਰਾਹਿ ਖਯਾਨਾ, 'ਮੈ' ਕਿਸ ਨਗਰ ਚਿਖੇ ਰਲਿ ਜਾਨਾ ।
 ਸਰਿਕੁਰ ਕਹਯੋ 'ਕਾਜ ਹਮ ਕੀਜੋ, ਏਕ ਸੰਦੇਸ ਧੀਰ ਮੱਲ ਦੀਜੋ ।
 ਕੁਰੂ ਗ੍ਰਿਥ ਜੋ ਤੁਮ ਤੇ ਲਿਖੋ, ਸੇ ਦਰਿਆਉ ਖਿਖੇ ਧਰਿ ਦਿਖੋ ।

ਆਪ ਜਾਇ ਕਰਿ ਲੇਉ ਨਿਕਾਸ, ਪੁਨ ਸਦੀਵ ਤੁਮ ਰਾਖਹੁ ਪਾਸ ।

ਹਮ ਨਹਿ ਕੀਨਸਿ ਅੰਗੀਕਾਰ ।”

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਣਾ ਘੋਸ਼ਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਅਧਿਕ ਪੂਜਾ ਅਰਥਾਤ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜੁੜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਜੀ ਬਹੁਤੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਲ ਰਹਿ ਕੇ ਬੀੜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਕੋਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਬੀੜ ਧੀਰ ਮੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਮੋੜਨੀ ਮੁਨਾਸਿਬ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਬੀੜ ਨਦੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਧੀਰ ਮੱਲ ਕੋਲ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਂਜ ਇਸ ਕੋਲ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮਤਭੇਦ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਮੁਚ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੁਰਿਆਈ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਸਰਾ ਕਰਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਪਿਆ, ਪਰੰਤੂ ਸਵਾਰਥੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਜਾਂ ਧੜਿਆਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਕੁਰਿਆਈ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਸਰਾ ਕੱਢਿਆ ਉਸ ਨੇ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਧਿਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਸਗੋਂ ਪੂਜਾ, ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੀ ਬਣਾਇਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਕਥਾ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਰੋਖਾ ਮਤਭੇਦ ਹੈ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਭਾਈ ਮਟੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੁੰਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉਤਾਰੇ ਤੋਂ — ਜੋ ਕਿ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਵਭੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਬੁੱਝੇ ਸਨ — ਉਤਾਰਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਵਾਈ। ਸਾਡੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਕੋਈ ਬੀੜ ਲਿਖਵਾਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ।

ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁਰਾਤਨ ਥੀਫ਼ਾਂ ਦੇ ਖੋਜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਕੇਂਦਰਾਂ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਹੜੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ — ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਬੀੜ ਨੂੰ ਕਥਿਤ ਕੁਰਿਆਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਉਹ ਬੀੜ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਜਾਂ ਜਿਹੜੀ ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਹਾਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਧੀਰ ਮੱਲ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਬੀੜ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਕੇਂਦਰਾਂ ਸਵਾਲ ਦੇਖੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤੱਕ ਪੁੱਜੀ ਸੀ — ਉਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਬਦਲਨਾ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਕਿਉਂ? ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਕਾਰਨ ਸਨ? ਅਤੇ ਜੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਵਭੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਵਾਲਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਫ਼ੈਸਲਾ ਆਪ ਨੇ ਲੈਣਾ ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬਾਰਨ ਆਪ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਨਾਂਦੇੜ ਦੀ ਖ਼ਬਰ

ਜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਇਹ ਕੌਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਜਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਨੇ ਖ਼ੁਦ ਰਚੀ ਅਤੇ — ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਭਾਈ ਮਟੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ “ਗੁਰੂ ਕੁੰਬ ਜੀ ਮਾਨੀਓ ਪਰਕਟ ਗੁਰਾਂ ਕੀ ਦੇਹ” ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਹੈ — ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਜਦੋਂ ਦੀ ਕੁਰਿਆਈ ਕੁੰਬ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਚੱਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਵੀ ਸੰਠਾਪਤੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ

ਪਰ ਮਾਨੀਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸੈਨਾਪਤੀ ਕੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮਝਾਈ ਦਿਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਨ। “ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਸੀ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਿਆ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਫਾ ਵਜੋਂ ਸੰਮਤ ੧੭੫੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ (੧੭੦੧ ਈਸਵੀ) ਵਿਚ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਰਚੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੀਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਾਲ ਵੀ ਲਿਖੇ, ਜੋ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਹਜ਼ੂਰੀ ਕਵੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਉਹ ਵੀ ਵੇਰ ਮਗਰੋਂ ਵਧਾਈਆਂ ਕਈਆਂ ਅਤੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਕੁਰ ਸੋਭਾ’ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੀਬ ਦੇ ਹਾਲ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ ਗਏ।

“ਐਸਾ ਮਲੁਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੈਨਾਪਤੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।”^੧

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਦਿੱਲੀ ਬੰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਘਟਨਾ ਨਾਦੇਰ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਹੈ — ਉਸ ਥਾਂ ਉਸ ਜਮਾਨੇ ਵਿਚ ਸਹੀ ਗੱਲ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਲਿਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ — ਇਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲਭ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕਣਕਾਂ ਉਨੇ ਹੀ ਮੱਤ ਹਨ — ਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਹਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੂਜੇ ਹਰੇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸਨ। ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਰਮਾਣੀਕ ਵਿਅਕਤੀ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਝਾਈਆਂ ਵਿਚੋਂ, ਜ਼ਿਆਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ, ਕੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕੁਰਮਤ, ਕੁਰ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਕੁਰਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਪਰਮਾਣੀਕ ਵਿਆਖਿਆਤਾ ਸਨ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਆਰਿ ਭੈ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਕੇ ਕੁਰੂ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਬਰੋਧ ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦੇਹੀ ਹੀ ਪਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨੰਦਰ ਬੋਤਕ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਕੁਰਿਆਈ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਆਖਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਜਿਹੜਾ ਕਰਤੱਵ ਨਿਭਾਇਆ ਗਿਆ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅਜੇਹੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਕਿ ਕੁਰਿਆਈ ਕੁੱਝ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਦੇਹ ਤਿਆਗ ਛੱਡੇ ਸਨ। ਭਾ: ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੰਹਲੀ ‘ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ’ ਬਨ ਤੇ ਰਚਨਾ ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — “ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ‘ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ’ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਪੁੱਤਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਨੀ ਸਿੰਘ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰਨ ਕਰਕੇ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਰ ਗਏ।

“੧੭੧੬ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕਈ ਬੋਰ ਜੁੱਧਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਫੜ ਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬਾਨ ਨੂੰ ਚਮਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵਖਰਾ ਧੜਾ ਖਲਾ ਬਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਬੰਦਈ ਖਾਲਸਾ’ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ‘ਰੱਤ ਖਾਲਸਾ’ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ‘ਬੰਦਈ ਖਾਲਸਾ’।

“ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ, ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮਝੋਤਾ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਤੇ ਫੁਲ ਚਾੜ੍ਹਦੇ।”^੨

੧ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ — ਬੰਨਾ ਪਲ ਸਿੰਘ ਇਤਿਹਾਸ ਹੋਮਰਚ ਬੰਨਰ, ਬੰਨੇਮਣੀ ਕੁਰਦਾਸਾ ਪਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ—

੨ ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ, ਜੋਬਨ ਤੇ ਰਚਨਾ ਰਾਏ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਪੰਨਾ ੧੦

ਉਪਰੋਕਤ ਹਵਾਲੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚਲਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ਪਦਵੀਆਂ ਉਪਰ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਉਪਰ ਮੌਜੂਦ ਵੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਨਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੰਥ ਗੁਰੂ।

ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਿੱਤਾਂ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਬਠਾ ਵੀ। ਨੰਦੇੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿਹੜਾ ਕੋਤਕ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਖਬਰ ਰਹਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਹਨ — ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਇਹ ਖਬਰ 'ਬੰਦੇ' ਤਕ ਵੀ ਪੁਜੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਤਦ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਹਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਪਦਵੀ, ਉਸ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਕਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਦਾ 'ਬੰਦਾ' ਹੋਣ ਜਿਹੀ ਅਮੱਲਕ ਦਾਤ — ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੱਲ ਸੰਬਧ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰ ਸਕੀ ਸੀ। ਜੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਕੱਲ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਉਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਤਾਂ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਉਹ ਉਸ ਘਰੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸੋਚਦਾ ਜਾਂ ਚੱਲ ਕਰਦਾ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਹ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਸੋਚਦੇ ਤੇ ਆਖਦੇ ਹੀ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਸਨ ਅਥਵਾ ਉਸ ਦੇ ਗੁਰੂ ਬਣਨ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਣੀ ਸਿੰਘ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖਬਰ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਪਰ ਨਾ 'ਬੰਦੇ' ਤੀਬਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ, ਦੀ ਖਬਰ ਪੁਜਣ ਦੀ ਕੱਲ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ — ਨਾ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੀ ਕਿੱਤੂ ਦੀ ਕੱਲ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਗਾਹੀ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਟਿਪਣੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰਨ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਝੋਰ ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਕਰਤਾ ਬਾਬੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਾਚੋਲ ਕਾਫ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਚਾਰ ਦਾਅਵੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਚਾਰੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਗੁਰਗੱਦੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਉਹ ਚਾਰ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਸਨ —

੧. ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ,

੨. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਵੱਲੋਂ ਯੋਧੇ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਲਕ ਪੁੱਤਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ।

੩. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਠੀ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਕਿ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ, ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹਾਥੀ ਦੇ ਪੇਰ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸਾਡੇ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਘਸੀਟ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੱਦੀਦਾਰ ਬਣਿਆ।

੪. ਗੁਲਾਬ ਰਾਇ। ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਿਤਰੇਰਾ ਭਰਾ ਸੀ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਲੰਮੀ ਟਿਪਣੀ ਲਿਖਾਇਆ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ — "ਪਹਿਲਾਂ ਸਭ ਰੋਂ ਇਹ ਬੁੱਲ ਬੰਦੇ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਤੋਂ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਬੰਦਾਰ ਦੀ ਹੋਸੀਅਤ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਉੱਚਾ ਸਲਾਮਤ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ 'ਦਰਬਨ ਫ਼ਤਹ' ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਖਾਲਸਿਆਂ ਨੇ ਖਬਰੀ ਜਾਹਰ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਮਨ੍ਹੇ ਕਰ ਖੱਲਿਆ। ਗੁਲਬਨ ਬੰਦੇ ਨੇ ਜੰਗ ਦਾ ਢੰਗ ਤਾਂ ਵਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫ਼ਤਹ ਮੁੜ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੁਲਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦੇ ਲਘਕਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਨਾਲ ਆਏ ਸਿੰਘਾਂ — ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ

ਸਿੰਘ ਵਰਗਿਆਂ ਨੇ ਮਨ੍ਹੇ ਕੀਤਾ। ਪੰਥ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਾਲਤ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਂਦੀ ਕਿ ਬਾਬਿਆਂ ਵਰਗੇ ਦਾਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਅਲਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ, ਜੋ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਬੰਦੇ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜ ਸਤ ਸੌ ਖਾਲਸਾ ਹੋਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੁਜ਼ਾਰੀ ਆਖਦੇ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਚੱਲ ਦੇਣਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕੁਰੂ ਕਾ ਝਲ ਤੇਰੀ ਕਾਅਯਾਬੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਰੋਕਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪੰਥ ਵਿਚ ਫੁਟ ਨਹੀਂ ਪਾਵਾਂਗਾ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਬੰਦੇ ਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਕੋਥਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁਲਤਾ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਪਰਤਾਵੇ ਵਜੋਂ ਕੁਰੂ ਅੱਲੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਕੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਕੂੜਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਬੰਦਾ ਕੁਰੂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਜੇ ਹੱਥ ਤੇ ਜੇ ਬੰਦਾ ਕੁਰੂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਹਾਰ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵੁਜ਼ਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹਾਂ, ਉਹ ਮੰਨਿਆ ਪ੍ਰਮਾਣਿਆਂ ਜੱਧਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸੈਨਾ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਬੁਨਾਵੇ ਜਦੋਂ ਬੰਦਾ ਰਿਆਸਤਕੀ ਤੋਂ ਲਾਹੇਰ ਨੂੰ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ 'ਵੁਜ਼ਾਰੀਆਂ' ਸਾਥੀਆਂ ਸਨੇ ਘਟੀਏਂ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਾਭੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਜੇਕਰ ਬੀਤਾ ਤੇ ਬੰਦੇ ਵਰਗੇ ਕਹਾਦਰ ਨੂੰ ਖਿਫ਼ਤ ਦੇ ਕੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ —ਤੂੰ ਕੁਰੂ ਨਹੀਂ। ਬੰਦਾ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਦੇਖੋ ਹੀ ਰਿਆਸਤਕੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਲਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਚਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਕੇ ਕੁਰਿਆਈ ਦਾ ਦਾਹਵਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਬਰਸ ਮਗਰੋਂ ਬੰਦੇ ਦੀਆਂ ਤੇ ਖਾਲਸਿਆਂ ਦਾ ਭਗਤਾ ਤੇ ਚਿੰਨੀਆਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਸੀ।

“ਦੂਸਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੁਰੂ ਬਣਨ ਦੀ ਪਾਲਕ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਹੋਈ। ਇਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਸਮ ਕੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਸੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁਹਾਨੀ ਜਲਾਲ ਨੂੰ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖ ਚੁਕੇ ਸੇ, ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸੇ ਕਿ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਵਾਂਗ ਆਕ੍ਰਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ, ਵਿਚੋਂ ਤਾਂਦੀਂ ਕਿ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾ ਦੇ ਖ਼ਾਸਤਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਣ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਠ ਤੇ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਨ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦੇ ਕੇ ਖਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਹਠੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਰਵੀ ਤੇ ਕੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ। ਨਾ ਸਮਝਣ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਉਸ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਕੇ ਆਪ ਦਿੱਲੀ ਆ ਰਹੇ ਤੇ ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ (ਚੰਬਦ) ਜਾ ਰਿਹਾ।

“ਜਦੋਂ ਬੰਦੇ ਦੀਆਂ ਤੇ ਖਾਲਸਿਆਂ ਦਾ ਭਗਤਾ ਸ੍ਰੀ ਚਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਹੋਇਆ ਤਦੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖਾ ਵੀ ਆਖਬੇਬਾਰ ਸੀ, ਉਹ ਜੀਤ ਮਲੀਏ ਕਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਪਾਲਕ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੋਲੇ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਵੀ ਧੱਕੇ ਕਦੇ ਤੇ ਫੌਰ ਮਾਦਮ ਹੋ ਕਦੇ।

“ਤੀਸਰਾ ਜਤਨ ਕੁਰੂ ਬਣਨ ਦਾ ਕੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਰੇਰੇ ਭਤੀਜੇ ਕੁਲਾਬ ਰਾਇ (ਯਾ ਕੁਲਾਬ ਸਿੰਘ) ਵੱਲੋਂ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਠੰਦ ਪੁਰ ਕੁਰੂ ਕੇ ਰਖਤ ਪਰ ਗੱਦੀ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਾ ਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਦਾਸੀ ਸੰਤ ਕੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨੌਂਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾ ਦੇ ਦੇਹੁਰੇ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਪਰ ਦਸਮੇ ਕੁਰੂ ਜੀ ਛੱਡ ਕਦੇ ਸੇ, ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਤੂੰ ਕੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਉਹ ਕੁਰੂ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤਖ਼ਤ ਦਾ, ਜਿਸ ਪਰ ਕੁਰੂ ਬੰਨਦਾ ਸੀ, ਅਦਬ ਕਰ। ਉਸ ਦੇ ਨਾ ਮੰਨਣ ਪਰ ਸਾਧੂ ਨੇ ਦਿੱਨੀ ਮੁਖਾਲਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਲਾਬ ਰਾਇ ਦੇ ਕੁਰੂ ਅੰਬ ਹੋਣ ਤੇ ਕੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਦਾ ਸੰਬੰਧੀ ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਛਿਹਾੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਲਾਬ ਰਾਇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸੀ, ਸਾਧੂ ਦੇ ਸਰਾਪ ਨਾਲ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਅਸੂਲ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਖੜੋ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕੁਲਾਬ ਰਾਇ ਨਿਰਵੈਸ਼ ਮਰ ਗਿਆ।”^੧

੧ ਭਾਈ ਗੰਗ ਸਿੰਘ ਜੋ ਟੀਕਾ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਮ ਕ੍ਰਿ. ਪੰਨਾ ੬੩੮-੮੯-੯੦।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਟਿਪਣੀ ਤੋਂ ਇਹ ਕੱਲ ਸਾਫ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਹਿਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਠਾਢੇਲ ਕੋਤਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 'ਕੁੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਨੂੰ ਕਾਰਿਆਈ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਜੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਕੱਲ ਆਪ ਨੇ ਆਖੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕੁਰਕੱਦੀ ਦੇ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਦੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਆਉਂਦੇ।

ਉਂਜ ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ—ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਰੰਗੂ ਨੇ ਪ੍ਰਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਧੀਕ ਕੱਲ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਜਾਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੇਈ ਜਿਹੇ ਬੁਜ਼ਰਗੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਜਾ ਭਲਿਆ ਸੀ। ਓਸੇ ਫੌਜ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨੇਂ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਵਾਨ ਬੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਸੰਸਕਾਰ ਹਨ — ਤੀਰਥ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦੇ। ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਨ ਤੀਰਥ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਤੀਰਥ ਕਹਿ ਕੇ ਮੰਦਿਰਾਂ ਤੇ ਸਰੋਵਰਾਂ ਵੱਲ ਹੀ ਮਨ ਨੂੰ ਭਜਣੇਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਫੌਜ਼ਿਬ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਇਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈ ਗਈ ਕੁਰ ਕੱਦੀ — ਤੀਰਥੇ ਕੁਰ ਤੱਕ ਪੁਜਦਿਆਂ ਪੁਜਦਿਆਂ ਇਸ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਬਾਉਲੀ, ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਮੰਦਿਰ ਉਸ ਕੁਰੂ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ। ਇਸ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਉਲੀਆਂ, ਸਰੋਵਰਾਂ ਤੇ ਮੰਦਿਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ — ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਪੂਰਨ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬੰਧੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਕੁਰਮਤ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲ ਮੋਢਨ ਤੱਕ ਹੀ ਤੀਰਥਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਦਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬੰਦੇ ਇਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬਣਦੇ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨਾਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਟਿਕੇ। ਹਰੇਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾਈ।

ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਤੀਰਥਾਂ ਉਪਰ ਨਾ ਟਿਕਣ ਦਾ ਨਹੀਜ਼ਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਦੇਖਰੇਖ ਤੇ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਪੁਜਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਸਨ — ਮਸੰਦ, ਸੋਢੀ, ਬੇਦੀ ਅਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕ। ਇਹ ਲੋਕ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਜਿਸ ਦੇਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ — ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੁਰੂ ਰੋਡ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਅਸਰੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੱਦੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਰੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਭਾਵਨਾ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਈ ਸੰਰੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

ਮਾਰਗ ਗਏ ਉਲੰਘ ਕਰਿ ਸਾਰਾ, ਜਾਇ ਸੁਧਾਸਰ ਤਬਹਿ ਨਿਹਾਰਾ ।
 ਹੁਣੇ ਮਸੰਦ ਅਗਾਰੀ ਜੇਤੇ, ਕੁਰ ਆਗਮਨ ਸੁਨਿ ਸੁਨਿ ਰੇਤੇ ।
 ਕਹੂੰ ਕਹੂੰ ਕਮਨੇ ਭਰ ਪਾਇ, ਮਤ ਹਮ ਸਾਥ ਖਿਕਰ ਇਹ ਜਾਇ ।
 ਝਰਬ ਆਮਦਨ ਦੇਖਿ ਬਿਸਾਯਾ, ਅਗ ਮੇਲੇ ਕੋ ਆਪੇ ਕਾਲਾ ।
 ਰਹਹਿ ਜਿ ਆਪ ਬਿਲੋਕਹਿ ਤਾਂ ਹੀ, ਹਮ ਤੇ ਪੁਨ ਲੈਹੈ ਬਿਧ ਯਾਤੀ ।
 ਮੱਧਣ ਸਿੱਖ ਸੰਗ ਜਿਨ ਅਹੀ, ਹਮ ਸੋ ਕਰਹਿ ਜਥਾ ਚਿਤ ਚਈ ।
 ਧੀਰ ਮੱਠ ਕੋ ਛੁਟਯੋ ਭੇਰਾ, ਕੁਰ ਘਰ ਮਹਿ ਰਿਸ ਤੇ ਨ ਬਭੇਰਾ ।

ਅਪਰ ਬੋਨ ਸੇ ਕਰਹਿ ਰਲਾਈ, ਹਮ ਤੇ ਧਨ ਲੇ ਪਾਇ ਕੁਰਾਈ ।
 ਮਿਲਹੁ ਨਹੀਂ ਕੇ ਜਾਇ ਅਗਾਰੀ, ਫਪੀਐ ਨਿਜ ਨਿਜ ਬਾਨ ਮਭਾਰੀ ।
 ਇਨ ਕੇ ਸਦਾ ਸੁਭਾਵ ਸਿਸੁ ਤੇ, ਪ੍ਰੀਤਿ ਨ ਕਰਿਹੈ ਕਬਹਿ ਕਿਸੁ ਰੇ ।
 ਸਭਿਹਿਨ ਤੇ ਹੁਇ ਬਹਹਿ ਨਿਰਾਲਾ, ਮੇਲ ਨਾ ਕਿਸ ਮਸੇਦ ਕੇ ਨਾਲਾ ।
 ਕੁਰਤਾ ਇਨ ਬਹੁ ਪ੍ਰਾਪਤਿ ਭਈ, ਇਹ ਸਭ ਥਾਤ ਅਬਹਿ ਬਿਦਤਈ ।
 ਨਹਿ ਮਸੇਦ ਕੇ ਮਿਲਨੇ ਆਵਾ, ਅਪਰ ਨਾ ਕਿਨਹੂੰ ਦੌਨਿ ਚਤਾਰਾ ।
 ਪ੍ਰਥਮੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਆਯੋ, ਦਰਬ ਸੰਭਾਰਨਿ ਕੇ ਲਲਚਾਯੋ ।
 ਅਪਰ ਮਸੇਦ ਸਰਬ ਮਿਲਿ ਜਾਇ, ਕੁਰਤਾ ਇਨ ਕੀ ਅਚਲ ਟਿਕਾਇ ।
 ਅਬਿ ਲੇ ਸਭਹਿਨਿ ਸੇਸੇ ਅਯਾ, ਕੁਰੂ ਭਯੋ ਨਿਸਚੈ ਨਹਿ ਲਹਾ ।
 ਹਰਿ ਕੁਵਿੰਦ ਫਰ ਕੇ ਇਹ ਨੇਦਨ, ਦਾਵਾ ਰਾਖਤਿ ਉਪਰ ਮਸੇਦਨਿ ।
 ਇਨ ਸੇ ਮਿਲਨਿ ਨ ਅਬਿ ਬਨਿ ਆਇ, ਨਹੀਂ ਕਠੋਰ ਕਹੇ ਬਚ ਜਾਇ ।
 ਇਮ ਬਿਚਾਰਿ ਕਰਿ ਆਪਸ ਮਾਹਿ, ਦੂਰੇ ਮੰਦਮਤਿ ਥੇਸੈ ਪ੍ਰਾਹਿ ।
 ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਚਾਰੋਂ ਦੁਆਰ, ਥਰੇ ਅਸੰਜਤਿ ਸਭਿਨਿ ਕਿਵਾਰ ।
 ਹੁਤੈ ਦਰਬਨੀ ਪੋਰ ਬਛੋਰਾ, ਦੇ ਕਪਾਟ ਰਾਹੋ ਪੁਨ ਛੋਰਾ ।
 ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਰੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸ੍ਰਾਮੀ, ਲੱਖ ਮਸੇਦ ਬਿਥਿ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ।
 ਗਏ ਤਹਾ ਜਥਿ, ਪਿਖਯੋ ਨ ਕੰਈ, — ਬੇਮੁਖ ਭਏ — ਜਾਨਿ ਮਨ ਸੋਈ ।
 ਮੱਖਨ ਸਾਥ ਭਹਯੋ ਇਸ ਭਾਤਿ, 'ਪਿਖਹੁ ਮਸੇਦਨਿ ਕੇ ਬਿਰਤਾਤਿ ।
 ਬਿੰਨ ਭਿੰਨ ਹੁਇ ਭਯੋ ਸਥਾਨ, ਨਹਿ ਆਏ ਕਰਿਥੇ ਸਨਮਾਨ ।
 ਧਨ ਕੇ ਲੋਭ ਲਗੇ ਮਤਿਮਦਿ, ਹਮ ਕੇ ਸੁਨਿ ਨਹੀਂ ਭਏ ਅਲੇਦ ।
 ਸ੍ਰੀ ਕੁਰ ਮੰਦਿਰ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ, ਭੇਰਿ ਰਏ ਨਹਿ ਬਾਜਤ ਬਾਜੇ ।
 ਸਬਦ ਬੀਰਤਨ ਸੁਨਿਯਤ ਨਾਹੀਂ, ਕੀਨੀਸਿ ਕਰਾ ਮਹਾ ਲਬ ਮਾਹੀਂ ।"

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਆਉਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਿਆਂ ਹੀ ਮਸੇਦ ਦੇਸ ਭਰੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਦਰਬਨੀ ਡਿਓੜੀ ਨੂੰ ਭਾਣਾ ਲਗਾ ਕੇ ਲੁਕ ਗਏ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਡੀ ਆਮਦਨ ਖੋਹ ਲਵੇਗਾ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਦਾ ਭੁੱਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦ ਮਤਿ ਉਪਰ ਅਫਸੋਸ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਵੱਲੋਂ ਪਿੱਛੇ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ।

ਇਕ ਖੰਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਆਸਰੇ ਗੁਰਿਆਈ ਚਲਾ ਰਹੇ ਧੀਰ ਮੱਲੀਏ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਖੰਨੇ ਕੁਰੂ-ਡੀਰਥਾਂ ਦੀ ਚੋਖ ਛਾਣ ਭਰਦੇ ਮਸੇਦ, ਪੁਜਾਰੀ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦਿੱਕੋਂ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਪਿਛਾ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀ ਅਸਲ ਧਿਰ 'ਸਤਿਗੁਰੂ' ਦੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਥਾਣੀ ਰਚੀ ਅਤੇ ਡੀਰਥਾਂ ਮੰਦਿਰਾਂ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਵਾਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਦੇ ਆਏ, ਪਰ ਇਹ ਧਿਰਾਂ ਸਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਤੀਰੋਂ ਵੀ ਮਾਰਨ ਟਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਤਕਾਫ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਨੰਦੇੜ ਵਿਚ ਲੀਕ੍ਹਾ ਰਚਾ ਕੇ ਆਪ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦੀ ਗੱਲ ਰਵਾਉਣੀ ਪਈ।

ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਲਾਭ ਉਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੇ ਉਠਾਇਆ ਜਿਹੜੀ ਸਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੇਰ ਹੀ ਕਮਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਸਭੇ ਨੇ 'ਗ੍ਰੰਥ' ਤੇ 'ਡੀਰਥ' ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੁਪਤ ਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਆਪ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ

ਜਾਂਦੇ ਓਥੇ ਹੀ ਰਹੇ ਜਿਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਲਈ ਚਾਹ ਸੀ। ਪਰ ਓਥੇ ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਕਰਨ ਜਿੱਥੇ ਸਿੰਘ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਹੁਣ ਉਹ ਹੀ 'ਗੁਰੂ' ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਕਾਇਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। 'ਬੰਦੇ' ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਥਾਥਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੀਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ।

ਆਪਣੇ ਲੋਭ ਲਾਲਚ ਤੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਆਪਸੀ ਮਾਰ ਕਾਟ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਉਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਚੱਲੀ।

ਪਰਕਾਰਾਂਡਰ ਨਾਲ ਅੱਜ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀ ਰਾਮਨੀਤੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹੋ ਭ੍ਰੰਬ ਸਾਹਿਬ ਹਨ, ਉਹੋ ਤੀਰਥ ਹਨ, ਉਹੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ। ਤੇ ਉਹੋ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਗੁਰੂ

ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹੀ ਜਾਂ ਭਲਤ ਹੋਣ ਦਾ ਅਸਲ ਪਤਾ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਢੁਕਦਾ ਹੈ।

ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਨਾਮੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਗੱਲ — ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਢੇਹ ਤਿਆਗਣ ਤੱਕ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੀ ਵਿਵਾਦਕ੍ਸ਼ੇਤਰ ਹੈ। ਬਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦਾ ਮੱਤ ਬਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ। ਏਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਬਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਉਪਰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਆਪ ਹੀ ਲਿਖੇ 'ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਦੇ ਪੈਰਾਟਿਕ ਪੱਖ ਉਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਕਿੰਨ੍ਹ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਘਟਨਾ ਤੇ ਭਰੀਏ ਨਾਲ ਮਤਭੇਦ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਪੂਜਣ ਦੀ ਘਟਨਾ, ਉੱਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਮਤਭੇਦ ਹੈ। ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਬਾਰੇ ਵੀ ਮਤਭੇਦ ਹੈ ਅਤੇ 'ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ' ਜਾਂ 'ਹਾਲ ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ' ਬਾਰੇ ਵੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੰਡੇ ਦਾ, ਪਤਾਸਿਆਂ ਦਾ, ਕੂੜ ਦਾ ਜਾਂ ਕਿਹੜੇ ਬਸਤ੍ਰ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਤੇ ਦਮਦਮੇ, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸ਼ੀੜ ਲਿਖਵਾਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਮਤਭੇਦ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਛਾਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਨ ਜਾਂ ਨਾ ਚੜ੍ਹਾਨ ਬਾਰੇ ਵੀ। ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੜੀ ਵਿਚ ਕੁਰਿਆਈ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਮਤ ਵਿਰੋਧ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਆਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪੂਰਾ ਮਤਮੇਦ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਸੀ ਜਾਂ ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ। ਸਾਹਿਬਗਾਏ ਆਪ ਦੇ ਚਾਰ ਹੀ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜੇ ਦੇ ਜੰਗ ਕਰਦੇ ਬਹੀਦ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ ਦੇ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਝਿਝਾ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਾਂ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਟੇ ਗਏ। ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ: "ਨੀਹਾਂ ਦੀ ਸਾਖੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਹਿਬਗਾਏਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਵੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚੌਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ, ਅਤੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਪਿਛਲੇਰੇ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਚੌਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਰਹੰਦ ਭਾਣਾ ਵਰਤਾਉਣਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਅਰਬਾਤ ਸਾਹਿਬ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚੌਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਦੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।"

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। ੧੮੩੩ ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹਰ ਇਕ ਭਵਾਰੀਖ਼ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬਗਾਏਆਂ ਦਾ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਟੇ ਜਾਣਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਕ੍ਰਿਤ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਧੂ) ਵਿਚ ਹੀ ਝਿਝਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।"

ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲੇ ਪੌਰੇ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ “ਸੋ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਗੋਡੇ ਹੇਠ ਦੇ ਡਿਥਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ । ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕੱਲ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਬੁਰਜੋਂ ਡਿਕ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੇ ।”^੧

ਮਾਤਾ ਜੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਕ ਮੱਤ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਕੁਝ ਬਰਜੋਂ ਡਿਕ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਕੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਮਥਰ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਉਂਕਲੀ ਵਿਚ ਪਈ ਮੁੰਦਰੀ ਦਾ ਹੀਰਾ ਚੱਟ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ।

ਸਾਹਿਬ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਨੰਦੇੜ ਯਾਤ੍ਰਾ ਸਮੇਂ ਮਿਲਣ ਦੀ ਬਹਾਣੀ ਵੀ ਫਿਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — “ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਬਹਾਦਰ ਖਾਹ ਚੇ ਨਾਲ ਆਗੇਰੇ ਤੋਂ ਰਾਜਪੁਤਾਨੇ ਧਲ ਚੱਲੇ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੋ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਇਕ ਤਾਲ ਉੱਤੇ ਰਹੇ, ਉਥੇ ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲੇ ।”^੨

ਇਹ ਕੁਝ ਕੁ ਉਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਰਤੱਖ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ — ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਠੀਕ ਇਕ ਮੱਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਸਰਦਾਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਕ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਈ ਸੈਨਾਪਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਮਝਾਲੀ ਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਬਣੀ ਸੀ । ਉਸੇ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਰਮਾਨੀਏ ਵੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । — “ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਨ ਤੀਕ ਦੇ ਜੋ ਹਾਲ ਕੀ ਸੈਨਾਪਤੀ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਉਹ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਅਖਰ ਅਖਰ ਠੀਕ ਹਨ । ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਜੋ ਹਾਲ ਆਪ ਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੁਣੇ ਸੁਣਾਏ ਹਾਲ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ ਅਸੁਧੀਆਂ ਵੀ ਹਨ ।”^੩

ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਹੋ ਵਤੀਰਾ ਹੀ ਨੰਦੇੜ ਯਾਤ੍ਰਾ ਬਾਰੇ ਹੈ ਤੇ ਇਹੋ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਤੇ ਕੁੰਝ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਹੈ । ਅਤੇ ਅਗੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਇਹੋ ਹੀ ਵਤੀਰਾ ਚੰਦੇ ਦੇ ਤੋਂ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਹੈ ।

ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਡਿਕਾਰ ਹੈ — ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਚਾਹੇ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅਨੇਖੀ ਭੱਲ ਭੇਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ । ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਦਾ ਪਤਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪੜਾਵਾਂ ਦੀ ਤਿਖੋਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਗਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਹੀ । ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ‘ਬੰਦੇ’ ਦੇ ਹੋਣੇ, ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਦੇਹੇ ਅੰਤ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਭਾਡੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਰਾਜ — ਇਹ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੇ ਉਕਾਸਾਉ ਉਪਾਦਾਨ ਖਾਰਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ — ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਪਛਾਣ ਕਰਾ ਬੈਠਾ ਹੈ — ਤੇ ਅਗੋਂ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਪਰ — ਬੀਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਮਰਚੀ ਅਦਲ-ਬਦਲ ਲਿਆ ਜਾਵੇ — ਭਵਿੱਖਤ ਇਤਿਹਾਸ ਉਪਰ ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਆ ਉਸੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ — ਜਿਹੜਾ ਸੱਚ ਸੱਚ ਬੀਤਿਆ ਹੋਵੇਗਾ । ‘ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ’ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਜਨਮਿਆ । ਸੰਕਲਪ ਜਿਹੜਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦਾ ਵੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਪੂਰਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਮਠੰਠ ਖਾਲਸੇ ਸੰਬੰਧਤ ਸਫ਼ਨਾਂ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਤੇ ਹਾਣ-ਲਾਣ ਸਮੇਤ ਹੈ ।

੧. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਰਿਸ਼ਦੇਖੀਅਨ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ, ਪੰਨਾ ੬੨-੬੩ ।

੨. ਉਪਜੀਤ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ ੪੪ ।

੩. ਉਪਜੀਤ ਪੁਸਤਕ ਪੰਨਾ ੫੪ ।

ਜੇ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਕਿਸੇ ਮੁਲਕ ਉਪਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ 'ਰਾਜ' ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਨਾ ਚੁੱਕਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ 'ਰੱਬੀ ਮੋਹਰ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਹੋਈ ਨਹੀਂ। ਰਾਜ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ, ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਮਜ਼ਹਬ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ — ਕਿਉਂਕਿ ਮਜ਼ਹਬ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਬਦਲਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਲਾਮ ਮਜ਼ਹਬ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਆਇਆ ਵੀ ਸੀ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ। ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਵੀ ਰਿਹਾ — ਉਹ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਿਹਾ ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜੰਗ ਲੜੀ। ਉਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪੂਰਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਕੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ 'ਖਾਲਸੇ' ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਹ ਨਾ ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਦਾ ਬਦਲ ਸੀ, ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਰਾਜ ਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕਬੀਰ ਵਾਲਾ ਖਾਲਸਾ ਸੀ — "ਕੁਰੂ ਬਬੀਰ ਜਨ ਭਵੇ ਖਾਲਸੇ।" ਅਰਥਾਤ ਸੁੱਧ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਅਕਤੀ ਗੁਰੂ ਕੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਵਾਲਾ ਸੁੱਧ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ 'ਖਾਲਸਾ' ਉਹ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ — ਮੁਖ ਮਹਿ ਹਰਿ ਚਿਤ ਮਹਿ ਸੁੱਧ ਵਿਚਾਰਨ — ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਮੁੱਢ ਛਲਤ ਅਚਾਨਕ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ — ਪਰ ਹਰੀ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਲੋਕਾਈ' ਉਪਰ ਅਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸੁੱਧ ਬਰ ਸਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ 'ਧਰਮ ਰਖਿਅਕ'।

ਪਰ ਦੇਖੋ ਧਰਮ ਦਾ ਅਰਥ ਕੋਈ ਵਸੇਰ ਮਜ਼ਹਬ ਨਹੀਂ — ਜੇ ਇਹੋ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਆਪ ਇਹ ਨਾ ਆਖਦੇ :

ਜਾਂ ਕੋ ਕੂਟਿ ਕਯੋ ਕ੍ਰਮ ਉਰ ਕਾ,

ਤਿਹ ਆਕੇ ਹਿੰਦੂ ਭਿਆ ਕੁਰਕਾ ॥

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਬਲਪਨਾ ਜਾਗੀ ਅਤੇ ਜਾਗੀ ਵੀ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਵਜੋਂ ਹੀ। ਸੋ ਤੈਰ ਤਰੀਕੇ ਵੀ ਉਹੋ ਹੀ ਆ ਕਦੇ ਅਤੇ ਨੀਤੀ-ਅਨੀਤੀ ਵੀ ਉਹੋ ਹੀ।

ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਮੁਸਲਿਮ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਾਂ ਹਾਸਿਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਉਵੇਂ ਹੀ ਜਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਿਆਂ ਵਿਚ ਜਿੱਤਾਂ ਹਾਸਿਲ ਹੋਈਆਂ। ਇਸਲਾਮਿਕ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਵਿਚ ਜਿੰਨਾ ਕੁ 'ਸੱਚ' ਸੀ — ਉਨਾ ਕੁ ਸੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕ੍ਰਮਿਤ ਕੀਤਾ। ਏਸੇ ਰੂਪਾਂ ਸਿੱਖ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਵਿਚ ਜਿੰਨਾ 'ਸੱਚ' ਸੀ ਤੇ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਉਸ ਦੀ ਅਧੀਲ ਸੀ ਉਸ ਹਿਸਾਬ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੱਧਰਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ।

ਪਰ ਰਾਜ-ਸੰਭਾ ਨਾ ਮੁਸਲਿਮ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਅੰਗ ਸੀ — ਨਾ ਸਿੱਖ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦਾ। ਇਹ ਚੋਖਟਾ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਅਨਧਿਕ੍ਰਿਤ ਚੋਖਟਾ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਜਨਮੀ ਜਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਨਧਿਕ੍ਰਿਤ ਚੋਖਟਾ ਸੀ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ 'ਰਾਜ' ਵਿਚ 'ਅਨੀਤੀ' ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਦਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਵਿਚ ਅਨੀਤੀ ਤਾਂ ਕੀ ਨੀਤੀ ਦਾ ਵੀ ਦਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ, 'ਕੂਹ ਈ' ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੁੱਧ ਆਚਰਨ ਦੇ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਰਾਜ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਵੀ ਰਿਹਾ — ਕੀਰ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵੀ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਰਿਹਾ — ਕੀਰ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਕੁਦਰਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਸੰਗਤ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਕੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੂਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪਸੀ ਫੁਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਜੇਤੂਆਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਪੈ ਗਈ, ਪਰਸਪਰ ਭਰਾਈ ਹੋਈ ਅਤੇ ਏਸੇ ਫੁਟ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਭਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ 'ਖਾਲਸੇ' ਦੀ ਪਰੋਖਸ ਅਤੇ ਅਨਸੋਚੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਹੀ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਮੁਸਲਿਮ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਭਾਬੂ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਇਹੋ ਗੱਲ ਦੋਹਰਾਈ ਗਈ। ਆਪਸੀ ਮਾਰ ਗਾਟ ਤੇ ਖੋਹ ਮਖੌਰੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਚੀ।

ਏਸੇ ਮਾਰਧਾੜ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਉਦੇ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਜੀਵਿਆ ਇਹ ਮਾਰਧਾੜ ਤੇ ਲੁੱਟ ਖੋਹ ਚਲਦੀ ਹੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੇ ਓਨਾ ਮੁਸਲਿਮ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੁਟਿਆ ਮਾਰਿਆ ਜਿੰਨਾ ਆਪਣੇ ਹੀ 'ਫ਼ਤ੍ਹ ਮਾਲਸਾ' ਨੂੰ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ 'ਤੇ' ਜੇ ਕੋਈ ਬਚਿਆ ਤਾਂ ਉਹੋ ਹੀ — ਜਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬ ਫੌਲ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧ ਰਹੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਬਰਨ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਇਹ ਆਚਰਨ ਧਾਰਮਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਾਰਧਾੜ ਦੀ ਇਸ ਸਾਰੀ ਵਿਰਾਸਤ ਅਤੇ ਕੌਰਿਸ ਦੇ ਫਲ ਸਰੂਪ ਮਹਾਰਾਜੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੋ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ — ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ 'ਦਸ ਸਾਣਾਂ' ਦੇ ਵਿਚ ਵਿਚ ਉਜਾੜ ਪੁਜਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਉਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਧਰਮ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਹੀ ਸੀ।

ਧਾਰਮਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉਪਰ ਸੋਨਾ ਚੜ੍ਹਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਨਾ ਕੋਈ ਜਿੱਥੀ ਆਚਰਨ ਵਾਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੋਨਾ ਲੁੱਟ ਲਿਜਾਣ ਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਤੋੜ ਦੇਣ ਨਾਲ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਧਰਮ ਦਾ — ਇਸ ਬਾਹਰੀ ਆਚਰਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਵਿਅਕਤੀ-ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਬਾਰਨ ਲਈ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਜਥ੍ਹਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਝੀ ਸੀ — ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਰਹੇ — ਪਰ ਰਾਜ ਨਾਂ ਰਿਹਾ — ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਜਥ੍ਹਾ ਲੋੜ ਲਾਲਚ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਸੀ।

ਬੈਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਬੰਦੀ ਮਾਲਸੇ ਤੇ ਤੌੜ ਮਾਲਸੇ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਭੈਲੇ ਦਾ ਅਸਲ ਬਾਰਨ ਦੋਰਖਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਲੁੱਟ ਮਾਰ, ਸਾੜ ਫੂਕ ਤੇ ਬਤਲੋਆਮ ਕੀਤਾ ਸੀ — ਉਸ ਨੇ ਮਾਲਸੇ, ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਲਕੜਕ ਮਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਮਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ 'ਨਿਆਰ' ਉਚਾ ਸੁੱਚਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸੁੱਚੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਫ਼ਤ੍ਹ ਕੀਰਤਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਵਰਮਾਇਆ ਹੈ—

ਅਲਖ ਅਹਾਰ ਸੁਲਪ ਸੀ ਨਿੰਦਾ ਦਯਾ ਫਿਰਾ ਤਨ ਪ੍ਰੀਤ ॥

ਸੀਲ ਸੰਰੇਖ ਸਦਾ ਨਿਰਥਾਹਿਥੇ ਹੁੰਚੇ ਫ਼ਿਕੁਟ ਅਤੀਤ ॥

ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਹੰਕਾਰ ਲੋਭ ਹਠ ਮੇਹ ਨ ਮਨ ਜਿਉ ਲਿਆਵੈ ॥

ਰਬ ਹੀ ਆਰਮ ਰਤ੍ਰ ਕੇ ਦਰਸੈ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕਹ ਪਾਵੈ ॥

ਆਰਮ ਉਪਦੇਸ ਭੇਸ ਸੰਜਮ ਕੈ ਜਾਪੁ ਸੁ ਅਜਪਾ ਜਾਪੈ ॥

ਸਦਾ ਰਹੈ ਕੰਚਨ ਸੀ ਕਾਇਆ ਕਾਲ ਨ ਕਬਹੂੰ ਬਯਾਪੈ ॥

—ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਾਰੇ

ਪਲ ਅਸਥਰਜ ! ਕੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨੰਦੇੜ ਲੀਕ੍ਹਾ ਤੋਂ' ਬਾਅਦ ਹੀ ਮਾਲਸਾ ਆਪਣਾ ਉਹ ਚਰਿਤਰ ਛੱਡ ਕਿਆ ਤੇ ਉਹ ਬਿਲਬੁਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੀਹਾਂ ਉਪਰ ਚੱਲ ਪਿਆ — ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੁਸਲਿਮ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਪਾਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾਲਸੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅੱਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਮੁਸਲਿਮ ਬੁਟੇਰਿਆਂ ਅਤੇ 'ਬੰਦੇ' ਦੇ ਹੱਲਿਆਂ ਤੇ ਜਿੱਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਸਰੇ ਪਹਿਲੇ ਮਾਲਸਾ ਰਾਜ ਵਾਲੇ ਮਾਲਸੇ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਅਸਚਰਜਜਨਕ ਹੈ ਤੇ ਇਹੋ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ — ਜਿਸ ਨੇ ਕੁਰੂ ਕੇ ਮਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ 'ਬੰਦੀ ਮਾਲਸਾ' ਅਤੇ 'ਤੌੜ ਮਾਲਸਾ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਕਾਟ ਕਰਵਾਈ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਲਸੇ ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਭਾਈ ਰਠਨ ਸਿੰਘ ਭੰਕੂ ਬੀਦ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

ਬੰਦੇ ਕਹਯੋ 'ਹਮ ਆਪੇ ਕੁਰੂ ਹਮਰੇ ਮਕਰ ਸਭੀ ਲਗ ਰੁਰੂ।

ਹਮ ਕੁਮਰੇ ਕੁਰ ਸੁਤਨ ਬੰਦ ਲੀਆ, ਹਮ ਹੀ ਕੁਮ ਕੈ ਮਾਲਸੇ ਕੀਆ।

ਹਮ ਨੋ ਕੁਮ ਕੈ ਮੁਲਕ ਮੱਲ ਵੀਆ, ਹਮ ਨੋ ਕੁਮ ਕੈ ਰਾਜੀ ਕੀਆ।

ਮਾਲਸੇ ਕਹਯੋ 'ਹਮ ਪੂਤ ਪਤਾਯਾ, ਤੂੰ ਚਮਰਿ ਥੇ ਬਨਿਉ ਦਾਯਾ ।
 ਕਯਾ ਹੋਯਾ ਤੈ ਹਮੇਂ ਖਿਲਾਯਾ, ਹਮ ਪਿਤ ਤੂੰ ਖਿਜਮਤਗਰ ਲਾਯਾ ।
 ਨਿਜ ਪਿਤ ਲੋਵੇ ਸੁਤਹਿ ਸੰਭਾਲ, ਤੈਂ ਮੂੰਹ ਭਰਾਯੋ ਲਾਲਨ ਨਾਲ ।
 ਕ੍ਰਿਸਨ ਪਲਯੋ ਥੇ ਗੋਪਨ ਮਾਂਹਿ, ਹੁਇ ਸਯਾਨੋ ਮਿਲਿਓ ਪਿਤ ਆਇ ।
 ਕਾਕ ਘਰ ਦੇਵੇ ਕੋਇਲ ਆਂਡੇ, ਆਪਨੀ ਕੂਲ ਕਥ ਦੇਵੇ ਛਾਡੇ,
 ਤਬ ਮਾਲਸੇ ਨੇ ਮਤੇ ਪਕਾਯਾ, 'ਯਾ ਕੋ ਮਰਨ ਨਿਕਟ ਹੈ ਆਯਾ ।'
 ਜੁਦੇ ਦੇਸ ਸਿੰਘ ਮੱਲਨ ਡਰੇ, ਆਪਸ ਮੇਂ ਇਮ ਪਰ ਗਈ ਖਰੇ ।
 ਲੋਭੇ ਮਾਲਸਾ ਕੇ ਜੋ ਬੰਦਈ, ਮਾਰਕੂਟ ਉਸ ਲੋਹਿ ਖੁਰਈ ।
 ਬੰਦਈਅਨ ਕੋ ਭੀ ਮਾਲਸੇ ਹੱਥ ਆਵੇ, ਵੈ ਭੀ ਮਾਲਸੇ ਮਾਰ ਗਿਰਾਵੇ ।
 ਤਬ ਮਾਲਸੇ ਉਨ ਲੁੱਟਨ ਡਹਿਯਾ, ਬੰਦੇ ਮਨੂੰ ਕੀਆ ਨਹਿ ਰਹਿਆ ।
 ਜਿਧਰ ਜਾਇ ਆਪ ਲਯਾਏਂ ਲੂਟ, ਦੇਨ ਨ ਕਰਨ ਬੰਦਈਅਨ ਫੂਟ ।
 ਬੰਦਈਅਨ ਸਿੰਘਨ ਪਰਗਯੋ ਚੈਰ, ਲਗੀ ਚਲਨ ਦਿਨ ਮੇਂ ਲਮਬੇਰ ।
 ਸਿੰਘ ਨ ਉਨਕਾ ਕਰੈਂ ਬਿਯਾਹ, ਰਹੈਂ ਸੁਚੇਤ ਸੁ ਆਪਸ ਮਾਂਹਿ ।
 ਤਬੈਂ ਮਾਲਸੇ ਕੂਚ ਕਰ ਉਤਰਯੋ ਕੁਰਖਕ ਪਾਸ ।
 'ਬੇਸਾਹਿ ਨ ਕਰਨੋ ਬਥਿ ਬੰਦੇ' ਇਮਕਰ ਲੀ ਅਰਦਾਸ ।
 ਤਬ ਵੈਦੇ ਨੇ ਯੋ ਰਿਭ ਨਹਯੋ, 'ਭਲੋ ਭਯੋ ਹਮ ਜੰਗ ਫੂਟ ਗਯੋ ।
 ਅਕ ਹਮ ਚਲ ਮਲ ਲਹੈਂ ਲਹੋਰ, ਨਹੈਂ ਡਡਹੈਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਪਿਥੋਰ ।
 ਹਮ ਨੈ ਰਾਜੇ ਸਿੰਘ ਬਨਾਏ, ਇਹ ਹਮ ਬਿਨ ਗਿਰ ਬਹਿ ਇਕ ਥਾਇ ।
 ਹਮ ਬਿਨ ਕੁਰਕ ਲਹੈਂ ਦਿਨ ਮਾਰ, ਹਮੇਂ ਆਇ ਮਿਲਹੈਂ ਹੁਇ ਖੁਆਰ ।
 ਹਮ ਬਿਨ ਸਰੈਂ ਨ ਕੋਈ ਬਾਮ, ਆਇ ਪਰੈਂਕੇ ਹਮਰੀ ਸਾਮ ।
 ਹਮ ਪੈ ਪੀਰ ਆਹਿੰ ਦੇਇ ਪੂਰੇ, ਰਿਹ ਸਿੰਘ ਹਮ ਰਹੈ ਹਜੂਰੇ ।
 ਹਮ ਕੋ ਕਾਨ ਕਿਸੀ ਕੀ ਨਾਹਿੰ, ਹਮ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕੋ ਸਿੰਘਨ ਪਾਹਿ ।
 ਹਮ ਬਿਨ ਕੁਰਕ ਦੇਤ ਪੰਥਹ ਗਾਰ, 'ਇਮ ਬੰਦੇ ਦ੍ਰਿੜਾਈ ਦਾਸਨ ਕਾਰ ।'

— ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਕੁਰਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਸਿੰਘਾਂ ਕੋਲ ਘੱਲੇ ਕੇ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤਾ । ਸਿੰਘ ਆਕੂਆਂ ਨੇ ਰੂਪਏ ਲੈ ਲਏ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ । — ਇਸ ਥਾਰੇ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੰਗੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ —

"ਸਿੰਘਨ ਏਸੇ ਟਕੇ ਲਿਆਏ ।
 ਤੇ ਲੈ ਸਿੰਘਨ ਔਰ ਠਹਿਰਾਇ :
 ਅਜਲਮ ਖਾ ਬੈ ਲਾਹੌਰ ਨਦਾਬ ।
 ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਕੇ ਰਏ ਬੇ-ਤਾਬ ।
 ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਔਰ ਬਚਨ ਸਿੰਘ
 ਬਾਬੇ ਟਿਹਨ ਭੁਜੰਗ
 ਦਯਾ ਰਾਮ ਮੱਲੋਂ ਹੁਤੋ
 ਕੇ ਲਤਯੋ ਭੰਗਾਣੀ ਜੰਗ ।
 ਤੁਰਕਨ ਕੈ ਘਰ ਭਈ ਬਧਾਈ, ਭੋਜੇ ਵਕੀਲ ਸਿੰਘਨ ਕੇ ਪਾਹੀ ।
 "ਹਮ ਤੁਮ ਹੈਂ ਕੁਰ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਜਿਮ ਹੈਂ ਤੁਮਰੇ ਬਡ ਕਦੇ ਲਿਖ ।

ਬਾਬਲ ਐ ਬਾਬਰ ਕੇ ਦੋਉ, ਆਪ ਕੀਏ ਪਰਮੇਸੁਰ ਸੋਉ ।
 ਬੰਦੋ ਪੁਜਕ ਪੱਥਰ ਵਾਰੋ, ਹਮ ਤੁਮ ਪੱਥਰਨ ਤੋਸਨ ਹਾਰੋ ।”
 “ਮੀਰੀ ਸੁਤ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਕੋ ਜੋਉ, ਸਾਥ ਬੰਦੀਅਨ ਘੁਲਿਓ ਧੋਉ ।
 ਹਜ਼ੂਰ ਸਤਿਗੁਰ ਵੈ ਰਹਿਤੋ ਬਈ, ਖੰਡੇ ਪਾਹੁਲ ਨਿਜ ਹਜ਼ੂਰਹਿ ਦਈ ।
 ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਰੱਖ ਚੜ੍ਹ ਸਿਰ ਧਾਰੇ, ਮੀਟੇ ਮਸ਼ੀਦੀਏ ਤਜੇ ਬੇਟੀ ਜੋ ਮਾਰੈ ।
 ਰਾਮ ਰਈਯੋ ਕੈ ਬਰਤੋ ਨ ਸੰਕ, ਮਾਰ ਬੰਦੀਅਨ ਵੈ ਕਰੈ ਤੰਕ ।
 ਅੰਗ ਰਹਿਤ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰ ਕਹੀ, ਉਸੀ ਰਹਿਤ ਸੇ ਰਹਿਤਾ ਬਹੀ ।
 ਪ੍ਰਿਥਮ ਬੰਦੇ ਤੇ ਲਰ ਭਏ ਨਯਾਰੇ, ਪੰਜ ਸੈ ਸਿੰਘ ਉਸ ਭਯੋ ਥੋ ਨਾਰੇ ।
 ਉਨ ਤੁਰਕਨ ਸੇ ਲਈ ਬਨਾਇ, ਰਲਯੋ ਆਪ ਸੰਗ ਤੁਰਕਨ ਜਾਇ ।
 ਔਰ ਖਾਲਸੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬਹਯੋ, ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਜੋਉ ਬਹਯੋ ।
 ਬਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਕੇ ਲੱਗ ਤੁਰਕ ਸਲਾਹਿ, ਵਿਅ ਬਾਣੀ ਉਨ ਲਈ ਬਨਾਇ ।
 ਲਾਹੌਰ ਬਾਹਰ ਤਿਨ ਝੋਰੇ ਪਾਯੋ, ਤੋਪ ਸੰਬਰਨ ਅਠੰ ਖਸਾਯੋ ।”

ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ

ਰਾਜ ਦੀ ਇਕ ਕਠਪਨਾ ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਥਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ ਦੀ ਕਠਪਨਾ। ਕੁਝ ਕੁ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ‘ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ’ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਥਾਣੀ ਵਾਲੇ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ ਨਾਲ਼ ਕੁਲਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ — ਜੋ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਬਾਇਬਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹਾਸੇਹੀਣੀ ਕੌਸ਼ਿਕ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਰਮਾਇਆ ਹੈ —

“ਹੁਣਿ ਹੁਕਮੁ ਹੋਆ ਮਿਹਰਬਾਣ ਦਾ ॥

ਹੈ ਬੰਦਿ ਨ ਕਿਸੈ ਰਵਾਣਦਾ ॥

ਸਭ ਸੁਖਾਲੀ ਵੁਨੀਆ ਇਹ ਹੋਆ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜੁ ਜੀਉ ॥”

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਮਹਲਾ ੫, ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੭੪)

ਅਰਥਾਤ — ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ਼ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਰਮੀ ਜਾਂ ਹਲੇਮੀ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵੰਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਟੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਿਸ ਬਬਦ ਵਿਚੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਕੁਝ ਹਨ — ਉਹ ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਨਾ ੭੪ ਤੋਂ ਇੰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ —

“ਪੈ ਪਾਇ ਮਨਾਈ ਸੋਇ ਜੀਉ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖਿ ਮਿਲਾਇਆ ਰਿਸੁ ਜੇਦਫ਼ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ ਜੀਉ ॥”

ਇਸ ਬਬਦ ਅਨੁਸਾਰ — ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ਼ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਇਕ ਨਾਲ਼ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਓਸੇ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ਼ ਸਾਵਣ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ‘ਸਤਿ’ ਦਾ ਹਲ ਚਲਾ ਕੇ ‘ਨਾਮ’ ਥੋਜਿਆ ਹੈ ਇਸ ਆਸ ਨਾਲ਼ ਕਿ ਹਰੀ ਆਪਣੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਬੋਹਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰੀ ਦਾ ਚੋਰਾ ਪਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ (ਸਰੋਰ ਦਾ) ਚੋਧਰੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਪੰਜੇ ਸ਼ਰੀਕ (ਕਾਮ, ਕਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੈਵਾਨ) ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਪੰਜ ਬਰਮ ਮੇਰੇ ਮੁਕਾਬੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਹੋਰ ਸਭ ਧੰਨੋ ਛਡ

ਇੱਥੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕੋ ਹਰੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਮਜ਼ਾਨਾ ਘੁਟ ਕੇ ਪੈਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਚ ਦੀ ਧਨਿਆਲ ਬਣਾ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲੱਭ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਨਾਮ ਦਾਨ ਇਸਨਾਨ ਦ੍ਰਿਤਾਉਣ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਠੱਕ ਵਜਾ ਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਤਰੁਨ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਚਮੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਵਾਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖਾਏਗਾ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਅਮਨ ਚੈਨ ਨਾਲ ਰਹਿਣਗੇ। ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪਹਿਲਵਾਨਤਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਪੰਜਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਜੁਗ ਜੁਗ ਹਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਵਾਹੀ ਕਟ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਛਿੱਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਉਤਰਨਾ ਅਰਥਾਤ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਧਾਰਨਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਏਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਜੋ ਕੋਈ ਇਹ ਰਹੇ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਾਂ ਅਭਾਸ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਅਥਵਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਹਲੇਮੀ ਰਾਜ ਸੀ, ਤਾਂ 'ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ' ਨਾਲ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਨਰਥ ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਲਸਾ ਰਾਜ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਸ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸਥਿਤੀ ਉਪਰ ਲਾਗੂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਮਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ 'ਸਤਿ ਦਾ ਹਨ ਚਲਾ ਬੇ ਨਾਮ ਦਾ ਬੀਜ ਬੀਜਣ ਵਾਲਾ' ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਚਰਿਤ੍ਰ ਛੱਡ ਕੇ — ਕੇਵਲ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰਾਜ ਭਾਗ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਲਈ 'ਅਸਤਿ ਚਰਿਤ੍ਰ' ਧਾਰਨ ਬਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿੱਥੇ ਗੰਢ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦਾ ਸਫ਼ਾਨਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਚਿਤਰਨ ਡਾਕਟਰ ਬੇਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਹੁਕਮਨਾਮੇ' ਦੇ ਪੰਨਾ ੩੦-੩੧ ਉਪਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਏਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਵੀ ਸਾਹਿਜੇ ਹੀ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚੇ ਅਤੇ ਪਰਤੱਖ ਦੇਹਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਅਤੇ ਆਪ੍ਰਿਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਥੋੜੇ 'ਪੰਥ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਕੀ ਅਤੇ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਡਾ. ਬੇਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ' ਸਿਰ ਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — "ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਵਾਹੇ ਦਾਹੀ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਆਜ਼ਮ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਮਰਾ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆ ਪੁੱਜਾ। ਆਜ਼ਮ ਨੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੇ ਹੱਕ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜੀਹਤਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਅਤੇ ਫੌਜ ਉਸ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਮਜ਼ਾਨੇ ਪਰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਹਾਦੁਰਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਬੋਲੀ ਬਹੁਤੀ ਫੌਜ ਤਾਂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਪੇਂਡੀਬਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਹਾਦੁਰਸ਼ਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸੀਸ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਸੀ। ਜੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋ ਬਹਾਦੁਰਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਕ ਵਰਲੀ ਸੱਟ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ। ਬਹਾਦੁਰਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੜਦਾਏ ਜ਼ਹਾਗੀਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਬਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਰੋਕ ਬੀਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਓ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਨੂੰ ਬਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਖ਼ੁਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਘਾਟ ਛੱਡਣ ਪਰ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਦਾਦੇ, ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੰਘ ਬਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਇਕ ਨਾਦਰ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਲਹੂ ਦੇ ਤਿਹਾਏ ਮਰਨ ਮਾਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਮਰਾਠੇ ਹਰ ਫ਼ਤੂਰ ਲਈ ਉਨ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਇਲਾ ਵਿਚ ਚਾਰ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਦੇ ਅਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ

ਬਦਲੇ ਦੀ ਅੱਗ ਨਾ ਬਲ ਉਠੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹਿਮਾਲਾ ਪਹਾੜ ਵਰਗਾ ਠੰਢਾ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲੈਣ ਵਾਲਾ, ਇਕ ਮਹਾਨ ਨਿਰਵੈਰ ਰੱਬ-ਰੂਪ ਬੋਲੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੈਰੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਘੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਵੈਰੀ ਚੜ੍ਹ ਆਏ ਤਾਂ ਇਹ ਅਕਾਲ-ਮੂਰਤਿ ਨਿਰਵੈਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਵੀ ਜਾ ਪੁੱਜੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਦਾਉਣ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਲਭਖਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੀਮ ਚੰਦ ਕਹਿਲੂਰੀਏ ਦੀ ਜਾ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

“ਦੇਖੋ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਹਰਾਦਾ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਦੇ ਪਿਓ ਦਾਦਿਆਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਮਤ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ। ਉਹ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਉਤਰੇ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਆਹਮੋ ਸਾਹਮਣੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲੌਹਾ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਖੰਡਾ ਖੜਕਾਉਣਾ ਤਾਂ ਸਾਇਬ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਪਰ ਪਿਤਾ ਪਿਤਾਮਾ ਦੇ ਚਲਮ ਦਾ ਵੈਰ ਪੁੱਤਰ ਪੋਤਰੇ ਅਤੇ ਪੜਪੋਤੇ ਤੋਂ ਲੈਣਾ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ੮ ਜੂਨ, ੧੭੦੭ ਨੂੰ ਜਾਸਕ੍ਰੇ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਹੋਈ ਆਹਮ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬਹੀਰ ਦੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਮੁਅੱਜ਼ਮ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਤਮਤ ਦਾ ਵਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਬਹਾਦੁਰ ਬਾਹ ਨਾਉਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਗਿਆ।”

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਹ ਵਿਭੇਖਣਾ ਹੀ ਮੰਨੀ ਜਾਏਗੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ੭ ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੦੮ ਨੂੰ ਨੰਦੇੜ ਵਿਖੇ ਅਖੰਧ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਲੀਲਾ ਰਚਾਉਣ ਤੋਂ ਈ ਕੇ ੮ ਜੂਨ ੧੭੧੬ ਵਿਚ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸ਼ਤਲ ਕਰ ਦੇਣ ਤਕ ਦੇ ਕੇਵਲ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਫਰਕ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰਕ ਫੌਜ ਦੀ ਹੀ ਮਦਦ ਨੂੰ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਾਰ ਕਾਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹੋ ਫਰਕ ਹੈ ਅਸਲੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਅਤੇ ਆਪ੍ਰ ਬਣੇ ਪੰਥ ਗੁਰੂ ਦਾ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੰਨ੍ਹੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ—

‘ਫੁਰਕਨ ਵੀ ਖਬਰੇ ਭਈ, ਸਿੰਘ ਬੰਦਿਉਂ ਹੋ ਗਏ ਦੂਰ। ਕਰਮਾਤ ਬੰਦੀਓਂ ਕਈ, ਭਈ ਮਾਤਾ ਬਚਨ ਕਰੂਰ।’

ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਬਾਹ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਜੰਗ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲੋਂ ਜ਼ਰੀਰ ਲੈ ਕੇ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਬੰਦਾ ਮੰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੈਰੂ ਦੇ ਬਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਖਿਆ ਸੀ—

‘ਵਹਿ ਸੱਦਯੋ ਕਥ ਆਇ ਹੈ ਜੋ ਪਤਛਾਹੀ ਬੋਰ।

ਬਿਨ ਪਕੜਯੋ ਕਥ ਆਇ ਹੈ ਭੋਜਨ ਕੇ ਬਿਨ ਜੋਰ।’

ਰਬ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੇ — ਜੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਫਕਤ ਕਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਹਾਦਰ ਬਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਸੀ — ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ—

ਰਬ ਨੰਦ ਲਾਲ ਸੁਨਰ ਯੋ ਭਾਖੀ ‘ਮੰਨੈ ਨਾ ਮੰਨੈ ਕੁਮ ਬਨਹੈ ਆਖੀ।

ਮੰਨੈ ਨਾਹੀ ਜੋ ਕੁਮਰੀ ਬਾਤ ਨਿਕਸ ਜਾਇ ਤਿਸ ਕੀ ਕਰਮਾਤ।

ਜੋ ਨ ਇਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਰਿਸਾਵੈ ਕਹੁ ਜਾਨਹਿ ਇਨ ਸੱਦਯੋ ਆਵੈ।

ਕੁਮ ਇਥ ਚੋਜੇ ਅਪਨੀ ਚੋਰ ਮੰਨੈ ਨ ਮੰਨੈ ਵਹਿ ਆਪਨੀ ਜੋਰ।

ਕੁਮ ਆਪਨੀ ਸੁਰਖਰੋਈ ਕਰੈ ਰਾਵੈ ਮੰਨੈ ਰਾਵੈ ਕਹੁ ਲਰੈ।’

ਭੇ ਮਾਤਾ ਨੰਦ ਲਾਲ ਭਾਖੀ ‘ਇਥ ਭੋਜੇ ਕਮ ਨਾਵਹਿ ਰਾਖੀ।’

ਮਾਤਾ ਕਹਯੋ ‘ਅਬ ਤੁ ਲਿਖ ਦੇਹਿ ਮੁਹਰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਤੂੰ ਲਾ ਦੇਹਿ।’

ਤਯੋਂ ਹੀ ਕੀਨਿ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੋ ਪਤਸਾਹੀ ਹੁਤੋ ਸਵਾਲ ।
 ਤੁਰਤ ਹੁਕਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਥਾ ਭੇਜਯੋ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ।
 ਸਿੱਖ ਲੇਇ ਪਹੁੰਚਤ ਤਯੋਂ ਬੰਦੇ ਵਿਗ ਦਰਹਾਲ ।
 ਬੰਦੇ ਚਿੰਨਾ ਸੁਣਿ ਕਹਯੋ 'ਕਿਆ ਤਿਗੋਆ ਕੀ ਬਾਤ ।
 ਹਮ ਤੁਰਕਨ ਕੋ ਹੱਥ ਲੱਕੋਂ ਛਡੇ ਨ ਹਮਰੀ ਜਾਤ ।'
 ਜੋ ਉੱਤਰ ਬੰਦੇ ਕਹਯੋ ਦਯੋ ਯਾਹਿ ਪੇ ਘੱਲ ।
 ਸਾਹੀ ਸਭਾ ਲਗਾਇ ਕੈ ਸੁਨਾਈ ਸਬਹਨ ਕੱਲ ।'

ਗੁਰੂ ਦੀ ਮੋਹਰ ਛਾਪ

ਉਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਆਈ ਹੈ ਜਿਹੜੀ 'ਗੁਰਿਆਈ' ਵਾਲੇ ਮਾਮਲੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਖਿਚਦੀ ਹੈ । ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਚਿੰਨੀ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਮੋਹਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਲਗਾ ਦਿਓ—

‘ਮਾਤਾ ਕਹਯੋ ਅਬ ਤੂੰ ਲਿਖ ਦੇਹਿ ।

ਮੁਹਰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਤੂੰ ਲਾ ਦੇਹਿ ।’

ਅਤੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਚਿੰਨੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਭੇਜੀ — ਉਹ ਕੀ ਸੀ ?

‘ਤੁਰਤ ਹੁਕਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਥਾ, ਭੇਜਯੋ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ।’

ਇਹਨਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਾ ‘ਪੰਥ’ ਵੱਲ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਅਰਪਨਾ ਸ੍ਰੀ ਆਚਰ ਕ੍ਰਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੋਈ ਸੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਹੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ।

ਹਾਂ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਵਾਏ ਤੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੇ ‘ਸਤਿਗੁਰੂ’ ਦੇ ਮੋਹਰ ਲਗੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਵੀ ਜਦੋਂ ਬੰਦੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਵਿਰੁਧ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰਖੀ ਤਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਆਖਣ ਤੇ ਮਾਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਨ ਨਾਲ ਬੰਦੇ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸਾਰੀ ਬਰਖਾਤ ਖਿੱਚ ਲਈ ।

ਮਾਲਸੇ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਤੇਗ਼ੂ ਨੇ ਮਾਲਸੇ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਤਬੈ ਖਾਲਸੇ ਵਿਰ ਵਹੀ ਮਾਤਾ ਪੈ ਅਰਦਾਸ ॥

ਲੂਟੇ ਐ ਕੂਟੇ ਬਿਠਾ ਕਿਮ ਖਾਲਸੇ ਹੋਗ ਮੁਕਾਸ ॥

ਇਸ ਮਾਲਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਮਾਲਸੇ ਦੇ ਮੁੰਚਾਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਸੱਚ ਸੱਚ ਠਿਕਲੀ ਹੈ—ਜੇ ਇਸ ਦੀ ਵੁਲਨਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ‘ਹਲੇਮੀ ਫਾਜ਼’ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਗੇ ਲਿਖੀਆਂ ਰੂਕਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਮਾਲਸੇ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਲਗੇ ?

ਮਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਰੂਪ ਹੈ ਮਾਸ ॥

ਮਾਲਸੇ ਮੈ ਹਉਂ ਕਰਉ ਠਿਕਾਸ ॥

ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰਾ ॥

ਖਾਲਸਾ ਮੇਰੇ ਸੋਜਨ ਸੁਰਾ ॥

(ਸਰਬ ਲੰਹ)

ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚਦਾ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਬੋਲਦਾ ਸੀ :

ਬੰਦੇ ਕਹਯੋ ਹਮ ਆਪੇ ਕੁਰੂ ।

ਹਮਰੇ ਮਗਰ ਸਭੀ ਲਗ ਕੁਰੂ ।

ਹਮ ਕੁਮਰੇ ਕੁਰ ਸੁਤਨ ਬੈਰ ਲੀਆ ।

ਹਮਰੇ ਕੁਮਰੇ ਖਾਲਸੇ ਬੀਆ ।

ਹਮਨੇ ਕੁਮਰੇ ਮੁਲਕ ਮੱਲ ਦੀਯਾ ।

ਹਮਨੇ ਕੁਮਰੇ ਰਾਜੇ ਬੀਆ ।

ਖਾਲਸੇ ਕਹਯੋ ਹਮ ਪੂਤ ਪਰਾਯਾ ।

ਤੂੰ ਹਮਰੇ ਬੈ ਬਨਿਯੋ ਦਾਯਾ ।

ਬਯਾ ਹੋਯਾ ਤੈ ਹਮੇ ਖਿਲਾਯਾ ।

ਹਮ ਪਿਰ ਤੂੰ ਖਿਜਮਤਮਾਰ ਲਾਯਾ ।

ਅਕੀ ਬਲ ਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਤੇ ਆਪ੍ਰੰ ਸਾਜੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਕਾਸ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸੇ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਈਸਵੀ ੧੭੯੯ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਾਹੌਰ ਉਪਰ ਬਸਦੇ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੌਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਨੰਤੀ ਸਾਲ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਨਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ੨੭ ਜੂਨ ੧੮੩੯ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਕੇਵਲ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ (੧੮੪੯ ਤਕ) ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਫੇਲ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਹਿਲੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੁਖੀਆ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਸੀ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ) ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁਖੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੀ।

ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਉਪਰੰਕਤ ਦੋਹਾਂ ਮੁਖੀਆਂ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸੋਚਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਕੁਰੂ ਕੰਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਈਸੇ ਖਾਲਸਾ ਨੂੰ 'ਮੇਰੇ ਰੂਪ' ਆਖਿਆ ਸੀ ?

ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਡੈਰੂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਜਕ ਮਾਤਾ ਸਹਾਪ ਕਰ ਦੀਆ, ਬਯਾਬੁਲ ਬੰਦਾ ਤਿਸ ਦਿਨ ਡੈ ਬੀਆ ।

ਮੀਠੀ ਤੇ ਇਕ ਰੰਡੀ ਮੰਗਾਈ, ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੋ ਪਰਨਾਈ ।

ਬੰਦੇ ਕੇ ਦੂਇ ਕਰੇ ਬਿਆਬੂ, ਤੋ ਬੰਦੇ ਜਤ ਲਯੋ ਬਾਵਾਇ ।

ਸਿਰਫ਼ ਕਰੇ ਐ ਸੀਸ ਹਿਲਾਵੈ, ਮੁਹਾਂ ਥਕੈ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਾ ਆਵੈ ।

ਇਸ ਬੰਦੇ ਕੀ ਅਕਲ ਬਿਕਾਈ, ਪਿਆਨ ਸੇਤੀ ਬਾਦ ਬਰਾਈ ।

ਮੇਰੇ ਹੈ ਪਾਰਬਾਹੀ ਦਾਵਾ, ਮੈਂ ਰਾਖੋ ਕੁਮ ਬਾਕਰ ਛਾਵਾ ।

ਮੈਂ ਅਬ ਰਖਤ ਸੁ ਥਹੋਂ ਲਹੋਰ, ਦਯੋਂ ਰਾਕਰੀ ਕੁਮ ਆਪਨੀ ਰੋਰ ।

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ, ਲੁਟਾਂ ਤੇ ਕਤਲਿਆਂ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਹਨਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ — ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਪੱਲੂ ਖਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਿੰਧੀਆਂ ਧਰਮ ਹੋਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ — ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਈਆਂ। ਲੜਦਿਆਂ ਭਿੜਦਿਆਂ ਇਲਾਕੇ ਜਿੱਤਦਿਆਂ ਜਿੱਤਦਿਆਂ ਸਿੰਘ ਬਾਰਾਂ ਲੜਾਕੇ ਸਮੂਹਾਂ ਜਾਂ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਹਰ ਮਿਸਲ ਬੰਦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਫੌਜ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਹੀ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ

ਇਲਾਕੇ। ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਸਮੂਹਾਂ ਅਥਵਾ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ — ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦਾ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਖੋਹਣ ਦਾ, ਲੂਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਦਾ।

ਏਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਏਸੇ ਪੱਖ ਬਾਰੇ ਹੀ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ-ਸਗੋਂ ਇਸ ਚਰਚਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਇਸ ਕੱਲ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨੌਂ ਦੇਵ ਤੋਂ ਅਲੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਮਾਲਸੇ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦਾ ਉਹ ਪੱਖ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਗਿਆ — ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਕੋ ਸੀ ਕਿ ਪਰਤੱਖ ਗੁਰੂ ਬੰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਜੋ ਮਾਲਸੇ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਖੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੱਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੁਲਟ ਹੋਣੇ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। 'ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ' ਨੇ ਬੰਨ ਕੇ ਕੁਝ ਦੱਸਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹਟਕਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤੇ ਮਾਲਸੇ ਬੰਨ ਦੇਨੀ ਚੋਹਲ ਕਿੱਥੇ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਢਾਲਣ ਦੀ ਬੇਸ਼ਿਕ ਬਣਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬੇਵਲ ਪੁਜਾ ਦਾ ਕੁੰਝ ਹੈ। ਭਿਤ ਇਸ ਉਪਰ ਵਾਧਾ ਦਿਓ ਕਿ 'ਮਾਲਸੇ' ਦਾ ਆਪ ਹੀ 'ਗੁਰੂ' ਹੋਣ ਦਾ ਅਭਿਆਨ। ਜੋ ਕਿ ਚੜ੍ਹਾਕ ਲੋੜ ਵਲੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਪਰਚਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿੱਥੇ ਤੋਂ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸੀ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਲੱਭਣੇ ਇਕ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਾਲੀ ਕੱਲ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਖੰਡੇ ਦੀ ਧਾਰ ਉਪਰ ਚੱਲਣ ਬਰਾਬਰ ਸੀ — ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹਾਲਤ ਇਹ ਬਣ ਗਈ ਕਿ ਹਰ ਵੇਲੀ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰਸੋਂ ਤਮੋਂ ਕੁਝਾ ਵਿਚ ਕ੍ਰਸਿਆ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ 'ਪੰਥ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸੀ। ਕਿਸ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤੇ ਕਿਸ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਧਨਾ। ਕਿੱਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਿਹੇ ਜੁਗਾਤਕਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਤੇ ਕਿਥੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੇ ਪਦਾਰਥਕ ਪਸਾਰੇ ਲਈ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਹਲ ਚਲਾ ਕੇ ਆਪਸੀ ਵੁਟ ਤੇ ਮਾਰ ਛਾਣ ਦਾ ਵੀ ਬੀਜ ਕੇ ਪਾਛੜਾਹੀਆਂ ਦੇ ਬੋਹਲਾਂ ਦੀ ਆਸ ਵਿਚ ਇਨ ਰਾਤ ਜੁਝਦਾ ਪੰਥ ਗੁਰੂ।

ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਲੂਟ ਮਾਰ ਤਾਂ ਵੱਧੀ ਵੀ ਰਾਜ-ਤਮੋਕੁਟੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਬਲ ਭੰਧਾਰ ਤੇ ਏਥਨਸ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਜਿੱਤਾ ਜਿੱਤਿਆ ਅਤੇ ਲੂਟਮਾਰ ਤੇ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਬੰਦੋਬ ਬੰਚਿਆ, ਖੁੱਢਿਆ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਡਿੰਦਗੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡੇ ਸਨ — ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੀਸ ਕਰ ਲਈ — ਚਾਹੇ ਬਣਨੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸਹੀ — ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ 'ਮਾਲਸੇ' ਵਾਲੀ ਕੱਲ ਕਿਹੜੀ ਸੀ? ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਬੰਦੋਬ ਮਧਨਮਾਂ ਨੂੰ 'ਮਾਲਸੇ' ਵਲੋਂ ਵੀ ਅਭਿਆਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਚੋਰਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਡਰਕ ਹੀ ਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ? ਮਾਲਸਾ ਨਿਆਰਾ ਕਿਵੇਂ ਕਹਾਏਗਾ? 'ਮਾਲਸਾ' ਭਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਤੇ ਭਾਵਨਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਉਚੇਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਰਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਭਬਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਉਹ ਮਨੋਰਥ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤੱਥ ਨਜ਼ਰ ਮਜ਼ਹਬ ਵਰਗੇ ਆਚਰਨ ਦਾ ਹੀ ਸੂਚਕ ਹੋਵੇ। ਅਕੇਂ ਅਸੀਂ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿ ਆਪ ਨੇ 'ਇਤਿਹਾਸਕ' ਖੋਜ ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ 'ਉਤਰੀ ਗੱਲ ਦੁਆਬ ਵਿਚ ਮਾਲਸਈ ਹੱਠੇ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਖਿਆਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਹੱਠਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੱਠੇ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹਨ — "ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਰਾਜ ਘਾਟ ਦੇ ਪੱਤਰੇਂ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਜਲਾਲ ਖਾਨ, ਜਲਾਲਾਬਾਦੀਏ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਅਜਿਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਕਰ ਕੇਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਵੀ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਦ ਉਹ ਨਾਮ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਹਿਰ ਗੱਜ ਕੇ ਲੁਟਿਆ ਗਿਆ, ਮਕਾਨ ਵੂਕੇ ਕਏ ਅਤੇ ਗੋਰੇ ਵਾਦ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਅਜਿਹੀ ਕਿ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੀਕ ਬਹਿਰ ਨੂੰ ਸੁਰਤ ਹੀ ਨਾ ਆਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅੰਬੇਟਾ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ। ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਨਾਲ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਬੇਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਠਧਰਮੀ

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਪਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ, ਅਤੇ 'ਖੰਬੋਟੇ' ਤੋਂ ਇਸ ਲਈ, ਘਿਰਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪਰਸਿੱਧ ਸੰਤ ਬੇਮ ਅਬੁਲ ਮੁਆਲੀ ਦੇ ਕੋਮ ਕੀਤੇ ਧਾਰਮਕ ਆਸ਼ਰਮ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਸੀ।^੧

ਆਉ ਬੰਦੇ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਹੱਲਿਆਂ ਦੀ ਰੰਬਨੀ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੀਏ —

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ।

ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਕੇਊ ਰਾਛਗੀ ਇਮਾਮ ਸਾਡੀ ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤਿ ਸਭੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੋ ॥

ਭਰਤਾ ਕਰੀਮ ਸੇਈ ਰਾਛਕ ਰਹੀਮ ਓਈ ਦੂਸਰੇ ਨਾ ਭੇਦ ਕੋਈ ਕੁਲਿ ਕੁਮ ਮਾਨਬੋ ॥

ਏਕ ਹੀ ਕੀ ਸੇਵ ਸਰਹੀ ਕੀ ਕੁਰਦੇਵ ਏਕ, ਏਕ ਹੀ ਸਰੂਪ ਸਬੈ ਏਕ ਜੋਤ ਜਾਨਬੋ ।

ਦੇਹੁਰਾ ਮਸੀਤ ਸੋਈ ਪੁਜਾ ਐ ਨਿਵਾਜ ਓਈ,

ਮਾਨਸ ਸਬੈ ਏਕ ਪੈ ਅਨੇਕ ਕੋ ਕੁਮਾਉ ਹੈ ॥

ਦੇਵਤਾ ਅਦੇਵ ਜੱਛ ਗੋਧੂਬ ਤੁਰਕ ਹਿੰਦੂ ਨਿਆਰੇ ਨਿਆਰੇ ਦੇਸਨ ਕੇ ਭੇਜ ਕੋ ਪ੍ਰਭਾਉ ਹੈ ॥

ਏਕੈ ਨੈਨ ਦੇਕੈ ਕਾਨ ਦੇਕੈ ਦੇਹ ਦੇਕੈ ਬਾਨ ਖਾਕ ਬਾਰ ਆਰਥ ਐ ਆਥ ਕੋ ਰਲਾਉ ਹੈ ॥

ਅਬਹੁ ਅਭੋਖ ਸੋਈ ਪੂਰਾਨ ਐ ਕੁਰਾਨ ਓਈ ਏਕ ਹੀ ਸਰੂਪ ਸਬੈ ਏਕ ਹੀ ਬਨਾਉ ਹੈ ॥...

ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਰੂਪ

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਿਸਲ ਕਰੋੜੀਆਂ ਦੇ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ — “ਅਨੇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ, ਚੈਟ ਨੂੰ ਭਾਈ, ਸੱਸ ਨੂੰ ਜਵਾਈ, ਤੀਮੀ ਨੂੰ ਖਸਮ, ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਾਈ ਨ ਪਾਈ। ਤਿੰਨ ਪਹਿਰ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤੇ ਵਹਿਰ ਖੀਤਿਆ, ਲੰਗ ਹੋਰਾਨ ਵੇਰਾਨ ਕਰ ਸਿਟੇ। ਸੰਥ ਸਮੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਾ ਬਤੇ। ਰਸਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ। ਇਕ ਗੁਰਮਤਾ ਨਾ ਹੋਯਾ। ਫੋਕਸ ਆਪਸ ਮੇਂ ਖਾਢੇ ਚਾਓਸ ਹੋ ਕੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕਬਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ (ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਠਾਂ ਉਪਰ) ਆ ਗਏ। ਉਧਰ ਦਿਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਸਿਆਹ ਬੁਰਕਾ ਪਹਿਨ ਬੈਠਾ। ਜੋ ਕੁਝ ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਆਯਾ ਸੋ ਉਠਾਯਾ, ਭੇਰੇ ਪੁਕਾਯਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਸਹੀ ਕਰ ਦਿਖਾਈ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਹੀ ਏਨਾ ਵਿਚ ਬਿਤੜਾਕ ਨਹੀਂ, ਬਾਹੀ ਹਮਾਰੀ ਰਹੀ, ਦਿੱਲੀ ਲੁੱਟੀ ਤੋਂ ਕਥਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਏਧਰ ਵੈਣ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੁੱਛੇ ਸਲਾਹ। ਖਾਲਸਾ ਹੋਨੇ ਹੋਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ। ਦੌਲਤ ਲੁੱਟੀ ਬੇਮੁਹਾਰ। ਘੋਸੇ ਲੱਚੇ ਪਏ ਰਾਹ। ਸਿਰਫ਼ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਮੁਰਹਾਣ ਸਿੰਘ, ਰਾਕਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਸਰਦਾਰ ਦਸਕ ਹਜ਼ਾਰ ਅਸਵਾਰ ਨਾਲ ਓਥੇ ਠਹਿਰੇ, ਹੋਰ ਸੱਚੇ ਚਲੇ ਆਏ। ਜੋ ਕਦੇ ਓਥੋਂ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਮੱਲ ਬੈਠਏ, ਤਾਂ ਏਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਸੀ — ਪਰ ਇਲਮ, ਇਤਫ਼ਾਕ, ਮੁਲਕ, ਉਦਾਰਤਾ, ਬਹਾਦਰੀ — ਇਹ ਪਾਥ ਕੁਟ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਲੈਣ ਦੇ ਮੁਖਥ ਹਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚ ਉਦਾਰਤਾ ਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਏਹੀ ਦੋ ਹੀ ਕੁਟ ਸੇ, ਤੀਨ ਹੀਨ ਕੋਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਲੱਚੇ ਚੀਨ। ਮਿਰਚੇ ਗੋਹਰ ਅਲੀ ਸਾਨੀ ਆਲਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੜੀਆਂ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਆਖਯਾ, ਕਿਸੇ ਹਿਕਮਤ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਲਾਈ ਨੂੰ ਦੇਬੋਂ ਕੱਢੋ। ਵਜ਼ੀਰ ਸਯਾਦਤ ਅਲੀ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਚੀਵਾਨ ਰਾਮ ਦਿਆਲ ਨੇ ਆਖਿਆ — ਏਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਕ ਲੁੱਟਣ ਮਾਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਮੱਲਤ ਦੀ ਅਕਲ ਨਹੀਂ। ਹਜ਼ੂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗੂੰ ਆਪੇ ਕਿਧਰੇ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਮਸੀ ਜਮਹੂਰੀ ਕੋਈ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ, ਸਭੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਕਿਸ ਨਾਲ ਕੋਲ ਕਰੀਏ।^੨

੧. ਪੰਨਾ ੧੦੪ ੨. ਰਵਾਨੀਮ ਕੁਤੁ ਖਾਲਸਾ — ਪੰਨਾ ੪੭੪-੭੬, ੧੮੮੪ ਦਾ ਪੱਥਰ ਭਾਖੇ ਦਾ ਸੰਸਕਰਣ ।

ਏਸੇ ਕੁੰਥ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ — “ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਅਤੇ ਕੁੰਥੀਆਂ ਦੇ ਕੁਚਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੀਰਾਂ ਦੇ ਕਰ ਜਦ ਬਖ਼ਸ਼ੇਲ ਸਿੰਘ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਖਿਆ, ‘ਅਸੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਅਦਿਓਤ ਸੁਣੀ ਹੈ ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ’।”

“ਬਖ਼ਸ਼ੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਖੇਤ ਪੈਨੇ ਫ਼ੈਨਯਾਂ ਦਾ ਲੁੱਟਵਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ। ਇਸ ਲੀਲਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਅਮੀਰ ਵਜ਼ੀਰ ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਵਾਢੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਹੱਕੇ ਬੱਕੇ ਰਹਿ ਕਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਖਿਆ, ‘ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ, ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਖੋਸ ਕੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਸ ਮੈਂ ਪੱਕੇ ਹੱਥੀਂ ਦਾਸ਼ਮ ਦਾਸ਼ੀ ਫ਼ੈਨਯਾਂ ਉੱਤੇ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਦੌਲਤ ਦੀ ਲੁੱਟ, ਪਰ ਬਕੀ ਨ ਕਟ ਮਰਦੇ ਹੋਣਗੇ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਸੁਆਦਤ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਦੌਵਾਨ ਰਾਮ ਦਯਾਲ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਤਫ਼ਾਕ ਵੀ ਦੇਖ ਲੀਜੀਏ। ਭੋਸ ਬਦਲਵਾ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲਸਕਰ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸਰਦਾਰੀ ਰਕਤੀ, ਹੋਰ ਆਏ ਪੀ ਗਏ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਪਿਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਜਗ੍ਹਾ ਲੰਗਰ ਹੁੰਦਾ ਬਰਤਦਾ ਤੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹਾ ਪਿਥਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਿਆ।”

ਸਿੰਘ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਵਰਨਣ ਵਿਚ ਬਖ਼ਸ਼ੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰਤਨ ਕੌਰ ਦੇ ਵੀ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਕਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਘਰ ਵੇਚਿਆ ਤਾਂ ਓਥੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਮਿਲਿਆ ਉਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇੰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। — “ਔਰ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰਤਨ ਕੌਰ ਸੰਮਤ ੧੮੭੭ ਮੈਂ ਜਦ ਮਰੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲਾਕਾ ਵੀ ਸਰਕਾਰੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦੇ ਮਰੀ ਤੋਂ ਜਦ ਮਾਲੀ ਸਾਹਿਬ ਭਪਤਾਨ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਮਾਲ ਮੁਲਕ ਜਬਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਧਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਐਤਨਾ ਬੂ ਦੀਰਾ, ਮੋਤੀ, ਚੂਨੀ, ਪੰਨਾ, ਭਾਂਬਤਾ, ਲਸੀਨੀਆਂ, ਪੁਖਰਾਜ, ਨੀਲਮ, ਸੁਇਨੇ ਚਾਈ ਦੇ ਵਰਤਨ, ਜੇਵਰ ਜਤਾਉ ਨਿਕਲੇ ਕਿ ਫ਼ੋਰਮੇਟ ਹੱਕੀ ਬੱਕੀ ਰਹਿ ਗਈ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਬਹੱਤਰ ਲੱਖ (੭੨,੦੦,੦੦੦ ਰੁਪਏ) ਸੋਹਣੀਆਂ ਨੇ ਪਾਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਹੁੰਗਾ ਪਰਾਸ ਹਜ਼ਾਰ (੫੦,੦੦੦ ਰੁਪਏ) ਦਾ ਤੇ ਇਕ ਕੰਠਾ ਦੇ ਲੱਖ ਦਾ, ਇਕ ਛਟੀ ਕੰਠੀ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਦੇਤਤ ਜੋ ਬਖ਼ਸ਼ੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੱਗਾ ਦੇ ਘਰ ਲੁੱਟ ਪੁੱਟ ਕੇ ਬੰਨੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਬਿਨਾਂ ਜੈਸੇ ਆਈ ਭੇਜੇ ਗਈ।”^੧

ਤੀਸਰਾ ਦੌਰ

ਮਾਲਸਾ ਹਾਜ਼ ਦੇ ਦੂਜੇ ਨਾਇਕ ਸਨ ਮਾਠਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਪਾਸੇ ਦਾ ਦੇਖੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਉਪਰ ਦਿੱਤੇ ‘ਮਾਲਸੇ’ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੀ ਇਕ ਵਿਕਸਿਤ ਰਸਵੀਰ ਵਿਚ ਮਾਠਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ — ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਅੱਧ ਵੇਨਗੀ ਜ਼ਰੂਰ ਢੇਟੀ ਚਾਹੀਂਗੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਾਏ —

“ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਰੁਲਛਣ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਲਕ ਲੈਂਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਭੋਟੀ ਜੋਗਾ ਵੀ ਕੁਚਾਰਾ ਨਾ ਦਿੰਦਾ। ਭੀਖ ਮੰਗਾ ਛੱਡਦਾ।”^੨

ਮਿਸਲ ਭਲੇਵਾਲੀਆ ਦੇ “ਭਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰਤਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਮੇਰਾ ਉਸਤਾਦ ਸੀ, ਮੈਂ ਓਸ ਤੋਂ ਬਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿੱਖੀ ਹੈ। ਮਾਈ ਜੀ ਜੋ ਕਰ ਦੂਸੀ ਆਗਿਆ ਕਰੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੁਕਾਣ ਆਵਾਂ। ਰਤਨ ਕੌਰ ਬੜੀ ਅਭਲਮੰਦ ਸੀ, ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਭਰੋਬ ਨੂੰ ਤਾਬ

੧. ਪੰਨਾ ੫੭੬।

੨. ਭਵਾਰੀਖ ਕੁਰੂ ਮਾਠਾਜਾ — ਪੰਨਾ ੫੭੧।

ਗਈ ਤੇ ਆਖ ਰੋਜਿਆ, ਆਪ ਛਡੀ ਅਸਵਾਰੀ ਆ ਜਾਓ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਓਸ ਵੇਲੇ ਕੱਲੇ ਰੂਥ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਆਵਟ ਲਈ ਇਜ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਰਾਹੋਂ ਗਏ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰਨੀ ਨੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਉਤਾਰੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, ਮੈਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਸਰਦਾਰਨੀ ਨੇ ਅਸਲ ਮਤਲਬ ਸਮਝ ਕੇ ਸਾਡਾ ਆਖ ਰੋਜਿਆ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਮੁਲਕ ਛੱਡਾ ਹੈ ਯਾ ਦੋਲਤ, ਅਥਵਾ ਦੋਰੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੋਟੀਆਂ ਹਨ। ਦੇਖ, ਇਕ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੀਸੀ ਹਾਂ, ਦੂਸਰੇ ਕੁੰ ਮੈਨੂੰ ਮਾਈ ਆਖ ਚੱਕਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਦਰਾ ਕਰਨਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ। ਏਸ ਪਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਮਾਈ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਭਰੋ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਭ੍ਰਮ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਵੇਰ ਰਤਨ ਕੋਰ ਨੇ ਇਕ ਹਾਥੀ, ਪੰਜ ਘੋੜੇ, ਸੱਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਸਾਜ ਪਾ ਕੇ, ਤੇ ੬ ਲੱਖ ਰੁਪਯਾ ਨਕਦ ਮਹਾਰਾਜ ਪਾਸ ਭੇਜ ਕੇ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਏਸ ਕੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕੀ ਦੇਖਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਮੋਰਚੇ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਵੇਰ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰਤਨ ਕੋਰ ਨੂੰ ਵੀ ਲਾਚਾਰ ਰੱਖ ਦਾਗਣੀ ਪਈ। ਏ ਪਹਿਰ ਜੇਕ ਹੋਯਾ। ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁਜਾ ਐਸੀ ਲੜੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਫੌਜ ਨੱਠਣ ਨੂੰ ਝਯਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਇਹ ਫਲ ਖੇਡਿਆ ਕਿ ਸਰਦਾਰਨੀ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਨੂੰ ਜਗੀਰ ਤੇ ਸਰਦਾਰੀ ਦੇਣੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਓਸ ਨਿਮਕ ਹਰਾਮ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਚਰਵਾਚਾ ਖੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਫੌਜ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੀ। ਵੇਰ ਤਾਂ ਮੁਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਪਿੱਟਈ ਹੋਈ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰਤਨ ਕੋਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਕੇ ਬੀਕੇਰ ਪਿੰਡ ਜਾ ਰਹੀ।^੧

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਮਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਦਸ ਸਾਲ ਕਿਵੇਂ ਬੀਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਥੁ ਝਲਕੀਆਂ ਹਾਥਿਰ ਹਨ — ਜੋ ਕਿ ਸ: ‘ਫਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ’ ਨਾਮੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ — ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਰੀਸਰਚ ਬੋਰਡ ਨੇ ਛਾਪਿਆ ਹੈ। “ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹੋ ਕੇ ਸੋਰਿਆ ਕਿ ਅਜੇ ਪੱਥਰ ਸਿੰਘ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਰਬ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ, ਹੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਭਾਣਜੇ ਦੀ ਝਾਤ ਭਖਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦੇਵੇ, ਇਸ ਰਹੂ ਸਾਡੇ ਹੱਥੋਂ ਭਾਣਜਾਹੀ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਬੁਰਾ ਅਤਦਲੀ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਲਿਆਂਦਾ।” “...ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਭਾਣਜੇ ਨੂੰ ਗੋਚ ਵਿਚ ਲਿਆ।...” ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਘਿਰਨ ਤੇ ਕਿਹਾ — “ਮਾਲਸਾ ਜੀ, ਮੈਂ ਅਧੂ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਥਮਸ਼ੀ। ਇਕ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਬੁਤਕੀ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ ਅਤੇ ਇਕ ਇਕ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਕੈਂਠਾ। ਜੇ ਹੋਰ ਆਖੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗੋਰਬਾ ਨੂੰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ : ਖਾਣੀ ਹੱਥੀ।” ਫੌਜ ਨੇ — ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਲੈ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਦੁਬੱਲਿਉਂ ਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੰਗੀਤਾ ਵਿਭ ਵਿਚ ਖੌਭ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਉਲਰ ਪਿਆ। ... ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਰਦਿਆਂ ਹੀ ਇਕ ਇਕ ਬੰਦਕ ਤੇ ਡੰਪ ਦੇ ਯਾਰਾ ਫਾਇਰ ਹੋਏ। ਪੰਜ ਛੇ ਮੀਲ ਖਿਲਰੀ ਫੌਜ ਦੀ ਤਿੜ ਤਿੜ ਧੌਹ ਧੌਹ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਭੁੰਜ ਉਠਿਆ। ਹੱਥਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਫੌਜ ਸਾਹਮਣੇ ਨੱਜਦੀ ਡਿਰੇ। ਹਵਾ ਨਾਲ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਸ਼ਰਾ ਉਡੇ ਤਾਂ ਲੱਕਾਂ ਖੋਣ ਖਾਧਾ ਕਿ ਕਿਤੇ ਜਿਉਂਦਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਭੱਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹਥਣੀ ਦੀ ਪੂਛ ਕਾਣੀ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਕਿਲਟ ਹੋਈ ਚੱਕਰੀ ਹੱਥੋਂ ਲਾਹ, ਅਤੇ ਮੋਠਾਂ ਦੇ ਦਾਇਆਂ ਜੇਛੇ ਸੋਹਣੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਕਾਠੀ ਕਲੋਂ ਤੋੜ ਪਤਲੂਣ ਦੇ ਬੋਝੇ ਵਿਚ ਪਾਈ ਅਤੇ ਲੱਥ ਨੂੰ ਕਮੀਨ ਉੱਤੇ ਸੁਟ ਪਹਿਲੇ ਰਾਹੋਂ ਹੀ ਉੱਤਰ ਆਇਆ। ਦੂਜੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁਟ ਦਾ ਧੌਕ ਪਿਆ। ਆ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਕਪੜੇ ਝਾੜਨ ਲਗੇ। ਸਾਰੇ ਮੋਤੀ ਘਟੇ ਵਿਚ ਡਿਕ ਪਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਭਲਕ ਲੋਕੀਂ ਭਾਨਣੀਆਂ ਨਾਲ ਕੱਟਾ ਭਾਣ ਕੇ ਲੱਭਦੇ ਸਨ।”...

“...ਜਦ ਓਹ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕੰਧੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਸਤੀ ਨਹੀਂ ਜੀ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੁਸ਼ਟ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਬਰਦਸਤੀ ਸੱਤਰ ਪਾੜਿਆ

੧, ਡਿਆਨੀ ਡਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ — ਤਾਰੀਖ਼ ਫ਼ਤਹ ਮਾਲਸਾ ਭਾਗ ਤੀਜਾ, ਪੰਨਾ ੫੭੯-੮੦। — ੧੮੯੪ ਦੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਭਾਧੇ ਦਾ ਸੰਸਕਰਣ।

ਅਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਕੋਈ ਮੋੜ ਨਾ ਕਰਕੇ ਸੁਰੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ। ਜਿੰਦਾ ਹਤਿਆਰੀ ਨੂੰ ਸਭ ਪਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਖਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੱਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਕਿ ਕੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭਲਕੇ ਕੁਹਾਡੇ ਵੀ ਕੋਈ ਪਤਾ ਦੇ ਪਾਏ, ਤੁਸੀਂ ਪਤੀ ਨਾਲ ਸਤੀ ਹੋ ਜਾਓ। ਉਹ ਨਾ ਮੰਨੀਆਂ, ਜਿੰਦਾ ਨੇ ਡਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਇਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਮਰਵਾ ਦੇਵਾਂਗੀ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਹ ਮੰਨ ਗਈਆਂ। ਸੱਤੀ ਮੰਦਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕੁਸ਼ਟਾ ਨਾਲ ਸੁਜੋੜ ਹੋਈਆਂ। ਜਦੋਂ ਬਦਾਮੀ ਬਾਗ ਨੂੰ ਪਾਲਕੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਧੂਹ ਲਈਆਂ। ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਨੱਕਾਂ ਤੋਂ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਂ ਵਗਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਠਿਕਲੇ:— ‘ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੁਬਲਦਾ ਸੁਹਾਗਾ ਵੇਰਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਅੱਲ-ਬਲਦਾ ਸੁਹਾਗਾ ਫਿਰੇਗਾ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵੀਮ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ।’”

“..... ਜਦ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਮਕਰੋਂ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀਰ ਸਨ ਅਤੇ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਪਾਰ ਚਲੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੇ ਸਿਸ ਵੇਲੇ ਵੇਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਗੀਰਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਅਣ ਥਣ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਲਖ ਮੁਕਾਉਣਾ ਚਾਹੇ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ। ਪਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹੀ।.....ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕੇ ਵਧ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫਰਾਬੀਨ ਵਿਖਾਈ, ਪਰ ਕਲਾ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ — ‘ਤੂੰ ਹੀ ਦੱਸ ਦੇਹ ਇਸ ਦੀ ਕਲਾ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਕਰੋਂ ਘੋੜਾ ਨੱਧ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗੋਲੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੱਜੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਵੱਜੀ, ਜੀ-ਭਿਆਣਾ ਉਨ ਕੇ ਮਾਥਰਾਹ ਵੱਲ ਭੱਜ ਗਿਆ; ਪਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਭੁਰਿਆਂ ਥਾਲਾ ਮਗਰ ਹੀ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ।’”...

“...ਵੇਰ ਸਭ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਕਦੇ, ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹੀ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਲੈ ਠਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਭਿੱਢੀ ਪਾਸ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਹਮਰਾਹੀ ਭੱਠੇ ਕਦੇ, ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਭਿੱਢੀ ਵਿਚ ਚੰਦ ਕੋਰ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਕਥਨ ਕਹਿ ਕੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿਠ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਥਾਂ ਹੀ ਰੱਖਿਆ। ਚਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਹੂ ਦਾ ਤਿਲਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਲਾਹ ਹੋਈ ਕਿ ਫੌਜ ਵਿਚ ਫਿਰ ਆਈਏ। ਪਰ ਕਿਆਨੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਆਪੇ ਹੀ ਕੁੰਧ ਖਾ ਕੇ ਆ ਮਿਲਣਕੇ, ਭੋਜ ਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾ ਕਦੇ, ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਲੱਗ ਪਏ।’”...

“...ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਮੋਰਚੇ ਬਿਠਾਉਂਦੇ ਵਿਰਥੇ ਸਨ। ਐਨ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਮੋਰਚੇ ਬਿਠਾਉਂਦੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿੱਕ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਵੱਜੀ...”

“... ਸਵੇਰੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਫਸੀਲੋਂ ਟੱਪਿਆ, ਪਰ ਨੇਕਰ ਨੇ ਢਾਲ ਭਲਵਾਰ ਨਾ ਦਿੱਤੀ; ਮਾਲੀ ਹੱਥ ਹੀ ਪਿਆ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸੈਕੀਨਾਂ ਖਾ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।”^੨

“...ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨੇ ਰਾਤ ਬਰਾਬੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਸਖਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮਸਖਰੀਆਂ ਕਰਦਾ, ਕੰਜਰੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦਾ ਤੇ ਮਰਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਚੋਹਲ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅੱਡ ਰਹਿ ਕੇ ਜੰਗਲ ਕੱਢਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਨਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਬਿਕਾਰ ਖੇਡਣਾ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਮ ਲੋਕੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਭਾਵਦੇ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਬਥਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਇਤਥਾਰ ਨਹੀਂ। ਕਹਿੰਦਾ ਕੁਝ ਤੇ ਕਰਦਾ ਕੁਝ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਲਮ ਵੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਹੈ। ਜਦ ਦਾ ਰਸਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ ਕੁਝ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰੇ ਦੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਵੱਢ ਚੁਕਾ ਹੈ ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਸੂਰ ਐਨਾ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਲੰਗੇ ਦਾ ਇਕ ਪਿੰਜਰਾ ਬਣਦਾ

੧. ਪੰਨਾ, ੨੭੪-੨੭੬-੨੭੭।

੨. ਪੰਨਾ-੨੮੫-੨੮੬-੨੮੭।

ਬੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਹਰ ਰੰਗ ਸੇਂਕੜੇ ਚਿਤੀਆਂ ਉਸ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਅਤੇ ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸ ਪਿੰਜਰੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸ ਨੇ 'ਹੋਲਾ' ਬੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।"^੧

ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਏਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਆਪਣੇ ਪੂਜ ਪਿਤਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਸਨ।

ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਘਰ ਤੁਰਕਣੀਆਂ

ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਚਰਿਤ੍ਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਦਲਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਬਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹੱਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ —

"ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਖਾਲਸਾ ਬਦਲਦਾ ਗਿਆ 'ਦਲ' ਵਿਚ ਰੰਘਰੇਟਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਜਦ ਸੈਫੀ ਬਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਜਲੰਧਰ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਸਿਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੀ ਬਤਲੇ-ਆਮ ਕਰਵਾਈ, ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਤੁਰਕਣੀ ਨੂੰ ਘਰ ਪਾਵੇਗਾ, ਉਹੋ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਕਬਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਰ ਇਕ ਰੰਘਰੇਟੇ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਤੁਰਕਣੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਾਈ ਸੀ।"^੨

ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਹ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤਕ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਸਿਖਰ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸੰਤ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਤ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਉਤਰਅਧਿਕਾਰੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ 'ਸਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ' ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਤ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਰਸਿੱਧ ਹਸਰੀ ਸਨ। ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਾਖਿਆ ਥੋਠੇ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਪ ਨਾਲ ਉਡਾਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਾਖਿਆ ਥੋਠੇ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸੰਤ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦਰਜਾ 'ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਗੁਰੂ' ਦੇ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ — ਇਸ ਬਾਰੇ ਏਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹਿਣਾ — ਭੈਰ ਚਰ੍ਹੀ ਹੈ।

ਉਸ ਯੁਗ ਦੇ ਪਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਬਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਨੂੰ ਦਿਨ੍ਹਾਂ ਬਥੇ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਸੀ—

'ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜਿਹੇ ਅਸਾਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੇ, ਨਹੀਂ ਭਡਣਾ ਸਾਥ ਡੇ ਸੰਤ ਮੀਆਂ।'

ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ 'ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਤਨ' ਨਾਮੀ ਪ੍ਰਸਤਕ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ — "ਸੰਤ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਾਪੀਆਂ ਨੇ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਸੰਤ ਸਰੂਪ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫੁਟਮਾਇਆ — 'ਕੁਸੀਂ ਕੀ ਦਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਹੈ, ਦਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰ ਆਪੇ ਹੀ ਅੱਠ ਬਲਬਾਂ ਦਾ ਸੁਹਾਗਾ ਫੇਰੇਗਾ।' ਜਿਸ ਰਸ ਵਿਚ ਐਸਾ ਅੰਧੇਰ ਹੋਵੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਫਿਰ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮੁਕਾਉਣ ਨੂੰ ਆਏ ਪਰਾਪ੍ਰਣੇ ਇਸ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ ਭੁੱਖੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਏ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਐਸਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਦਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਪ ਨਾਲ ਉਡਾਇਆ ਤੇ ਲੰਗਰ ਵੀ ਛਕਿਆ ਸੀ।"

ਸ: ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ "ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਫੌਜ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰੂ ਮਾਰੀ ਫੌਜ' ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ — ਸੰਤ ਕਾ ਦੋਖੀ ਮਰਾ ਹੋਇਆਰਾ, ਸੰਤ ਕਾ ਦੋਖੀ ਪਰਮੇਸਰ ਮਾਰਾ।'

"ਇਹ ਵਾਕ ਠੀਕ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ।"

੧. ਪੰਨਾ ੭੦੨।

੨. ਬਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ ਪੰਨਾ ੧੫੭।

ਅੰਤਿਕਾ

ਬੀਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਚਾਹੇ ਜਿਹੇ ਜਿਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਲਈ ਜਾਏ ਤੇ ਖੁਬ ਫਹਿਮੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਿਆ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਯਥਾਰਥ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦਾ — ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਭੇ ਸੱਚ ਬੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਭਵਿਖਤ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਚਾਣ ਚਲਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਰੂਪ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਾਤਾ ਪਾਉਂਦਾ, ਵਖਰੇਵੇਂ ਵਧਾਉਂਦਾ ਤੇ ਹੈਕਾਤ ਦੇ ਨਾਲ ਪਰਸਪਰ ਤੌਰ ਤੇ ਘਿਰਣਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਜ਼ਹਬ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਖ ਜੀਵ ਮਾਤਰ ਵਿਚ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹਰੇਕ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਰੋਂਦੇ ਭੱਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੋੜਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਿਸ ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਰੰਪਰਾ ਰਾਹੀਂ ਸਿਧਯੀ ਵਧੀ ਫੁੱਲੀ — ਉਹ ਅੰਦਰ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹਰਮ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਸੀ। ਗੁਰੁਦਾਸੀ ਉਸ ਦਾ ਪਰਮਾਣ ਹੈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸਭਾਈ — ਉਹ ਤਾਂ ਜੋੜਦੇ ਹੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਇਕ ਵਡੀ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਸਿੱਖੀ ਚਾਣ ਚਲਣ ਹੈ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਗਤ ਕਾਰਨ ਹੈ — ਰਾਜਸੀ ਸੰਗਠਨ ਬਰਕੇ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਰਾਜਸੀ ਸੰਗਠਨ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਰਮੇ ਨਾਲ ਹੀ ਟੁਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਪਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਦੇ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਗਏ — ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਖਤ ਲਫ਼ ਕਰਦੇ, ਅਤੇ ਕੂੜੇ ਉਹ ਜੋ ਅੰਤਰੇਤਾਂ ਦੇ ਅਜਰ ਹੋਣ ਆ ਕੇ ਰਾਜਸੀ ਸਵਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿਚ ਸੁਟ ਪਏ।

ਅਜ ਸਥਿਤੀ ਬਦਲ ਰਹੀ ਹੈ।

੧. ਮੁਸਲਿਮ ਹਮਲਾਵਰ ਅੱਜ ਹਾਕਮ ਨਹੀਂ।

੨. ਵਖਰੇਵੇਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਉਪਰ ਰਾਜ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਵੀ ਨਹੀਂ।

੩. ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਜਰ ਹੇਠਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਭੰਗ ਕੇ ਹੇਠੀ ਹੋਲੀ ਸਭਾ ਵਲੋਂ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਨਵੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਕ, ਵਧੇਰੇ ਚੇਤਨ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਭਿੰਨ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਠੰਢ ਨਚਕ ਨਹੀਂ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਤੀਹ ਸਾਲ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਕਤੀਆਂ ਦੀ ਪਰਬਲਤਾ ਰਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਰਾਜ ਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਭਿੰਨਣ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਮੁਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਹ ਯਥਾ ਸਥਿਤੀ ਵਾਲੀ ਹੀ ਸਨ। ਪਰ ਤੀਹ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੇ ਯਥਾ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਇਕ ਚੁਧਰਦਸਤ ਸੰਘਰਸ਼ ਭੀਰਾ ਹੈ।

ਅਤੇ ਇਹ ਇਕ ਚਮਤਕਾਰਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਭਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਵਡੇ ਤੇ ਬਾਅਦ ਅੱਜ ਨੇ ਸ: ਪਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਜੇਕਰੋ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਇਹ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਸ ਅੰਸ਼ ਨੇ ਕੁਰਦਵਾਰਿਆਂ, 'ਪੰਥ' ਖਤਰੇ ਵਿਚ 'ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ' ਆਦਿ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਬਦਲਦੀ ਸੰਥ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਜੰਮੇ ਪਏ ਤੇ ਵਧੇ ਫੁੱਲੇ ਅਨਸਰ ਦੀ ਬੁਝ ਤਾਕਤ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਵਖਰੇ-ਵੇਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਉਪਰ ਚਲਦਾ ਹੋਇਆ ਨਵੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਪਰ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਨਾ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਅਨਸਰ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ ਤੇ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਵਾਂ, ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਮਿਲਾਪੀ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਅਨਸਰ ਲਗਾਤਾਰ ਰਾਖਤਵਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਅਮਲ ਵਿਚੋਂ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਸੁਝ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ — ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ — ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿਸ ਰਹੀ। ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਰਾਜਸੀ ਸੰਗਠਨ ਬੈਂਠ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਧਰਮ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਲੰਬੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੇਹ ਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹਾਲਤ ਹੋਰ ਬਦਲਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਤਜਰਬਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਸੀ — ਜੋ ਕਿ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਟੁਟ ਗਿਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਕੀ ਦਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਟੁਟਣ ਦੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋੜੀ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ।

ਵਖਰੇਵਾਂ ਚਾਕੂਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਰੋਰਨਾ ਦਾ ਉਹ ਇਕ ਉਪਾਦਾਨ ਬੇਦਰ ਤੇ ਸਰੋਤ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਟੁਟ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਈ ਮੁਸਲਿਮ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਬਰਦੀਅਤ ਦੇ ਛਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਨ ਦੀ ਇਕ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਹੈ — ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵੀ ਰੋੜ੍ਹਨ ਤਬਕਾ ਉਸ ਬਾਰੇ ਇਸ ਸਹੀ ਨਿਰਣੇ ਉਪਰ ਪੁੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੌਥਿਰਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਪਦਾਰਥ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਛੜੇ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਮੱਧ ਜੁਗੀਨ ਡਿਕਟੇਟਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀਆਂ ਬਦਲਵੀਆਂ ਸਕਲਾਂ ਦੀਆਂ ਆਖਰੀ ਕੌਥਿਰਾਂ ਹਨ — ਜੋ ਕਿ ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਨਵੀਂ ਸਿੱਖ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਦਾ — ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮੌਲਿਕ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਰੋਬਟੀ ਵਿਚ — ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਵੱਲ ਕੁਝੀ ਵਿਖਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਨਿਸਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸਰਬ ਸਰੋਬਟ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਕ ਤਰਾਸ਼ੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਬੋਧਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਦੇਣ ਸਿੱਖ ਸਭਾ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹੌਕ-ਬੀਦੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਖੜੀਆਂ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਚੋਰ ਸੋਰ ਨਾਲ ਅਦਲਿਆ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ — ਪਰ ਹਾਲਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ — ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਮੁੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਹੈ — ਇਸ ਪਛਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਸਿੱਖ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਮ-ਚਿੰਤਣ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੇਣ ਏਨੀ ਨਵੀਂ ਤੇ ਏਨੀ ਸਮਨਵਧੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਰੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਸਰਵੋਚ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ਕਹਿਣਾ ਅੱਡ ਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸਹਾਇਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੇ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ

੧. ਬਬਦਾਰਬ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
੨. ਟੀਕਾ " "
੩. ਟੀਕਾ " "
੪. ਦਸਮ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿਬ
੫. ਵਾਰਾਂ ਛਾਈ ਕੁਰਦਾਸ ਜੀ
੬. ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਕੁੰਬ
੭. ਰਨਥਕੋਜਨੀ ਟੀਕਾ (ਜਪੁਜੀ)
੮. ਨਿਰੂਕਤ ਸ੍ਰੀ ਕੁਰੂ ਕੁੰਬ ਸਾਹਿਬ ਜੀ
੯. ਚੀਤਾ ਬਾਰੇ ਲੇਖ—(ਬੰਗਾਲੀ)
੧੦. ਰਾਜ ਯੋਗ (ਬੰਗਾਲੀ)
੧੧. ਰਵਾਰੀਖ ਕੁਰੂ ਮਾਲਮਾ
੧੨. ਅਮਰ ਲੇਖ
੧੩. ਛਾਈ ਨੰਦ ਛਾਲ ਰਚਨਾਵਲੀ
੧੪. ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਡਫਾਰੀ ੧੦
੧੫. ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ
੧੬. ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਤਨ
੧੭. ਮਹਾਨ ਕੰਥ
੧੮. ਕੁਰਮਰ ਸੁਧਕਰ
੧੯. ਦਸਮ ਕੁੰਬ ਦਰਸ਼ਨ
੨੦. ਈ ਟੈਂਬ ਮਾਸਟਰ
੨੧. ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ
੨੨. ਰਾਰਗੀ ਦਰਸ਼ਨ
੨੩. ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੀ ਕੁਮਿਕਾ

- ਬਰੋਮਟੀ ਕੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ
- ਫਰੀਦ ਬੇਟੀਆਂ ਦਾ
- ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ
-
-
- ਡਾ. ਸੈਰੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ
- ਟੀਕਾਕਾਰ ਡਾ. ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ
- " "
- ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ
- ਸ੍ਰੀ ਅਰਵਿੰਦ ਘੋਸ਼
- ਸਵਾਮੀ ਵਿਦੇਸ਼ਾਨੰਦ ਜੀ
- ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
- ਛਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ
- ਡਾ. ਗੋਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
- ਡਾ. ਬੇਦਿਰ ਸਿੰਘ ਜੀ
- ਕੁਮਿਕਾ ਡਾ. ਫੋਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
- ਸੰਕਲਨ ਡਾ. ਰੰਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ
- ਗਿਆਨੀ ਦੀਬਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਰਾ
- ਛਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
- " "
- ਸ੍ਰੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ
- ਸ੍ਰੀ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਛਕੂਨ
- ਗਿਆਨੀ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਜੀ
- ਡਾ. ਰਾਘਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ
- " "

੨੪. ਟਰੇਵਲਜ਼ ਇਨ ਕਲਮੀਰ ਖੇਂਡ ਦੀ ਪੰਜਾਬ
 ੨੫. ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
 ੨੬. ਭਾਈ ਮਟੀ ਸਿੰਘ
 ੨੭. ਬਾਂਗੀ ਨਿਕੋਤਨ
 ੨੮. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਲ ਦੀ ਖੋਜ
 ੨੯. ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਕੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ੩੦. ਪਰਮ ਪਵਿਤ੍ਰ ਆਦਿ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਨਾ ਛਾਲ
 ੩੧. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼
 ੩੨. ਸਿੰਘੋ ! ਵੇਖੋ ਸੰਭਾਲੋ
 ੩੩. ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਬੀੜਾਂ ਬਾਰੇ ਹੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੰਧਨ
 ੩੪. ਪੁਰਾਤਨ ਬੀੜਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ
 ੩੫. ਲੇਖ, ਸਪਰਾਹਕ ਕੌਮੀ ਦੇਵਰਾ ੨੦ ਮਾਰਚ ੧੯੭੮
 ੩੬. ਲੇਖ ਸਿਮਰਤੀ

 ੩੭. ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਢੀ ਹੈ ਭਾਈ
 ੩੮. ਲੇਖ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ੩੯. ਲੇਖ, ਡਾ: ਰਾਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ੪੦. ਮੁੰਡਕੋਪਨਿਸ਼ਦ
 ੪੧. ਡਾਂਦੇਗਯੋਪਨਿਸ਼ਦ

ਬਿਰਨ ਚਾਰਲਸ ਹਿਊਗਲ
 ਸ੍ਰੀ ਜੇ. ਐਸ. ਕਰੇਵਾਲ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਐਸ.ਐਸ.ਬੱਲ
 ਡਾ: ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ
 ਸ੍ਰੀ ਰਵੀਂਦ੍ਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ
 ਬਰੇਮਸਟੀ ਕ੍ਰ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ
 ਪ੍ਰੋ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ
 ਕਿਆਨੀ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ਭਾਈ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ
 ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਗਲੀਆਂ
 ਭਾਈ ਜੀਧ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ਸਵਾਮੀ ਹਰਨਾਮ ਦਾਸ ਜੀ
 ਡਾ: ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ
 ਸ: ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਈ, ਸੀ. ਐਸ.
 ਨਵਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ
 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਤਮਕ ਸਤੰਬਰ ੧੯੬੫
 ਕਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ਮਾਸਿਕ ਸੀਮਾ ਗੋਜ ਅਕਤੂਬਰ ੧੯
 ਕੁਰਮਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

•

ਇੰਦ੍ਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

੨੧੧੩

ਤਰੀਖੀ ਗਾਠ ਰਿੰਗ ਰੰਡ

ਰਹੀਤ ਸਮੇਤ ਗਾਠੀ ਰੋਚਰ ॥ ਨਹੀਂ ਦਿਖੀ ॥

ਤੇਰੇ ਬਟਾ 6 ਪੁਸਤਕ

ਸੇਠ ਤਿਰਖੇਵਾਲਾ ਚਾਕਰਾ

ਪੰਨਾ 33-34

29

ਮਦਨ ਕੜ ਤੇ ਸੁੱਖ ਚਰਮ

19

47

61-63-64-65

73

71

84-85-87

ਭਰੋਸੇ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਰਸ (ਪਰ) ਹੈ ਗੁਪਤਿਰ ਵਸ ਭੀਗੇ ਤਿਨਾਂ ਸੇਵਾ ਇਥ
ਦਿਸਾ ਦੇਹ ਹੈ

ਖਸੀਰਿਕ ਰੂਪ ਉਸੇ ਦਾ ਮਾਇਆ ਮੇਜਿਸੁ ਦੇ ਅਰੰਭ ਬਣੇ ਹਨ
ਦੁਸਰਾ ਰੂਪ ਮਾਇਆ ਰਹਿਤ (ਅਖੀਰ) ਦੇਸ ਸਦਾ ਇਹ
ਦੁਇਮੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਰੂਪ ਹੈ ਤਿਨ ਰੂਪ ਨਹੀ
ਹੁਣ ਬਣੇ ਨਿਰਣਯ ਕੀਤਾ ਹੈ

ਖਸੀਰਿ (ਮਾਇਆ) ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਰਦਾਣ ਵਗੀਏ ਸਰਬ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ
ਹੋਈ। ਕੁਟਸਰਤਿ ਖਸੀਰ * ਰੂਪ ਉਤਪਤਿ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ

ਕੁਟਸਰਤਿ ਵਗੀਏ ਆਤਮਾ (ਸਾਖੀ ਚੇਤਨ) ਖਸੀਰ ਵਗੀਏ ਜੈ ਮਾਇਆ
ਤੋਂ ਉਤੇ (ਤੁਹੀਆ) ਭਾਵ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਨਿਰੋਪ) ਦੁਸਰਾ ਯਾ ਵਰਣ
ਖਸੀਰ ਉਤਪਤਿ ਦਾ ਅਰਥ ਮਾਇਆ ਦੇ ਉਤਪਤਿ। ਦੋ ਉਤਪਤਿ ਅਰਥ
ਦਾ ਤਪਸਰਾ ਹੋਇਆ

ਤੀਸਰੀ ਪੰਕਤੀ ਫੇਰ ਨਿਰਨਾ ਹੀ ਵਹਦੀ ਹੈ ਖਿ (ਅਨਏ ਅਰਥ) ਦੇ
ਯਹ ਹੀ ਰੂਪ ਉਤਮ ਸਤ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਪਮਾਤਮੇਤ ਸੁਚਾਖਿਤਾ ਦਾ
ਭਾਵ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਉਤਮ ਸਤ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਪਮਤਮਾਂ ਤੋਂ ਸੁਚਾ (ਦੁਖਰਾ)
ਵਹਿਤਾ ਹੈ ਦੋ ਹੀ ਭਾਗ ਹੋਏ ਹਨ

ਚੌਥੀ ਪੰਕਤੀ ਵਹਿਤੀ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਸੇਵਾਤਿਨਾਂ ਦਿਖਾ

ਤੁਹੀਆ ਮਿਲਾ ਤੋਂ ਦੀਸਦਾਰ

ਸੀਮਾਨੀ ਜੋ ਹੋਰ ਆਪਣੇ ਬੁਧਿਰਾਏ ਬਿਸਥਾਰ ਵਲੋਂ ਸਜਦਾਰ

ਅਰਥ ਵੀਤਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਆਖਤ ਮੇਂ ਆਪ ਨੀ ਰੁਕੀ ਕਹਾਂ ਉ ਪ੍ਰਤਿਥੇ

ਗਵਰੁ ਦੇ ਮਥਰ ਹੀ ਰਹਾ ਗਏ ਹੈ ਦੇਸ ਸਬਦ ਦਿਰ ਕੁਰੁ ਨੀ ਨੇ

ਜੇ ਜਗਤ ਹੈ ਦੋ ਹੀ ਜਣਾਏ ਹਨ ਰੂਪ ਯਸੁ ਸੇਵਾ ਅਰਥ ਸੇਵੀ ਆਕਾਰ ਤੋਂ (ਦੁਹਮਿਸ਼
ਤੋਂ ਕੀਨੇ ਨਾਹੀ) ਦੋ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਦੋ ਹੀ ਅਖੀਰ ਰੂਪ ਦਿਖਾਏ

ਸ੍ਰੀ ਭਗਤਿ ਸ੍ਰੀ ਭਗਤੀ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖੇ ਭੀ ਨਾਮਿਸਿਯਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਪੁਰਤੀ ਪਾਖਤੀ
 ਦੇ ਸਾਧਨ ਦੇ ਫਿਰ ਨਾਮਿਸਿਯਾ ਦੇ ਆਤਮਕ ਸਾਧਨ ਦੇ ਸੇਖਣਿਓ ਸਿਖਦੇ ਹਨ
 ਠੀਕ ਸਿਮਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਸੰਮਤੀ ਇਸ ਆਤਮਕ ਸਾਧਨ ਦੀ ਰੂਪ
 ਮਾਈ ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਸੁਖਦਾ ਫਿਰ ਦਸੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ
 ਪ੍ਰੀਤ ੭ ਦੇ ਮੁਕਤ ਸਿਖ ਦੇ ਹਨ ਅੰਦੋਇਸ ਇਸ ਸਿਧਸਥਾ ਦੀ ਠੀਕ ਗਤ
 ਸੁਖਦਾ ਫਿਰ ਦਸੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ਮੁਕਤਾ ਫਿਰ ਜਿਥੇ ਇਸ ਸਾਧਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ
 ਨਾਮ ਮੁਦ ਦਾ ਗਏ ਹਨ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਜਸਦਾ ਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵ
 ਅਰਥਾ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਨਕ ਸਮੁਦਾਇ ਵਾਰੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਸਮੁਦਾਇ
 ਅਤੇ ਬਿਸਾਨ ਵਰਤ ਦੀ ਸੰਤਤੀ
 ਫੇਰ ੮ ਪੰਨੇ ੫ ਸਿਖ ਦੇ ਹਨ ਆਤਮਕ ਦੇ ਆਗਿਓਤ ਮੰਤਰਾਂ ਫਿਰ ਆਖੇਗਾ
 ਸੰਤ ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਆਖੇ ਸਭਿਤ ਹਨ ਗੁਰਮ ਦੇ ਆਤਮਕ ਵਸ ਮਥੇਧੀ ਹੈ
 ੧੦੧੯ ਭਗਤ ਦੇਖ ਫਿਰ ਦੇ ਇਸ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹਨ ਹਸ ਨਾਮ ਦਿਵਾਸ ਫਿਰ
 ਮੁਕਤੀ ਗਈ ਇਸ ਦਾ ਗੁਰਮ ਵਰਤਾ ਸੇਖੇ ਗੁਰੂ ਗਰਬ (ਸਿਧਾ ਮਨ)
 ਹੈ ਫੇਰ ਪੰਨੇ ੧੩ ਤੇ ਸਿਖ ਦੇ ਹਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿਖ ਦੇ ਹਨ ਜਿ
 ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ (ਫਿਰਿਗੁਰੂ) ਹੈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਰ ਗੁਰਮ ਮੁਸੇਰ
 ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਬਿਸਿਮ ਸੰਤੀ ਜੀਓ ਸੰਤ ਮਹਾਨਾ ੧-੧੨
 ਸੇਖੇ ਤੇ ਜਾ ਸਿਖ ਭੀ ਜੀ ਮਿਤ ਨਗਰ ਜਿਨਾ ਮਿਤ ਸਾ

ਅਨੁਪਕਰਦੀ ਪਸਾਣ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਜਗਤੀ ਸਮਸਤਾ ਦੁਆਰਾ
 ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਕੋਈ ਥਾਂ ਵੱਲੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ
 ਉਸਦੀ ਆਰਥ ਹੈ ਸੁੰਨ ਅਤੇ ਦੋਹੇ ਆਰਥ ਹੈ ਅਨੁਪਕਰਦੀ
 ਪਸਾਣਦਾ ਆਰਥ ਜਿਥੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਵਸਤੂ ਤਾਂ ਪਛੇ ਪੁ ਓਥੇ ਜਾਣ
 ਤੇ ਵੀ ਓਹ ਵਸਤੂ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਨਾਂ ਆਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਦਾਨਾਂ ਪੁਰਸ਼
 ਸਾਗੇ ਜੈਨੇ ਕੋਸ਼ਥ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ ਹੀ ਹੈ ਜਾਣੀ ਹੈ
 ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਵਸਿਆ ਕਿਸੇ ਗੰਠੀਆਂ ਦਾ ਵਜ਼ਾ ਹੈ ਗੰਠੀ ਵਿਚ, ਇਹ
 ਬਚਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੈ ਗੰਠੀਆਂ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵਜ਼ਨ ਤੇ ਸੋਝੇ ਕਰਦੀਆਂ
 ਹਨ ਪੁ ਦਾਨਾ ਬੰਦਾ ਅਨਮਾਨ ਜਾ ਸੋਝਾ ਹੈ ਕਿ ਗੰਠੀ ਵੇ ਕੰਢੇ
 ਪੁ ਹੋਵੇਗਾ ਏਹੋ ਜਗਤੀ ਸਮਸਤਾ, ਹੁਣ ਆਜਾਓ ਵੀਰ ਜੀ
 ਸਿਧ ਗੰਠੀ ਵਿਚ (ਅੰਤ੍ਰ ਸੁੰਨੇ) ਓਹ ਪੁਰੁ ਅੰਦਰ ਵੀ ਨਹੀਂ (ਬਾਹਰ ਸੁੰਨੇ)
 ਬਾਹਰ ਵੀ ਨਹੀਂ (ਵਿਤਰਣ ਸੁੰਨੇ ਸੁੰਨੇ) ਤਿਨਾ ਸੰਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ
 ਨਹੀਂ (ਕਿਥੇ ਨਹੀਂ) ਇਥੇ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਪੁਰਸ਼ ਉਸਨੂੰ ਆਖੇ
 ਆਪ ਤੇ ਕਮਰਾ ਸਮਥ ਕੇ ਭਾਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਕਿਤੀ ਵੀ
 ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਕਦਾ, ਸੁੰਨ ਹੀ ਭਾਵ ਨਿਰਾਸਤਾ ਹੈ
 ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗੀ (ਚੰਓਥੇ ਸੁੰਨੇ) ਹੋਥਾ ਹੈ ਤੁਹੀਆ ਪੁ ਓਸਨੂੰ
 ਚੰਓਥੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁੰਨ ਹੈ ਭਾਵ ਆਖੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ